X 14022

MOLDOVA GYÖRGY

KÁDÁR JÁNOS

Első kötet

URBIS KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2006

SZTE Egyetemi Könyvtár
J0000440858

© Moldova György, 2006

SZTE Egyetemi Könyvtár
SZEGED
1

A táblaborító
NAGY PÉTER
munkája

A kötetben megjelent képeket
az MTI archívumából, illetve
RÉDEI FERENC
fotóiból válogattuk

X 14022

ISBN 963 9706 00 0 ö
ISBN 963 9706 01 9 Első kötet

Urbis Könyvkiadó, Budapest
A kiadásért felel a Kiadó igazgatója
Irodalmi vezető: *Urbán László*
Műszaki vezető: *Jordán Gusztáv*

A kiadvány a debreceni könyvnyomtatás
több mint négy évszázados hagyományait őrző
ALFÖLDI NYOMDA Zrt.-ben készült a 2006. évben
Felelős vezető: *György Géza* vezérigazgató
A nyomdai megrendelés törzsszáma: 6921.49.01

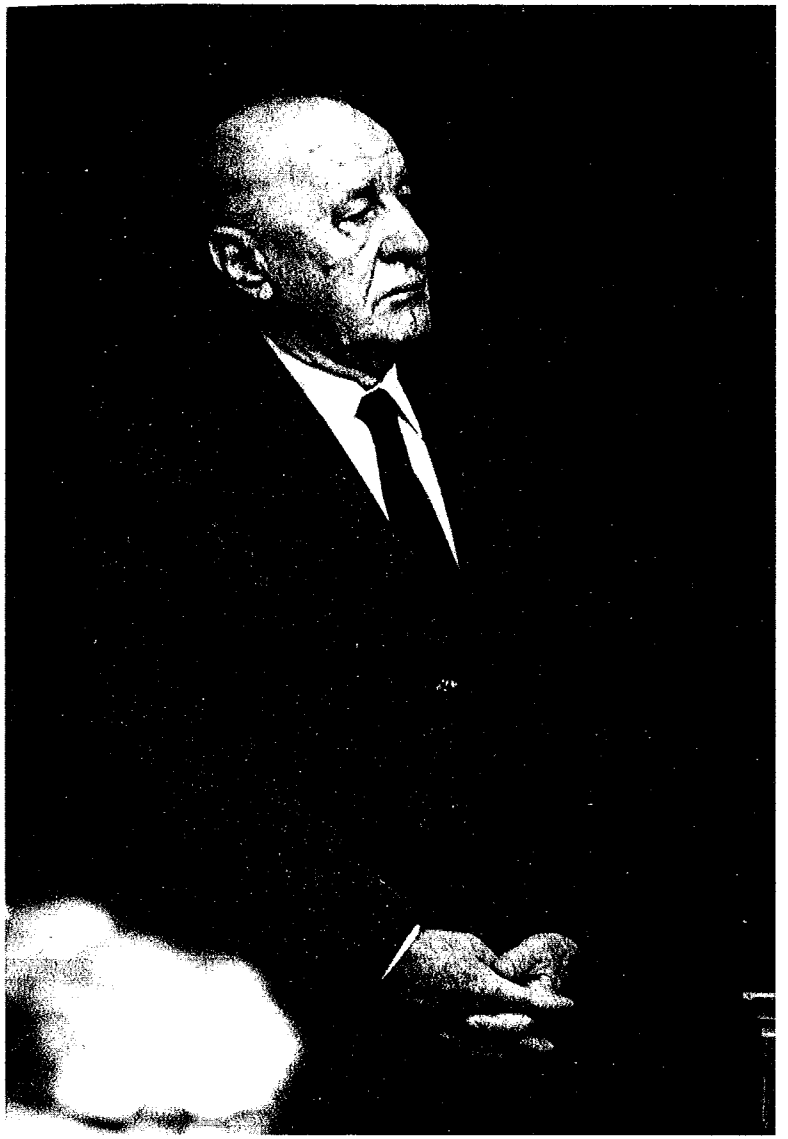

„A tűzből nem a füstre, hanem a lángra emlékszünk majd…"

I.

Be kell vallanom: életem során többször is megváltozott a Kádár Jánosról alkotott véleményem. Sokáig a nevét sem ismertem. 1952-ben, mikor felvettek a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, és újságolvasóként, filmhíradónézőként, szemináriumhallgatóként tájékozódni kezdtem a politika világában, Kádár Jánosnak még a hírét sem lehetett hallani. „Leleplezett árulóként" életfogytiglanra szóló büntetését töltötte az Államvédelmi Hatóság Conti utcai börtönében. Ugyanott raboskodott még 1953 júniusában is, mikor Sztálin halála után megindult az olvadás, és Nagy Imre miniszterelnök meghirdette nevezetes reformprogramját. Ezt az utóbbi eseményt nem véletlenül említem meg, egyetlen olyan politikai fordulatot sem tudnék előhozni életemnek most már több mint hét évtizedéből, amely olyan kiábrándítóan hatott volna rám, mint ez a Nagy Imre-beszéd.

A legnyomorultabb proli sorból elindulva elkötelezett híve voltam a szocialista rendszernek, mely lehetővé tette számomra, hogy bekerülhessek egy főiskolára, és majdan elsőnemzedékes értelmiségivé válhassak.

Minden tőlem telhetőt megtettem viszonzásul: lankadatlanul tanultam, nyaranként dolgoztam a „nagy szocialista építkezéseken", Sztálinvárosban, Kazincbarcikán, Inotán, erőmön felül jegyeztem béke- és tervkölcsönt, jártam „népnevelni", legyőzve szégyenkezé-

semet, amiért esti nyugalmukban zavarom meg agitációmmal a gyanútlan és ismeretlen családokat.

Úgy éreztem, hogy Nagy Imre „júniusi programja" egyetlen gesztussal feleslegesnek, sőt károsnak minősítette minden buzgóságomat. Megírtam már, de most is kikívánkozik belőlem, hogy a beszéde után tízszerhússzor is körbejártam a Móricz Zsigmond körteret, menet közben azt ismételgettem: ez nem az én rendszerem, ez már nem az én rendszerem. A sokadik kört megtéve már el is fogadtattam magammal ezt a tényt.

Ezentúl megpróbáltam másra összpontosítani az erőmet és az időmet. Akkoriban kezdtem komolyabban foglalkozni az írással, 1955-ben meg is jelentek az első novelláim. Kezdték megismerni a nevemet, barátságokat kötöttem fiatal írókkal, de nem csatlakoztam a körülöttük kibontakozó szekértáborokhoz. Az Írószövetségben és a Petőfi Körben zajló vitákat is elkerültem, de figyelemmel kísértem az egyre inkább felkavarodó politikai változásokat.

Nagy Imre és Rákosi Mátyás politikai párviadala nem érdekelt túlságosan. A cvikkeres miniszterelnök sorozatos kizárása, majd visszavétele a Magyar Dolgozók Pártjába lassan a napi viccek szintjére süllyedt. Egyszer Alfonzó, a parodista azzal kezdte produkcióját a Vidám Színpadon, hogy bejelentette: „óriási szenzáció! Nagy Imrét visszazárták a Pártba!". A többi állami és pártkorifeus, hirtelen politikussá átvedlett író, tudós és más értelmiségi megnyilvánulásai sem keltettek bennem több bizalmat. Szózataik már sokszor kijátszott és cinkelt kártyalapok képzetét idézték fel.

Csak egy név gondolkodtatott el: Kádár Jánosé. Hallottam emlegetni, hogy három és fél éves rabság után, 1954 őszén szabadult ki a börtönből. A civil életbe visszatérve először gyári munkásként próbált elhelyezkedni, majd a budapesti XIII. kerület, Angyalföld párttitkára lett – szóltak a személyével kapcsolatos hírek. Ennél többet nem is tudtam róla, de kiábrándultságomban már csak az ismeretlenekről tételeztem fel valami jót.

Kádár János sokáig méltónak tűnt a bizalomra, mind az októberi felkelést megelőzően, mind az események alatt következetesen kiállt a szocialista eszme védelmében, bár egyre viharosabb jobboldali támadásokkal kellett szembenéznie. Leszámolt a Rákosi-klikk országlásának örökségével, feloszlatta az MDP-t és megalapította az új Magyar Szocialista Munkáspártot.

– Kis párt leszünk, de tisztességes! – mondta Kádár, és nekem életemben először jutott eszembe, hogy ez lehetne az a párt, amelybe érdemes volna belépnem. Ez ellentétben állt ugyan minden korábbi elhatározásommal, de tapasztalnom kellett, hogy az elvesztett hitnek legalább a gyökerei kitéphetetlenül benne maradnak a szívben.

Végül mégsem került rá sor, mert az események most is áthúzták az illúzióimat. 1956. november 1-jén este Kádár János eltűnt a Parlamentből, és csak november 4-én hallatott újra magáról. A szolnoki rádió hullámhosszán bejelentették, hogy Kádár vezetésével megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány, „mely célul tűzte ki a nemzeti függetlenség megőrzését és a szocialista rend védelmét az ellenforradalmi erőkkel szemben". A kormány a Szovjetunióhoz fordult azzal a kéréssel, hogy a Vörös Hadsereg támogassa törekvéseiben. Ez a deklaráció nem volt több utólagosan felrakott „fügefalevélnél", a beszéd elhangzásakor már elindult a szovjet páncélosok rohama Budapest ellen.

Az 1848-as szabadságharc leverése óta, amelyben

JATE Egyetemi Könyvtár SZEGED

Miklós cár seregei is részt vettek, a „muszkavezető" jelző, mely a saját honfitársai ellen idegen segítséget kérő személyeket fedi, a legmélyebb megvetést kifejező megjelölések közé tartozik, Kádár Jánosra is rásütötték ezt a szégyenbélyeget. Akkoriban aligha volt nála gyűlöltebb ember az országban.

Az események az én sorsomra is kihatottak. A Főiskolán kibontakozó személyeskedő politikai szócsatákba nem szálltam be, de a körülmények úgy alakultak, hogy október 24-én reggel fegyvert fogtam, és csak november 6-án vagy 7-én hajítottam el egy óbudai átjáróban. Komolyabb akcióba nem keveredtem. Nem csatlakoztam egykori főiskolás társaim: Gáli József vagy Csongovai Per Olaf „szezon utáni" próbálkozásaihoz sem. Csak 2006-ban tudtam meg a televíziós híradóból, hogy egy akkor elsőéves filmrendező hallgató, bizonyos Szabó István mégis feljelentett a II/V-ös belügyi csoportfőnökségen „fegyveres ellenforradalmi tevékenységért". Vagy engem, vagy őt nem vették komolyan a belső elhárítás emberei, de megúsztam egy hosszas kihallgatással és egy figyelmeztetéssel.

A környezetemben viszont sűrűn csapdostak a villámok. Előbb az osztályfőnökömet, Háy Gyulát tartóztatták le, aki a szovjet tankok betörésének reggelén beszélt a rádióban, a világ íróinak segítségét kérte – a felhívás eredménye ismeretes –, aztán évfolyamtársamat, Csurka Istvánt internálták.

Szüleim és testvéreim külföldre távoztak – egyszál magamra maradtam. Áprilisban már minden államvizsgát letéve a diploma megszerzése előtt álltam, de nem engedték, hogy egy, a Rajk-perről írott színdarabomat nyújtsam be, ezért otthagytam a Főiskolát, és beálltam egy pesti vállalathoz fűtésszerelő segédmunkásnak.

Mintegy másfél évet dolgoztam egy háromtagú partiban, változó munkahelyeken, lakásokban, pincékben hajladoztunk a radiátorok és kazánok mellett. Szinte minden pihenőidőnkben előkerült Kádár János személye. Munkatársaim mind gyűlölték őt, emlékszem, hogy egyikük milyen átkozódó mozdulattal emelte a kezét a mennyezet felé:

– Miért nem akad egy bátor ember ebben az országban, aki megölné ezt a szemét árulót?! Ennek nem szabad élni!

Nem mondtam ki, de akkoriban én is felvállaltam volna a merénylő szerepét, a sorsom fölött érzett minden elkeseredettségem a Kádár János elleni gyűlöletben csapódott le.

Ezek az érzelmek sokáig nem változtak bennem, legfeljebb az indulataim csillapodtak kissé az idő múltával. Undorodva olvastam az újságok lelkendező beszámolóját, hogy május elsején százezrek ünnepelték Kádár Jánost a Hősök terén rendezett nagygyűlésen. Ha nem is tudtam, de feltételeztem, hogy legtöbbjük néhány hónappal korábban még tüntetett ellene, és most csak a tömegszervezetek utasítása vagy személyes karriervágy hozta ki őket ide.

Később levetettem a szerelők lenolajtól, festéktől foltos munkaruháját, és visszatértem az értelmiségi életformába – már amennyiben rossz forgatókönyvek írása, mert ezzel foglalkoztam, megérdemli ezt az elnevezést. További évek teltek el, amíg maradék illúzióimat lehorzsolva átküzdöttem magam az irodalmi világ szűk bejárati kapuján. 1963-ban megjelent az első könyvem, nyolc évet vártam rá.

Ekkorra már befejeződött a kádári rendszer úgynevezett „kemény korszaka", kiengedték a börtönökből az 1956-os cselekmények miatt elítélt politikai foglyo-

kat. Az általános életszínvonal is emelkedett, mind több víkendház épült a Balaton mellett és a hegyekben, az első Trabantok és Wartburgok is elindultak nyugati portyákra.

Az én életem is megváltozott, a családom hazatért külföldről, megnősültem, gyerekeim születtek, íróként országos elismertséget szereztem, különféle díjakat is kaptam, de a Kádár-rendszer iránti fenntartásaim továbbra is megmaradtak. Nap mint nap össze kellett csapnom a kulturális élet tisztségviselőivel, a pártfunkcionáriusok önhitt és hatalmaskodó seregével, csak egy-egy jóindulatú, értem kiálló embernek, mindenekelőtt barátomnak és kiadómnak, Kardos Györgynek köszönhettem, hogy talpon tudtam maradni.

Ennek ellenére egyre őszintébb tiszteletet éreztem Kádár János személye iránt. A magam, belátom, laikus módján úgy ítéltem meg, hogy az ő eredeti szándékai a gyakorlatban eltorzulva önkényesen, sőt, a céllal szöges ellentétben álló formában valósulnak meg.

A Kádár-korszaknak és névadójának ilyetén különválasztása azonban önmagam előtt is kétesnek tűnt. Azt a régi legendát juttatta az eszembe, hogy „Ferenc József jó király volt, szerette a népet, csak azok a gonosz tanácsosok és végrehajtóik sanyargatták a népet".

Hosszú időbe tellett, számtalan könyvet kellett elolvasnom, emberek sokaságával kellett elbeszélgetnem, míg megbizonyosodtam feltételezésem helyességében. Kádár János, bár egy pillanatra sem tagadta meg a magát szocialistának nevező állam- és pártapparátust, ettől visszatartotta kommunista fegyelme, állandó harcban állt vele. Kanyó András a Kádár Jánosról készített interjúsorozatában így tűnődik:

„...Kíváncsi volnák, hogy a Kádár-éra különböző szakaszaiban a pártapparátus mekkora hányada értette

a kádári politikát. Azt hiszem, ezt már sohasem fogjuk megtudni. Vannak azonban tapasztalataim, amelyek arra utalnak, hogy az apparátus java része soha nem volt szívből-értelemből kádárista. Ahol tudott, ott tett keresztbe – gazdaságban, kultúrában, politikában – a kádárizmusnak. Részben ösztönösen, részben tudatosan. Azonban mindkét esetben ugyanattól az októl motiváltan. Érzékelte, hogy ami jó a népnek, az neki magának nem kedvező, épp a nép szolgálatára való alkalmatlansága miatt. Félni féltek Kádártól, hogy joggal-e, azt ma már megint nehéz dokumentálni. A nép mindenesetre hitt benne, joggal. Ezt azok a hajdan szájról szájra járó történetek bizonyítják, amelyek arról szóltak, hogy az Öreg megjelent X., Y., Z. elvtárs újonnan és közpénzen épült kacsalábon forgójában, kisajátíttatta és óvodát, szociális otthont, miegymást csináltatott belőle."

Persze nem egyszerűen az apparátusról van itt szó, ha Kádár ellenségeiről beszélünk, hanem mindenféle belső dogmatizmusról, az „autentikus szocializmus" különféle válfajairól, népboldogító törekvésekről, amelyek csoport- és személyes ambíciókat lepleztek...".

Kádár kormányzásának szinte első pillanatától kezdve szembekerült a szektás, úgynevezett „munkás ellenzékkel". Ennek tagjai a proletárdiktatúra elveinek feladásával vádolták őt, s szinte hetenként jártak Moszkvába feljelentgetni az éppen soron levő szovjet vezetőknél. Már 1957-ben előkerültek olyan dossziék, melyeket az ellene megfogalmazott orosz nyelvű panaszok töltöttek meg. Biszku Béla, Gáspár Sándor vagy Komócsin Zoltán feltehetően alkalmasnak érezték magukat arra, hogy Kádár János helyére lépjenek, vagy legalábbis a saját jelöltjükkel váltsák fel őt. Kádár ugyanúgy harcra kényszerült jónéhány jobboldali

reformistával is. Voltak időszakok, mikor mind Kelet-, mind Nyugat-Európában népszerűbb volt, mint a saját pártjában.

Ezek a viaskodások nem törhették meg energiáit. Újra és újra szorítóba lép az a Kádár János, aki 1964-ben a szocialista világban egyedül meri méltatni a puccsal megbuktatott Hruscsov érdemeit. 1977-ben tárgyalóasztalhoz ül Ceauşescuval, huszonegy pontos egyezményt kötnek, a helsinki értekezleten kiáll a romániai magyar kisebbség érdekében. S aztán a még sohasem látott nyitás a világra: kitűnő viszonyt épít ki seregnyi polgári és szociáldemokrata politikussal. Magyarország elindul az Európába vezető úton.

Egyre közelebb kerültem a végnapjaihoz közeledő, majd a világból eltávozó Kádár Jánoshoz. Ez nem jelentett szorosabb személyi kapcsolatot, utoljára évekkel a halála előtt találkoztunk. Közben legfeljebb a megjelenő könyveimből küldtem neki egy-egy tiszteletpéldányt, melyet mindig udvarias levélben köszönt meg.

Furcsa ilyent mondani, de igazában a hiányával hatott rám, miként változott meg a világ az ő eltávozásával, kivilággott, milyen sötét erőket tartott kordában harminckét éven át. Akkor nyerte el valódi rangját, mikor a személyiségét már módunkban állt összevetni életben maradt kortársaival és utódaival.

Egyszer már Kádár János halála után Aczél Györggyel beszélgettem Benczúr utcai irodájában, megkérdeztem tőle:

– Milyen emlék marad a világban a maguk vezetői gárdájáról?

– Semmilyen, mi csak barkácsoltuk a Történelmet. Egyetlen igazán nagy egyéniség volt köztünk: Kádár János.

II.

Ki volt és honnan jött az az ember, aki élete hosszú évtizedeiben meghatározta egy egész ország, sőt, Európa jelentős részének sorsát?

„Nem volt a magyar történelemben senki, aki olyan alacsonyról indulva olyan magasra jutott, mint Kádár János – ismeri el egy vele ellenséges életrajzírója is. – A szociális származás mindenki számára életpályát meghatározó tényező. Kádár kivételes képessége abban rejlett, hogy az alacsony szociális származásából fakadó hátrányokat – miután tudatosan törekedett azok behozására – felhajtó erővé alakította."

Kádár János 1912-ben született Fiumében, egy cselédlány és egy baka viszonyából, a kor szóhasználata szerint „törvénytelen gyerekként". Anyja után eredetileg Csermanek Jánosnak hívták, a „Kádár"-t később mozgalmi fedőnévként használta, hivatalosan csak a felszabadulás után vette fel.

Apja, Krézinger János somogyi parasztember nem fogadta el őt magáénak, anyja egyedül nevelte fel őt – néhány évvel később született öccsével, Jenővel együtt. A tanulatlan, félig vak Csermanek Borbála gyermekeivel Budapestre költözött, viceházmesterként, mosónőként, újságkézbesítőként tartotta el a családot.

Kádár János még az iskoláskort is alig érte el, mikor már segített az anyjának. Hordta a vizet a lépcsőfelmosáshoz, összegyűjtötte a szemetet, esténként kipucolta

az emeleten élő tehetősebb lakók cipőit. Alkalmi munkákat is vállalt. Pikolófiúként felszolgált a pestújhelyi Szabó-féle vendéglőben, a vendégek kedvelték a teli tálcát cipelő kisfiút, puszta kedveskedésből gyakran úgy leitatták, hogy görcsös rohamot kapott, összeesett.

Egy újsághirdetésben egy gyereket kerestek „szem"-nek egy vak öregasszony mellé. Kádár jelentkezett, de már az első nap után felmondott. A munkája abból állt, hogy a vak nőt elkísérje koldulni különböző kávéházakba, asztaltól asztalig vezetgetve őt. Erre a szerepre már nem vállalkozott és az anyja sem engedte.

Azt szokták mondani, hogy a legtöbb, önmaga lehetőségeit megvalósító férfi sikere mögött egy-egy nő önfeláldozó munkája rejlik – leginkább az első útba indító édesanyáé. Csermanek Borbála is erején felüli robotot vállalt, hogy kimenthesse gyerekeit a nyomorból. Idősebb fiát, a későbbi Kádár Jánost az elit oktatási intézménynek számító Czukor utcai elemibe járatta, majd a Wesselényi utcai polgáriba.

Kádár a legszegényebb diákok közé tartozott, bár kiválóan tanult, hiányos tan- és tornafelszerelésével, kopott öltözékével gyakran vált gúnyolódások célpontjává. Előfordult, hogy megdühödött és napokra eltűnt, a Vásárcsarnokban vagy pályaudvarokon bujkált, számtalan igazolatlan órát összegyűjtve. A nyílt eszű fiú felfogta, hogy fölösleges túlságosan igyekeznie, úgysem juthat semmire. Ez a felismerés, mint maga Kádár írja: „...egy tégla volt a későbbi magány épületében".

Bár Kádár Jánostól korban egy nemzedéknyi távolság választ el, a gyermekkorom néhány pontján alkalmam volt saját bőrömön is megtapasztalni az ő sorsát. Én is dermesztő külvárosi nyomorban nőttem fel, a szüleim elváltak, így engem is egyedül az anyám nevelt fel. Az én életemből is kimaradtak azok az apró fogások, melyeket az ember az apjától szokott ellesni, innen ered például az az apró megegyezés, hogy sem Kádár János, sem én nem tanultam meg nyakkendőt kötni, vagy elfogadhatóan táncolni.

Kádár említett konfliktusai környezetével, bennem is gyerekkori, többnyire egyenlőtlen feltételek között megvívott verekedések és üldöztetések emlékeit idézik fel. Ezeknek a nyomorunkból adódó összeütközéseknek az emlékét soha nem lehet kiirtani, sem a tudatunkból, sem az ösztöneinkből. Egy életre szóló gyanakvást ültetnek belénk a tehetősek iránt, akik erőt és felsőbbrendűségi tudatot merítenek abból, hogy magasabb kasztból származnak vagy oda csatlakoztak. A sors kárpótolt minket, cserébe megkaptuk a szegények és megalázottak iránti feltétlen kötődésünket és szolidaritásunkat, mely akár egy ólomnehezék, életünk minden válságában talpon tartott bennünket. Bár magában a megfogalmazásban is ellentmondás rejlik, mégis elmondhatjuk, hogy Kádár János utolsó tudatos pillanatáig „sikeres vesztes" maradt, az ország első embereként is mindig a legnehezebb sorsúakkal vállalt közösséget.

Csermanek Borbála továbbra is erején felüli robotot vállalva próbálta mind feljebb segíteni gyermekeit. Kisebb fiát, Jenőt később elvesztette – mikor egy zászlót akart kirakni egy ház homlokzatára, az erkély leszakadt alatta, és összezúzta magát. János, az idősebbik a polgári iskolát elvégezve kitanulhatta az úrinak számító írógépműszerész szakmát.

Az ilyen anya-fiú kapcsolatok éppen a magas érzelmi hőfok következtében gyakran járnak konfliktusokkal. Csermanek Borbála a gyerekeit a maga tulajdonának tekintette, úgy is érvényesítette az akaratát velük szemben – még felnőttkorukban is. Döme Piroska – Ká-

dár egyik régi szerelme mesélt erről egy jellemző esetet.

Csermanek Borbála egyszer babot főzött ebédre, Kádár János akkor már a huszadik éve körül járt, gyomra tönkrement Horthy börtönében, nem bírta megenni ezt a nehéz ételt:

– Szeretném, ha megpasszírozná, mama...

– Megpasszírozni? Jó, hogy nem borjúhúst akarsz! Te szerezted magadnak a bajt a politizálásoddal!

Döme Piroska is ott tartózkodott a vicilakásban, félénken felajánlotta:

– Nekünk van otthon két passzírozónk is, elhozom az egyiket.

Csermanek Borbála a csípőjére tette a kezét:

– Mit képzel a kisasszony?! Mi vagyunk mi, koldusok?! Takarodjon innen!

Kádár nem szólt, ebéd helyett elszívott egy cigarettát.

Csermanek Borbála a továbbiakban sem érezte meg, hogy eljött az idő, mikor a gyerekét a maga útjára kell bocsátania, továbbra is beleavatkozott az életébe. Ezt Kádár János keményen megszenvedte. Úgy tudom, az anya fia későbbi – egyébként egyetlen – feleségén is talált kifogásolnivalót, elutasította, mert elvált asszony volt. Csak 1948-ban, a „Mama" halála után házasodhattak össze.

„...Egyszer megkérdeztem tőle – írja Aczél György Kádár Jánosról készített életrajzi vázlatában –, hogy miért nem nősül meg. Akkor már elmúlt 32 éves. Egy abszolút szabálytalan választ adott: «nézd, nekem van anyám, aki nagyon primitív asszony. Én egyetlen nőt sem teszek ki annak, hogy én nem tudok elszakadni az anyámtól. Más oldalról viszont egy nőnek sem engedem meg, hogy őt egzecíroztassa, mert ő az én anyám»."

Csermanek Borbála, az én anyám és más hasonló asszonyok alapvetően különböztek a kommunisták klasszikus anyamodelljétől, Gorkij „Anya" című regényének hősnőjétől, aki a végletekig segíti a forradalmi harc szolgálatába szegődött fiát, majd maga is a nyomába lép. Felesége, Kádár Jánosné jobban hasonlított erre a típusra. Egy legenda szerint egy szakszervezeti könyvtárban, ahol önkéntes segítőként dolgozott, találkozott leendő férjével mint olvasóval, és először épp az említett művet kölcsönözte ki neki.

Közös sorsukról még sok szó esik majd, elöljáróban csak annyit; Kádár számára egyetlen asszony létezett; a felesége volt egy személyben a szerelme, bizalmasa, legjobb barátja. „Azonosságuk tudata minden mást megelőzött" – írták róluk valahol.

A Rákosi-korszakban megjelent történelemkönyvek úgy állították be, mintha a két világháború közötti időszakban a külvárosok és más nyomornegyedek az illegális kommunista mozgalmak bástyáinak számítottak volna. Ez a kijelentés messze járt a valóságtól. A mozgalom nem heverte ki a Tanácsköztársaság leverését, vezetőinek, aktivistáinak elvesztését, illetve emigrációba kényszerítését. Az 1930-as években a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) egy hozzávetőlegesen ötszáz fős „kemény mag"-ból állt, és egy-kétezer, vele lazább kapcsolatot fenntartó szimpatizánsra számíthatott. Emellett létezett néhány más, magát kommunistának valló szervezet, frakció, de ezek csak ritkán működtek együtt a KMP-vel.

A magyar baloldal eszmei terepét a szociáldemokrata párt uralta. Legális szervezetnek számított, jelentős frakcióval képviseltette magát a Parlamentben,

hálózata átfogta az egész országot, befolyásuk a szakszervezetekben is érvényesült. Központi napilapjuk, a „Népszava" 80 ezer olvasó kezébe jutott el, nagy részük elő is fizette az újságot. Felmerülhet a kérdés: miért nem hozzájuk csatlakozott a fiatal Kádár János?

Nyers Rezső, a munkásmozgalom legtekintélyesebb élő alakjainak egyike egy beszélgetésünk során úgy vélekedett, hogy ez inkább csak a véletlenen múlott. Huszár Tibor bonyolultabb magyarázatot ad. Az életrajzíró a magyar munkásosztály belső, már-már ellentmondásos tagoltságát említi: a nyomdászok, műszerészek és más, magas presztízsű szakmunkások külön kasztot alkottak, a város szélén tisztes családi házakban laktak, gyermekeiket iskoláztatták, ünnepi alkalmakkor keménykalapot viseltek. A segédmunkásoktól megkövetelték az „úr" megszólítást, a mozdonyvezető fehér kesztyűben szállt fel a lépcsőn, a fűtőnek meg kellett törölni előtte a kapaszkodóvasat. Ők alkották a szociáldemokrata párt és a szakegyletek meghatározó felső rétegét.

A tizennyolcadik évében járó Kádár János koránál fogva még nem élhette meg, de feltehetőleg hallott a német, a francia és más országokbéli szociáldemokrata pártok első világháborús árulásáról, mikor a nemzetközi osztályszolidaritást feledve a nemzeti egységet hirdették és csatlakoztak a militarista államvezetéshez. Tudnia kellett a Bethlen–Peyer paktumról is, melyben a szociáldemokraták feladták a sztrájkjogot és a munkások más önvédelmi eszközét.

„Csermanek János az úri proletárok – korabeli szóhasználattal a munkásarisztokraták világában sem érezte otthon magát, számára a kiszolgáltatott, a szegény ember volt a proli, ösztönösen azokkal szolidarizált" – írja Huszár. Az idézet itt akár véget is érhetne, de nem volna méltányos, ha nem folytatnánk:

„...gondolatvilágában már akkor megjelenik – jóllehet ekkor még nem tudatosul – egy kettősség, mely változó alakzatokban és tartalommal végigkíséri életét. Kötődik is az elesettek, peremre szorultak világához, amelyben maga is felnőtt és eszmélt, de – visszaemlékezéseiből kitetszően – ki is akar törni e világból. Olvasó, álmodozó, töprengő gyerekként többre vágyik, zavarja igénytelenségük, nyájtudatuk, az a természetesség, amellyel megalázottságukat tudomásul veszik."

Nincs jogom vitába szállni a kiváló történésszel, de feltételezem, hogy itt is a Kádár „hasadtlelkűségéről" felállított elmélete nyilvánul meg, amely inkább a mélylélektan kétes tárgykörébe tartozik.

Tudom, hogy magam is a találgatás vétkébe esem, de úgy vélem, egyszerűbb magyarázat is kínálkozik: egy fiatal munkást, aki olyan, számára elérhetetlen dolgokról álmodozik, mint hogy saját ágya legyen, melyet nem kell megosztania az öccsével és vehessen egy olyan cipőt, amely nem ázik be, szinte elkerülhetetlenül érdekelni kezdi a politika világa. Merre indulhat? A nyilaskeresztes mozgalom durva erőszakosságával, gyilkos céljaival eleve taszítja. A szociáldemokraták sem vonzzák, úgy találja, hogy ők csak megjavítani kívánják ezt a világot, melyet sarkaiból kellene kifordítani. Így válik kommunistává egy egész hosszú életre.

Gyurkó László könyvében megkérdezte Kádár Jánost akkori döntése okairól:

„Nem elméletből, hanem érdekből választottam így, a marxista elméletet én akkoriban nem ismertem – felelt az első titkár –, de megtanultam és felismertem, hogy jogos érdekeimet csak másokkal összefogva valósítha-

tom meg. Én, amikor érdeket mondok, nem csak a magam egyéni érdekeire gondolok. Felelősséget éreztem munkásbarátaimért s később, bármilyen nagy szónak hangzik is, minden munkástársamért is.

– Volt bennem indulat is. Nevezhetjük dacnak vagy sértettségnek. Meggyőződésem volt – ma is az, hogy aki dolgozik, annak jogai vannak. Még inkább annak, aki jól dolgozik. Én viszont azt tapasztaltam, hogy hiába végzem lelkiismeretesen a munkámat, a bért mintha szívességből adták volna, és soha nem voltam biztos, mikor kerülök az utcára, függetlenül attól, hogy jól dolgozom vagy sem. Ez bántott, felháborított, sértette az önérzetemet. Olyan világban akartam élni, ahol a munkás megkapja azt, amit a munkájával kiérdemel."

1931-ben, mikor a 19 éves Kádár János elkezdi keresni a maga útját, a „kommunista" szó épp olyan gyűlöletesen hangzott a magyar társadalomban s a világ polgári országaiban, mint ahogy napjainkban. Feketelista, rendőri felügyelet járt érte és az első aktív mozdulatáért börtönbe zárták.

Kádár János önéletrajzi jegyzeteiben úgy írja le a Kommunista Ifjúmunkások Szövetségéhez, vagyis a KIMSZ-hez fűződő kapcsolatának kezdetét, hogy a szakmájában munka nélkül maradva sétált az utcán, mikor találkozott egy régi barátjával, akivel valaha együtt futballozott. Az illető a KIMSZ-hez tartozott, biztatta régi sporttársát, hogy csatlakozzon hozzájuk.

„...Én egy évig gondolkoztam, hogy belépjek, ne lépjek. Volt egy idős anyám, volt egy kisöcsém, gondolnom kellett arra is, hogy ha én nem vagyok, velük mi lesz. Részt vettem akciókban, de a belépésen gondolkoztam. Egyedül, egy évig. Ezt nem lehetett megkonzultálni. Aztán mentem el egy barátomhoz, akiről tudtam, hogy KIMSZ-tag, és beléptem."

A folyamatos lebukások következményeként kényszerhelyzet állt elő, az újoncot harcba kellett vetni. Alig öt hete dolgozott a KIMSZ-ben, mikor közölték vele, hogy funkciót kap, tagságot kell vállalnia a szervezet körzeti bizottságában. Kádár vonakodott, tapasztalatlanságára hivatkozott, de végül mégsem mondhatott nemet. A megbeszélést detektívek figyelték, a hazafelé induló Kádár János nyomába eredtek és letartóztatták.

Három hónapot töltött el a toloncházban, utána a bíróság bizonyítékok hiányában kénytelen volt szabadlábra helyezni. A megbélyegzést azonban nem tudta elkerülni, rendőri felügyelet alá vonták, bekerült a „Fekete Könyvbe", a kommunista bűnözők nyilvántartásába.

Átesve az első összecsapáson az osztályellenség bíróságával, Kádár folytatta a harcot, szabadulása után alig néhány nappal újra bekapcsolódott az illegális mozgalom tevékenységébe. A budapesti északi kerületben dolgozott tovább, egyre jelentősebb szervezési feladatokat látott el.

1932-től világszerte kibontakozó gazdasági és politikai válság rendítette meg a tőkés országokat. A rendőrség, hogy elkerülje a forradalmi megmozdulásokat, sztrájkokat, lecsapott a kommunista pártokra, ezt a taktikát mindig és mindenütt megszokottnak tekinthetjük:

„...Bármilyen mély és gyökeres különbségek vannak Hitler Németországa, Franco Spanyolországa és Albánia, Nasszer Egyiptoma és Görögország, Irán és Peru között, mindenütt elsősorban és szinte szimbolikusan a kommunisták vannak kitéve a kis és nagy zsarnokok dühének. Őket tartóztatják le elsőnek, őket lövik le a legkisebb kockázattal, és ha életben maradnak, őket bocsátják szabadon utolsónak" – írja Leroy, és a felso-

rolásban megemlíthette volna Horthy Miklós Magyarországát is.

Nálunk is 1932-ben indult meg a terror hengere, ebben az évben ítélték halálra Fürst Sándort, százával tartóztattak le kommunista pártmunkásokat és szimpatizánsokat. A detektívek 1933 júniusában egy magánlakáson Kádár Jánost is elfogták a KIMSZ néhány más vezetőjével együtt. Kádár ököllel próbált utat törni magának, de a túlerő legyűrte. „...Bevittek minket a rendőrségre, és már az igazoltatás alatt és után engem külön is nagyon megvertek... A detektívek rendkívül ingerültek voltak az ellenállás miatt, mivel a dulakodás során ők is megsérültek... Kérdezgettek, de a céljuk a megverés volt. Én nem szóltam semmit a kihallgatás alatt. Harmadízben éjszaka vittek kihallgatásra. Bevittek egy szobába, ahol ott volt Hain Péter [a rendőrség antikommunista elhárításának vezetője, akit később a »magyar Gestapo« vezetőjeként emlegettek – M. Gy.] – akit én már 1932-ben megismertem, és 14-15 detektív egy csoportban. Itt Hain a következőket mondta: »Lefogtuk a Vörös Segély embereket, lefogtuk az agitátor embereket, azok már mindent elmondtak... Azonkívül megtaláltuk a lakásodon levő illegális csomagot...« Hain Péter odament az asztalhoz és kiemelt öt-hat írást, láttam, hogy az egyik III. kerületi KIMSZ-anyag, a másik újpesti és így tovább..."

(Ezzel kapcsolatban Huszár megemlít egy pletykát, eszerint a szennyes ruhák alatt gondosan elrejtett iratokat Csermanek Borbála mutatta meg a nyomozóknak afölötti elkeseredésében, hogy a sok áldozattal felnevelt fia a szakmája helyett politikával foglalkozik.)

„...Ezután megkérdezte Hain Péter – folytatja Kádár –, hogy most teszek-e vallomást, vagy folytassák a verést. Láttam, hogy mindent tud, láttam, hogy itt valakinek vallania kellett már, ha a rendőrség tudja a dolgokat. Úgy láttam, hogy már konspirációról nem lehet szó, valami sötét történetet sem tudtam előadni, úgy láttam, hogy nincs értelme a tagadásnak, ezért minden újabb verés nélkül vallomást tettem." Kádár, ha mozgalmi fedőnevükön is, de megnevezte társait és megszabott feladatkörüket.

Kádár János csak a vizsgálati szembesítések során döbbent rá, hogy csapdába csalták, a társai végig hallgattak. Erről értesülve megpróbálta jóvátenni a vétkét, és a tárgyaláson visszavonta a vallomását, de ezt a bíróság már nem vette figyelembe, az eredeti beismerését tekintette érvényesnek, és ennek alapján hozta meg az ítéletét. Kádár János és két társa, Rudas Ervin és Molnár László egyaránt két év fegyházat kapott. Beismerő vallomásának híre terjedt, árulásnak minősítették, kizárták a KIMSZ-ből, ez a döntés meg is jelent a „Kommunista" című illegális lapban.

Egy olyan embert ismertem, egy tisztes középszerhez tartozó írót, akiről az terjedt el, hogy illegális kommunistaként lebukott, a rendőrségi vallatások során megtört és feladta társait. Mivel az illető tudott fejben sakkozni, unalmas konferenciákon, ankétokon egymás mellé ültünk le és játszottunk, szájunk sarkából suttogva a lépéseket. Máskor is elbeszélgettünk irodalommal kapcsolatos témákról, gyakran tett finoman szarkasztikus megjegyzéseket.

Az írószövetségi tagok többsége, ha nem is közösítette ki, de lehetőleg elkerülte a vele való beszélgetést. Akkoriban az 1950-es évek elején, az „Áruló" mitikus figurává nőtte ki magát, a kommunista passiójáték leggyűlöletesebb szereplőjévé. Minden magára valamit

adó költő politikai tárgyú verseit azzal a fogadkozással fejezte be, hogy ő milyen megtörhetetlen bátorsággal fog viselkedni az osztályellenség vallató pribékjei előtt. Ha minden jól megy, a szemük közé is köp majd. Ez a melldöngető attitűd úgy elterjedt, hogy még Révai József, a kultúra akkori diktátora is megsokallta, és mérsékletre intette a poétákat.

Sokat beszélgettem ezekről a témákról Demény Pállal is, a magyar munkásmozgalom valaha élt legtisztább alakjainak egyikével. Nála hitelesebb szakértőt aligha választhattam volna, ő a legendás francia anarchistánál, Louis Blanquinál is több időt töltött börtönben politikai fogolyként, 7 és fél évet Horthy, 11 évet és nyolc hónapot Rákosi regnálása idején. Egyszer Szász Béláról kérdeztem, aki a „Minden kényszer nélkül" című ismert könyvében azt írta, hogy ő mindvégig sikerrel ellenállt a vallatók terrorjának, és semmiféle koholt bűncselekményt nem vállalt magára. Demény elnéző mosollyal csóválta meg a fejét:

„– Kizárólag érettségi előtt álló diáklányok képzelhetik, hogy végig és mindenben ellent lehet állni egy tapasztalt elhárítással szemben. Valamilyen balhét mindenkinek el kell vinni. A végsőkig való kitartást csak azoknak hiszem el, akik belehaltak a vallatásba, mint például Rózsa Ferenc kommunista újságíróval történt."

Mint láttuk, Kádár János sem tudta kiállni ezt a próbát. Számos mentő körülmény szól mellette, alig töltötte be a huszonegyedik évét, nem rendelkezett elégséges mozgalmi tapasztalattal, nem ismerte kellően a Horthy-rendőrség módszereit, és még lehetne folytatni a sort, de a bűn az általa felvállalt értékrendszerben továbbra is bűn maradt.

Isten nem tud különb poklot kitalálni, mint amilyent

a lelkiismeret-furdalás teremt a magunk számára. Kádár János is hosszan gyötrődött, amiért a mozgalom elítélte és kivetette őt magából. Mindent megtett, hogy visszanyerhesse a társai bizalmát. Előzetes letartóztatása idején is részt vett a kommunista foglyok által szervezett éhségsztrájkban és más akciókban.

A bírósági eljárás hosszasan elhúzódott, Kádár János csak két évvel a lebukása után, 1937 februárjában vonult be a szegedi Csillag börtönbe. Ebben az időben itt raboskodott Rákosi Mátyás is, akit Kádár mozgalmi útjának kezdetétől évtizedeken át a példaképének tekintett.

Rákosi húsz évvel volt idősebb nála, és képzettségben, tapasztalatban is messze a négy polgárit végzett fiatal munkás fölött állt. Egy nyolcgyerekes falusi szatócs családjában született, az igyekvő zsidó házaspár nem sajnált semmiféle áldozatot, hogy iskoláztatni tudja. Rákosi az úgynevezett Keleti Akadémián végzett, öt-hat világnyelvet beszélt, elképesztő memóriával rendelkezett. Nyitva állt előtte a lehetőség, hogy jelentős kereskedelmi állást töltsön be: nemzetközi ügyintéző vagy vezető kormányhivatalnok legyen – ehelyett a hivatásos forradalmár útját választotta.

Az első világháborúban orosz hadifogságba esett, ott érte a forradalom, belépett a kommunista pártba. 1918 végén hazajött a fogolytáborból, és belevetette magát a Tanácsköztársaság küzdelmeibe. Az itteni tevékenységét illetően többféle változat is kering. Egyesek szerint a Vörös Őrség országos parancsnoka volt, és döntő szerepet játszott például a salgótarjáni csatában. Később, mikor az emigrációs beszélgetéseken szóba került ez a teljesítménye, egyik párttársa megjegyezte:

– Lehet, Matyi, de csak délután, mert délelőtt ott ültél velünk a kávéházban.

Mások szerint a kereskedelmi népbiztoshelyettes

posztját töltötte be. Bárhogy is történt, Horthy hatalomátvételekor menekülnie kellett. Bécsben ütötte fel a tanyáját, ott folytatta szervezőmunkáját, amiért az osztrák hatóságok kiutasították az országból. A Szovjetunióba emigrál, a Kommunista Internacionálé tagjává, majd titkárává választják. Hamarosan otthagyja az íróasztalát, operatív munkát végez, álnéven, hamis papírokkal agitátorként és szervezőként dolgozik több nyugat-európai országban.

1924-ben hazaküldik Magyarországra, az illegális kommunista párt irányítójaként. Egy év múlva lebukik, nyolcéves börtönbüntetésre ítélik, ezt letöltvén újra bíróság elé állítják ezúttal a Tanácsköztársaság idején viselt tetteiért. Rákosi a vádlottak padját agitációs szószékké változtatja, az ügyész halálbüntetést kért a fejére. Európa kultúrájának nagy személyiségei álltak ki a védelmére: G. B. Shaw-tól H. G. Wellsen át Romain Rolland-ig. Így nem végezték ki, de összesen 16 évet töltött börtönben.

Bár tudott az ottlétéről, a börtönbe való befogadásakor Kádár János nem ismerte fel Rákosit. Amikor lezárult mögötte a körlet ajtaja és szembekerült az összecsoportosult rabokkal, először egy magas, széles vállú, dús üstökű férfihoz lépett oda, az illető egy szemvillanással továbbküldte az alacsony, szinte nyak nélküli, kopasz Rákosihoz. Kádár sürgősen korrigálta ezt a tévedését.

„...Számára azért egy nagy élmény volt, hogy ő, egy csóró proli gyerek egy nemzetközileg, az egész világ által ismert kommunista vezérrel találkozik, aki nagyon leereszkedően kedves volt hozzá..." – írja Aczél György.

Rákosit nem csak a kommunista foglyok ismerték el feltétlen vezetőjüknek, hanem a börtönszemélyzet is

bizonyos respektussal kezelte – nyilván tartottak attól, hogy minden rajta esett sérelem nemzetközi tiltakozást válthatna ki. Rákosi különféle egyedi kedvezményekben részesült, könyveket, folyóiratokat hozathatott be, állítólag azt is megengedték, hogy aranyere és bőrbaja gyógyítására meztelenül is napozhasson.

Fegyintézeteket megjárt öreg mozgalmároktól hallottam, hogy a börtönök tisztasága, az elhelyezés rendje, az ellátás minősége akkoriban magasabb fokon állt, mint a felszabadulás utáni időkben. Az elítéltek belső mozgását is kevésbé korlátozták, vagy azok konspiráltak ügyesebben, de Rákosi masszív és sokoldalú szervezetet építhetett ki a börtön falai között. Ő vizsgálta felül minden újonnan bekerült fogoly politikai hátterét, így Kádár Jánosét is.

Rákosi valósággal meggyóntatta az újoncot korábbi tevékenységéről, a rendőrségen tanúsított magatartásáról. Szavait később leellenőrizte, a Kádárral együtt lebukott és ugyancsak a szegedi börtönbe került Rudas Ervin által elmondottak alapján Rákosi úgy ítélte meg, hogy Kádár János nem követett el főbenjáró bűnt. Tudta azt is, hogy egy tapasztalatlan fiatalembert a rendőrség könnyen meg tud törni veréssel és megfelelően alkalmazott kihallgatási taktikával. (Rákosi megbocsátásra való készségében közrejátszhatott az a gyakran elhangzó legenda, amely szerint politikai pályafutása során tett bírósági vallomásával néha ő is nehéz helyzetbe hozta a társait.) Tapasztalt szemével azt is felmérte, hogy egy sokra hivatott fiatal pártmunkással áll szemben, akire a háború után komoly feladatokat bízhat majd.

Kádár valóságos „apa-imágóként" nézett fel Rákosira, részt vett az általa vezetett szemináriumokon, sokat tanult tőle, például itt kapott először hitelesnek

tűnő képet a Tanácsköztársaság történetéről. Nem sejtette, hogy élete legkeményebb, sorsdöntő csatáit éppen az akkori példakép ellen kell majd megvívnia.

A börtönévek alatt súlyos és kedvezőtlen változások következtek be a nemzetközi és a hazai politikai helyzetben egyaránt. Németországban Hitler hatalomra került, és megsemmisítette a kommunista pártot, az egész baloldali mozgalom egyik fő letéteményesét, példáját néhány más, a nácikhoz közelálló európai országban is követték. 1936 januárjában a magyar rendőrség is rajtaütött a KMP vezérkarán, szervezeteit felszámolta, ezzel az illegális párt gyakorlatilag megszűnt.

III.

A háború mindinkább közeledett, a Kommunista Internacionálé a kiéleződő helyzetben új stratégiára kényszerült. A Dimitrov által meghirdetett „Népfront" gondolat jegyében nyitni kellett a legális keretek között működő pártok, elsősorban a szociáldemokraták felé.

A Csillag börtönből kiszabadulva Kádár találkozott egykori vádlott-társával, Rudas Ervinnel, aki közölte vele, hogy be kell épülnie a Magyar Szociáldemokrata Párt VI. kerületi szervezetébe, és ott kell folytatnia a mozgalmi munkát. A pártszervezet egy viszonylag szűk lakásban működött, előfordult, hogy Kádár a fürdőszobában tartotta meg a szemináriumi előadását. Lelkiismeretes és szigorú tanár volt, egy hét múlva kikérdezte a hallgatóit, hogy mit jegyeztek meg a szavaiból. Irányította a Népszava terjesztésével kapcsolatos akciókat, kirándulásokat, tüntetéseket szervezett. 1940 elején az egyik közeli szociáldemokrata pártszervezet titkára lett. Az Izabella utca 71. szám alatti párthelyiség gyakorlatilag kommunista bázissá alakult át. Négy csoport közül három kommunista, egy pedig trockista vezetés alatt állt. Ezt az irányzatosságot mindenképpen leplezni kellett, a korlátozó körülmények között kibontakozott Kádár páratlan taktikai-lavírozó képessége. Hamarosan megkereste őt Goldmann György, a neves szobrászművész, aki a kerületi illegális mozgalmi sejtek munkáját fogta össze:

„– ...Goldmann György közölte velem, hogy a párt dolgozik, és ha én egyetértek a párt politikájával és kedvem van hozzá, beléphetek a Kommunisták Magyarországi Pártjába – írja Kádár János. – Én akkor közöltem Goldmannal, hogy nekem van egy fegyelmi ügyem, amit el kell intézni. Goldmann azt mondta: nézd, mielőtt én azt mondtam neked, hogy a párt dolgozik, be kellett küldenem a nevedet a pártba. Ott már ismerik a rendőrségi viselkedésedet és azt a hibát, amit elkövettél. De ezt a munkáddal már jóvátetted, a fegyelmi ügyed már rendben van."

Kádár ezután már kommunista pártmunkásként dolgozott, de folytatta tevékenységét a Szociáldemokrata Pártban is. Mind bonyolultabb feladatokkal kellett megbirkóznia.

Munkájuk egyre nehezebbé vált. „1941. június 22-én a németek megtámadták a Szovjetuniót, a magyar uralkodó körök azt várták, hogy Hitler fel fogja szólítani Magyarországot az akcióba való belépésre. Hitler azonban június 23-i Horthyhoz intézett levelében csak gazdasági segítséget és a kárpátukrán határok megerősítését kérte. Horthy válaszában biztosította Hitlert Magyarország támogatásáról, sőt másnap megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

A moszkvai magyar nagykövet június 24-én táviratot küldött Bárdossynak [az akkori miniszterelnöknek – M. Gy.], melyben közölte, hogy a Szovjetuniónak nincsenek ellenséges szándékai Magyarországgal szemben. A miniszterelnök eltitkolta a táviratot kormányának tagjai előtt, de közölte annak tartalmát a hadba lépést sürgető német és magyar hadvezetőséggel" – írják a történelemkönyvek.

Provokációtól lehetett tartani, és ez be is következett. „Június 26-án német repülőgépek bombázták Kassát

[a város a bécsi döntés értelmében akkoriban Magyarországhoz tartozott – M. Gy.], Bárdossy ezt szovjet gépek akciójának tüntette fel, javaslatára a kormányzó elnökletével összegyűlt minisztertanács elhatározta, hogy Magyarország hadat üzen a Szovjetuniónak. Ezt a döntést másnap, június 27-én – miután magyar repülőgépek szovjet városokat bombáztak – Bárdossy a Parlamentben is bejelentette... Horthy, a magyar államfő a szovjetellenes háború kirobbanása után személyesen kereste fel Hitlert a főhadiszálláson, hogy biztosítsa Magyarország aktív részvételéről..."

Egy hadtörténész egyszer azt mondta, hogy a magyar hadsereg minden új háborújában technikailag az előző háborúját vívja. Felkészültsége 1941-ben érte el azt a szintet, ahol 1914–18-ban, az első világháború idején kellett volna tartania. A magyar bakák silány felszereléssel, valóban hatékony harceszközök nélkül indultak harcba. Otthonuktól 1000 kilométerre eltávolodva kellett küzdeniük a hazáját önfeláldozó elszántsággal védő, kimeríthetetlen emberanyaggal és mozgástérrel rendelkező Vörös Hadsereg ellen.

Kihasználva a „villámháború" kezdeti sikereit, itthon is mind nagyobb hangerőre állítva szólt a háborús propaganda. A fasiszta szellemű képes magazinokban sorra jelentek meg a képek, hogy tör előre a II. magyar hadsereg a Don felé. Emlékszem azoknak a katonáknak a fotóira, akik puskájukkal állítólag szovjet repülőgépeket lőttek le, és ezért a hőstettükért öt-tíz holdas földbirtokkal jutalmazták meg őket, melyeket majd a végső győzelem után foglalhatnak el.

És az ellenállás milyen mértékben bontakozott ki Magyarországon? Ha valaha is megépül majd a II. világháborús antifasiszta ellenállás múzeuma, minden bizonnyal az lesz a világ legkisebb múzeuma. Akármi-

lyen kevés tárlót is állítanak majd be, komoly gondokat fog okozni, hogy mivel töltsék meg a szekrények polcait. Csak alig néhány bátor és a hazája sorsáért elkötelezett személyiség relikviái kaphatnának itt helyet, mint Bajcsy-Zsilinszky Endréé, Kiss János altábornagyé.

A rendőrség minden erejét az ellenállás lehetséges legfőbb bázisának tekintett baloldali mozgalmak ellen fordította. Alig egy hónap alatt kétszáz kommunista párttagot és szimpatizánst fogtak el és ítéltek el, Schönherz Zoltánt ki is végezték.

„...1941 nyarán közölték velem, hogy bevonnak a KMP területi bizottságának tagjai közé, és ezért a szociáldemokratáknál minden legális munkát építsek le – idézi Kádár János emlékezését Sípos Levente. – De azért járjak le néhányszor, hogy ne tűnjön föl, hogy egyszerre kimaradtam... Hat hét alatt a legális munkát leépítettem. A KMP budapesti területi bizottságának tagjaként megbízást kaptam a vasas csoport és a középfokú pártszerv irányítására."

Kádárra mind felelősebb feladatokat bíztak, előbb a Központi Bizottságnak, majd a titkárságnak a tagja lett, 31. életévében gyakorlatilag a párt élére került. A folytatódó lebukások következtében a taglétszám 10-12 fő körül járt, ezt csak szívós munkával lehetett 70-80-ra feltornázni. Kádár megpróbált nyitni a szociáldemokraták felé. Találkozott is vezetőjükkel, Szakasits Árpáddal, aki azt követelte tőle, hogy a KMP hagyjon fel minden illegális tevékenységével. Kádár ezt elutasította, egy fasiszta háborúban álló országban a kommunista párt nem mondhat le erről a harci formáról.

Más szövetségest nem talált, mint Huszár Tibor megjegyzi, a polgári pártok nem kívántak együttműködni egy olyan politikai szervezettel, mely még a nevében sem hordja a „nemzeti" jelzőt, hanem a Kommunista Internacionáléhoz tartozik.

A Komintern 1919-ben jött létre, mintegy kommunista világpártként. Működése során számos eredményt ért el, például az ő kezdeményezése nyomán jött létre a francia párt, segítette a nemzetközi szolidaritási mozgalom megszervezését az első szocialista állam, a Szovjetunió védelmében a fegyveres intervenciók ellen.

A Komintern már az említett 1936-os határozattal átértékelte irányvonalát, mikor a már említett Dimitrov-javaslat nyomán a szűk pártkeretek helyett a népfrontos politikát helyezte előtérbe. A folyamat következő lépéseként 1943-ban fel is oszlatta önmagát. Gyakorlatilag képtelen volt egyetlen központból szervezetileg egységesen irányítani a legkülönbözőbb feltételek között működő tagpártjait. A párbeszédet vagy a kapcsolat más formáit lehetetlen volt fenntartani a frontvonalakkal átszabdalt Európában. A szervezet abban bízott, hogy az egyes országokban működő pártok rendelkeznek annyi képességgel és tapasztalattal, hogy önmaguk is szervezhetik a korábbi tevékenységüket.

Kádár kiutat keresett ebből a megoldhatatlannak látszó helyzetből.

„...Kiokoskodtam, hogy hozzunk egy pártfeloszlató határozatot, ténylegesen azonban nem kell feloszlatni a pártot. Új néven folytatja a működését. Akcióit néhány hétig szüneteltetjük, ez alatt gondos és fokozott előkészítés után komolyan kiszélesítjük a szervező munkát, kapcsolatokat terveztünk a falu és a parasztság felé ...az erre alkalmas antifasiszta pártot és kapcsolatot keresve létrehozunk egy hazafias frontot..."

Kevéssel később egy röpiratot terjesztettek: „hogy a magyar nemzet számára létfontosságú legszélesebb

összefogást megkönnyítsük, a Kommunisták Magyarországi Pártját feloszlatjuk. Eddig fennálló szervezeteit a mai nappal megszűntnek nyilvánítjuk, tagot senki sem vehet fel..."

Mintegy kettős illegalitást kialakítva a KMP „kemény" magja – hat-hét ember – azonban továbbra is együtt maradt, és folytatta a tevékenységét.

Bár ez az új párt is illegálisan működött, meg kellett változtatni a KMP-vel kapcsolatos imázsát. Ha valóban meg akarta vetni a lábát a tömegek között, a régi névben szereplő „kommunista" jelzőt sem tarthatta meg. A Horthy rendszer huszonöt éven át támaszkodott arra a propagandalehetőségre, hogy a Tanácsköztársaság kiemelkedő alakjai, sőt, a két világháború közötti illegális mozgalom vezetői is, túlnyomó részben a zsidók közül kerültek ki. (A korabeli újságok gyakran elsütötték azt a poént, miszerint Gabnai Sándor nevű paraszti származású népbiztos azért került be a Kommün kormányába, hogy legyen valaki, aki „sábeszkor", vagyis szombaton is aláírja a kivégzési határozatokat.) A magyar köztudatban a zsidó és a kommunista fogalma összefonódott. Ugyanilyen visszatetszést szült a párt nemzetközi volta, a propaganda könnyen el tudta hitetni, hogy a tevékenységük idegen hatalmak, elsősorban a Szovjetunió érdekeit szolgálja. Kádár a KMP helyett a Munkás-Paraszt Párt nevet javasolta, de vezetőtársai a Békepárt mellett döntöttek.

A Központi Bizottság ezeket a lépéseit aligha beszélhette meg Rákosi Mátyással és a moszkvai magyar kommunista emigrációval. A velük fenntartott kapcsolat szinte kizárólag a kinti Kossuth rádió adásainak hallgatására korlátozódott. A Rákosi-csoport állítólag a hadifogságba esett magyar katonák elbeszéléseiből értesült a feloszlatás tényéről. Felháborodással fogadták és likvidátori magatartásnak minősítették, a „kommunista" szó törlését a párt nevéből pedig egyenesen merényletnek tekintették az „élcsapat" jelleg ellen. Megjegyzendő: álláspontjukat úgy alakították ki, hogy alig-alig rendelkeztek ismeretekkel a valós magyarországi helyzetről. Sokasodtak a fekete pontok Kádár János neve mögött: a bíróságon tett, társait terhelő vallomás, a Szakasitscsal való találkozás után egy újabbat jegyeztek be. Ez egyelőre nem járt következményekkel, de később, 1951-ben, sőt 1956–57-ben is annál nagyobb súllyal esett latba.

Arra eleve nem lehetett számítani, hogy a névváltoztatás megtéveszti majd a horthysta rendőrséget, de a párt munkája és összefogása a többi demokratikus szervezettel mégis hozott eredményeket. Vidéken is erősödött az ellenállás szelleme, megnyílt az út egy Magyar Front létrehozásához.

A helyzet azonban gyökeresen megváltozott 1944 márciusában, amikor a német csapatok megszállták az országot. A Gestapo letartóztatott szinte minden potenciális ellenállónak minősíthető politikust és gazdasági vezetőt.

Különösebb ellenállásba – Bajcsy-Zsilinszky Endre pisztolylövéseit leszámítva – a németek nem ütköztek. A megszállás – a korabeli anekdota szerint – csak azért tartott valamivel hosszabb ideig, mint a nyugati országokban, mert nálunk sokkal terjedelmesebb üdvözlő beszédek fogadták őket.

Kádár János ekkorra már mély illegalitásba vonult, nevet változtatott, bajuszt növesztett, és albérleti szobáit is gyakran cserélte, most azonban akcióba kellett lépnie. A pártvezetés szükségesnek találta, hogy Rákosi Mátyással személyes kapcsolatot alakítsanak ki.

Úgy tervezték, hogy valaki majd a fronton át jut el Moszkvába, de egy többet ígérő lehetőség kínálkozott.

Kádár János arra számított, hogy a front közeledtével Magyarországon is partizánharcok bontakoznak ki – erről és az esetleges együttműködésről tárgyalni szeretett volna Tito marsallal, a jugoszláv ellenállók fegyveres erejének parancsnokával. A találkozás gondolata Titóban is felmerült, egy küldött – egy név nélküli nő – közvetítésével magához hívatta a magyarországi kommunisták első emberét. Kádár János magára vállalta ezt a feladatot, távolabbi célok is vezették, úgy gondolta, Titóval folytatandó tárgyalása után jugoszláv segítséggel folytathatja az útját Moszkváig, ahol végre beszélhet Rákosi Mátyással. Lustyák János névre szóló hamis iratokkal elindult a déli határ felé, egy jugoszláv kommunista kíséretében.

„...Éjjel értünk a határhoz, ahol az erdőben a németek elfogtak bennünket. Nem tudtak mit kezdeni velünk, ezért átadtak a helybeli csendőröknek..." – emlékezett vissza Kádár János.

Semmiképp sem vallhatta be az útja eredeti célját, inkább azt vállalta fel, hogy katonaszökevényként készült elhagyni az országot. Szerencséjére a hadbíróság elfogadta a személyazonosságát igazoló hamis papírokat, és kétéves fegyházbüntetéssel sújtotta dezertálásért.

Kádár Jánost a Conti utcában, majd a Margit körúti börtönben őrizték, valódi kilétét továbbra is sikerült eltitkolnia. 1944 októberében Horthy, mielőtt megkísérelte volna a háborúból való kiugrást, tárgyalni szeretett volna az elsőszámú kommunista vezetőkkel, Kádár Jánossal is, de nem tudta felderíteni, hogy az egyik börtönében őrzik Lustyák János néven.

A nyilas hatalomátvétel után a rabokat felsorakoztat-

ták az udvaron, és menetoszlopba szervezték őket. Az elképzelések szerint Komáromig gyalog, onnan pedig vagonokba rakva tették volna meg az utat. Ehhez az eseményhez fűződik Kádár kötetbe soha nem foglalt önéletrajzi írásainak legérdekesebb darabja.

„...1944 telén körülbelül 60 rabból – sok volt köztük a halálraítélt is – és 38 katonából álló menetünket útnak indították a börtönből. Visszaadták a civil ruhánkat, a katonák egyenruhában maradtak. Lassú menetben – ami teljes egy napig tartott – vergődtünk át a pilisvörösvári tüzérségi táborig. Második nap este Dorogra, harmadnap este pedig Nyergesújfaluba érkeztünk. Itt a templom közelében kerestek egy olyan parasztházat, ahol egy nagy fészer volt, oda bezsúfoltak minket. Az őrök, akiknek ránk kellett vigyázniuk, velünk maradtak, a többi katona ránk lakatolta a fészert – ami félig tele volt szénával –, és a házban helyezkedett el. Innen persze nem lehetett megszökni.

Másnap reggel, amikor kiengedtek bennünket – rabok és katonák –, össze voltunk törve. Éjszaka hideg volt, és hogy ne fázzunk, beástuk magunkat a szénába. Amikor kizúdultunk az udvarra, körülnéztem. Közönséges parasztudvar volt, s mi ott álltunk, foglyok, katonák, »össze-vissza alakzatban«. A parancs az volt, hogy a kútnál és a vályúnál mosakodjunk, de ott összekeveredtek a rabok a katonákkal, és egymás hegyénhátán kavarogtunk.

Gondoltam magamban: itt az alkalom! Most vagy soha! Ha ezt a lehetőséget elmulasztom, többé nem valószínű, hogy ilyen helyzet adódik.

A szomszédban is hasonló parasztudvar volt és a másik oldalon is. Odamentem az udvar egyik oldalához, kitéptem egy kerítésdeszkát és átdugtam a fejem a másik udvarba. Ott német katonák egy teherautót

tankoltak. Mondom magamban, ez nem nekem való hely. Megnéztem az udvar másik oldalát, ott valami gyümölcsöskert volt.

Szóltam annak a három rabnak, akikkel előzőleg megbeszéltük, hogy megszökünk, egyenként átugrottunk a kerítésen, majd mások is csatlakoztak hozánk. Körülnéztem az utcai részen, csendőrök álltak ott és tátották a szájukat, mert a helyzetből semmit sem értettek. Nem tétováztunk, nekiiramodtunk libasorban az útnak a Duna felé. Jó iramot diktálva én mentem elöl, nyolcan mögöttem.

Egyszer csak kint voltunk a Duna-parton, megtorpantunk: mit csinálunk itt? Visszakanyarodtunk a zsúfolt községbe, és még vagy 200 métert mentünk a falu széléig. Láttuk, hogy ott hegyek vannak, arrafelé vettük az irányt.

Ránk esteledett, hideg volt, kegyetlenül fáztunk. A társaság fele azt mondta, hogy rakjunk tüzet, a másik fele – köztük én is – azt, hogy ne. Az előbbiek azonban hoztak fát és tüzet raktak. Nyomban elkezdett valamilyen repülőgép zümmögni felettünk. Persze azonnal széttapostuk a tüzet. Ezen összeveszünk, és megegyeztünk, hogy reggel mindenki megy, ki merre lát.

Az elején, mikor elindultunk, megbotlottam egy deszkában. Egy méter húszas, félcolos deszka volt. Felkaptam és a vállamra vettem, mert már az illegalitásban megtanultam, hogy ez pszichológiai dolog: akinek a kezében táska, fejes vonalzó, tejesköcsög vagy bármi más használati tárgy vagy munkaeszköz van, az valamilyen ügyben jár. Ez a deszka mindig velem volt. Tényleg elcsíptek a nyilasok – nem tudom, hány helyen sodródtam igazoltatásba –, de mikor mondtam, hogy: »dologra, emberek, reggel 6-kor kell a munkába

jelentkeznem, ne tartsanak fel!« – rögtön látták, hogy komoly ügyben járok. Ez hatott.

Körülbelül háromnapi bolyongás után eljutottam Zsámbékig..."

(Úgy gondolom, hogy később Tabi László ebből a történetből merítette „A vödör" című nevezetes humoreszkjének az alapötletét.)

„– ...A Conti utcai (ma Tolnai Lajos utcai) börtönből elindulva hat napig tartott az út vissza Budapestre. Ez idő alatt a cipőmet egyszer se vetettem le, egyetlen éjszaka sem aludtam, ennivalóm nem volt, csak itt-ott kaptam egy-két falatot, és mégsem éreztem fáradtnak magam, mentem, mint a gép...

Szerencsésen megérkeztem a címre, és otthon találtam, akiket kerestem. Ahogy beléptem a lakásba és az ajtót betettem magam mögött, összecsuklottam... Lehúztam a cipőmet és elámultam saját lábam formájától. Megfürödtem és lefeküdtem, egyhuzamban huszonnégy órát aludtam. Két napig tartott, amíg magamhoz tértem..."

Ezután Kádár János egy ideig a híres orvosprofesszor, Babics Antal lakásán talált menedéket, majd újabb és újabb búvóhelyeket kellett keresnie. Csak a csodával határos módon úszta meg a lebukást. Kétszeres körözés is érvényben volt ellene, keresték eredeti nevén, mint illegális kommunistát és álnéven, mint frissiben megszökött foglyot. Kádár ennek ellenére bekapcsolódott a Központi Bizottság munkájába, bár a dühöngő nyilas terror körülményei között nagyobb arányú akcióba nem kezdhettek. Letartóztatottakat próbáltak kimenteni, robbantásokat hajtottak végre, kiadták az illegális „Szabad Nép"-et.

Harcukhoz most is alig néhányan csatlakoztak. Elképzelhetetlennek tartom Gyurkó László becslését,

miszerint 2000-2500 ember vett részt a németek és a nyilasok ellen folytatott fegyveres küzdelemben – ez a szám a felszabadulás után csak tovább növekedett. Jellemzőnek érzem azt az anekdotát, mely szerint egy katonazenekarnak a vezetője azon az alapon kérte a felvételét a Magyar Partizán Szövetségbe, hogy a harctérre induló katonavonatok búcsúztatásánál szándékoltan lassabban vezényelte a Himnuszt, így a szerelvények csak később értek ki a frontra.

A nyugodt idegzetű, önmagát mindig kézben tartó Kádár János egy gyengeségén nem tudta túltenni magát, igen nehezen viselte el a háborús katasztrófák fenyegető veszélyét. Mikor a Conti utcai börtönben ült, a bombázások idején nem engedték le az óvóhelyre. Egy amerikai légitámadás során az épület telitalálatot kapott, a robbanás valósággal kettészakította a celláját. Ez az esemény gyógyíthatatlan rettegést váltott ki belőle, később is a légiriadót jelző szirénahangra mindent félretéve sietett le a pincébe.

Kádár János pártbeli ellenfelei – mert még ebben a szűkre zárt csoportban is folytak villongások – később feljelentették őt, hogy ha légiriadó fenyegetett, elbújt és nem vett részt az akciókban. Azt is a szemére vetették, hogy ódzkodott a fegyveres harctól. Nem tekintem magam szakértőnek, de úgy vélem, hogy egy pártnak a kisebb jelentőségű vállalkozásokban nem szabad kockáztatni legfontosabb vezetője életét.

Mivel nyilvánvalónak látszott, hogy a főváros pesti oldala hamarabb szabadul fel majd, mint a budai, Kádár igyekezett búvóhelyét a front közelében megválasztani. Zuglóban, egy Hungária körúti romos házban húzódott meg. Vele tartott a pártvezetés két másik tagja is: Péter Gábor és Donáth Ferenc.

Gyurkó László megjegyzi, hogy alig néhány évvel

később Péter Gábor mint államvédelmi altábornagy személyesen tartóztatta le az árulással vádolt Kádár Jánost, Donáth Ferenc viszont, mint a Kádár-rendszer ellenfele, a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjává vált.

„...Mindjárt az elején valamiért ebben a társaságban Kádár Jánosnak volt a legnagyobb tekintélye – írja Aczél György. – Lehet, hogy azért is, mert nem zsidó volt, nem is értelmiségi, hanem ő volt az a bizonyos munkás..."

Itt találkoztak az első szovjet katonával, aki hitetlenkedve nézett rájuk, mikor próbálták elmagyarázni neki, hogy ők a magyar kommunista mozgalom vezetői. Szerencséjüknek tarthatták, hogy a katona nem csapta be őket valamelyik hadifogolymenetbe.

Ez a három-négy ember lett az újjászerveződő Magyar Kommunista Párt vezetősége. Ők mindjárt az elején igyekeztek kiküldeni delegátusaikat Debrecenbe, az Ideiglenes Országgyűlésbe, le Szegedre, ahol már 1944 őszén megalakult a pártszervezet, melynek élén nem kisebb tekintélyek álltak, mint a szovjet emigrációból hazatért Gerő Ernő, Farkas Mihály és Nagy Imre. Az illegalitásból kilépett párt megkezdte harcát a hatalom megszerzéséért.

IV.

Rákosi Mátyás csak később, 1945 márciusában érkezett meg Budapestre, a párt irányítása egyelőre Gerő Ernő kezébe került. Gerő vitathatatlanul a rangban második embernek számított, sőt, Moszkvában Rákosinál is jobban bíztak benne. Közgazdásznak tanult, de már húszéves korában, 1918-ban belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, és részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban. A bukás után emigrál, de 1922-ben visszatér. Illegális szervező munkát végez, a Horthy-rendőrség elfogja, 15 évi fegyházra ítélik, majd fogolycserével a Szovjetunióba kerül.

Gerőt később újabb és újabb titkos küldetésekbe vetik be, dolgozik Belgiumban és Franciaországban, majd a spanyol polgárháborúban a Nemzetközi Brigád egyik politikai biztosa lesz „Pablo" néven. Főleg fegyelmi ügyekkel foglalkozik, az emlékezések szerint különösen szigorú ítéleteket hoz. Húsz éven át meghatározó munkát végez a Komintern irányításában.

Vas Zoltán egy beszélgetésünk során „weltfremd"-nek, életidegennek minősítette, igazi „komintern személyiség"-nek. A nemzetközi kommunista mozgalom termelte ki a hivatásos forradalmároknak ezt a típusát.

„Se társadalom nem volt körülöttük, se haza, se család, ismeretlen országokban kellett ismeretlen kimenetelű utasításokat végrehajtaniuk. Nem tudták lemérni az utasítások igazságértékét. Ezek az emberek, bár nem

hajtottak végre terrorista akciókat, fegyver nélkül is rendkívül hasonlítottak a zsoldosokhoz és terroristákhoz. Meghatározta a személyiségüket a konspirációs életmód, amikor az embernek nincs semmije, ami igazán az övé volna. Se egy személyes tárgya, se egy fészke, csak a konspirációs lakás és a titkos kapcsolatok" – írja egy elemző.

Ernst Fischer a következőképpen jellemzi a típust – ezen belül önmagát is: „A világot nem a saját szememmel, hanem a Kominternével láttam, anélkül, hogy erőszakot tettem volna magamon, teljes mértékben egyetértettem ezzel a világnézettel."

Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy Gerő számára a Magyarországra visszatérés nem jelentett sokkal többet, mint hogy tevékenységét egy másik területen folytatja. Rajk a maga naivitásában úgy fogalmazott, hogy „szívünk minden melegével vártuk a moszkvai elvtársakat", akik szinte magát a Szovjetuniót jelentették a hazai kommunisták számára.

Gerő hamarosan megjelent az MKP Tisza Kálmán téri központjában, egykori munkatársnője így emlékszik a bemutatkozásra:

„...Gerő bejött, körülnézett és azt mondta: micsoda pártközpont az, ahol az asztalokon rendetlenség van és a tolltartók nincsenek a helyükön. »Belépője« azt mutatta, hogy az ő katonás stílusa ettől a kicsit bohém, dehát az életéért is pontosan így küzdő magyar pártmozgalomtól távol állt.

Gerő megjegyzése hallatán meghűlt bennünk a vér. Kinek jutott eszébe azokban az időkben a tolltartó?... És akkor mosolytalanul, mint egy komiszár, végigvonult a szobában és mindenkivel magázódott. Nem sokkal később Gerő közölte, hogy Rákosi a Vezér. Ez a szó, ott a Tisza Kálmán téren, a Conti utcában meg a Vasas-

otthonokban addig Hitlerrel volt azonos. Számunkra elképzelhetetlen volt, hogy egy szocialista azt mondja az elvtársára, hogy ő a Vezér!

Az első megütközés után azonban hamar túltettük magunkat Gerő szokatlan viselkedésén. A pártközpontban összeverődött, nemrég még üldöztetésnek kitett elvtársak annyira kicsinek érezték magukat Gerő mellett, hogy azt hitték, az ő viselkedése az igazán pártszerű."

Gerőnek, akár a többi, Moszkvából hazatért vezetőnek eredendő emlékei az emigrációban eltöltött évek alatt sémákká merevedtek, nélkülözték a valóság ismeretének, a változásoknak a kontrollját, a társadalom jelenségeit a Szovjetunióban beléjük ivódott értékelési rendszer alapján ítélték meg. Fenntartással viseltettek saját elvtársaik ellen is, akik a felszabadulás előtt Magyarországon vagy a nyugati államokban végezték illegális munkájukat.

Maga Kádár János sem kerülhette el a felelősségre vonást. Gerő likvidátori magatartással vádolta a KMP 1943-as feloszlatása miatt. Kádár, nem tudni, hogy meggyőződésből, taktikából vagy Gerő tekintélyétől befolyásoltan nem vitatkozott, beismerte, hogy politikai járatlanságból és opportunizmusból valóban hibát követett el. Az ügyet végül is egy szigorú megrovás zárta le.

Kádárt megnyugtatta, hogy Rákosi Mátyás látszólag nem tulajdonít döntő fontosságot ennek a ballépésnek – bár szokásához híven elraktározta memóriájában, hogy alkalomadtán felhasználhassa majd. Ez az elnéző gesztus visszaállította köztük azt az „apa-fiú"-kapcsolatot, mely még a szegedi „Csillag" börtönben alakult ki.

„...Viszonyukat a tiszteleten alapuló alárendelődés

határozta meg – írja egy történelmi elemző –, amit jól mutatott, hogy Kádár visszautasította a felajánlott pertut, így Rákosi tegezte, ő viszont magázta a párt első emberét... Kádár hitt Rákosiban, ő bízott Kádárban."

Kádár bekerült az MKP budapesti központi bizottságába, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, de nem törekedett minél magasabb és látványosabb pozícióba. Jellegzetes, sokat emlegetett mondását gyakran idézték: „aki nem fél a fogorvostól és a hatalomtól, az nem is ember".

1945. január 21-én Nagy Budapest rendőrfőkapitányává nevezték ki, egyetlen szóval sem tiltakozott, úgy vélte, ha a pártnak most rendőrként van szüksége rá, akkor oda megy. Napjainkból visszatekintve szinte hihetetlen szereposztás alakult ki. Kádár közvetlen főnöke az a Sólyom László tábornok lett, akit 1949-ben a Rajk-per elítéltjeként épp az ő belügyminisztersége idején akasztottak fel, a legközvetlenebb beosztottja pedig a már említett Péter Gábor, aki 1951-ben személyesen tartóztatta le Kádárt.

Valójában természetesen többről volt szó, mint hogy a köznyelvben csak „lószarrugdosásként" emlegetett utcai járőrtevékenységet irányítsa, valójában a politikai rendőrséget felügyelte. Fent Budán még alig hogy megadták magukat a német-nyilas csapatok, a rommá lőtt Budapesten fosztogató bandák kószáltak, az Ideiglenes Nemzeti Kormány továbbra is Debrecenben tartotta a székhelyét, csak igen laza kapcsolatban állt Budapesttel. A rendteremtéshez olyan emberre volt szükség, aki mindvégig a fővárosban élt, ismerte a tetteket és végrehajtóikat, Kádár Jánosnál alkalmasabb embert aligha lehetett volna találni erre a feladatra.

Egy percre leteszem a tollamat, és eltűnődöm: élt-e bosszúvágy Kádár Jánosban? Vissza akart-e fizetni a

nyomorért, amelyben felnőtt, üldöztetéséért, az elszenvedett verésekért, a börtönévekért, elvtársai haláláért? Erre a kérdésre már soha nem kapunk konkrét választ, de semmilyen nyom nem vall arra, hogy megpróbálta volna megtorolni régi személyes sérelmeit. Húsz-harminc évvel később már nem viselkedett ilyen megbocsátóan – igaz, addigra sok történelem lefolyt a Dunán.

Az akkori Kádár Jánost minden döntésében a párt szolgálata vezette, ezt magasabb szempontnak tekintette a polgári erkölcs kategóriáinál. Olyan konfliktusokat is felvállalt, ahol az igazság és a jog az ellenkező oldalon állt. A legismertebbek közé tartozott az Apor Vilmos győri püspök halálával kapcsolatos botrány és a pócspetri rendőrgyilkosság.

1945. április elején Aport szovjet katonák támadták meg székhelyén, a „Püspökvár"-ban: ki akarták rabolni a borospincét és meg akarták erőszakolni az épületbe menekült apácákat. Apor a testével zárta el a kaput, mire a katonák géppisztolysorozatokkal végeztek vele.

Az incidensnek országszerte híre terjedt, a katolikus hívek általános felzúdulása fenyegetett. Kádár Jánosnak kellett lemennie Győrbe, hogy megállapodásra jusson a szovjet parancsnoksággal a bűnösök megbüntetéséről, és az MKP-t is megóvja az ügy beláthatatlan politikai következményeitől. A feladatot megoldotta, itt már megmutatkozott egyik alapvonása: a kompromisszumok megteremtésének képessége.

Később, már belügyminiszterként őrá hárult az úgynevezett pócspetri ügy rendezése. Gyarmati György történész így foglalja össze a történteket:

„...Itt meghalt egy közrendőr, aki ügyetlen fegyverhasználat közben saját magának okozott halálos sérülést. Ezt azonnal »átideologizálták«, és úgy interpretálták a híradásokban, hogy a klerikális reakciót szimbolizáló pap felbujtására lincselték meg a helybéliek a szóban forgó rendőrlegényt..."

Ez az ügy valószínűleg bonyolultabban zajlott le, csak évtizedek múlva, már a rendszerváltás után született meg a végleges lezáró ítélet.

A Magyar Kommunista Párt nem engedte meg magának azt a luxust, hogy Kádár Jánost sokáig ebben a fontos, de nem átfogó jelentőségű pozícióban tartsa. Hamarosan a nagy-budapesti pártbizottság titkárává választották, majd az MKP káderosztályának az élére került.

Kádár János aligha kaphatott volna ennél nehezebb és összetettebb feladatot. Az illegalitás időszakában elenyésző taglétszámú párt felé megindult a felvételüket kérők rohama, a tagság alig egy fél év alatt félmillióra növekedett. Ezt nehéz volna egy eszmei sugallat által kiváltott hirtelen megvilágosodásnak tulajdonítani, a „vörös könyvért" tolongók különféle előnyökben reménykedtek.

Az MKP félig-meddig nyíltan fogalmazva bűnbocsánatot hirdetett. „Van itt egy réteg, az úgynevezett kisnyilasok, akiket a forradalmi vágy vitt a nyilasokhoz, hazug ígéretek, hogy földet és kenyeret kapnak. Ezek iránt a megbocsátást kell alkalmaznunk" – mondta Darvas József, a későbbi miniszter. Az MKP magához vonzotta a külvárosi kerületek fiatalságát is érvényesülési lehetőségekkel kecsegtetve őket, de Kádár feladatköre messze túlterjedt ezen a rutinszerű szervezési tevékenységen.

A koalíciós kormányzási forma a tisztségek arányos elosztását írta elő a kormánypártok között. Ez az egyenlősdi néha nevetséges marakodássá fajult. Olyan esetekről lehetett hallani, hogy ha a Városházán egy kisgazda párttag kapta meg a büfé működtetési jogát,

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED

akkor az egyensúly kedvéért fel kellett venni egy szociáldemokrata fűtőt is. Ez alól csupán a belügyi szervek számítottak kivételnek, itt az MKP kizárólagos fölényre törekedett, ezt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet frakciójának támogatásával sikerült is elérni.

A pártok igyekeztek megfelelő gondossággal betölteni a vezető állások nekik jutó kvantumát. Jelentkezőkben az MKP-nél sem volt hiány. Sok közéleti személyiség kompromittálódott a Horthy-, majd az azt követő Szálasi-korszakban, valódi megítélésükben Kádár János számított a legilletékesebb döntőbírónak. „Ismét bebizonyosodott annak előnye, hogy ő itthon élte végig az elmúlt évtizedeket, szinte minden kívülről érkező pályázóval kapcsolatosan rendelkezett tapasztalatokkal, vagy legalábbis megbízható ismeretekkel. Annak a képességnek is birtokában volt, hogy – mint mondani szokás –, egy egész kosárnyi tojásban is felismerje az egyetlen megzápultat." Kádár véleménye nem minden esetben érvényesült, Rákosiék számos kifogásolható múltú, de tekintélyes személyt befogadtak, hogy velük is erősítsék az MKP bázisát a soron következő választásokon.

A felszabadulást követő első országgyűlési képviselőválasztásokon a Kisgazda Párt abszolút többséget, 57 százalékot szerzett. Az MKP-re 17 százalék szavazott, ez az eredmény meg se közelítette Rákosiék várakozásait, akik átütő sikerre számítottak, talán még az 1919-es tanácsköztársaságbeli emlékek hatottak rájuk.

Kádár reálisabban ítélte meg a helyzetet. Budapesten a baloldal tudta tartani az erőegyensúlyt, de a falvakban még a pap, a tanító, aki egy személyben korábban leventeoktató is volt, és a horthysta közigazgatás megmaradt tisztviselői számítottak a legfőbb véleményformáló tekintélynek. Jelentős részük tovább hangoztatta a Horthy-rendszer kommunistaellenes propaganda szövegeit a „csajkarendszerről", a „nőközösségről" és így tovább. A földreform pedig az egyházat is a baloldal ellen hangolta.

Az MKP nem adta fel a harcot. A földosztás megvédésével, a stabil forint megteremtésével a kommunisták megerősítették politikai pozícióikat. Hosszú taktikai küzdelemben sikerült megbontaniuk a Kisgazdapárt egységét, a korabeli kifejezéssel élve „leszalámizták", fokról fokra téve lehetetlenné az embereiket. Nagy Ferenc, a miniszterelnök Svájcba távozott, Kovács Bélát, a főtitkárt, aki fellépett Rákosiék önkényes intézkedései ellen, a szovjet biztonsági szervek letartóztatták, és bírósági tárgyalás nélkül húsz év kényszermunkát szabtak ki rá, Varga Béla is emigrált. Az akció sikeres keresztülvitelét nagyban segítette a jelentős szovjet támogatás és az erőszakszervezetek kommunista irányítása.

A Kisgazdapárt szétesett, megmaradt vezéregyéniségei – Barankovics István és Pfeiffer Zoltán neve rémlik fel az emlékezetemben közülük – külön pártot alapítottak, de a következő, 1947-es választásokon a jobboldal mindent összevetve sem érte el a negyven százalékot. Az MKP bizonyult az ország legerősebb pártjának, 1,1 millió szavazattal 22 százalékot szerzett. A Baloldali Blokk, melyet a kommunisták mellett a szociáldemokraták és parasztpártiak alkottak, abszolút győzelmet aratott.

A választások tisztaságát tudvalevőleg mindig csak a győztesek ismerik el, a vesztesek soha, ennek következtében a magyar történelem bővelkedik megcsontosodott, de örökké élő legendákban. Még több mint fél

évszázad múlva, a 2002-es választásokon is előhozták, hogy a kommunisták annak idején csalással érték el ezt a sikerüket.

„...A választásokon valóban használták a hírhedt „kékcédulákat" – írja Gyurkó László. Ezekkel az igazolványokkal visszaélve azok, akik nem a lakóhelyükön tartózkodtak, többször is leszavazhattak". [Teherautókra ültetett csoportok járták a falvakat, itt is, ott is leadva a voksukat – M. Gy.] „Hitelesnek tűnő számítások szerint a kommunisták talán két mandátumhoz jutottak ezáltal. A 411 fős országgyűlésben ez se nem osztott, se nem szorzott..."

Mosolyt kelt Gyurkó hozzáfűzött megjegyzése, miszerint erre az akcióra „a pártvezetés tudta és jóváhagyása nélkül került sor". Elképzelhetetlen, hogy nem egy felülről kezdeményezett és irányított szándék valósult volna meg, mint ahogy Rákosinak és Gerőnek, úgy Kádár Jánosnak is tudnia kellett róla. Kádár az MKP irányítóinak első vonalába tartozott, ha ez nem is tükröződött a mindennapos propagandában.

A korabeli filmhíradók – televízió még nem lévén – a rádió mellett a közvélemény-befolyásolás legfőbb eszközeinek számítottak. Ez az orgánum is az MKP irányítása alá tartozott, felvett és leadott anyagaiban többnyire a párt vezetőit népszerűsítette. Leggyakrabban Rákosi Mátyás tűnt fel a filmvásznon, őt a megjelenések gyakoriságában Rajk László követte. A köztük levő, időben mérhető különbséget viszont erősen csökkentették azok a módszerek, melyekkel néhány Rajkkal rokonszenvező rendező és operatőr hatást próbált gyakorolni a nézőkre. Rajkot többnyire rokonszenvet kiváltó környezetben: fiatalok között, népünnepélyeken, kulturális eseményeken mutatták be, Rákosit viszont gyakran tompa, közömbös háttérrel, gyűlések

emelvényein ülve, gyári-üzemi belsőkben, vagy falak előtt álldogálva. Ha eltértek ettől a sablontól, az eredmény gyakran lejáratás számba ment, mint például az a felvétel, melyet az aratással próbálkozó Rákosiról készítettek, a kövér, ügyetlen és paraszti munkában járatlan pártvezér a kaszával majdnem belevágott a saját lábába.

Kádár János ritkán, inkább csak egy-egy vágókép erejéig tűnt fel, említett vonakodása a nyilvánosság előtti megjelenéstől már akkor megmutatkozott, szereplést csak kényszerből, pártutasításra vállalt fel. Úgy vélem, politikai pályafutásának akkori szakaszában még nem versenyezhetett pártvezető társaival: a művelt és ugyanakkor rutinos demagóg Rákosival, a sodró lendületű, szuggesztív Rajk Lászlóval vagy az akkor még szociáldemokrata harsány agitátorral, Marosán Györggyel. Kádár szürkén fogalmazott, nehézkes artikulációval elmondott beszédein viszont mindig megérződött a témaként felvetett tények ismerete, a belőlük levont józan következtetés, a közhelyek kerülése.

„Januárban tartott egy beszédet – írja Aczél György –, amiért le is tolta Gerő, mert egyszerűen meg sem említette Lenint, és Sztálinra sem hivatkozott. De a szavaiban több volt az elgondolkodtató elem, mint bárkinek. Akkor kezdett kialakulni már az, hogy Kádár egy bizonyos belső körben egy mélyebb ember benyomását keltette, mint a társai. Kevésbé volt kifelé forduló. Ő például tartott egy beszédet 1919-ről, ahol nem azt mondta, hogy »dicsőséges Tanácsköztársaság«, hanem arról beszélt, hogy mi is történt akkor. Furcsamód ennek a tényleg tanulatlan, idegen szavakat rosszul ejtő embernek volt presztízse. Ez a bizonyos személyiség varázsa..."

A moszkovita pártvezetés önbizalmát megerősítet-

ték a sikerek, többé nem tartották szükségesnek hangsúlyozni, hogy „vér vagyunk a nép véréből, hús vagyunk a nép húsából". 1945 nyarán magam is láttam, hogy egy a Népligetben rendezett nagygyűlésen Rákosi Mátyás leült a fűbe az emberek közé, keresztapaságot vállalt, futballmeccsekre járt. A népieskedő alapállás akkor is csak a külvilágnak szólt, Rákosi a magyar népet alapvetően jobboldali beállítottságúnak tartotta, gyakran panaszkodott pártbeli bizalmasainak:

– Tízmillió fasisztával kell felépítenünk a szocializmust!

Ahogy lehetett, felhagyott ezekkel a gesztusokkal. A párton belül is szigorú bolsevik típusú rituálékat vezetett be. Külön ebédlőben étkeztek a Politikai Bizottság tagjai, külön az osztály vezetői, megint külön az alacsonyabb beosztású pártmunkások. Kádár csak nehezen vette tudomásul ezeket az előírásokat. Aczél megemlíti, hogy egy Rákosi Mátyás által vezetett aktívagyűlésen Kádár a nézőtéren foglalt helyet, jóllehet akkor már tagja volt a Politikai Bizottságnak. „Aztán odalépett hozzá Rákosi egyik kísérője, és szólt neki, hogy menjen fel. Kérdeztem aztán, hogy mi történt. Azt mondta, hogy Rákosi felhívatta őt és kérdőre vonta: meg vagy te őrülve, hogy beülsz? Kádár azt válaszolta: vártam, hogy maga beszélni fog. Erre Rákosi: te nem érted meg, hogy egy PB-tag nem ül be, hanem bevonul a terembe!"

A fordulat évében tovább folytatódott a most már kormánytöbbséggel is rendelkező baloldal előretörése. Államosították a nemzetgazdaság fontosabb szegmenseit: a bankokat, a száz főnél több munkást foglalkoztató gyárakat, ugyanerre a sorsa jutottak az egyházi iskolák is. A vezető beosztásokba munkás és paraszt káderek kerültek – ekkor ment végbe az újabbkori magyar történelem első és máig is egyetlen valódi osztályátrétegződése. Ez a csoport tovább növelte és erősítette a kommunisták megbízható fundamentumát.

A párt tekintélye a tömegek előtt is megnőtt, a szociáldemokraták ezrével léptek át az MKP-ba. Rákosi és gárdája mindent megtett, hogy végképp felszámolja a másik baloldali párt tömegbázisát.

Egy valóban meggyőződéses kommunista mindig is gyanakodva figyelte a szociáldemokratákat, egy időben „szociálfasisztáknak" is nevezték őket. Nem felejtették el, hogy 1919-ben nem álltak ki a proletár forradalom mellett, a hatalmat, ha csak formálisan is, de a szociáldemokrata Peidl Gyula által vezetett kormány adta át Horthyéknak.

1948 júliusában végbement az egyesülés, létrejött az MDP, a Magyar Dolgozók Pártja. A két fél megosztozott a tisztségeken: az elnöki posztot Szakasits Árpád töltötte be, a főtitkárit Rákosi Mátyás, helyetteseinek Marosán Györgyöt, a kommunista Farkas Mihályt és Kádár Jánost jelölték. (Senki sem tételezte volna fel, hogy az öt tagból három rövid idő múlva a rendszer börtönébe kerül, a negyedik, ha időbeli késéssel is, de követi őket, az ötödik az országból kitaszítva hal meg.)

A többpártrendszer negyven évre szólóan megszűnt Magyarországon. Némelyik formailag létezett ugyan, például a Független Kisgazda Párt továbbra is szerepelt a budapesti távbeszélőnévsorban, de a gyakorlati politikából eltűnt, az MDP egyedül maradt a porondon.

V.

Az idősebb moszkovita vezetőgárda mögött egyre inkább kirajzolódtak egy fiatalabb generáció körvonalai, soraiból leginkább Rajk László és Kádár János vonta magára a figyelmet. Sorsuk, pályájuk bővelkedett közös jellemzőkben: Rajk alig három évvel idősebb a társánál, mindketten korán bekapcsolódnak a KIMSZ, majd a KMP munkájába, és illegális tevékenységükért megjárják a vádlottak padját. A különbségek is szembeszökőek. Rajk egy erdélyi sokgyerekes családból származik, később egyik bátyja államtitkári posztot tölt be a nyilaskeresztes kormányban. Ő maga is tanári diplomát szerez, alapvetően iskolázottabb, műveltebb a négy polgárit végzett Kádár Jánosnál.

Míg Kádár csak 48 éves korában lépi át először az ország nyugati határát, Rajk már fiatalon bejár néhány országot. 1937-ben részt vesz a spanyol polgárháborúban a Nemzetközi Brigádok önkénteseként, majd a vereség után Franciaországba internálják. 1941-ig egy németországi üzemben dolgozik, segítve az emigráns magyar kommunisták hazafelé vezető útját, lebukik, munkatáborba kerül, de sikerül megszöknie onnan. Visszajön Magyarországra, ismét bekapcsolódik a földalatti mozgalomba, az illegális KMP titkára lesz – szinte egymást váltva Kádárral. 1944-ben ismét letartóztatják, Németországba viszik, ahonnan a felszabadulás után tér haza. Magas párttisztségeket tölt be, országgyűlési

képviselő, majd belügyminiszterré nevezik ki. A párthierarchiában messze megelőzte Kádár Jánost, aki csak a nyolcadik-tizedik helyek egyikét foglalta el. Azt azonban egyikük sem képzelte magáról, hogy képes volna a párt vezetésére, Rákosi Mátyás helyébe lépve. (Sok évvel később Kádár azt mondta Berecz Jánosnak: „én pártmunkás vagyok, a második helytől a tízezredikig helyt tudok állni, de első embernek nem tartom alkalmasnak magam.)

A zárkózott és puritán Kádár János nem kedvelte a lendületes, túláradó önbizalommal rendelkező, a szabályokat gyakran áthágó Rajkot, afféle „bolsevik arisztokratának" tartotta. 1954-ben börtönbüntetését töltve egy feljegyzésben is kifejtette elítélő véleményét az akkor már halott társáról:

„Rajk László kommunista – idézi az írást Hajdú Tibor. – A pártmunka gyakorlati részében járatos, fellépésében úgy szűkebb körű megbeszéléseken, mint tömegek előtt beszélve volt meggyőző erő. Elméletileg képzetlen [egy elemző szerint ezzel a megjegyzéssel Kádár épp a saját műveltségbeli hátrányát próbálta kompenzálni – M. Gy.], sőt gondolkodásában soviniszta és fasiszta teóriák hatása is tapasztalható volt. Előbbire példa a pécsi értekezleten mondott formulája: »előbb magyarok vagyunk, azután kommunisták, kisgazdák vagy más pártok«. A közigazgatás átszervezésére vonatkozó javaslata így kezdődött: »ez a javaslat az egy nép, egy állam elvéből indul ki«. Ez kétségtelen, a hitlerista »egy nép, egy állam, egy führer« jelszóból származik...

...A fiatalabb nemzedékből való pártfunkcionáriusok fölött önmagát toronymagasan kiemelkedőnek tartotta... Bárkivel is állt szemben, akár nála nagyobb tudásúakkal, vagy legyen a kérdés százszor is kimerítve,

szenvedélyesen szeretett sokat és kimerítően beszélni. Rossz, hatalomvágyó, büszke, sértődékeny természete és modora volt. Aki ezeket a jellemvonásait ismerte és azokkal vissza akart élni, az a világon mindenbe beugrathatta..."

Néhány nappal később rehabilitálása ügyében már a bíróság előtt állva Kádár így vall:

„...Én Rajk Lászlóval pártkapcsolatban voltam. Személyileg nem volt különösen jó viszony köztünk, mert Rajk büszke természetű ember volt. 1948-ban – amikor komoly kifogások merültek fel Rajk magatartása ellen –, hogy barátkozzak én is vele, talán énrám, akit régről ismer, hallgatni fog..."

Kádár sokkal fegyelmezettebb volt annál, semmint hogy intrikákat kezdeményezzen a pártvezetésen belül, megtartotta a véleményét magának. 1949 elején a körülmények mégis úgy alakultak, hogy Rajk helyzete megingott.

„Egy vasárnap Rákosi meghívta Kádárt a lakására – írja Gyurkó László – Ott volt Gerő, Farkas, Révai is, de Kádárnak rögtön feltűnt, hogy nincs jelen Rajk László, aki pedig hivatalosan is a párt legfelső vezetői közé tartozott.

– Arra csak később jöttem rá – mondja Kádár, hogy ez a négy ember (mintegy külön fórumot alkotva) rendszeresen megbeszél minden fontos kérdést, mielőtt az a Központi Bizottság elé kerülne." Ez az eljárás a párt szervezeti szabályzatának felrúgását jelentette.

A tanácskozáson elhangzottakat különbözőképp mondja el két krónikás: Gyurkó László és Kanyó András, bár mindegyiküknek Kádár személyesen nyilatkozott, nekem az utóbbi tűnik tényszerűbbnek – igaz, hogy később is keletkezett –, ezért ebből iktatok ide a történetet feltáró részleteket:

„Rákosi azt mondta – emlékszik vissza Kádár –, hogy Rajk gátolja az Államvédelmi Hatóság munkáját. Tudtam, hogy ez a vád csak Péter Gábortól származhatott, mert én is hallottam tőle ilyen megjegyzéseket.

– Elhangzott konkrét vád is Rajk ellen?

– Valami olyasmi, hogy Rajk többször is többórás előadást tartott a Hatóság emberei előtt, s ezzel elvonta őket a munkától. Meg hogy mint belügyminiszter, ellenőrizni akarja az államvédelmet. Én szót kértem és azt mondtam, ismerem Rajk Lászlót, nem hiszem, hogy ellenség volna. Arra már nem emlékszem, ki mondta, de elhangzott az is, hogy Rajk afféle világcsavargó entellektüel. A spanyol polgárháborúból is Hitler Németországán át tért haza, az átutazási engedélyt munkával váltotta meg, s ez módot adhatott a beszervezésére...

– Tehát már ott alakult a koncepció. Döntés is született a letartóztatásáról?

– Nem. Rákosi azzal zárta le a megbeszélést, hogy ha így áll a dolog, jobb lesz, ha Rajk átadja a Belügyminisztériumot valaki másnak, ő pedig átveszi a külügyi tárcát.

– Arról beszéltek-e, hogy Rajk helyett Ön legyen a belügyminiszter?

– Nem, ez későbbi időpontban történt, a Politikai Bizottság ülésén. De én akkor is csak egy negyed órával előbb tudtam meg Rákositól, hogy mi is a terve velem..

– Amikor átvette a Belügyminisztériumot Rajk Lászlótól, nem beszélgettek a kialakult helyzetről? Vagy akkor még nem észleltek semmit a készülő tragédiából?

– A csere 1948. augusztus 5-én történt, a folytatást akkor még egyikünk sem sejtette...

– Egyes nyugati szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a Rajk-perben Ön is fontos szerepet játszott.

Mások egyenesen azt állítják, hogy Ön beszélte rá Rajkot a vallomásra.

– Nem tudom, kik azok, akik ilyesmit állítanak, de nem igaz.

– Vajon Ön hitt-e abban, amit Rajk vallott, vagy voltak kételyei?

– Én jól ismertem Rajkot, ezért nekem nagyon nehéz volt hinnem. S ha bárkiben felébredhetett a gyanú ellene, mint később bennem is, akkor az éppen az önvallomása miatt történhetett. Rajkot veréssel, kínzással sem vehették rá a vallomásra. Talán azért vállalt végül is mindent, mert nem akart a pártnak ártani..."

Közben folyt a titkos nyomozás, Rajk bűnlajstroma mindinkább terebélyesedett:

„...Rajk bűnéül rótták fel, hogy Horthy rendőrségének besúgója volt, kémszolgálatot teljesített az OSS nevű amerikai felderítő szervezetnek, a Gestapónak és az utóbbi ügynökeként tért haza, majd jelentkezett Hain Péternél..."

A bűnlistát a nemzetközi politikai események is formálták. Jugoszlávia nemzeti önállósága védelmében szembeszállt a moszkvai irányítás utasításaival – többek között azt követelték tőle, hogy lépjen államszövetségre Bulgáriával –, ezért kizárták a szocialista országok közösségéből, ellenségként, az „imperialisták láncos kutyájaként" kezelték.

A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája azzal vádolta meg Tito jugoszláv elnököt, hogy beépített ügynökei titkos összeesküvéseket szerveztek a „béketábor" országaiban a szocialista rend megdöntésére és meg akarják gyilkolni a kommunista pártok vezetőit. Ezzel az indokkal állították bíróság elé és végezték ki Albániában Kocsi Dzodze belügyminisztert, Bulgáriában Trajcso Kosztov miniszterelnök-helyettest,

Csehszlovákiában Rudolf Slansky főtitkárt, később valamennyiről bebizonyosodott, hogy semmiféle párt- vagy államellenes cselekményt nem követtek el, rehabilitálták őket. Magyarországon Rajk Lászlót szemelték ki erre a szerepre.

„Elhangzott – mondta Kádár –, hogy Titóék formálisan beszervezték, a belügyminiszter Alekszandar Rankovics állítólag Tito utasításaként közölte volna Rajk Lászlóval, hogy likvidálni kell a magyar állam és a kommunista pártok vezetőit, továbbá hogy a vezetést ezután Rajk vegye a kezébe.

– Kik szerepeltek a fizikai megsemmisítésre szántak állítólagos listáján? – kérdezi a riporter.

– Rákosi, Farkas és Gerő.

Valószínűleg soha nem derül ki teljes bizonyossággal, hogy miért épp Rajk Lászlóra esett a választás. Az „imperialista aknamunka" veszélyének bizonyításához nálunk is csak egy nagy formátumú és magas posztot betöltő személyiség jöhetett számításba: nyilvánvalóan az is szerepet játszott, hogy nem tartozott a moszkovita vezetőgárdához, rossz szemmel nézték egyre növekvő országos népszerűségét is. (A fenti jellemzők Kádár Jánosra is ráillettek, nem véletlen, hogy alig két év múlva az ő útja is az ÁVH börtönébe vezetett.)

Közel hatvan év telt el Rajk kivégzése óta, de máig is terjengenek különféle ezzel kapcsolatos legendák. Olyanokat is hallani, hogy azért kellett meghalnia, mert a kommunista párton belül egy bizonyos keresztény-nemzeti vonalat képviselt – mintegy Nagy Imre politikai előfutáraként. Erről a témáról valaha sokat beszélgettem barátommal, Kardos Györggyel, a Magvető Könyvkiadó igazgatójával.

– Ha valóban létezett volna ilyen irányzat – mondta

Kardos –, az bizonyos értelemben Rákosi Mátyás gyilkosságainak enyhítő körülményéül szolgált volna, mondván: így akarta megőrizni a párt egységét és cselekvőképességét."

Kardos egy dokumentumot is mutatott, egy Lukács György hagyatékából előkerült pár soros feljegyzést: „...meg kell mondanom: soha nem tapasztaltam, hogy Rajk László elvi ellenzéki álláspontot képviselt, még kevésbé azt, hogy ellenzéket akart szervezni...Ha tehát az egész Rajk-ügyre visszatekintek, mindig megerősödik bennem az a meggyőződésem, hogy az ellene indított per tisztán preventív jellegű volt."

Ha elméletileg feltételezünk egy olyan esetet, hogy a dolgok épp ellentétesen alakultak volna, Moszkvából Rajkot utasítják, hogy számoljon le Rákosival, meggyőződésem szerint ő is minden ellenkezés nélkül végrehajtotta volna ezt a feladatot. Rajk párthűségéhez semmiféle kétség nem fért.

Péter Gábor 1949. május 30-án tartóztatta le Rajkot. Leleplezését és magát a pert Rákosi úgy tüntette fel mind a magyar közvélemény, mind a szovjet kapcsolatai előtt, mint a maga személyes teljesítményét. Azt állította, hogy megfelelő apparátus hiányában egyedül, éjszakáit is munkára áldozva derítette fel az ügyet. Kétségtelenül ő volt az „értelmi szerző", de taktikai érzéke sugallatára nem kívánta magára vállalni a teljes felelősséget, a per szervezését és lebonyolítását gyakorlatilag mások nyakába rakta, mindenekelőtt a belügyminiszteri posztot betöltő Kádár Jánoséra.

Hitt-e Kádár Rajk László bűnösségében? Úgy gondolom, kezdetben igen. Ez egyaránt következett Rákosi Mátyásba vetett feltétlen bizalmából és járatlanságából a koncepciós perek történetében, melynek során a Szovjetunióban ártatlan emberek százezreit ítélték el hamis vádakkal.

„A Moszkvából hazatért csoport tagjai (Rákosi, Gerő, Farkas, Révai, Nagy Imre és Vas Zoltán) nekünk soha nem beszéltek arról, hogy ők ott mit csináltak, mit láttak, mit tapasztaltak. Nagy Imréről tudtuk, hogy a moszkvai magyar rádiónál dolgozott, mások ennyit sem mondtak magukról. Ez is jellemző volt az akkori légkörre, amelyet a titkolózás jellemzett..."

Nem ismerte azokat a Nyugaton megjelent sajtóközléseket, könyveket se, melyek leleplezték a koncepciós perek hátterét. Hitt a tanúvallomások hitelességében, jóllehet kínzással – néha maroknyi sót megetetve, gumibottal verve a talpát, nyelvére villanydrótot tekerve és ráengedve az áramot – csikarták ki az illetőkből.

Rajkot letartóztatása után sem tudták megtörni, sőt, makacs ellenállásával azt is kivívta, hogy levelet írhasson az MDP vezetőitől meghallgatást kérve. Rákosi most is kivonta magát minden lehetséges felelősség alól, a Politikai Bizottság két tagját: Farkas Mihályt és Kádár Jánost küldte ki abba a szabadsághegyi villába, ahol Rajkot fogva tartották. A beszélgetést magnóra vették és gépiratos másolat is készült róla, ez a dokumentum sokáig kallódott különféle fiókokban, sőt páncélszekrényekbe zárva, míg végül 1992-ben előkerült az archívumból, és Hajdú Tibor történész közzétette.

A szöveget olvasva feltűnt, hogy nemcsak Farkas Mihály, hanem Kádár János is milyen kemény hangot használ. Rajk hiába erősítgette a maga ártatlanságát, Kádár továbbra is azzal vádolta, hogy kezdettől fogva bomlasztó tevékenységet folytatott, provokátorokat épített be a kommunista pártba, és minden eszközzel zavarni próbálta az apparátus munkáját. Mentőövként

csak azt ajánlotta fel Rajknak, hogy vallja be őszintén a bűneit, ebben az esetben enyhébb elbírálásra számíthat.

(Közszájon forog az a legenda, hogy Kádár ezen a beszélgetésen azzal hitegette Rajkot: ha hajlandó együttműködni a bírósággal, a fölötte meghozandó ítélet csak formaság lesz. Börtön helyett a Szovjetunió valamelyik távoli köztársaságába kerül, magával viheti a családját, és megfelelő egzisztenciához juttatják. A fogoly állítólag bele is ment ebbe az alkuba. A legendát még azzal is meg szokták toldani, hogy mikor Rajkot kivégzésre vitték, azt mondta az akasztófánál álldogáló Kádárnak:

– János, becsaptál!

A beszélgetés szövege teljes egészében hozzáférhető, aki vesz magának annyi fáradságot, hogy elolvassa, megbizonyosodhat róla, hogy fel sem merült hasonló kelepceállítás.)

Ennek a „leleplezésbombának" a hatóerejét az is csökkenti, hogy Kádár soha nem tagadta, hogy szerepet játszott az ügyben. Később, 1956 nyarán, mikor egy vizsgálóbizottság Farkas Mihály bűncselekményével foglalkozott, Kádár János a következőket mondta:

„...a bizottság jelentésének központi kérdése az elkövetett törvénysértések. Ezzel kapcsolatban meg kell mondanom, hogy én a törvénysértéseket illetőleg alany és tárgy is voltam. Soha nem tettem, most sincs szándékomban és a jövőben sem lehet ilyen szándékom, hogy tagadjam a Rajk-ügyben engem terhelő felelősséget. A Rajk-ügy idején én tagja voltam mindazoknak a pártszervezeteknek, amelyek államvédelmi ügyekkel foglalkoztak, és habár csak az ügy kezdeti szakaszában és meglehetősen rövid ideig, de ameddig élveztem Rákosi elvtárs teljes bizalmát, én eljártam a Rajk-ügyben. És az én akkori fellépéseim, amelyek közül talán a legjelentősebb az volt, amit a bizottság jelentése is említett, amikor közös megbízás alapján Farkas Mihály mellett én is részt vettem Rajk László egyik kihallgatásán, így magam is hozzájárultam ahhoz, hogy az akkori Államvédelmi Bizottság többi tagjai, Gerő és Révai elvtárs is bizonyos mértékig Rákosi elvtárs is megerősödhessenek abban a feltevésben, hogy Rajk bűnös. Ebben nekem tényleg szerepem volt. Meg kell mondanom, hogy ebben az időszakban magam is hittem Rajk bűnösségében. Mégis ezt a szerepemet sajnálom és kérem, fogadják el azt a kijelentésemet, hogy azt a cselekedetemet önkritikusan tekintem..."

Kádár János a per további lebonyolításában már nem vett részt, de kötelezték, hogy 1949. október 15-én jelenjen meg a Conti utcai börtönben Rajk Lászlónak és két társának, Szalai Andrásnak és Szőnyi Tibornak a kivégzésén.

Kádár Farkas Mihály és Péter Gábor között állva egy emeleti ablakból nézte végig az akasztást. Hallotta az elítéltek utolsó szavait, Rajk állítólag „Éljen Sztálin! Éljen Rákosi!" szavakkal búcsúzott, mások szerint a magyar népet és hazát köszöntötte. Szőnyi hallgatagon állt a bitó alá, Szalai ártatlanságát hangoztatta. Kádár a látványtól rosszul lett, Rákosi meg is feddte érte:

– Túlságosan érzékeny vagy, Kádár fiam!

Kádár mentalitására, realitásérzékére jellemző, hogy milyen apróságon fennakadva ingott meg a hite a vádak valódiságában, így beszélt erről Kanyó Andrásnak, a riporternek:

„...– Amikor tehát Rajk »bevallotta«, hogy valami Paks melletti üdülőben...

– egy csőszkunyhóban

– szóval egy csőszkunyhóban találkozott Rankovicscsal, a jugoszláv belügyminiszterrel, elmentem Rákosi-

hoz, és azt mondtam neki: ez nem lehet igaz. Mert én ugyan kém még nem voltam, sem imperialista ügynök, de az nem létezik, hogy magyar területen találkoztak volna. Rankovics nem lehetett olyan tökkelütött, hogy Magyarországra jön, ahol őt sokan ismerik. Még valaki elkiálthatta volna magát: éljen Rankovics! Rajk pedig tapasztalt, illegális vezető volt, ő ilyen hibát nem követhetett el. Miért nem ő ment a határ túlsó oldalára, ahol őt kevesen ismerték? Szóval ez sehogy sem fért a fejembe.

– Mit szólt Rákosi ehhez az okfejtéshez?

– Azt mondta nekem: te nem ismered ezeket, ezek kalandorok. Én meg megkérdeztem tőle, tud-e ő olyan esetről, hogy valamely ország első embere rendőrspicli lett volna? Igen, felelte, III. Napóleon. Én fenntartottam az álláspontomat, hogy bármit vallott is Rajk, ez nem lehet igaz.

– Mi történt ez után a beszélgetés után?

– Sokáig vívódtam, de újragondolva a dolgokat, arra kértem Rákosit, hogy mentsenek fel a belügyminiszteri tisztség alól."

Ez a bejelentés nem tartozott a veszélytelen vállalkozások közé, az MDP „ barlangjába" csak befelé vezettek a kétkedők nyomai, kifelé szinte soha. Rákosi igyekezett maga mellett tartani az egyszer már maga mellé szegődött embereket, mind az anyagi előnyökkel, mind elkötelező szerepeltetésekkel igyekezett „lekorrumpálni" őket, meg akarta akadályozni, hogy bármiféle fordulat esetén átmehessenek a barikád túlsó oldalára. Rákosi a maga módján jól számított, 1956 októberében az ávéhásoknak fegyvert kellett fogniuk, ha nem akarták az Oktogon vagy a Köztársaság tér fáira felakasztva befejezni az életüket.

Ilyen körülmények között különösnek tűnik, hogy

Rákosi vita nélkül elfogadta Kádár János lemondását a belügyminiszteri posztról, még csak a döntés okait sem firtatta. Csak az iránt érdeklődött, hogy kit javasol utódjának, Kádár Zöld Sándor belügyi államtitkárt, régi illegális kommunista mozgalmárt nevezte meg.

A Kádártól származó ajánlás aligha szolgált az új miniszter javára, kezdettől fogva különféle gyanúsítgatások és támadások középpontjába került. Azzal vádolták, hogy nem hajtja végre a Titkárság határozatát, miszerint a rendőrséget meg kell tisztítani az ellenséges elemektől.

Rákosiék a fokozódó éberség, vagyis bizalmatlanság jegyében egyre kíméletlenebbül folytatták az erőszakszervezetek átalakítását. A legjelentéktelenebb mozzanatok is felkeltették a gyanakvásukat. Annak idején Rajk László ellen főbenjáró bűnként hozták elő, hogy ki akart rúgni a főkapitányságról egy kommunista párttagot, mert az tiltakozott az ellen, hogy a menetoszlopukat egy volt horthysta rendőrtiszt vezesse.

A párt Katonai Bizottsága elhatározta, hogy az Államvédelmi Hatóságnál nagyobb arányú tisztogatást kell végrehajtani, 200-250 fiatal, szakképzetlen káderrel akarták felfrissíteni a személyi állományt – ezzel egyidejűleg le akartak cserélni 25-30 vezetőt.

Ez utóbbiak listájának összeállításánál Farkas Mihály hangsúlyozta, hogy a „Rajk-féle kémbanda tagjai között feltűnően nagy számban akadtak »cionisták«, a halálra ítéltek jelentős százaléka is zsidó volt". A moszkovita emigráns vezető négyes vallási viszonyairól természetesen nem esett szó. A leszámolás szándéka azonban nem csak a zsidókra, hanem a volt szociáldemokratákra és a háború alatt itthon tényked ő, egykori „nemzeti kommunistákra" is kiterjedt. A tisztogatást kíméletlen módon hajtották végre, Szűcs Ernő ávéhás

ezredest, Péter Gábor egyik helyettesét öccsével együtt formálisan agyonverték.

Ugyanilyen rendteremtést határoztak el a rendőrség területén is. A világos gondolkodású Zöld Sándor tisztában volt vele, hogy az e téren végrehajtott meggondolatlan lépések az ország belső biztonságát veszélyeztetik, de hiába próbálta mérsékelni a folyamat lendületét. Manipulált számokkal támadták, többek között azt állították, hogy a rendőrőrsöknek több mint a felét a korábbi horthysta gárda tagjai vezetik.

A Politikai Bizottság megtárgyalta Zöld helyzetjelentését. Az ülésen részt vett a Pártközpont közigazgatási osztályának vezetője, Nagy Imre is. Pozíciójánál fogva ő felügyelte a belügyminisztérium munkáját is, egy szót sem szólt a megvádolt Zöld Sándor érdekében.

„...Zöld Sándor nem volt hajlandó személy szerint megnevezni, hogy kit milyen felelősség terhel, különösen az őrsparancsnokságok személyi-politikai összetételével kapcsolatban – írja Huszár Tibor. – Ezt a vita során Gerő Ernő és Révai József az őszintétlenség és az opportunizmus megnyilvánulásának minősítette." Rákosi négyszemközt közölte Zöld Sándorral, hogy leváltják a miniszteri posztjáról, azt ígérte neki, hogy valahol vidéken kap majd feladatot. Ez a biztatás nem jelentett többet puszta álcázásnál, „a fejsze már a fa gyökereire vettetett".

Zöld Sándor magas beosztású operatív pártmunkásként már számos példán felmérhette azt az irányt, melybe az események ilyen esetben haladnak. Pontosan kiszámolta, mit jelent az, ha a belügyminiszterről feltételezik, hogy félre akarja vezetni a Politikai Bizottságot, és az Államvédelmi Hatósággal figyeltetik minden lépését. Már a letartóztatásának napja is el volt határozva, de Zöld keresztülhúzta az előzetes számításokat. Nem tudta elviselni a feszültséget, és 1951. április 20-án agyonlőtte anyját, feleségét és két gyerekét, majd önmagával is végzett.

Személyével a magyar kommunista mozgalom újabb értékes harcosát vesztette el. Zöld Sándor polgári foglalkozását tekintve orvos volt, és már 1932-ben belépett az illegális KMP soraiba. A debreceni egyetemen ő irányította a fiatalok antifasiszta megmozdulásait. A két munkáspárt egyesülése után az MDP Központi Vezetőségének tagjává választották, majd a Politikai Bizottságba is bekerült. Mindvégig Kádár János bizalmasai közé tartozott.

VI.

Kádár János azt követően, hogy lemondott belügyminiszteri tisztségéről, az MDP Akadémia utcai központjába került, a párt és tömegszervezeti osztályt felügyelte. Bár a Központi Vezetőség titkára és a Politikai Bizottság tagja maradt, de szeme előtt ott lebegett Rajk Lászlónak és társainak sorsa, kevés illúziót táplálhatott a jövőjét illetően.

„Én már akkor éreztem, hogy megrendült a bizalom irántam – nyilatkozta később Kanyó Andrásnak –, egy alkalommal Péter Gáborral beszélgetve azt találtam neki mondani: nekem nagyon nehéz dolgozni vele. Ez a megjegyzésem arra vonatkozott, hogy Péter Gábor Rajkot is azzal vádolta, hogy beleavatkozik a munkájába, zavarja az államvédelem tevékenységét és amikor én lettem a belügyminiszter, Péter velem szemben is ilyen magatartást tanúsított. Péter azt felelte: érdekes, hogy Rákosi tud vele dolgozni, vele csak az ellenség nem tud együtt dolgozni..."

Kádár biztosra vehette, hogy ő következik a sorban, Rákosi inkább előbb, mint utóbb, de okvetlen leszámol vele.

Kevéssel a minisztercsere után Rákosi Mátyás magához rendelte Kádár János barátját és illegális mozgalombeli társát, Veres Józsefet, aki államtitkárként dolgozott mellette a Belügyben. A főtitkár előhozta azt a már sokszor elismételt vádat, hogy Kádár hivatali idején túl sok osztályidegen elem került jelentős pozíciókba, és ebben magának Kádárnak is része kellett legyen.

„– ...Veres elvtárs, gondolkodjon el azon, amit Kádár Jánosról beszéltünk. Remélem, rájön, mik azok a hibák, amelyeket Kádár elkövetett. Írja le őket és személyesen hozza el hozzám! – jegyzi fel Veres József kiadatlan önéletrajzában. Veres arról is megemlékezik, hogy Rákosi utasítására megkezdődtek az előkészületek Kádár János letartóztatására. A szervezésben részt vett Nagy Imre, mint a közigazgatási osztály vezetője, Péter Gábor, az ÁVH főnöke és az akkor még fungáló Zöld Sándor belügyminiszter.

Nem tudni, hogy eredetileg milyen időpontot jelöltek ki Kádár János lefogására. Valószínűleg 1951 nyarára–ősz elejére tervezték, ennyi időt szántak megfelelő bizonyítékok kreálására, reménykedtek benne, hogy ezalatt sikerül megtörniük Kádár változatlan népszerűségét a Pártban, sőt, lehetőleg magát Kádár Jánost is.

Rákosi is bekapcsolódott az ügybe, gyakran magához rendelte:

„– ...Elővettem Kádárt, ültem vele a szegedi Csillag börtönben, mondom neki, hogy ismerem az életedet, tudom, hogy mennyit kínlódtál, valószínűnek tartom, hogy valahol beszerveztek. Azt javaslom, mondd meg őszintén, és igyekszünk rajtad segíteni. Ha nem rendkívül súlyos, rendbe hozzuk. Még mindig jobb, mint amit most látunk, rád nézünk és látjuk, hogy nem vagy rendben..."

Rákosi előszedte Kádár 1933-ban a rendőrségen társaira tett terhelő vallomását és az 1943-as KMP feloszlatásának addig gondosan jégen tartott vádját. Kádár most sem próbálta megmásítani a tetteit, de külön bűnöket sem vállalt magára:

„...Az ellenséggel soha, semmilyen formában egy

pillanatra sem jutottam egyetértésre. Ez vonatkozik még az 1933-as évben a rendőrségen tanúsított gyáva magatartásom esetére is. Ott megtörtem, de volt erőm megállni, senkit sem juttattam a kezükre. A pártfeloszlatást mai megvilágításban látva... fel kell tételeznem, hogy tudtom és akaratom ellenére mégis az ellenség eszköze lehettem..."

Rákosi a régi témák mellett egy újat is előhozott. Arról faggatta Kádárt, hogy milyen kapcsolatban állt Szakasits Árpáddal, a volt szociáldemokrata vezetővel és köztársasági elnökkel. Szakasitsot akkor tartóztatták le azzal a váddal, hogy Hetényinek, Horthy rendőrfőkapitányának a spiclije volt. Mint említettük, Kádár a háborús években találkozott vele, de a tárgyalás eredménytelen maradt, mert a KMP nem akarta feladni az illegalitásban vívott harcát.

Rákosi azt éreztette, tudja, hogy ezen a megbeszélésen Szakasits Kádárt is beszervezte rendőrügynöknek, most is a jóakaró álcáját öltötte magára:

–...Unszolt, mondjam el neki nyugodtan, hogy mi történt akkor. Ő ugyanis meg akar menteni engem, ha lehet, de melléfogni sem akar... Azt válaszoltam: Rákosi elvtárs, az nekem kellemetlenebb volna, ha melléfogna, mint magának..."

Kádár hiába utasította el ezt az újabb vádat, a felhők nem oszlottak el a feje fölül. Vezetőtársai közül sokan megérezték pozícióinak meggyengülését. Révai József egy Politikai Bizottsági ülésen még azt is megengedte magának, hogy szemtől szembe szarházinak, szarjancsinak nevezze őt. Kádár nem viszonozta a sértést, csak évekkel később jegyezte meg, hogy még a horthysta rendőrségen sem alázták meg ennyire.

Rákosi továbbra sem fedte fel a kártyáit, az események ellentmondásosan alakultak. Az MDP 1951. feb-

ruári kongresszusán Kádárt a Központi Vezetőség, a Politikai Bizottság és a Titkárság tagjává választották, sőt, az egyik korreferátumot is ő tartotta. Ennek ellenére mind a kinevezésének ténye, mind az előadásának a szövege is kimaradt a hivatalos jegyzőkönyvekből. A szokásos május elsejei felvonulásra készülődve a többi pártvezetőhöz hasonlóan Kádár képét is kinyomtatták, hogy aztán táblára ragasszák, szét is osztották a szervezők között, majd egy váratlan fordulattal visszarendelték a fotókat – technikai hibára hivatkozva. Kádár pontosan felmérte helyzetének ellentmondásos voltát.

„...Nagy feladatokat kaptam, közben megbízták a háztartási alkalmazottamat, hogy hallgatózzon nálam. A hálószobám ajtaján hallgatóztak, az utcán figyeltek..."

Kádár ennek ellenére sem esett pánikba, dolgozott tovább. Azok közé a fegyelmezett emberek közé tartozott, akik ha egy sakkjátszma közepén értesülnek is a közeli világvégéről, azért folytatják a partit. Feleségének sem említette az ellene irányuló fenyegetéseket, bár az asszony nyilvánvalóan magától is felmérte a helyzetet.

A villámok mind közelebbről csapkodtak, letartóztatták Haraszti Sándort, Donáth Ferencet, Újhelyi Szilárdot, Losonczy Gézát, Tariska Istvánt, az antifasiszta ellenállási mozgalom kiemelkedő személyiségeit. Rákosiék valószínűleg nem kívánták megzavarni a május elsejei ünnepi hangulatot Kádár János lefogásának hírével, egyelőre beérték volna még szorosabb megfigyelésével. Április 20-án viszont Zöld Sándor öngyilkossága és családirtása új helyzetet teremtett. Rákosi összehívta a Politikai Bizottság rendkívüli ülését, és bejelentette Kádár János és Kállai Gyula államtitkár letartóztatását,

így kívánta elejét venni annak, hogy ők is végezzenek magukkal, vagy menedékjogot kérjenek valamelyik kapitalista ország budapesti nagykövetségén. A letartóztatás valójában már az előző napon végbement, a körülményeit Kádár így mesélte el Kanyónak adott interjújában:

„...Azon a bizonyos napon valaki felhívott telefonon a lakásomon. Ebédidőben volt, én ugyanis hazajártam ebédelni, mert mindig későig dolgoztam. Megkérdezte, hogy mit csinálok, mondtam neki, hogy ebédelek. »Hát azután mit csinálsz?« – faggatott tovább., Hogyhogy mit csinálok, megyek vissza dolgozni. Erre aztán letette a telefont."

Kádár nem volt hajlandó elárulni, hogy ki jelentkezett nála és hogy ellenőrizni vagy figyelmeztetni kívánta őt. A Kádárt vivő kocsi a szokásos útvonalon indult el visszafelé, de a Cserje utcából kikanyarodva megállásra kényszerült, mert két, keresztben álló autó zárta el a továbbhaladást. Az egyikből Péter Gábor szállt ki, Kádár rögtön felfogta, hogy az Államvédelem vezetője nem véletlenül várakozik rá – annak idején Rajk Lászlót is ő tartóztatta le.

(Később Ribánszki Róbert – Kádár János egykori titkára – elmondta nekem, hogy a dolgok itt könnyen véres fordulatot vehettek volna. Alig néhány hónappal azelőtt váltották le Kádár korábbi személyi biztosítóját, egy angyalföldi munkásfiúból lett kormányőrt, aki valósággal bálványozta főnökét. Ha akkor ő ült volna a kocsiban, semmiképp sem engedte volna meg, hogy Kádárt elhurcolják. Ribánszki szerint okvetlenül használta volna a géppisztolyát, végső esetben talán magát Kádárt is kész lett volna lelőni, hogy megmentse a börtön gyalázatától. Utódja viszont nem avatkozott be a konfliktusba.)

Kádárt és Pétert hosszú, barátságnak is nevezhető kapcsolat kötötte össze. Együtt harcoltak az illegalitásban és a felszabadulás után az ávéhás vezető volt Kádár János esküvői tanúja is. Most sokáig némán néztek egymásra.

– „...Péter Gábor szólalt meg először, kérte, hogy üljek át hozzá. Ezen kívül nem szólt semmit, de én sem.

– Ön mit gondolt, mikor őrizetbe vették? – kérdezi Kanyó.

– Hihetetlen, de szinte megkönnyebbültem. Vége lett a bújócskának, az örökös gyanúsítgatásnak. Aztán elvittek egy villába. Ott Péter Gábor azt mondta: tudod, hogy ha mi őrizetbe veszünk téged, az Rákosi elvtárs tudta nélkül nem lehetséges. Mondd meg, milyen kapcsolatod volt a horthysta rendőrséggel, s akkor nem lesz semmi bajod! Szóval azt kellett volna bevallani, amivel Rákosi is mindig gyötört. Minthogy én harminc éves koromig munkásember voltam, külföldön soha nem jártam, rám nem lehetett azt mondani, hogy kém vagy imperialista ügynök vagyok... Péter Gábor egyre csak azt mondogatta, hogy Kádár elvtárs – mert akkor még elvtárs voltam –, gondold meg, most itt vagy, ha viszont a börtönbe visznek, akkor ott is nyilvántartásba kell, hogy vegyenek.

– Bántalmazták Önt?

– Nem, engem nem kínzott senki. A kínzást nem könnyű elviselni, de a lelki kényszer még sokkal roszszabb."

(A Kádár személye körül kialakult legendáriumban gyakran felbukkan, hogy a testét higannyal kenték be, ily módon megakadályozva a bőr pórusain keresztül való légzést, és a vallatás során letépték a körmeit is. Többször is megfigyeltem, hogy ha valaki először találkozott Kádár Jánossal, önkéntelenül is az ujjaira sandí-

tott. Én csak egy különösebb fizikai elváltozásra emlékszem, a szembogarából sugárszerű törésvonalak indultak ki minden irányban, egy olyan üveglaphoz hasonlított, melynek közepébe egy követ hajítottak – valószínűleg valamilyen szervi vagy idegi rendellenesség váltotta ki. Később egy másik jel is feltűnt: Kádár sohasem gombolta be ingének mandzsettáját! Állítólag a csuklója soha nem heverte ki a Horthy- vagy a Rákosi-börtönben kapott ütéseket.)

Alig másfél évtized alatt már harmadszor csapódott be mögötte a börtön kapuja, ezúttal azonban saját elvtársai zárták be. Kádár János, aki belügyminiszterként végigkövette a Rajk-per menetét, és meggyőződhetett róla, hogy elődjét konstruált vádak alapján akasztották fel, nem táplálhatott magában különösebb illúziókat a saját sorsát illetően. Ellene is könnyen állíthattak hamis tanúságtévőket, és tetszés szerinti mennyiségben gyárthattak fals bizonyítékokat is. Bizton számíthatott rá, hogy halálra ítélik, de Kádár azt állítja, hogy ettől nem félt:

„...Életemben kétszer voltam olyan helyzetben, hogy már úgy látszott, most meg kell halni. Az egyik az 1944-ben volt, a másik később. Rólam... sok mindent mondhattak: idegbeteg s a többi, pedig személyes tulajdonságaim közé tartozik, hogy nyugodt természetű ember vagyok és bírom az izgalmakat. Amikor úgy volt, hogy meg kell halnom, elég nyugodtan számvetést készítettem, hogy hol jártam, mit csináltam életemben. 1944-ben nem is volt nekem semmi bajom. Ha úgy adódott, hát meg kell halni. Azért a nép élni fog, a szovjet hadsereg ideér és a szocializmus győz. A másik esetben [erről a letartóztatásáról beszél – M. Gy.] bajban voltam. Akkor valahogy úgy látszott: olyan helyzetben kell meghalnom, amikor összes munkatársam,

összes testvérem, akiknek a véleménye az én szememben számít és akikkel én már mint ifjúmunkás is együtt dolgoztam, azt fogják hinni, hogy elárultam a kommunizmus ügyét. És ez, higgyék el, szörnyű dolog. Abban a helyzetben én nem az életemért harcoltam. Nagyon szerettem volna megérni, hogy az emberek megtudják: nem vagyok árulója a kommunista zászlónak..."

Az Államvédelmi Hatóság egy külön kihallgató csoportot hozott létre Kádár János vallatására, ennek élére Farkas Mihály a saját fiát, Farkas Vladimírt állította – a Hatóságnál akkoriban viselt rangját nem ismerem, később az alezredesi rendfokozatig jutott, ami az ÁVH-nál igen magasnak számított.

Farkas Vladimír a Szovjetunióban nevelkedett, valószínűleg Magyarország térképén se tudott volna kiigazodni, nemhogy az itthoni munkásmozgalom múltjában. Farkas Vladimír későbbi önéletrajzi könyvéből Huszár Tibor idéz egy ide vonatkozó részletet:

„...Fiatal korunk miatt [Farkas Vladimír akkor húszas éveinek közepén járt – M. Gy.] joggal vélhették rólunk, hogy nem ismerjük a harmincas-negyvenes évek hazai illegális mozgalmát. Ilyen ismeretek nélkül pedig a vizsgálatot nem lehetett volna eredményesen folytatni. Ezért Kovács és Kiss [az MDP magas rangú vezetői – M. Gy.] előadásokat tartottak nekünk azokról az évekről. Főleg arról, hogyan törekedhetett a rendőrség arra, hogy a pártba befurakodjon, milyen veszteséget okoztak a mozgalomnak azok is, akik a kegyetlen kínzások nyomán köptek. Tájékoztatójuk nem csupán történelmi jellegű volt, teletűzdelték Kádárra, Kállaira, Donáthra, Gácsra vonatkozó ítéleteikkel..."

Ennek a „gyorstalpaló" felkészítésnek a tartalmát nem ismerjük, de a hatékonyságáról fogalmat nyújtanak a fennmaradt, primitíven felépített kihallgatási

jegyzőkönyvek. Elolvasásukkor egy zsidó vallási irat jutott az eszembe, mely a világban négy embertípust emel ki: a bölcset, a gonoszat, az együgyűt, végül azt, aki még kérdezni sem tud. Farkas Vladimír az adott ügyben kétségkívül egyszerre tartozott a második és a negyedik csoportba.

A vallatások során az ÁVH továbbra is alkalmazta a maga vallató eszközeit és módszereit: egy katolikus pap vegzálásakor a nyakában lógó fém feszületbe áramot vezettek, egy Szendi nevezetű százados állítólag 2100-as égővel világított az őrizetesek szemébe. Egyáltalán nem vagyok meggyőződve, hogy Kádár Jánost nem vetették alá hasonló tortúrának, és ő csak azért tagadta le később, mert ilyen módon is menteni próbálta a pártja becsületét. A legvégsőkig valószínűleg csak azért nem mertek elmenni vele kapcsolatban, mert több szovjet vezető is kedvelte őt és érdeklődött a sorsa iránt. Nehezen lehetett volna nekik elmagyarázni, ha Kádárt „véletlenül halálos baleset éri".

A Hatóságnak tehát fel kellett vállalnia a szópárbajt, itt megpróbálták a régi hangnemet alkalmazni, melyet korábban Rajk Lászlóval szemben is használtak. Farkas Vladimír szövegeibe gyakran beiktatott olyan jelzőket, hogy Kádár János „gyáva", „gerinctelen", „áruló", az öreganyja kínját emlegeti.

A Rubicon című folyóiratban leközölt kihallgatási jegyzőkönyveket olvasván ellenállhatatlanul komikus hatást kelt, hogy a vallatási párbeszéd két szereplője között milyen aránytalanul oszlik meg a szöveg mennyisége. Farkas Vladimír ötvenszer-százszor annyit beszél, mint Kádár János, szemléltetésül idézzünk egy részletet az 1951. május 7-én tartott kihallgatásból.

„Farkas Vladimír: Beszéljünk magyarul. Tessék, akkor térjünk vissza az alapvető kérdésre... Maga most is

gyáván viselkedik, Kádár, nekem ez a meggyőződésem. Nekem ez a meggyőződésem. Nézzen ide, én magát nagyon jól [itt a szöveg sérült, feltehetőleg »ismerem« szó hiányzik – M. Gy.], de abból az, ami itt a vizsgálat során felmerült, nekem az az érzésem, hogy maga nem jutott el oda, hogy legyen bátorsága kimondani: ez az [feltehetőleg az »igazság« szó esett ki – M. Gy.], lesz, ami lesz. Mondok valamit. Egy kis úttörőnek, ha maga elmondaná azt ami a maga vizsgálata során kiderült, hogy maga milyen káros munkát végzett és nem véletlenül, nem azért, mert gyáva volt, hanem mert magának volt esze, volt erre még akkor is, ha nem járt Moszkvában kétszer és nem... ez az ember miért volt a mozgalomban? Mit gondol, mit válaszolna? Miért volt a mozgalomban egy ilyen ember? Mit válaszolna, mondja? Mit válaszol maga, ha magának kellene egy ilyen kérdést kibogoznia mással kapcsolatban? Egy ember, akinek ilyen cselekedetei vannak, sorozatos cselekedetei. Egy ilyen gyáva beállítottságú ember, aki saját magáról elmondja, hogy igenis nekem a Párt és a munkásosztály az élethez képest nem jelentett semmit. Miért van egy ilyen ember a mozgalomban? Miért? Látja az, hogy maga hallgat, eléggé mutatja, hogy maga mennyire gyáva. Mondja meg, adjon világos választ rá. Maga nem egy hülye ember. Hát ne tettesse magát analfabétának, aki nem tud válaszolni a kérdésekre. Miért? Miért volt benn a mozgalomban?

Mondom én az elvtársaknak is, a Pártban úgy látják, hogy magának az a baja, hogy gyáva és sokkal jobban tenné, ha minél hamarabb... Maga elmond egy újabb dolgot azzal kapcsolatban, hogy valaha maga nem egyszerűen egy mindentől független opportunista volt és likvidátor és tudatos ellenség. Magának voltak támaszai és sugalmazói. Evvel kapcsolatban maga ugyan-

csak a május 7-i feljegyzésben mond egy újabb tényt. Csak az a baj, hogy nagyon lassan csinálja. Higgye el, hogy nagyon lassan. Saját érdekében. Saját érdekében. És megmondom, még egy dolog, amit nem értek, vagy teljesen vág, hát mondok még egy... én tudom, hogy magának a fiatal évei nem voltak valami rózsásak. Hát azért én, nézzen ide, mert mondjuk azt, amit csinált a Párt... de miért nem jut el oda, hogy hát én mégiscsak, hogy én nagy dolgokban súlyos károkat okoztam a Pártnak, hát miért nem tudok munkás létemre eljutni oda, hogy legalább most, az igazság teljes feltárásával, tekintet nélkül arra, hogy ez mit jelent nekem, a számomra, a Párt előtt ezt a kérdést tisztázzam, nem látja, hogy magával kapcsolatban ez az egy mód jó, hogy magáról ne a legrohadtabb és legsötétebb emberként beszéljenek az elvtársak. Nem látja maga?

Akkor miért csinálja ezt, hogy csak lépésről lépésre... a pártfeloszlatás kérdésében, nézze Kádár, világosan lejött az, hogy maga két héten keresztül nyögött itt, kenegette a dolgokat. Én magam mondom, én hajlamos vagyok úgy ítélni a dolgokat és úgy referálni felfelé, mely a maga számára még mindig gyengébb, hogy gyávaságból csinálta ezt. A Pártban azt mondják a Kádár viselkedése az ÁVH-n folytatása az ő ellenséges tevékenységének. Érti? Na most, ha magának... az életét az elvtársak más megvilágításban is látják azt, hogy maga sem volt egy jaj de gerinces ember, úgy hogy az, hogy maga.... még egy ideig el tudja hitetni és én is el tudom hinni, hogy mondjuk gyávaságból. De az az idő lejárt. És ugyanígy ahogy a pártfeloszlatással maga május 7-i saját kezű feljegyzésében tett egy lépést előre, az úgynevezett támaszaival és sugalmazóival kapcsolatban, még nem tette meg ezt. Emlékszik arra, mikor azt írja, hogy milyen beszélgetése volt magának

Hain Péterrel. Emlékszik. Én mondom, mi hajlamosak vagyunk egyelőre magának elhinni, hogy mostanáig ezt azért nem mondta el, mert gyáva. Hajlamosak vagyunk is. De csak olyan áron, hogy maga nem áll meg és nem hetenként ilyen cseppeket csepegtetni a kihallgatásnak és a Pártnak, hanem gyökeresen ezt a részét a magatartásának felszámolja. Mert nézzen ide, én azt mondom, én ezt összehasonlítanám azzal, amit maga a pártfeloszlatással kapcsolatban... Maga elismeri valóban azt, ami világos mindenek előtt, hogy ez tudatos ellenséges cselekedet volt. Szeretném, ha maga itt se állna meg, hanem továbbmenne ebben a kérdésben. Magának csak rövid idő áll rendelkezésére és használja fel ezt a nem hosszú időt, amíg a Pártban hajlamosak a maga gyenge jellemeként értékelni ezt a magatartását. Most ha oda eljutnak az elvtársak, hogy ez a Kádár most is aljas gazember, maga teljesen el van veszve. És annak semmi értelme."

Kádár csak most először jut szóhoz, nem mondhatni, hogy túlságosan hosszú időre:

„Szóval, én a..."

Farkas Vladimír azonnal letorkolja:

– „Egy pillanat. A főbb kérdéseket majd később. Maradjunk ennél a Hain Péter beszélgetésnél.

– Énnekem az a véleményem... – Próbálkozik a gyanúsított, de ezt a mondatát sem tudta befejezni.

Végül is Farkas Vladimír nem boldogult Kádár Jánossal. Az egyik eligazításon, melyen Péter Gábor, a Párt háromtagú kijelölt bizottsága és az ügy vizsgálótisztjei is jelen voltak, bejelentette, hogy semmi bizonyíték nincs a felhozott vádakra. Ekkor intézte Farkas Mihály a fiához a következő emlékezetes mondatot: „hogy lehet egy államvédelmis alezredes ilyen naiv és hülye?"

– „...Hetekig nem vallottam semmit – mondta Kádár János Kanyónak –, aztán amikor már láttam, hogy úgyis mindegy, azt mondtam a fő kihallgatónak, írja meg a jegyzőkönyvet, írjon bele, amit akar és én alá fogom írni. De arra figyelmeztettem, hogy ha engem megaláznak, akkor ebből per nem lesz. A nyilvános tárgyalásra gondoltam. Tudom, nyugati újságokban olyanok is megjelentek, hogy letépték a körmeimet. Ebből egy szó sem igaz. Nem ilyesmiért vallottam, hanem azért, mert nem akartam ártani a pártnak és a Szovjetuniónak. Én magam nem féltem, csak arra vigyáztam, hogy a vallomásomban élő vagy kezük ügyében lévő ember ne szerepeljen."

A per előkészítői és lebonyolítói kénytelen-kelletlen tudomásul vették, hogy a párt középvezetői gárdája és más, politikailag fontos rétegek nem csak megdöbbenve, de egyenesen hitetlenkedve fogadták a köreikben népszerű Kádár János rendőri beszervezéséről és jugoszláv kapcsolatairól szóló híreket. A pártvezetés nem kívánt megkockáztatni egy második Rajk-pert.

„Magára a tárgyalásra nem érdemes sok szót vesztegetni – folytatja emlékezéseit Kádár János, már élete utolsó napjaiban. – Annyit mondhatok, hogy sem a bíró, sem az ügyész nem állt a helyzet magaslatán. Az ügyész, dr. Alapi például olyanokat mondott, hogy Kádár különösen álnok összeesküvő volt, aki sakkozással álcázta magát."

Kádár János nem próbálkozott azzal, hogy Dimitrov, Rákosi és más, vád alá helyezett kommunisták példája nyomán politikai fórummá változtassa a tárgyalótermet. Felmérte, hogy a vádakban érintett társai már mindent elmondtak, amit Rákosiék csak hallani akartak, ő maga is aláírta a beismerő vallomást, melyet Visinszkíj alapelve szerint a korabeli joggyakorlat a bizonyítékok királynőjének tekintett. Abban nem reménykedhetett, hogy Péter Gáborék megváltoztatják a felfogásukat.

A Legfelsőbb Bíróság Kádár Jánost a „népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, valamint kémkedés és hazaárulás bűntettében" bűnösnek találta, és életfogytiglani fegyházra ítélte. (Később Péter Gábor önmagát mentegetve azt állította, hogy Kádár Jánosnak eredetileg kötelet szántak, csak az ő közbenjárására sikerült megváltoztatni a halálos verdiktet.)

Kádár Jánost a Conti – ma Tolnai Lajos – utcai börtönbe szállították büntetésének letöltésére, az akkoriban az Államvédelmi Hatóság közvetlen felügyelete alá tartozott. A „Conti" már a világháború előtt is az ország leghírhedtebb fegyintézetének számított, 1938-tól a katonai és államellenes ügyek elítéltjeit őrizték itt.

Kádár János egyszer már raboskodott itt, mikor a Horthy-rendszerben végzett illegális tevékenysége során lebukott, ezt feltehetőleg természetesnek találta mint az osztályellenség megtorlását, de nehéz volna elképzelni, mit érzett most, hogy a saját elvtársai küldték a rács mögé. Meg kellett forduljon a fejében, hogy alig egy-két éve ennek a fegyháznak az udvarán akasztották fel Rajk Lászlót, és nem zárhatta ki, hogy egy perújrafelvételt rendeznek, és az ő élete is így ér majd véget.

(1987-ben a rendőrségről írott riportkönyvem kapcsán bejártam ezt a Tolnai Lajos utcai épületet. Az eltelt évtizedek alatt nem csak a funkciója változott meg, büntetés-végrehajtási intézet helyett a rendőrfőkapitányság vizsgálati osztálya és annak a fogdája működött itt. Feltehetően bizonyos átépítésekre is sor került, de minden nehézség nélkül el lehetett képzelni az 1951-es állapotokat.

Maga a fogda három szintből állt. A legfelsőben elviselhetetlen körülmények uralkodtak, nyáron itt volt a legmelegebb, főleg éjszaka, mikor a falak kiadták magukból az egész nap összegyűlt forróságot, bent a cellában gatyára vetkőztek az őrizetesek, de úgy sem tudtak elaludni. A cellákba nem szereltek fel lámpákat, csak kint a folyosón égett egy halvány villanykörte, ennek a fénye vetődött be egy-egy falba vágott résen.

A mosdóban két zuhanyozót alakítottak ki, az egyikről hiányzott a rózsa, a csap is elromlott, folyamatosan csurgott belőle a víz. A vécé a folyosó átellenes oldalán helyezkedett el, a három ülőkét alig egy méter magas deszkafallal választották el egymástól, hogy ellenőrizni lehessen a szükségüket végző rabokat. A víztartályt lefedték, senki se férhetett hozzá az öblítéshez használt úszóhoz, hogy leszerelje azt és esetleg fegyverként használja az őrök ellen. Ezeknek az egészségügyi berendezéseknek hatvan-hetven embert kellett kiszolgálniuk, akkoriban úgy oldották meg, hogy egyszerre csak egy zárka lakói vehették igénybe, szóval vagy kopogással jelezték a szándékukat, a sorrendet az őrök állapították meg, lehetőséget kapva különböző „kitolásokra".)

Kádár János három és fél évet töltött itt magánzárkában – egyes utalások szerint közben néhány hónapra ideg-összeroppanás következtében kórházba került, de a külvilággal itt sem érintkezhetett.

A Kádár János ellen folytatott rágalomhadjárat módszeresen hangoztatott eleme, hogy őt a Conti utcai fegyházban „sitiprincként", kiváltságos rabként kezelték, kényelmes körülmények között helyezték el, jó ellátásban részesült. Kádár erről a következőket írja:

„...1951. december végétől a börtönből nyílt harcot kezdtem Péter Gábor leleplezése érdekében és ugyanakkor Péter Gábor foglya voltam, aki erről természetesen perceken belül tudomást szerzett. Ennek logikus és számomra nem váratlan következményeként állatias börtönrezsimet vezettetett be ellenem. Ez többek között a legszigorúbb izoláción kívül például azt is jelentette, hogy az ivóvizet, írószert megvonták tőlem, és egy mesterséges rendszer segítségével éjszaka nem hagytak aludni. Ez a fogolytartási rezsim teljesen változatlanul érvényben volt velem szemben 1951. december végétől 1953. augusztus 10-ig, és minimális enyhítéssel 1954. április 6-ig..."

1953 januárjában Péter Gábort letartóztatták, mint „cionista összeesküvőt", de Kádár János sorsában ez sem hozott kedvező változást. Hét hónapig reménykedett enyhítésekben, de hiába, aztán mikor napokon át vécére sem engedték ki, összetörte a zárkája berendezését.

Péter Gábor letartóztatása után nyilvánvalóvá lett Kádár előtt, hogy nem csak az egykori ávéhás altábornagy áll az ő elítélése mögött. Felkereste és kihallgatta ugyan Farkas Mihály és Piros László belügyminiszter, az utóbbihoz Kádár írásos beadványt is eljuttatott, de választ nem kapott rá.

– „...Megmondom: egész 1954. október végéig abban a meggyőződésben éltem, hogy mindezt a személyes indulataitól vezetett Farkas Mihálynak köszönhetem – folytatja Kádár János –, ekkor legnagyobb meglepetésemre arról értesültem Farkas Mihálytól, hogy ő 1953. január elején a hivatkozott kihallgatásom után utasította Piros László belügyminisztert, hogy engem helyeztessen elviselhető börtönviszonyok közé. Ez azonban nem történt meg. Gondolom, van a Párt számára is bizonyos jelentősége annak: tisztázódjon, hogy ez kinek az utasítása."

Az ÁVH-nak sikerült Kádár Jánost hermetikusan el-

zárni a külvilágban lezajlódó eseményektől. Jellemző példa: csak 1954 májusában – mikor a Conti utcából átszállították a Gyorskocsi utcai börtönbe – értesült Sztálinnak több mint egy évvel korábban bekövetkezett haláláról, akkor is csak véletlenül, Thury Zsuzsa A francia kislány című ifjúsági regényének olvasásakor.

A saját helyzetét azonban minden bizonnyal alaposan és logikusan végiggondolta. Rákosi Mátyással, fiatalkori bálványával kapcsolatos illúzióinak a maradéka is szertefoszlott. Nem lehettek kétségei, hogy a vele történtekért mindenekelőtt a párt vezére a felelős, de Kádár még a fizikai és idegi összeroppanás szélén sem engedte meg magának, hogy szemrehányást tegyen neki. Az más kérdés, hogy bízott benne: valaha még alkalom nyílik a leszámolásra, de ez az esély még a távoli jövőben rejtőzött, az adott esetben is érvényesült pragmatista felfogása: „mindent, ahogy lehet".

Amikor már fogvatartása vége felé engedélyezték neki, hogy a börtönből levelet írhasson Rákosinak, nem méltatlankodott, nem vádaskodott, „csak állításaim ellenőrzését kérem, semmi mást!". Megjelöli a hamisításokat az ellene felhozott vádakban, és javaslatokat tesz a kivizsgálás módjára is. Érzelmei csak a levél vége felé törnek felszínre:

„...Ez a végül is, a maga nemében szörnyű ügy talán nem nehezen tisztázható lesz... Ne azt nézzék, hogy kitől jön a kérés, hanem hogy miről van szó.

Az én szörnyű helyzetem olyan reménytelenül összekuszálódott, hogy a jövőmre sem így, sem úgy gondolni nem tudok.

De ha ez az engem megölő kérdés tisztázódik végre, semmi más nem érdekel.

Akárhogy is vélekedik rólam, azt látták, hogy ha semmi mást, de nem gyűlöltem a pártot.

Ebben az egész vizsgálatban nem védtem magam, nem kentem semmi mulasztásom, bűnöm másra.

Tudom, ha állításaim nem igazolódnak (és ez nem lesz könnyű, az én szavam ma semmi: mégis el kell mondanom, mert nem lehet, hogy a párt vezetője meg ne tudja), mi vár rám. Nem kérem és nem kérhetem, hogy higgyenek, csak egyet, de azt mindenképpen kérem, nem miattam, vizsgálják meg a kérdést.

Kádár János"

(Kanyó megjegyzi: Rákosi Mátyás azt jegyezte fel a kézzel írott levél borítékjára: „Őszintének látszik".)

Kádárral az adott időhöz szabott taktikája a levélnek egy másik részletéből is kitűnik:

„...Feleségem éveken át volt ismételten eredménytelen kísérletezés után csak 1954. július 8-án [vagyis több mint három évvel Kádár letartóztatása után – M. Gy.] tudta meg, hogy egyáltalán élek. (Gerő elvtárs fogadta őt akkor és igen emberséges módon közölte vele ezt, valamint azt is, hogy új eljárás folyik az ügyemben...)"

Hosszú évekkel később Kádár már másként fogalmaz:

„...Az egyik kihallgatáson megkérdezték tőlem, nem akarok-e találkozni a feleségemmel. Kérdésemre, hogy ez hol történne meg, azt válaszolták, hogy itt a börtönben. Mire én kikeltem magamból és azt találtam mondani: találkozzon Gerő a börtönben a feleségével. Igen ám, csakhogy a feleségem az egész beszélgetés alatt ott volt a szomszéd cellában.

– Akkor hát mégis létrejött a találkozó?

– Igen."

A Legfelsőbb Bíróság végül is 1954. július 22-én mentette fel Kádár Jánost.

VII.

Valakitől azt hallottam, hogy ha egy politikus hosszabb időt töltött börtönbe zárva – akár ártatlanul is –, azt szabadulása után nem volna szabad olyan hatalmi pozícióba helyezni, ahol az ország sorsát meghatározó döntéseket kell hoznia. A korlátozások, a kiesés a nép és a nemzet mindennapjaiból ugyanis szükségszerűen olyan torzulásokat hoznak benne létre, melyek sokáig, esetleg soha többé nem teszik képessé a helyzet elfogulatlan megítélésére, sőt, felkelti benne a vágyat, hogy kiélhesse személyes bosszúját. Az újabb kori kommunista mozgalom történeténél maradva leggyakrabban Rákosi Mátyást és Gomulkát, a lengyel pártvezért szokták felhozni, mint kegyetlen megtorló személyiséget.

Kádár János két rendszer börtöneiben összesen hat évig raboskodott, hosszú ideig a halál közvetlen fenyegetésében. Számára egyformán lélektani feladatot jelentett elviselni a börtönlétet, majd kihozni magából annak a nyomait – fizikailag és mentálisan egyaránt.

Az idővel egyre súlyosbodó tüdőtágulást szedett összse, autóban utazva mindig a jobb hátsó ülésen foglalt helyet, és kissé leengedte az ablakot, hogy könnyebben kapjon levegőt. Viszont különös módon a börtönbeli rendszeres étkezés rendbehozta korábbi gyomorbaját.

Néhány börtönbeli reflex élete végéig rögzült benne. Évekkel később, már hatalma csúcsán, egy kormányőr

a „Fehér Ház"-ban épp a Kádár-titkárság előtti folyosón teljesített szolgálatot, már a felállítása első napján hibát követett el:

„Udvarias ember lévén – nyilatkozta az illető egy újságírónak –, amikor Kádár elvtárs megérkezett személyi biztosítójával, én nyitottam ki előtte a titkárság ajtaját. Öt perc múlva a parancsnokom figyelmeztetett, hogy máskor ne nyissam ki előtte az ajtót, mert Kádár elvtárs ezt nem szereti. Ez ugyanis rossz emlékeket idéz fel benne, eszébe juttatja a börtönéveit: a foglyok előtt mindig mások nyitják ki az ajtót..."

Nem alakult ki benne bosszúvágy a személyét ért sérelmek megtorlására. Felajánlották neki, hogy előkerítik egykori vallató tisztjeit, börtönőreit, egy kézlegyintéssel elhárította.

Az ÁVH egykori beosztottjai közül sokan „lemerültek" a sajtóban, elsősorban az akkor nemrégiben alakult Magyar Televízióban folytatták pályafutásukat: Ipper Páltól, Radványi Dezsőn át Komlós Jánosig. A képernyőn egy kulturális műsor vezetőjeként feltűnt Kádár egykori kihallgató tisztje, sokan elképedve faggatták, miért nem lép közbe.

– Ezt tőlem ne kérdezzék, én nem fogok szólni senkinek, hogy mit keres ott az az ember! – mondta Kádár, és valóban nem foglalkozott tovább az üggyel. Viszont annál nyomatékosabban követelte a fő bűnösök: Farkas Mihály, Farkas Vladimír, Alapi Gyula és a többiek felelősségre vonását. A vezetőknek soha nem bocsátott meg. Évekkel később egy volt ávéhás tábornok, aki időközben a Népi Ellenőrzésnél helyezkedett el, nyíltan meg is kérdezte:

– Maga miért haragszik ránk Kádár elvtárs?

– Én nem magukra haragszom, hanem azokra, akik magukból tábornokot csináltak!

Rákosi Mátyást egyelőre „nem fogta célkeresztbe". Kádár János alapvető tulajdonságai közé tartozott, hogy mielőtt rohamra indult volna, mindig felmérte, hogy hány ember áll a háta mögött, és aszerint szabta meg a támadás célját. Erejét, egyelőre még nem érezte elégségesnek, hogy egy ilyen akcióba kezdjen.

A börtönből kijövet Kádárt csak a felesége várta, anyja és öccse, Csermanek Jenő már rég meghalt. Kádárné – nem szerette, ha Mariska néninek szólították, talán mert arra emlékeztette, hogy egyidős a férjével – megszenvedte a párja sorsát.

Az asszony korábban az Államvédelmi Osztályon dolgozott, abban a Pártra települt hivatalban, melyben a külföldről érkező gyanús leveleket, csomagokat és egyéb küldeményeket vizsgálták át. Munkáját lelkiismeretesen elvégezte, de nem szerette.

Kádár letartóztatásakor elbocsátották a munkahelyéről, és a háromszobás szolgálati lakásból is távoznia kellett, csak egy bőröndre való személyes holmit vihetett magával.

Kádár Jánosné a Szállás utcába költözött, a Kőbányai útnak ezt a mellékutcáját jól ismertem, a családunk hetven évig lakott a szomszédságában, anyám is, én is itt születtünk. Emlékszem rá, hogy a környéket a Phylaxia épülete uralta, mögötte a szérumgyártáshoz használt sertések óljai húzódtak meg, tetejük kifelé, majdnem az utcai kövezet szintjéig lejtett, nyáridőben irtózatos bűz terjengett. Kádár Jánosné itt talált magának egy albérleti szobát.

Az Államvédelem emberei folyamatosan nyomon követték, bár az asszony lánykori nevét használta, nem tévesztették szem elől. Kádárné polgári érettségi bizonyítvánnyal rendelkezett, mégsem kapott megfelelő állást, végül egy pincehelyiségben működő babakészítő

kisiparosnál helyezkedett el segédmunkásként. A mindennapos megpróbáltatásokhoz súlyos betegségek is társultak – előbb a tüdejét támadta meg a kór, aztán gyomorbaj lépett fel nála, Kádárné műtétre szorult. Férje „veszett híre" a kezelésében is szerepet játszott, több orvos is elutasította, hogy foglalkozzon vele, végül egy Mester doktor nevű sebész vállalta fel az operációt, ő nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy valakinek az életét és a halálát házastársának esetleges bűnei határozzák meg. Szabadulása után Kádár János is a felesége által bérelt nyomorúságos albérleti szobába költözött be.

A szabadulásnál Kádár csak a saját óráját és néhány apróbb személyi holmiját kapta vissza, de anyagi helyzete a rehabilitálásnál jobbra fordult. A tárgyalás után egy Kelemen Lajos nevezetű „apparátcsik" áthívatta az irodájába, és ötezer forint gyorssegélyt kínált fel neki. Az ellentétes indulatok között hánykolódó Kádár nem akarta átvenni, de Kelemen végül ráerőltette. A jegyzőkönyvek szerint később kártérítésként 67 069 forint készpénzt, egy háromszobás lakást, lakberendezési tárgyakat, 250 darab könyvet, valamint egy négyhetes üdülést kapott. A pénz összegét később 163 ezer forintra egészítették ki, hozzávetőleges számítások szerint ötven-hatvan forinttal egyenlítettek ki egy-egy börtönben töltött napot.

Kádár János 1954. július 21-én újabb levelet küldött Rákosinak, ebben már céloz a főtitkár felelősségére is:

„...Amikor 1950 májusában Ön megkérdezte tőlem, miért nem akarok a belügyminisztériumban dolgozni, akkor nem őszinte, kitérő választ adtam.

Valójában engem a következő dolgok befolyásoltak:

1949. július végén Ön egy szombat este értesítést küldött nekem, hogy másnap legyek Aligán, a Rajk-ügy-

ben lesz egy bizalmas megbeszélés. Másnap reggel azonban Ön vagy Farkas elvtárs, már nem tartják kívánatosnak a jelenlétem, mert letiltják a telefonértesítést, melyet indulásomkor meg kellett volna kapnom.

1950. október végén, Rajk kivégzése után Ön és Farkas elvtárs feltételezik rólam, hogy engem lesújt összeesküvők, kémek és gyilkosok kivégzése...

1950 novemberében Ön és Farkas elvtárs feltételezik rólam, hogy én tudomásul bírok arról, hogy a hatvani országúton egy klerikális-fasiszta banda garázdálkodik, de valamilyen oknál fogva nem intézkedem, hanem hagyom őket ott garázdálkodni mindaddig, amíg az Ön közvetlen beavatkozása ennek véget nem vet.

Ugyanebben a hónapban az ÁVH vezetője nekem olyant mond, aminek az az értelme, hogy én csak ellenség lehetek...

...Ezek után én megkérdeztem magamat, hogy lehetek-e én tovább belügyminiszter? És úgy láttam, hogy a Magyar Népköztársaságban nem lehet belügyminiszter olyan ember, aki az Ön (és ami ugyanaz, a párt és a nép) bizalmát nem bírja. Én az Önök bizalmának híján nem rendelkeztem többé azzal az erkölcsi alappal és hátvéddel...

...Ezért kértem más beosztást. Önnek ezeket a dolgokat így elmondani nem tudtam, mert az előzmények után még azt sem értettem, hogy miért nem váltott le Ön már régen és most már magam kérem leváltásom, akkor miért éntőlem kérdezi ennek okát...

...Én életemben sokszor voltam olyan helyzetben, hogy félnem kellett valamitől, ilyenkor féltem is, de leküzdöttem a félelmem, és azután mindig szembenéztem, amivel kellett. De megrémülve csak egyszer voltam, de akkor nagyon. Ez az az augusztusi este volt, mikor Ön a Szakasits vallomását idézve közölte velem

– más szavakkal, de félre nem érthetően –, hogy rendőrspiclinek, provokátornak tart engem. Ebből azután nem is tudtam magamhoz térni...

...Amikor aztán 1950. október végén egy titkársági ülés után mindenbe belezavarodva azzal álltam fel az asztaltól, hogy most már rendőrspicli és horthysta rendőröket védő is, ÁVH-ellenes is lettem – egyszóval ellenség vagyok, mint Rajk, akkor már nekem végem volt és valami eltompulás, fatalizmus vett rajtam erőt. Elhatároztam, hogy többet nem is gondolkodom ezeken a dolgokon, vagy agyonlövöm, vagy felakasztom magam.

...Ezek már olyan dolgok voltak, melyeket nekem a tárgyaláson meg kellett volna mondanom. Erre azonban képtelen voltam. Mindig az kóválygott a fejemben, hogy Ön már hónapokkal előbb, az én valótlan vallomásaim alapján tájékoztatta a Központi Vezetőséget, a Központi Vezetőség engem, mint ellenséget réges-rég elítélt. Ha én a tárgyaláson ezzel a zavaros hebegéssel előállok – gondoltam –, az Önök felé egy esküdt ellenség provokációjának vagy a legjobb esetben, egy az életéért reszkető utolsó gyáva, rongy önmentési kísérletnek fog tűnni. És ehelyett inkább háromszor felakasztottam volna magam.

Még egy dolgot meg kell mondanom, úgy, ahogy volt. Ön tudja, én nem őrültem meg a börtönben, így nem kell sokat bizonygatnom, hogy bármi is történt velem az elmúlt években, nekem a párthoz, a Népköztársasághoz, a Szovjetunióhoz való viszonyom soha, egy pillanatra meg nem zavarodott...

...Az Önökhöz való személyes viszonyom 1950. augusztus elejéig politikailag normális, emberileg közeli volt – gondolom, ezt nem kell külön bizonygatnom. 1950. augusztus elejétől 1953. január elejéig bár

sokat háborogtam, hogy hogyan tudtak egy szempillantás alatt bennem árulót látni, politikailag úgy láttam a dolgot, hogy Önök nem tudhatják, velem valójában mi is a helyzet, csak lelkiismereti, kommunista kötelességüket teljesítik akkor is, amikor velem szemben eljárnak. Mást nem is tehetnek, Önök helyében minden hasonló esetben magam is csak így járnék el.

Az után a kihallgatás után azonban, amikor 1953. január elején Farkas elvtárs beszélt velem a Conti utcában, én valahogy úgy vettem, hogy Önök azóta már tudják, hogy én nem voltam áruló, ezt semmiféle nyomozó Önöknél jobban nem tudhatja – az egész ügyem nem egyéb, mint Péter Gábor által végrehajtott ellenséges provokáció.

Mégis megértettem, hogy egy gondos vizsgálat mégis csak szükséges, ültem és vártam türelmesen. Azután, minél jobban múlott az idő, az elkeseredésem miatt harag gyűlt fel bennem Önök iránt... Nem tudtam attól a rögeszmétől szabadulni, hogy ha Önök akarnák, gyorsabban is mehetne ez...

Azt mondhatom, hogy amit én – és persze nem csak én – az utolsó négy év alatt átéltem – az nem embernek való. Ha lehetne sorsot cserélni, akkor inkább választanám..., hogy mint kommunista, üljek egy kapitalista ország börtönében 12 évet, mint a saját Népköztársaságom börtönében 12 hónapot. Sajnos, volt alkalmam a különbséget összemérni – ez a két dolog nem ugyanaz, nem is lehet összehasonlítani...

Én nem akarok úgy visszamenni az életbe, hogy még mindig tartogassak magamban valamit, amit nem most, hanem réges-régen kellett volna elmondanom.

Remélem, mindnyájan jó egészségben vannak és kívánom, hogy a jövőben kevesebb mérgelődés, gond és

vesződség zaklassa Önöket, mint az utóbbi években és éppen ezekben az átkozott ügyekben az volt.

Őszinte tisztelettel
Kádár János"

A világ 1951 óta túlságosan nagyot változott ahhoz, hogy Rákosi figyelmen kívül hagyhatta volna Kádár személyét. Sztálin halála földrengésszerűen hatott az egész szocialista tábor felépítményére, és ez alól Magyarország sem számított kivételnek.

Még 1953 tavaszán, mikor a fogoly Kádár János a Conti utcai fegyház falait bámulta, Rákosit, Gerőt, Farkas Mihályt, Nagy Imrét és Dobi Istvánt, az Elnöki Tanács elnökét Moszkvába rendelték. A Kreml palotában lezajlott találkozó inkább hasonlított egy szigorú raporthoz, mint két testvérpárt tanácskozásához.

A szovjet főkorifeusok a legdurvább hangnemben szidták a magyarországi elvtársaikat, Rákosi szemére hányták, hogy politikájával a tönk szélére juttatta az ország egész gazdaságát, elviselhetetlen politikai légkört teremtett. (Ha egy csatlós ország első embere megtehette volna, Rákosi némi joggal vághatott volna viszsza azzal, hogy intézkedéseinek jelentős részénél csak szovjet utasításokat hajtott végre, de ebben a szituációban meg sem szólalhatott.) Berija teli szájjal ócsárolta:

– Idefigyeljen Rákosi! Mi már hallottuk azt, hogy Magyarországon volt török szultán, Habsburg-császár, erdélyi fejedelem, de azt még nem, hogy zsidó király is lett volna. Maga, úgy látszik, az akart lenni. Vegye tudomásul, hogy ezt sohasem fogjuk engedni magának! (Ezt a megjegyzést maga Nagy Imre terjesztette baráti körében.)

Hruscsov azt nehezményezte, hogy az úgynevezett

„feszített ötéves terv", mely a csillagos eget jelölte meg a nehézipar fejlesztésének határaként, az életszínvonal zuhanásszerű romlását eredményezte, és előbb-utóbb teljes csődbe sodorja Magyarországot.

– Ha azonnal és gyökeresen nem változtatnak a helyzeten – vasvillával hányják ki magukat az országból!

A szovjet párt vezetői nem véletlenül támadtak rá Rákosira és társaira. Alig néhány nap telt el az 1953. júniusi berlini tüntetés és a csehszlovákiai zavargások óta, mindenképpen el kellett kerülni, hogy a lázongás hangulata Magyarországra is átterjedjen. Az elmúlt év rossz gabonatermést hozott, ennek nyomán tömeges tiltakozásoktól lehetett tartani.

A megbeszélés mindvégig egyoldalú kioktatás formájában zajlott le, a magyar küldöttség zöme a száját sem nyithatta ki. A döntést is a szovjet vezetők hozták meg: Rákosit meghagyták ugyan az MDP első titkárának – mintegy módot adva hibáinak helyrehozására, de a miniszterelnöki tisztségből leváltották. A helyére Nagy Imre került. Egyes vélekedések szerint azért éppen őt választották, mert maga is az egykori moszkovita emigránsok közé tartozott – ez igazolta a megbízhatóságot –, mások szerint az játszott közre, hogy nem volt zsidó, mint a nagy „négyes fogat" tagjai, de az is felmerült, hogy mezőgazdasági szakemberként talán képes lesz valamennyire helyrehozni a korábbi, túlerőltetett iparosítási politikát.

Hazatérve Nagy Imre a Parlamentben meghirdette az új kormányprogramot. Stílusa, néhány bejelentése utat talált az emberek szívéhez, például mikor a gyerekeket „kis magyaroknak" nevezte, népszerűsége hosszú időre megalapozódott. Közéleti személyiségek, írók, tudósok keresték a barátságát. Különös módon még a magát háttérbe szorítottnak érző Farkas Mihály

is csatlakozott az új vonalhoz. Bár hivatalosan mindenki azt hangoztatta, hogy a párt egysége továbbra is töretlen, nyilvánvalóvá vált, hogy a Rákosi–Nagy Imre párharc egyikük bukásával kell hogy végződjön.

A feszültséget tovább fokozta, hogy a börtönből sorra jöttek ki a koncepciós perek már halottnak hitt elítéltjei: Losonczy Géza, Haraszti Sándor, Kállai Gyula, Szirmai István és a többiek. Valamennyien részt vettek az illegális kommunista mozgalomban, és a felszabadulás után magas párt- és állami tisztségeket töltöttek be, de közülük kétségkívül Kádár János számított a legtekintélyesebb és legjelentősebb személyiségnek. Visszatérésének hírét sokan elfehéredő arccal, remegő szájjal, mások viszont reménykedő várakozással fogadták. Ezt az eseményt Rákosinak is tudomásul kellett vennie, meghívta magához Kádárt.

„Kádár János elvtársnak, Budapest, X. Fokos utca 13. I. emelet. Rákosi elvtárs kéri, hogy 1954. július 31-én (szombaton) délelőtt 10 órakor keresse fel. Budapest, V. kerület Akadémia u. 17. I. emelet" – itt működött akkoriban a Magyar Dolgozók Pártjának központja.

Kádár így emlékszik vissza erre a találkozásra Kanyó Andrásnak adott interjújában:

„...Rákosi tettetett szívélyességgel fogadott, sajnálkozott amiatt, ami velem történt. Képmutató módon még azt is megkérdezte, hogy miért nem fordultam hozzá segítségért a börtönből.

– Mit válaszolt erre a kérdésre?

– Mit is mondhattam volna azok után, amin én átmentem, s amit akkor már határozottan tudtam: Rákosi és közvetlen munkatársai személy szerint felelősek a koncepciós perekért, a kivégzésekért.

Rákosi egyébként megkérdezte, hogy mihez akarok fogni. Én azt mondtam neki, hogy világéletemben mun-

kásember voltam, amihez a szakmámon kívül értek, az a pártmunka, s bár voltam belügyminiszter is, oda semmi kedvem visszamenni. Rákosi arról hallani sem akart, hogy én ne a pártapparátusban dolgozzam. Rögtön fel is ajánlotta, hogy legyek kerületi párttitkár s úgy emlékszem, a budapesti VIII. és XIII. kerületről tett említést, hogy ott most üres a titkári hely. Én az utóbbit választottam, mert abban a kerületben ismerős voltam és engem is ismertek. Utólag tudtam meg, hogy a hely nem volt üres..."

Kádár visszatérését sok régi, pártbeli ellenfele, ellensége, köztük olyanok, akik az elítélésénél is asszisztáltak, fenntartással fogadta. A Politikai Bizottság által kinyilvánított rehabilitációja a gyakorlatban nem valósult meg teljes érvénnyel, Kádár önérzetesen tiltakozik:

„...Szeretnék néhány dolgot leszögezni. Én kommunista vagyok és nem pedig karrierista. Én akkor jöttem a mozgalomba, amikor a kommunistáknak nem állásokat osztogattak és szereplési viszketegségben sem szenvedtem soha. Ami az állást illeti, én ma is teljesen beérem azzal, hogy munkásként dolgozzam, mint ahogy egész életemben tettem, amíg függetlenített pártmunkás nem lettem. Én ma szolgálhatom pártomat és hazámat pártmunkásként is, másképp is. De tudnom kell, hogy mi is a Politikai Bizottság véleménye rólam: szükség van-e rám, mint pártmunkásra vagy nincs? Ha igen, akkor kérem ügyem ennek megfelelő rendezését..."

Rákosi a viszonylag szerény funkcióba való helyezéssel nyilvánvalóan korlátozni kívánta Kádár politikai mozgáskörét, de elképzelésében csalódnia kellett. Kádár érkezésével az angyalföldi pártbizottság az eredeti súlyánál jóval fontosabb fórummá vált. Mind többen keresték fel az új titkárt, nem csak a munkáskerület

lakói, hanem régi barátai, ismerősei és az iránta bizalmat érzők az ország minden tájáról.

Alig egy évet tölthetett itt el, mikor Rákosi veszélyesnek ítélte Kádár kialakuló pozícióit, és „felfele buktatta", a Pest Megyei Pártbizottság első titkárának javasolta. Kádár nem szívesen vállalta el ezt a funkciót.

„Ha csak arról van szó, hogy a Pest Megyei Bizottságban erősíteni van szükség, akkor ezt célszerű volna más személlyel megoldani – írta Rákosi Mátyáshoz intézett levelében –, mert az elég fontos XIII. kerületi Végrehajtó Bizottság apparátusában volna elég dolog, rajtam kívül is még egy-két, a pártmunkában tapasztalattal bíró funkcionárius részére. Én magam itt már ismerem a területet, az embereket, Pest megyét pedig nem. Ezért, ha csak arról van szó, hogy itt vagy ott dolgozzam pártmunkásként, akkor a magam részéről szívesebben dolgozom a jelenlegi helyemen, mint másutt."

Rákosi azonban ragaszkodott az áthelyezéséhez, Kádár pedig fegyelmezetten tudomásul vette. Politikai fontossága azonban ezen a poszton is csak tovább növekedett, megyei titkárként részt vehetett a Központi Vezetőség ülésein.

A börtönben töltött évek alatt Kádár elszakadt a hétköznapok világától, itt újra feltöltődött ismeretekkel és tapasztalatokkal.

Rákosi gazdasági célkitűzéseinek középpontjába a nehézipar fejlesztését állította, felső határul a „csillagos eget" jelölte meg. Feltehetőleg nem csak a személyes becsvágya hajtotta, hanem mindenekelőtt a világpolitikai helyzet a két szuperhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió között folyó hidegháború, mely bármely pillanatban véres konfliktussá változhatott át. A csatlós államok fokozott erőfeszítéseire is szükség volt – ez alól Magyarország sem számíthatott kivételnek.

A költségvetési arányok eltorzulása miatt a magyar nemzetgazdaság tarthatatlan helyzetbe került. Az első ötéves terv évi 26 százalékban jelölte meg az ipari növekedés ütemét, ezt a szintet – akár a Szovjetunióban – itt is csak a hadi üzemek tudták teljesíteni. A többi ipari ágazat még a saját folyamatos termeléséhez szükséges gépeket, eszközöket sem tudta előállítani.

Ugyancsak a „gigantomániát" tükrözte a felhalmozási ráta növekedése is.

„Míg a felhalmozási ráta a két világháború között igen alacsony volt, az ötvenes évek elején már 35-37 százalékot akartunk elérni – írja Aczél György. – A következmény, többek között az lett, hogy az első ötéves terv folyamán – 1951–54 között – a reálbérek 22 százalékos csökkenést mutattak, holott a terv 50 százalékos életszínvonal-emelkedést írt elő." A valódi tényeket meghamisították, ez csak fokozta a társadalmi feszültséget.

A „vas és acél országának" újonnan felhúzott kohói és öntödéi a világnak talán a legmagasabb önköltségi mutatóit produkálták. Az alapanyagul szolgáló érc Kínából érkezett, mint ahogy akkoriban mondták, a „Peking–Paks" vasútvonalon. A minősége leginkább a virágföldére hasonlított, ez eleve meghatározta a belőle készült termékek színvonalát. A szigorúnak tűnő tervutasításos rendszer valójában sokszor rögtönzéseket, sőt, feszültségeket takart. Elrettentő példaként szokták idézni, hogy a szentgotthárdi kaszagyár 7924 teljesen használhatatlan kardvívó pengét készített, melyet egyenesen az olvasztóba vittek. Minden gyár a látványos mamutszériákra állt be. Az alacsonyabb volumenű igények kielégítésére alkalmas kisüzemeket viszont az államosítás jegyében felszámolták, és berendezésük az ócskatelepekre került.

Nem szünetelt a teljesítménynormák folyamatos

„karbantartása" sem, mely mind keményebb követelmények mellett tíz-tizenöt százalékos bércsökkenést hozott magával, ebből még különféle béke- és tervkölcsönök részletét is levonták. Egy korabeli statisztika szerint a munkások 13,2 százalékának nincs télikabátja, egyharmaduknak még lepedőre sem telik otthon.

Vizsgálat indult a munkásosztály helyzetének feltárására, bár az elkészült beszámoló szándékában a politikai egyensúly biztosítását célozta, így is lehangoló megállapításokat tartalmazott. Farkas Mihály javaslatára a Politikai Bizottság az anyagot levette a napirendről.

„Egy munkáspárt, a Magyar Dolgozók Pártja levette a napirendről a proletárdiktatúra vezető erejének, a munkásosztálynak a helyzetéről készült előterjesztést, és a Központi Vezetőség ülésén senki sem szólalt meg, senki sem firtatta, miért nem került megtárgyalásra" – jegyezte fel emlékezéseiben a Pártközpont egyik beosztottja.

A mezőgazdaság állapota sem mutatott kedvezőbb képet. Az erőszakos terelő intézkedések ellenére a szövetkezetek szervezése nem haladt megfelelően, csak a nincstelen vagy igen szegény parasztemberek léptek be. Ezek sem a szükséges gépekkel, sem elegendő jószággal nem rendelkeztek, az aratás 70 százalékát továbbra is kézi kaszával végezték. A családoknak még a saját ellátásukra elégséges élelmiszert sem hagytak meg a beszolgáltatási előírások, a városi piacokon kellett megvásárolniuk a beadandó tojást, baromfit vagy egyéb terméket. A szövetkezetek élére politikai szempontok alapján és nem a szakmai hozzáértés alapján választották ki a vezetőket, ők többnyire nem a valóságos termelésre, hanem az adminisztratív mutatók teljesítésére törekedtek. Előfordult, hogy decemberben a ló hátáról méteres hóba vetették el a búzát, formailag teljesítve a gabonatermesztéssel kapcsolatos előírásokat.

Napjainkban a legtöbb, 1950-es évek elejéről szóló emlékezés vagy történelmi jellegű emlékezés nem terjeszkedik túl a fentebb említett és hozzájuk hasonló adatokon. Nem világlik ki belőlük, hogy ebben az időszakban az ország történetében még soha nem látott és mindmáig egyedülálló társadalmi átszerveződés ment végbe. A vezető állami és pártfunkcionárius gárdának több mint a fele a munkások és a parasztok soraiból került ki, az országgyűlésben és más népképviseleti szervekben is az alapvető dolgozóosztályok tagjai alkották a többséget.

Kulturális forradalom ment végbe, ez különösen akkor mond sokat, ha a felszabadulás előtti helyzethez mérjük a számokat:

„Bevezették a kötelező nyolcosztályos általános iskolát – írja Gyurkó László Kádár-életrajzában –, 1953-ban két és félszer annyian jártak egyetemre, mint tizenöt évvel korábban – több mint ötven százalékuk munkás-paraszt szülők gyereke. Szinte korbáccsal hajtották az embereket iskolába, 300 ezer tanulatlan munkást képeztek át szakmunkássá."

1953-ban tízezer nyilvános könyvtár volt az országban, több mint egymillió beiratkozott olvasóval. A könyvekhez a boltokban is fillérekért hozzá lehetett jutni, egy tízforintos kötet már drágának számított. Egy ezresért valaki a teljes könyvheti termést hazavihette, ma valószínűleg másfél millióból sem futna rá. És nem kellett petróleumlámpa mellett vakoskodva olvasni, alig maradt falu, sőt tanya Magyarországon, ahová ne vezették volna be a villanyt. A színházak sokszázezres új közönséget kaptak.

Ebben az ellentmondásos világban kereste a maga útját az életét szinte újrakezdő Kádár János.

VIII.

A Rákosi-rendszer százakat, sőt, ezreket vetett börtönbe, rehabilitálásukat nem lehetett elkerülni, de a vezetés időhúzásra játszott. A Központi Vezetőség illetékes titkáránál még 1956 júliusában is tömegekben halmozódtak az elintézetlen aktáik. Az ügyeket később a Kegyeleti Bizottság igyekezett megoldani, amely a koncepciós perek áldozatainak temetését szervezte. Munkájában primitív formalizmus érvényesült. A Bizottság elnöke, Szerényi Sándor rangsorolta és minősítette a kivégzetteket – írja Ságvári Ágnes –, különböző színű sírkövek felállítását rendelte el. „Akit teljesen rehabilitáltak, az kaphatott ötágú csillagot, akit a pártba is visszavettek, az fekete márványt, akit a pártba nem vettek vissza, az szürke márványt kapott."

A politikailag talán leghatékonyabb réteg, Kádár János börtönből szabadult kommunista vezetőtársai (Losonczy, Donáth, Újhelyi és mások) Nagy Imre köré csoportosultak, és mind keményebb hangon vetették fel Rákosi leváltásának, sőt felelősségre vonásának gondolatát. Kádár János nem követte a példájukat, nem rajongott különösebben Nagy Imréért, bár elismerte képességeit:

„...Nagy Imrét rendes, tisztességes embernek, művelt, okos kommunistának ismertem meg. Felnéztem rá, ha a magatartását nem is mindig értettem... 1956-ban azonban kiderült, hogy gyenge akaratú, könnyen befolyásolható ember, akit a környezete és az események magukkal sodortak..."

Nem tételezhetjük fel azonban, hogy Kádár János elfelejtette volna neki, hogy 1951-es elítélésekor egy szót sem szólt mellette. Nyers Rezső úgy emlékezik, hogy a Központi Vezetőség ülése előtt Kádár belátogatott Nagy Imréhez, aki az ügyben érintett osztályvezetőként félrevezette őt az ellene felhozandó vádak súlyosságát illetőleg.

Losonczy és Vásárhelyi 1954-ben összehozott egy találkozót közöttük, de „Kádár elzárkózott minden olyan kapcsolattól, amelyik nem volt teljesen hivatalos és szabályszerű pártkapcsolat, és még a politikai vitákba sem volt hajlandó belemerülni..." – írja Huszár Tibor. Az egész beszélgetés egy óra hosszat se tartott, de nyilvánvalóvá vált: Kádár nem kíván átállni a reformerek táborába.

A higgadt és célszerűen gondolkodó Kádár Jánost most sem érzelmi okok vezették állásfoglalásában. Úgy ítélte meg: Nagy Imre tevékenysége rombolja az MDP tekintélyét. Visszamenőleg azt sem helyeselte, hogy 1953-ban az új programot nem a párt Központi Vezetősége jelentette be, hanem a miniszterelnök, mert ezáltal olyan benyomás keletkezhetett az emberekben, mintha a kormány diktálna a pártnak, holott a helyzet épp ellenkezőleg állt.

Kádár később nem tiltakozott, mikor az időközben újra kizárt Nagy Imrét ismét visszavették a pártba, elutasította azonban Nagy Imre sértődött nyilatkozatát egy, a Társadalmi Szemlében megjelent, a személyét érintő írás miatt. A miniszterelnök azt követelte, hogy a cikkről az SZKP elnökségét is tájékoztassák, ezt Kádár teljesen komolytalannak nevezte, mert az eset az MDP belső ügyének számít.

(Ami Nagy Imrének a szovjet vezetéssel kapcsolatos felvetését illeti, nem ment véletlen számba. Anasztáz

Mikoján Budapesten járt, s a szovjet nagykövetségen találkozott Nagy Imrével, megnyugtatta, hogy a dolgok hamarosan rendeződnek majd. A szovjet vezetés ezúttal már másodszor interveniált Nagy Imre érdekében. Először 1953 nyarán, amikor Moszkvában... Lavrentyij Berija [a KGB-főnökből lett belügyminiszter] azt javasolta, hogy Rákosi mondjon le a miniszterelnöki posztról, és a tisztséget Nagy Imre töltse be – jegyzi fel Kanyó András. Nagy Imre életútjának elemzésekor ez a vonal általában kevés szót kap.)

Kádár Rákosi Mátyásról sem táplált illúziókat magában. Aczél György, aki szintén megjárta Rákosi börtöneit, egyszer megkérdezte: véleménye szerint a főtitkár tudott-e arról, ami velük történt. Kádár János csak vállat vont:

– Hogy tudott-e? Hiszen ő csinálta.

Kádár azonban továbbra sem csatlakozott a Rákosi ellen indított mozgalomhoz:

„...Én nem akartam bosszút állni, mert már akkor is az volt a véleményem, s ezt meg is mondtam. A bosszúállás újabb bosszút szül, se vége, se hossza nem lesz..."

Határozottan elutasította egykori munkatársát, a Nagy Imre-csoporthoz csatlakozott Széll Jenőt is, mikor próbálta meggyőzni őt:

– A te kezedben van az a kulcs, amivel Rákosit meg lehet buktatni!

Kádár állítólag azt felelte:

– „Nem szabad Rákosit megingatni.

– Meg van az már ingatva.

– Igen, éppen az a baj, mert a proli ragaszkodik Rákosihoz, a prolinak Rákosi szent. Mi tudjuk, hogy Rákosinak eltört a lába".

A hasonlatot Kádár a fociból vette. Az MTK-nak volt egyszer egy híres focistája, a szőke Kalmár, akinek az

osztrák–magyar válogatott meccsen eltörték a lábát. Hónapokig beteg volt, aztán megint tréningbe állt, megszerezte a megfelelő kondíciót, de újra futballozni már nem tudott, mert a lábtörés emléke kísértette.

– Látod, Rákosi is úgy van, mint a szőke Kalmár, eltört a lába és már nem tud futballozni, de az ellenfél még mindig tart tőle.

– Mi tehát a teendő?

– Az a teendő, hogy mi valamennyien, akik a pályán vagyunk, úgy futballozzunk, mintha Rákosi lenne az igazi csapatkapitány…"

Kádár még az olyan gesztusokat sem helyeselte, hogy a Rákosit ábrázoló fotókat eltávolítsák a közintézmények faláról, nevét levegyék az üzemekről, mezőgazdasági termelőszövetkezetekről.

A külső szemlélőben felmerülhet a gondolat, hogy talán szándékosan engedett időt és hagyott módot, hogy a főtitkár újabb és újabb baklövéseivel lejárassa magát, de ez a feltevés elesik, ha számításba vesszük Kádár személyiségét. A lejáratás nemcsak Rákosinak, hanem az egész országnak is súlyos veszteséget okozott volna, és ehhez Kádár sohasem járult volna hozzá.

Már többször is említettük, a fiatal Kádár eszményítette a megtörhetetlen forradalmár hírében álló Rákosit, de ő is, mint minden igazán tehetséges ember, úgy fejlődött, hogy sorra kinőtte a példaképeit. Az iránta táplált illúzióit elveszítette, de egy ideig még hasznosnak ítélte jelenlétét a magyar közéletben. Kádár János csak 1956 februárját követően, a szovjet kommunista párt Sztálint leleplező XX. Kongresszusa után bizonyosodott meg arról, hogy Rákosit még taktikai célok érdekében sem szabad tovább a helyén hagyni.

A szocialista táboron belül mindinkább fokozódott a feszültség. 1956 júniusában Németországban véres

összecsapásra került sor a munkások és a rendőrség között. Akárcsak 1953-ban, most is fennállt a veszély, hogy a lázongások továbbterjednek országról országra. A szovjet vezetés beavatkozásra szánta el magát.

Július közepén Mikoján újra Budapestre érkezett. A nagykövetségen először Rákosival, Gerővel és Hegedüs Andrással találkozott, nyíltan feltette a kérdést: a jelenlegi körülmények között nem volna-e jobb, ha Rákosi Mátyás magától lemondana, így segítve elő, hogy a párt megtarthassa az irányítást, valamint szétzúzhassák az ellenzéki és ellenséges csoportosulásokat. Egy váltás esetén ki állhatna a helyére?

Ez a felvetés megdöbbentette az MDP vezetőit. Bár Rákosi többször is kacérkodott a visszavonulás gondolatával, két-három évet még mindenképp adott volna magának. Hegedüs Gerőt javasolta, de ő elhárította a jelölést. Azt hozta fel indokul, hogy ő (is) zsidó, beteg, továbbá akik Rákosival elégedetlenek, azok őt sem fogadják majd el. Rákosi is csak ideiglenes megoldásnak tartotta Gerő kijelölését.

A súlyos politikai helyzet (ha utólag belegondolunk, már alig négy hónap maradt hátra az októberi felkelés kitöréséig, a válság minden területen kiéleződött) nem tűrte volna el, hogy egy obskurus „tanuló vezetőt" állítsanak a párt élére. A „régi gárda" viszont már elfogyott, vagy mind morálisan, mind egészségileg többé nem volt hadra fogható, így elkerülhetetlenül fel kellett merülnie Kádár János nevének. Gerő sem tagadta Kádár alkalmas voltát, de megjegyezte, hogy korábbi tevékenységével kapcsolatban táplál bizonyos fenntartásokat. A jelen levő Andropov nagykövet rákérdezett, hogy pontosan mire gondol, de Gerő elzárkózott minden konkrétumtól. Rákosi hozzátette, hogy ha némi kockázattal is járna Kádár jelölése, akkor is ezt kell

tenni. A „kockázat" mibenlétére ő sem adott pontosabb magyarázatot, ismételten Gerő Ernő mellett tette le a voksát, Kádárt gyengének tartotta arra, hogy irányítsa a Központi Vezetőség munkáját.

(Véleményével nem állt egyedül, Széll Jenő újságíró is ilyen szellemben nyilatkozott:

„Kádárról már régen vallottam, hogy megfizethetetlen második ember. Egy jó prímás mellett tökéletes brácsás. Neki mindig az kellett, hogy valami félreérthetetlen tekintélyre támaszkodjon... Kádár született másodhegedűs, akit a Történelem arra ítélt, hogy prímás legyen..."

Túl azon a tényen, hogy Szent Istvánon, Mátyás királyon és Kossuth Lajoson kívül a magyar történelemben aligha találunk valakit is, akinek egyedül, csak önmagára támaszkodva kellett annyi történelmi súlyú lépést meghoznia, mint Kádár Jánosnak, azt is megjegyeznénk, hogy az ország bármikor szívesen látna hasonló képességű „brácsásból lett prímásokat". Sajnos jó, ha évszázadonként egy jelentkezik belőlük, a XXI. század még adós egy ilyen személyiséggel.)

A Politikai Bizottság július 13-i ülésén elismerte a helyzet súlyosságát, de megfelelő kibontakozást nem tudott javasolni. Mikoján további tájékozódás kedvéért másnap Kádár Jánost is felkereste, nyilvánvalóan érdekelte az oly ellentmondásos megítélésű vezető véleménye a kialakult helyzetről. Másfél órát beszélgetett vele a Cserje utcai ház kertjében. Aczél György szerint felkínálta neki a párt vezetését. Kádár nem fogadta el, azt mondta, hogy az ember ilyenre nem jelentkezhet.

Huszár könyvében részletesen és összetetten foglalkozik ezzel a beszélgetéssel. Kádár természetes szövetségesének tekintette Mikojánt, ő ahhoz az új szov-

jet vezetéshez tartozott, mely megkezdte a „sztálini örökség" felszámolását, többek között hozzálátott az ártatlanul elítélt kommunisták rehabilitálásához is. Ha ezt nem kezdeményezik, Magyarországon is minden maradt volna a régiben és akkor maga Kádár is aligha szabadult volna ki a Conti utcai fegyházból. Mikojánék most is folyamatos harcot vívtak a régi vonal pozíciójukat megőrzött híveivel, esetleges bukásuk a magyar viszonyok visszarendeződését is magával vonta volna.

Kádár így szokatlan nyíltsággal, de árnyaltan fogalmazta meg véleményét az aktuális gondokról. A Központi Vezetőség véleményétől eltérően nem ítélte egyértelműen ellenségnek azokat az írókat, újságírókat, politizáló értelmiségieket, akik részt vettek a Petőfi Kör hevesen bíráló hangú vitaestjein.

Kádár János Rákosi szerepéről szólva kifejtette, hogy korábban sem gyakorolt egyértelmű önkritikát a Rajkperrel és az egész személyi kultusszal kapcsolatban és most sem alkalmazza következetesen az SZKP XX. Kongresszusának tanulságait.

„-...Félünk – mondta Kádár – hogy a helyzet megváltozása esetén Rákosi elvtárs ismét visszatér az önkényeskedés gyakorlatához", és hozzátette, hogy állítólag máris listákat készít az alkalomadtán letartóztatandó értelmiségiekről.

Mikoján azt is megkérdezte, hogy az utóbbi időben megerősödött-e Magyarországon a szovjetellenes hangulat, erre is nyílt és egyenes választ kapott.

„...Magyarországon a nacionalizmus mindig erős volt a népben, léteztek szovjetellenes hangulatok is, de Kádár szerint ezek az utóbbi időben nem erősödtek fel.

Kádár példaként a párizsi békeszerződés előkészítése

idején jelentkező nacionalista beállítottságot hozta fel, mely kapcsolatos volt Erdély sorsával, a Szlovákiában kialakult helyzettel és Bácska kérdésével. Nem kevesen úgy vélték, abban, hogy Erdélyt Magyarországtól elvéve Romániához csatolták, döntő szerepet játszott a Szovjetunió. Kádár megemlítette továbbá, hogy a nacionalizmus az értelmiség egy részénél annak következtében alakult ki, hogy a sajtóban meglehetősen sablonos módon volt megszervezve a Szovjetunió tudományos és műszaki sikereinek a propagandája, miközben a magyar tudósok és más szakemberek sikereit aláértékelték." (Mint emlékezetes, a pesti viccek nagy része azzal a bevezetéssel indult, hogy „szovjet tudósok felfedezték...", és máris felhangzott az első nevetés.)

Ami a saját lehetséges jövőbeni szerepvállalását illeti, Kádár válasza nem tért el a szokásostól:

„– ...Ő most is kész bármilyen poszton dolgozni, amivel a párt megbízza, de az adott esetben nem biztos benne, hogy Rákosi elvtárs őszintén kívánja-e az ő előléptetését és nem nyomás alatt teszi-e. Termékeny munka nem lehetséges teljes bizalom nélkül..."

Kádár János tudhatta, hogy nem sokat veszít az elutasítással, Mikoján szava önmagában kevés, a párt irányítóinak támogatására pedig semmiképp sem számíthat. A Központi Vezetőségben továbbra is egy tucatnyi olyan politikus ült, akik alig öt évvel korábban még szótlanul vették tudomásul, sőt támogatták az ő letartóztatását, Révai Józseftől Hegedüs Andráson át Apró Antalig és Rónai Sándorig és így tovább. Ők nem csak az esetleges bosszútól tartottak, de feltételezhették, hogy Kádár irányító szerephez jutva véget vet mindenféle személyes hatalmaskodásnak. A fejlemények őt igazolták, a még korábban őt javasló Gerő Ernő is kihátrált mögüle.

A Központi Vezetőség végül is elfogadta Rákosi lemondását, de nem a súlyos politikai-emberi bűneit tekintette oknak, hanem a megromlott egészségi állapotát. Helyébe a folyamatosság jegyében Gerő Ernőt választották. Kádár Jánost szívük szerint mellőzték volna, de mind a párton belül, mind a munkások között, mind a szovjet vezetés részéről olyan mérvű rokonszenvet élvezett, hogy meg sem kísérelték ezt a trükköt. Legalább a minimumát meg kellett adni annak, ami neki járt. Kádár bekerült a Politikai Bizottságba, és a Központi Bizottság titkári tisztségébe is kooptálták. Ezt a döntést Hegedüs András jelentette be. „Szándékolt volt-e vagy elbizonytalanodását tükrözte az őt nem jellemző fakó beszéd" – értelmezte Huszár a következő mondatait:

„Kádár elvtárs a felszabadulás előtti években egyik vezetője volt az illegális pártnak. A felszabadulás utáni években szinte a párt legszűkebb vezetésében foglalt helyet, egészen 1951-ig, amikor őt a Központi Vezetésből alaptalanul és igaztalanul kizárták, kizártuk [nicsak, nicsak! – M. Gy.] és alaptalanul és igaztalanul bűnvádi eljárás folyt le..."

A szóban forgó Hegedüs András az újabb kori magyar történelem legkritikusabb figurái közé tartozott. Már 23 éves korában, 1945-ben a Magyar Dolgozó Ifjúság Szövetségének országos titkára, tagja az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, 1951-ben miniszter, két évvel később miniszterelnök-helyettes. 1955-ben miniszterelnökké nevezik ki, ebben a minőségben ő írja alá a Varsói Szerződést, a szocialista országok katonai együttműködését rögzítő kontraktust. 1956 októberében a Szovjetunióba menekül, Kádár János később, már miniszterelnökként néhány évre Moszkvában „felejti". Hazatérve Hegedüs szociológusként dolgozik tovább,

politikailag ha nem is éppen 180 fokos, de jelentős fordulatot hajt végre, egy pártellenes blokk szerveződik körülötte. 1973-ban radikális ellenzéki nézetei miatt elbocsátják a munkahelyéről és kizárják az MSZMP-ből. Később a rendszerváltó értelmiség zászlóvivői közé sorolták be. Ezen az 1956. júliusi ülésen is csak fogcsikorgatva, jobb meggyőződése ellenére ejthetett néhány elismerő szót Kádár Jánosról.

Gerő Ernő megválasztása a párt első emberének jelezte, hogy a Központi Vezetőség valójában a régi nyomvonalon kíván haladni, erre vallott, hogy bekerült a testületbe a korábban eltávolított Farkas Mihály is. Kádár megújító törekvéseiben alig néhány emberre számíthatott.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon megváltoztatta volna-e az események alakulását, ha ezen a júliusi tanácskozáson valamilyen csoda folytán Kádárt emelik első titkári tisztségbe. Általánosságban szólva a múltat elemezgethetjük, de nem vitatkozhatunk vele, Engels szavai szerint: „ami megtörtént, az igazolta létét". Lehetséges, hogy Kádár János a Párt „vonatának" feltételezett vezetőjeként lelassíthatta volna a szakadék felé robogó szerelvény iramát, de semmiképp sem állíthatta volna meg a zuhanásában. Az első emberként való színre lépése még bizonyos hátránnyal is járt volna: 1956 novemberében még kevesebb bizalommal fogadták volna őt.

Kádár a továbbiakban sem élvezte a pártvezetés bizalmát, fenntartásaikban addig mentek, hogy telefonját lehallgatták, a levelezését ellenőrizték.

Túl sok támogatásra a pártot megújító, úgynevezett reformerők részéről sem számíthatott. Elindult a csúcsforgalom a „damaszkuszi úton", mind több egykori Saulus kívánt Paulussá válni és eljutni az üdvösséghez.

A menet élén Rákosi Mátyás egykori író-újságíró „lieblingjei" haladtak. Olyanok, mint Méray Tibor, aki már 29 éves korában Kossuth-díjat kapott nem utolsósorban azért, mert a Szabad Nép kiküldött tudósítójaként ő találta ki azt a koholmányt, hogy az amerikai katonák baktériumbombákat vetettek be a hős észak-koreai hadsereg elleni háborúban. Méltó partnerének számított Aczél Tamás, a párt kiadóhivatalának vezetője, ő a Kossuth-díj mellé a Sztálin-díjat is megkapta. Nem maradt el tőlük a moszkvai emigráns Háy Gyula sem, aki visszaélve tehetségével egy alázattól csöpögő egyfelvonásos színdarabbal ünnepelte meg Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapját, Zelk Zoltán, a Vörös Hadseregnek címzett „Hűség és hála éneke" szerzője, Tardos Tibor, aki egy bányász balesetről szóló film forgatókönyvében úgy mutatta be Rákosit, mint aki egész éjszaka dolgozik azon, miképp kellene kimenteni a mélységben rekedteket. Ők most számtalan társukkal Nagy Imre táborában, a Petőfi Körben gyülekeztek, olyan valóban nagy egyéniségek háta mögé húzódva, mint Illyés Gyula vagy Kodály Zoltán. Kádár Jánosért nem rajongtak, ő sem rokonszenvezett velük.

„...Az írók azt hiszik, hogy a júliusi változást (Rákosi bukását) ők csinálták. Hát vegyék végre tudomásul, hogy ezt a változást a párt Központi Vezetősége hajtotta végre, az egyszerű tagok, a munkások, a parasztok. Az írók olyanok, mint az a légy, amelyik rászáll a kocsirúdra, és azt hiszi, hogy ő húzza a kocsit..."

Egy küldöttség felkereste Kádárt, hogy segítse a „polgári sajtószabadság" engedélyezését Magyarországon, de ő nem támogatta ezt a kezdeményezést. Sokan a szemére vetették, hogy csalódtak benne.

Mind erőteljesebben vetődött fel a szándék, hogy

Rajk Lászlót és kivégzett társait végre méltó módon el kell temetni. Gerő Ernő és Hegedüs András hallani sem akart erről az aktusról. Kádár még az angyalföldi pártbizottságon dolgozott, amikor Rajk felesége felkereste.

„...Nagyon rossz állapotban volt – emlékszik vissza Kádár János –, gyötörte a börtönben szerzett reuma, nem volt rendes állása, se lakása, nem tudta, mi lett a kisfiával. Én segítettem felkutatni a gyereket és visszaadni a nevét is.

– Fennmaradt a kapcsolat később is? – kérdezte a riporter.

– 1956 októberéig, Rajk László temetéséig, később azonban elsodortak minket az események. A temetés előkészítésében, mondhatnám, kierőszakolásában nekem is részem volt... A Politikai Bizottság ülésén kikényszerítettük a temetés dátumát, október hatodikát.

– Szándékosan választották az aradi vértanúk napját?

– Nem emlékszem, hogy akkor erre bárki is gondolt volna..."

Rajk Júlia azt szerette volna, ha a gödöllői országút árkából kiásott csontokat a Parlament előtt ravatalozzák fel és a gyászmenet járja be Budapestet, ezt Gerőék meg tudták akadályozni, de magát a temetést nem. Csak annyit tehettek, hogy a Kossuth Mauzóleum mögött ávéhás csapatokat sorakoztattak fel bevetésre készen.

Ezt az eseményt nem láttam, október 6-án vidéken jártam, csak a rádióközvetítésből és későbbi elbeszélésből ismerem a történteket. Egy elviselhetetlenül patetikus riporter, Ember György beszélt a mikrofonban,

a nemzet élő lelkiismeretének szerepében próbált tetszelegni.

A koporsó mellett végig ott állt fiával Rajk Júlia, a díszőrség tagjai ötpercenként váltották egymást. A ravatalnál beszédet mondott egy hetven év körüli szemüveges férfi, a spanyol polgárháború egykori katonája, majd későbbi moszkvai nagykövet, Münnich Ferenc. Emlékezett Apró Antal is, akit egy újságíró „Rákosi egyik leghűségesebb emberének" minősített, a „Politikai Bizottság örökös tagjának", aki annak idején elfogadta a Rajk László halálos ítéletét bejelentő közleményt, aztán a rehabilitálását, később Nagy Imre táborába sodródott, majd az ő bukásához is hozzájárult.

Az összegyűlt gyászoló tömeg bizalmatlanul hallgatta a szónokokat, sőt a különféle csoportok egymást is gyanakodva fürkészhették. Érzelmeikben csak annyi volt a közös, hogy egyikük sem hitt a kedvező változásokat bejelentő ígéreteknek – politikai felfogásuk egyébként széles skálán oszlott meg. Az esőben ott álltak az illegális munkásmozgalmak régi harcosai, többnyire egykori szociáldemokraták, akiket Rajk László hatalma csúcsán kíméletlenül vegzált, az anekdota szerint egyikük meg is jegyezte:

– Szegény Laci, ha élne, de közénk lövetne most is.

Különös találkozásokra is sor került. A felszabadulás után letartóztatott, a büntetésüket már letöltött nyilasok és más szélsőjobboldali felfogású emberek közül sokan megjelentek, mintegy ünnepelni, és a tömegben összetalálkoztak a kommunista politikai foglyokkal, akik ugyancsak megjárták a börtönt. Egymásra vetett pillantásaik kevés jövőbeni békességet ígértek. Késő délután a pesti utcákon már kisebb tüntetések zajlottak le, de a rendőrség szétoszlatta ezeket.

Kádár János sem jelent meg a temetésen, hivatalos

küldetésben külföldön járt. Azt persze kár latolgatnunk, hogy eljött volna-e azok koporsójához, akiknek bűnösségét valaha elhitte, és halálukban, bevallottan, neki is része volt.

Az MDP Politikai Bizottsága Gerő Ernőt, az első titkárt delegálta a Kínai Kommunista Párt kongresszusára, és társként a rangban őt követő vezetőt, Kádár Jánost jelölte ki társának. A távol-keleti küldetés épp egybeesett az újratemetés időpontjával.

Kádár október 8-án visszatért ugyan Budapestre, de hamarosan újra elutazott Belgrádba, hogy a Gerő vezette küldöttség tagjaként a Jugoszláv Kommunisták Szövetségével tárgyaljon. Tito nem felejtette el azokat a sérelmeket, melyek rendszerét és személyét érték magyar részről, a delegáció fogadását Rankovicsra bízta, és a hivatalos megbeszélések tervezett időtartamát is lerövidítette.

A magyar pártküldöttség október 16-án már hazautazhatott volna, de ehelyett országjáró körútra indult, szinte az egész Jugoszláviát megnézték. Kádár életében most először jutott el szülővárosába, Fiumébe, látta a kórházat, ahol anyja megszülte, a laktanyát, ahol az apja szolgált, de a szemtanúk szerint egyetlen szóval vagy gesztussal sem árulta el az érzelmeit.

Két legmagasabb rangú vezetője távollétében a párt Politikai Bizottsága csak látszatintézkedéseket hozott. Huszár idézi az egyik, október 20-án hozott határozatukat:

„A különböző lapokban az elkövetkező napokban olyan cikkeket kell lehozni, melyek nyugalomra, rendre mozgósítanak..."

Ez aligha volt hatékonyabb annál a vasvillánál, melyet a középkorban a pestisjárványok közeledtekor szoktak kirakni a falvak végébe.

IX.

A Jugoszláviában járt magyar pártküldöttség 1956. október 23-án délelőtt érkezett vissza Budapestre. Talán a saját szemükkel is látták, amint az egyetemisták kiáltványokat ragasztanak ki a házfalakra és a körúti fákra, ezek a követeléseik 14 pontját tartalmazták. Alapjában kívánták megváltoztatni az ország politikai helyzetét: új magyar kormányt kívántak Nagy Imrével az élén, a szovjet katonák kivonását Magyarország területéről, Rákosi Mátyás és Farkas Mihály bíróság elé állítását.

A felhívások követelték a magyar gazdasági élet átszervezését, valamint a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok felülvizsgálását. Különös nyomatékot kapott a két, Magyarországon kitermelt alapanyag: az uránérc és a bauxit kiszállítása szovjetunióbeli feldolgozásra. A közvélemény meg volt győződve, hogy ezzel olyan hallatlan értékek vesznek el, melyek önmagukban is biztosítanák az ország jólétét, olyan luxus életet teremtenének az ország minden lakosának, mint az olaj a Dubai sejkségben. Évekkel később csalódottan vették tudomásul, hogy az itthoni feldolgozásuk veszteséges, sorra be kellett zárni a bányákat.

A kiáltvány eszmei elvárásokat is tartalmazott: teljes vélemény-, szólás- és sajtószabadságot, az eredeti Kossuth-címer használatát a búzakoszorús, ötágú csillagos állami jelkép helyett.

Az egyetemisták azt is bejelentették, hogy szándékaiknak utcai felvonulással kívánnak nyomatékot adni. A helyzet azonnali döntéseket igényelt, a Gerő Ernő vezette küldöttség a pályaudvarról egyenest az Akadémia utcai pártközpontba ment, és összehívták a Politikai Bizottság rendkívüli ülését. A vezetés nem találta túlságosan aggasztónak a fejleményeket, az egyetemisták tervezett tüntetését azonban nem engedélyezte. Ilyen demonstrációkra ugyanis már évek óta csak az állam, illetve párt kezdeményezésére kerülhetett sor, vagy a rendszer intézkedéseinek támogatása céljából, például Rajk László vagy Mindszenty bíboros elítélését követelve, vagy „az imperialisták ellen küzdő országok iránti rokonszenv kinyilvánítására".

13 óra előtt néhány perccel a rádió még beolvasta Piros László belügyminiszter közleményét, melyben megtilt mindenféle felvonulást és utcai tömeggyűlést. Kádár János ekkor a Rádió épületében tartózkodik, vitába keveredik az itt összegyűlt vezetőkkel. Ők azt javasolják neki, hogy fogadják el a követeléseket. Kádár nem egyezik bele, hamarosan el is hagyja a Rádiót, mert Gerő újra összehívta a Politikai Bizottságot. Marosánnal és Gáspár Sándorral elindul az Akadémia utcai Pártközpontba.

Közben fokozódott a belügyi vezetésre háruló nyomás, Piros László nem merte tovább vállalni a felelősséget a demonstráció betiltásáért, kora délután megadta az engedélyt. Mi, színművészeti főiskolások is elindultunk, a menetünk első sorában ott lépkedett Háy Gyula, Csurka István és a rejtélyes módon odakerült Déry Tibor.

Múlik az idő, idén már az ötvenedik évfordulóra kerül sor, de bennem alig-alig halványulnak el azok az 1956. októberi–novemberi napok. Emlékszem a Kossuth-címerre, melyet főiskolás társaim barkácsoltak, hogy magunkkal vigyük a felvonulásra, a néhány ezer fővel induló, majd emberfolyammá dagadó tömegre, a kések nyisszanására, ahogy kivágják a nemzetiszínű zászló közepéből a Népköztársaság címerét. Nem kopik el bennem az egyetlen ellentüntető képe sem, akit láttam. Nem egy pártkorifeus vállalta fel ezt a szerepet, egy italos öreg munkás állt ki, ingét kigombolva, a Margitszigetre vezető út láncaiba kapaszkodva, és rekedt hangon ismételgette:

– Ki az egyetemekről az osztályárulók gyerekeivel!

Ezren és ezren hallották, de vagy elnéző mosollyal fogadták a szavait, vagy egyáltalán nem is törődtek vele. A demonstráció, amely eredetileg azért indult, hogy a szocializmus eredendő céljait megtisztítsa a személyi kultusz idején rárakódott szennytől, ha alig észrevehetően is, de már menet közben „gellert kapott". Az egyetemi gyűléseken és röplapokon meghirdetett jelszavakat a sorok mellett elfutó agitátorok újakkal váltották fel, melyek szovjet-, sőt szocializmusellenes tartalmat hordoztak. Csodálkozva kérdeztem az egyik hangadót:

– Mit akartok? Nem erről volt szó!

Csak egy kurta választ kaptam:

– Megváltozott a helyzet!

Este a Parlament előtt gyülekező tömeg már letorkolta Nagy Imrét, mikor beszédét „Kedves Elvtársak!" megszólítással kezdte. Engem zavartak a fel-felröppenő, demagóg szólamok, inkább hazamentem Kőbányára. Idegenkedésemmel, fenntartásaimmal azt hiszem, nem álltam egyedül. Mécs Imre – aki az 1956-os

eseményekben való részvétele miatt a restauráció után nem csak a börtöncellát, hanem halálraítéltként a siralomházat is megjárta – egy emlékezésében megemlítette az Országház előtti téren eltöltött október 23-a estét. Mécs arról beszélt, hogy a tömegben már alig-alig látott ismerősöket, sőt egyetemistát sem sokat. A maga módján rokonszenves és naiv Mécs Imre ezt azzal magyarázza, hogy egy egész nemzetet fogott el egyszerre a forradalom és a szabadságharc romantikája. Még a bűnözők, a szajhák és a stricik is a lelkesültség állapotába emelkedtek.

Bár akkor is, a későbbiekben is az események közelében jártam, a történtek évtizedekre meghatározták az életem folyását, mégis úgy érzem: túl keveset tudok ahhoz, hogy történelmi léptékű megítélésükre vállalkozzam. Ezt belátva írói pályám ötven éve alatt mindvégig elkerültem a „forradalom" vagy „ellenforradalom", illetve a Pozsgay Imre által emlegetett „népfelkelés" kifejezés használatát, megmaradtam a semlegesebb „felkelés" megjelölés mellett.

A kezdeti idilli állapotba, amelyet oly emlékezetessé tettek az üzletek betört kirakatában elhelyezett táskák, kosarak, ezekben gyűjtötték a pénzt, külön őrizet nélkül is háborítatlanul az áldozatok megsegítésére, a magyar és szovjet tankok személyzetével barátkozó civilek látványa, különös mellékjelenségek keveredtek. A rádió ostrománál túlságosan is hamar előkerültek a titkos katonai és rendőri raktárakban őrzött fegyverek, a támadók rendkívüli stratégiai pontossággal választották ki a célpontjaikat: a repülőteret, a rádióadó-állomásokat, a telefonközpontokat, a fegyvergyárakat, a „Szabad Nép"-székházat. A „Tagesspiegel" című újság szerint: „a felkelők pontosan kidolgozott stratégiai terv

szerint jártak el. Rajtaütésszerűen kezükbe kaparintották Budapest hat ideggócát".

Valóban így történt vagy sem, nem az én feladatom eldönteni. Egy dolgot azonban mindenképpen el kell fogadnunk: a felgyülemlett országos bajoknak, politikai ellentéteknek előbb vagy utóbb, de robbanáshoz kellett vezetniük, csak az időpont és az arányok lehettek kétségesek.

A gyáva és tehetségtelen magyar vezetés képtelennek bizonyult a helyzet kezelésére, elmulasztotta azt a történelmi esélyt is, melyet a lengyel kommunista párt megragadott, a poznáni tüntetés után a tömegek követeléseit beemelte a saját programjába, és a megvalósítási folyamat élére állt. A gondokat sem lenyelni, sem kiköpni nem tudta.

Október 23-án este Gerő Ernő rádióbeszédében csőcseléknek nevezte a tüntetőket, Kovács István, a budapesti pártbizottság első titkára azt mondta: „Ellenforradalom! Lőni!", ugyanúgy vélekedett az agyvérzéstől béna Révai József is, de az irányítás gyakorlatilag felbomlott. A máskor szigorúan őrzött Akadémia utcai Pártközpontban most szabadon járkáltak ki-be az emberek. Ságvári Ágnes azt írja, hogy még a bizalmas telefonszámokat tartalmazó listák is eltűntek, ennek birtokában a Pártközpontot elfoglaló felkelők október 26-tól minden pártvezető telefonvonalát kikapcsolták, megbénítva ezzel az egymás közötti összeköttetést.

A Magyar Dolgozók Pártjának fel kellett fognia, hogy az ország elégedetlen az általa irányított, önmagát szocialistának nevező rendszerrel, sőt zömében ellenségesen áll vele szemben. Alig tíz év telt el a világháború befejezése óta, a füstje csak a levegőben oszlott el, a

fejekben még nem. Ezt a háborút Magyarország a német birodalom oldalán vívta meg, és mint említettem, nemcsak hatalmi nyomástól kényszerítve, hanem uralkodó osztályának és polgársága nagy részének őszinte meggyőződésétől vezéreltetve.

A háborús vereséget helyrehozható történelmi kisiklásként élték meg, bíztak benne, hogy évszázados előjogaik és az oly gyakran hangoztatott „kultúrfölényük" hamarosan az ő kezükbe juttatja vissza az ország irányítását, sőt a Trianonban elszakított magyar területeket is visszaszerezhetik.

A hatalmában csak megingatott, de meg nem döntött uralkodó osztály bizton számíthatott az egyházak támogatására is.

„...A magyar keresztény egyházak, mindenek előtt a katolikus klérus szélsőségesen szemben álltak a hazai baloldallal – állapítja meg Kopátsy Sándor professzor –, a két háború közötti beteges antikommunista hisztéria támasza a keresztény kurzus volt. Szemben a lengyel egyházzal, mely évszázadok óta a lengyel nemzeti szabadság élharcosa és a lengyel érdekek fő védelmezője volt, a magyar klérus nem a népet, hanem a saját előjogait védte. Kereste és megtalálta a hatalom bizalmát. Nem jeleskedtek a nácikkal szembeni ellenállásban, még kevésbé a nemcsak embertelen, de nagyon keresztényietlen zsidótörvények elleni fellépésben sem. Alapállásuk a felszabadulás után sem változott meg, a történelmi egyházak a reformok ellenzői voltak, még a polgári demokrácia normáihoz képest is őskövületnek számítottak."

Az 1948-ban bekövetkezett kommunista hatalomátvétel aztán egyszerre számolt le az „ancien regime" minden meghatározó rétegével. A földosztással már korábban megszüntette a nagybirtokrendszert, a bankok, a gyárak államosításával a financiális és ipari tőkét. Nem járt különbül a „klerikális reakció" sem, egymást követték a főpapok: Mindszenty, Grősz és a többiek ellen konstruált perek, papok százai kerültek börtönbe, feloszlatták az apáca- és szerzetesrendeket.

Bár a Sztálin halála utáni idők hoztak a sorsukban bizonyos enyhülést, „a régi uralkodó osztály sebei még frissen véreztek. Tagjainak többsége most jött ki a börtönökből, az internáló táborokból, családjuk most tért haza a kitelepítésből", nem lehetett kétséges, hogy egy politikai változás esetén milyen magatartást tanúsítanak majd. Sokan jól értettek a nép nyelvén, megfelelő stílusban tudták megszólítani a fiatalokat, a külvárosok lumpen rétegét. A munkások, a polgári tömegek helyzetéről már szóltunk, életszínvonaluk a nyomorszintre zuhant vissza.

A rendszer csak két csoportra számíthatott: egyrészt a magát kompromittált vezető rétegre, az államvédelmisekre és más menthetetlenül elkötelezettekre, másrészt az úgynevezett értelmiségi reformerekre. Ez az utóbbi tömörülés meglehetősen heterogén elemekből állott össze: egykori népi kollégistákból, volt parasztpártiakból, a népi irodalom alkotóiból és olvasótáborukból és más nemzeti érzelmű baloldaliakból, másrészt a zsidó értelmiség liberális szellemben politizáló vonulatából. A Petőfi Körben elhangzott elvi állásfoglalásaikat próbálták meg az adott helyzetben a cselekvés nyelvére lefordítani. Sokan közülük kétségtelen bátorságról tettek tanúbizonyságot, a szabadságukat, sőt az életüket áldozták az eszméikért, de az események menetén nem sokat tudtak változtatni, az irányítás napok alatt kicsúszott a kezükből, sőt valószínűleg egy pillanatig sem volt ott.

A Központi Vezetőség az október 24-re forduló éjszakán is tanácskozott, a jegyzőkönyvet író Ságvári Ágnes így örökítette meg a történteket:

„...Mindenki a maga nevében szólt hozzá a napirendhez.

Kétségbeejtő volt hallgatni, ahogy Gerő érvelt a saját első titkári megbízatása mellett. Arra hivatkozott: az a párt, amelyik háromhavonként váltogatja az első titkárát, nem stabil, szava nem hiteles...

...Kádár János határozottan Gerő beosztásának megtartása mellett szólalt fel. Nem vállalta első titkári posztra történő jelölését... Nyugodtan mondhatom, nem a felelősség elhárítása miatt, nem is gyávaságból vagy álszerénységből. Kádár arra hivatkozott, hogy az idő nem alkalmas a párton belüli harcokra, a párttagságot óvni kell, s végül a nagy tapasztalatú vezetők iránti tisztelet párthagyomány." Célzott a Gerővel való szembenállására, de úgy fogalmazott: „a válságos helyzetben nem szabad olyan váltást végrehajtani, melyben a sérelmet szenvedettek kerülnek a sérelmet okozók helyére".

Kádár alapvető realitásérzékével felmérte, hogy ez a Központi Vezetőség nem rendelkezik igazi programmal, nem kívánt az élére állni „egy vegyes magyar politikai, eszmei és szociális töltetű" fegyveres megmozdulásnak. A végén kiderült, hogy a felajánlott pozíció visszautasításával nem sokat vesztett, a szavazásnál csak négyen adták rá a voksukat.

Kádár János október 23-án este az első lövés eldördülésekor még úgy ítélte meg, hogy ellenforradalmi megmozdulás bontakozik ki. Október 24-én azt mondta a rádióban, hogy az egyetemi ifjúság felvonulása a népi demokratikus államrend elleni támadássá fajult el. Később, látva, hogy óriási dolgozó tömegek, munkások, bányászok mozdulnak meg, a szovjet csapatok kivonását, a begyűjtési rendszer eltörlését és más politikai változásokat követelve, módosított értékelésén. Bár továbbra is a fegyveres harc beszüntetését tartotta a felkelőkkel való tárgyalások alapfeltételének, támogatta a reformok gondolatát.

A vezetés tehetetlensége tovább tartott. Gerő a Központi Vezetőség ülésén bejelentette: felhívást küldött a főváros környékén állomásozó szovjet csapatokhoz: működjenek közre a rend helyreállításában – írja a továbbiakban Ságvári Ágnes – A Központi Vezetőség jelen levő tagjai – természetesen Nagy Imre is – tudomásul vették a bejelentést, olyannyira, hogy Gerő bejelentését nem is bocsátották szavazásra.

„Mintha egyszerűbb lett volna a szovjet haderő felvonultatásával rendet csinálni, mint a magyar fegyveres erőket a polgári lakossággal szembeállítani. Ne feledjük, a magyar fegyveres erők tűzparancsot nem kaptak. A katonai vezetés megbénult? Vagy nem merték lőszerrel ellátni a honvédelmet? Polgárháborútól tartottak? Egy biztos: ezen a KV-ülésen sem Gerővel, sem az intézkedésével egyetértőkkel nem vitatkozott senki."

Kádár mindenképpen meg akarta védeni a párt egységét, de nehezére esett megtalálni az összhangot a vezetésben helyet foglaló értelmiségi reformerekkel. Ők Nagy Imrét tekintették vezérüknek, Kádár nem volt igazán népszerű a köreikben, és mint tudjuk, ő sem vonzódott különösebben hozzájuk. Kádár köré legfeljebb a hatalmi villongásoktól, ésszerűtlen döntésektől megcsömörlött pártfunkcionáriusok tömörültek. Nem hiszem, hogy nagyot tévedne, aki feltételezi, hogy Kádár Jánosnak a Nagy Imre iránti fenntartásai október 23-a végzetes óráiban is fennmaradtak, erről így számol be egy 1956. december 2-án készült jegyzőkönyv:

„...Részt vettem október 23-a reggelétől kezdve az eseményekben – mondja Kádár János. – Általában a központban tartózkodtam, és szemtanúja voltam annak, hogy miközben az illetékes vezető pártszerv óráról órára összegyűlt a Pártközpont egyik helységében, ott jelen volt Nagy Imre, valamint Losonczy és Donáth elvtársak is. Utóbbiak annak ellenére, hogy a Központi Vezetőségbe való beválasztásukat nem fogadták el, az ülésen még részt vettek. Szemtanúja voltam, hogy a nevezett három elvtárs átment az épület másik szárnyába. Anélkül, hogy Nagy elvtársat e tekintetben gyanúsítani akarnám – de ismerjük az ő viszonyát saját vejéhez, Losonczyhoz és Gimeshez, akik ettől kezdve ott tanyáztak a pártközpontban –, szemtanúja voltam, amikor beszélgetés formájában közölte velük azt, amit a párt Központi Vezetősége a felkeléssel kapcsolatban elhatározott, vagy annak egy részét." Ugyanebben a nyilatkozatában Kádár már nem csak a gyanúját, hanem a vádjait is megfogalmazta, az október 23-án kezdődött események okairól szólva megemlíti, „a Rákosi–Gerő klikk hibái elleni szükséges és helyes harc eltorzulását a pártellenzék egy csoportja, mégpedig a Nagy Imre–Losonczy csoport által".

Nagy Imre döntései keresztezték egymást. Ságvári Ágnes emlékezése szerint kijelentette, hogy a fegyvertartásra meghirdetett statáriumot azért írta alá, mert életet akart menteni vele. De akkor miért vonta vissza a kijárási tilalmat? – kérdezték tőle értetlenül. Azért, mert így kívánta demonstrálni az új kormány humanista alapállását.

Bár Nagy Imre emberi tisztességét elmarasztalás nem érheti, a felkelés során újra és újra bebizonyosodott, hogy nem rendelkezik igazi államférfihoz illő képes-

ségekkel, nem tudott kialakítani világos és markáns elképzeléseket.

Ezt a hiányosságát néhány vezetőtársa is felismerte. A Kádár-rendszer iránti rokonszenvvel aligha gyanúsítható Eörsi István később az újvidéki Symposionban megjelent interjúban megszólaltatta erről Lukács Györgyöt, a nagy marxista filozófust, aki a népművelési miniszteri posztot töltötte be a Nagy Imre-kormányban.

„– Lukács elvtárs megítélése szerint [Nagy Imrének – M. Gy.] semmilyen programja nem volt, vagy csak az átfogó program hiányzott?

– Természetesen volt egy általános reformprogramja, de abszolúte halvány fogalmai voltak csak arról, hogy ezt a reformprogramot az egyes területeken hogyan valósítják meg.

– Mezőgazdasági programja sem volt?

– Ez is olyan program volt, amelynek megvalósítása érdekében úgyszólván semmi sem történt. Ne feledje el, hogy Nagy Imre alatt [Lukács György feltehetőleg a miniszteri működésére gondolt – M. Gy.] a mezőgazdasági reformból nagyon kevés valósult meg. Nagy Imre... az állam öregapja vagy mije maradt és létrehozott egy olyan csoportot, amelyben bizonyos fokig benne voltak a legrosszabb reformisták, másrészt nem volt semmiféle konkrét program, hogy na most ezt és ezt kell tenni és amazt elhagyni és így tovább... Nagy Imrénél soha nem volt világos, hogy mi az álláspontja... Én abszolúte nem állítom azt, hogy Nagy Imre ellenforradalmár lett volna, vagy akárcsak a kapitalizmus híve...szóval semmi ilyesmit nem állítok róla, csak azt, hogy nem volt programja. Az egyik nap ezt mondta, a másik nap azt..."

Bár ez az értékelés Nagy Imre kormányának egyik

tagjától, egyben későbbi snagovi fogolytársától származott, nem lehetett kizárni azt a lehetőséget, hogy csak egyéni, egyoldalú ítéletről van szó. Megkerestem Nyers Rezsőt, a magyar politikai élet „nagy öregjét", és megmutattam neki a cikket. A véleményét kértem, egyetértett Lukács Györggyel, rövid tűnődés után még hozzátette:

„– Nagy Imre alapvetően épp olyan internacionalista gondolkodású politikus volt, mint a többi Moszkvából hazatért emigráns. Őt a magyar polgári közvélemény kommunistának tekintette, csak 1956. november 4-nek reggelétől fogadta el a magáénak." Ugyanezt az álláspontot képviselte az események alakulására döntő hatást gyakoroló Szabad Európa Rádió is.

Egy ilyen egyéniség könnyen befolyásolható és esetleg akarata ellenére is különféle elvek ruhaakasztó vállfájává válhat. Külsejénél, beszédstílusánál, vidéki kapcsolatainál fogva Nagy Imre a parasztságból feljövő értelmiséget, vezetőt testesítette meg, a parasztság pedig a jobboldal szemében mindig is a nemzet fundamentumát jelentette. Kádár János nem versenyezhetett vele, mert anélkül, hogy lebecsülte volna a parasztság szerepét, a nemzet életében mindig is azt hangsúlyozta, hogy az ország legsúlyosabb terheit a munkásosztály viseli.

A közmegegyezés legfontosabb feltételének azt tűnt, hogy a párt határolódjon el a Rákosi-féle korszaktól. Október 25-én összegyűlt az MDP Központi Vezetősége, leváltotta Gerőt, és Kádár Jánost bízta meg az első titkári teendők ellátásával. Megkezdődött a kormány átszervezése is, Nagy Imre saját híveit vette volna maga mellé: Donáth Ferencet, Szilágyi Józsefet, Losonczy Gézát. Kádár Donáth kijelölésével nem értett egyet, és több más jelöltet sem támogatott. A kormánylista egészen az utolsó napokig változott és módosult. A baloldali indíttatású és elkötelezettségű személyek mindinkább kiszorultak. Úgy emlékszem, hogy az akkori környezetemből osztálytársamnak, Csurka Istvánnak tetszett leginkább a dolgoknak ilyetén módon való alakulása, kopott fürdőköpenyben ült a főiskolai diákszállóban és dörzsölte a kezét:

– Ez az a híres szalámitaktika!

Állítólag 17 párt működött már Magyarországon, néhányuk még a kivárás taktikájához folyamodott, például a szociáldemokraták nem adták a nevüket a változásokhoz, nem küldtek tagokat a kormányba sem. Más pártok viszont annál inkább aktivizálódtak. A Parlament épületébe szinte bárki bejuthatott, egy díszmagyarba öltözött úr állítólag „Tildy kegyelmes urat" kereste. Tildy Zoltán református pap, egykori államelnök szintén bekerült a kormányba.

Az MDP vezetése továbbra sem tudta elszánni magát a kialakult helyzet határozott és egyértelmű értékelésére, továbbra is a felkelőkkel való fegyveres leszámolás, illetve a velük történő megegyezés között vacillált, ennek megfelelően esély sem volt, hogy megtalálja a kivezető utat. Az olyan engedmények, mint hogy megfosztják minden tisztségétől az amúgy is Moszkvában „dekkoló" Rákosi Mátyást, vagy leváltják a leginkább kompromittálódott vezetőket, mint például Hegedüs Andrást és társait, többé már senkit sem elégítettek ki.

Én időm nagy részét az utcán kóborolva töltöttem, hol az egyik, hol a másik fegyveres csoporthoz csatlakoztam, mindenütt találtam ismerősöket. Az a benyomás alakult ki bennem, hogy a kormánynak és a veze-

tésnek általában fogalma sincs arról, hogy mi történik az utcákon és semmiféle olyan eszközzel nem rendelkezik, amellyel az eseményeket befolyásolni tudná.

A rádió szinte óránként ismételte meg a felhívást a fegyverletételre, újra és újra statáriális eljárással fenyegetve az ellenszegülőket, de ez senkit sem befolyásolt, egyetlen felkelőt sem láttam, aki ettől elhajította volna a puskáját.

Még Szepesi Györgyöt, a sportriportert is mozgósította a propaganda, emlékszem meghatottságot tettető hangjára. Arra figyelmeztette a labdarúgás kedvelőit, hogy ha a legrövidebb időn belül nem maradnak abba a harcok, akkor vasárnap nem rendezik meg a magyar-svéd futballmeccset, és nem foglalhatunk helyet a Népstadion lelátóin „szívünkben könnyes boldogsággal". Szepesi aztán el is menekült a felkelők haragja elől, meg sem állt sógora ausztráliai fatelepéig, és csak a konszolidáció után merészkedett vissza Magyarországra.

Úgy emlékszem, hogy a napok teltével mindinkább megváltozott a felkelő csoportok összetétele. Még kevesebb egyetemistát-főiskolást lehetett látni az utcákon, már nem számított „sikkes"-nek a lazán vállra vetett dobtáras géppisztoly. Hazamentek vagy visszahúzódtak a diákszállókba.

A főiskolások helyébe különös lumpen figurák, börtönből szabadult, a polgári megélhetés szélén hányódó személyek léptek. Az ő felbukkanásukon nincs mit csodálkoznunk, minden fegyveres felkelés elsősorban azokra támaszkodik, akik a legkevesebbet veszíthetik, a tehetősebbek kétszer is meggondolják, hogy szerepvállalásukkal kockáztassák megszerzett értékeiket.

Ez az „őrségváltás" minden különösebb feltűnés nélkül, de annál határozottabban ment végbe. Egy ilyen

esetnek magam is tanúja voltam. A színművészeti főiskolásokból szerveződött kis felkelő egység a Thököly úti rendőrőrs elhagyott helyiségébe vetette be magát. Egy-két napot én is velük töltöttem. Egyszer délben átmentem a közeli diákszállóba, hogy áthozzam az ebédet. Alig egy fél órát töltöttem távol, de mire visszatértem, az egész csoportot lefegyverezte két-három ismeretlen felkelő, a főiskolások meg sem próbáltak szembeszállni velük. A változások apró, de érzékletes jeleként az üzletek betört kirakataiból is eltűntek az addig őrizetlenül is biztonságban levő adománygyűjtő kosarak és kalapok.

Ezek a keményebb és elszántabb csoportosulások, melyeket csak ritkán támogattak értelmiségi hangadók, egyre kevésbé fogadták el a Nagy Imre vezette kabinet döntését. Határozatlansággal vádolták, sőt azt híresztelték, hogy összejátszik a szovjet csapatokkal. Az iskolában felszedett gyér orosz nyelvtudásukkal egy jelszót is megfogalmaztak: „Imre Balsoj, igyi damoj!", vagyis „Nagy Imre, eredj haza!". Győrött ellenkormány is alakult, amely jelentős területekre fejtette ki a befolyását, de Nagy Imre egyelőre a helyén maradt.

„...Azokban a napokban a kormány tagjai közül tényleges beleszólása az események menetébe Nagy Imrének, Losonczynak és nekem volt – mondta később Kádár János. Ez lett a tulajdonképpeni kabinet. A Minisztertanács csak akadozva működött, ebben a hangadó egyébként sem Nagy Imre volt, hanem elsősorban Tildy Zoltán, aztán Losonczy és bizonyos mértékig Erdei Ferenc.

– Messzemenő politikai engedményeket tettünk. Mai szemmel a legfontosabb ezek közül a többpártrendszer elfogadása volt, ezt magam is megszavaztam.

Abból indultam ki, hogy a tűzszünettel és ezekkel a messzemenő politikai engedményekkel sikerül kikerülni szorongatott helyzetünkből.

– A fő kérdés azonban a szovjet csapatok kivonása volt, a szovjet elvtársak megkérdezték a véleményemet. Én azt mondtam, hogy minden újonnan bevetett szovjet egységgel erősebbek leszünk katonailag és gyengébbek politikailag.

– Eddig a pontig tehát Önök együtt mentek Nagy Imrével? – kérdezte Kanyó András, a riporter.

– Igen, így volt. Én szentül meg voltam győződve akkor is, ma is, hogy az a harc, amit Nagy Imre folytatott Rákosiék ellen, igazságos és pozitív volt.

– Mikor változott meg a helyzet?

– Akkor, amikor kiderült, hogy nem tudunk, vagy talán nem is akarunk ellenállni a folyamatnak, amely már a sebtében összehozott koalíciós kormány létét is veszélyeztette. Október utolsó napjaiban nem úgy nézett ki, hogy a kormány sokáig tudja tartani magát, hiszen már senki sem hallgatott ránk.

– Ön is tiltakozott, amikor kiderült, hogy a szovjet vezetés újabb csapatokat vezényelt magyar területre és ezt aligha lehetett másként felfogni, mint egy újabb beavatkozás előkészítését.

– Mint mondtam, én a további vérontást el akartam kerülni. Erre azonban mind kevesebb remény kínálkozott a meghirdetett tűzszünet ellenére..."

X.

A kormányhoz hű katonai és karhatalmi erők szervezeti meggyengülése és a vele járó demoralizálódás már hónapokkal korábban elkezdődött és egyre riasztóbb méreteket öltött. Mikor október 23-án este eldördültek az első lövések a Rádiónál, felbontották a riadótervet tartalmazó borítékot, kiderült, hogy a karhatalmi szolgálat Budapesten csak a különféle tisztiiskolák hallgatóira és a Honvédelmi Minisztérium őrzászlóaljára számíthat, mindent együttvéve alig 4600 fegyveresre.

„...Ráadásul senki sem tudhatta – írja könyvében Kiszely Gábor –, hogy a mozgósítottak miként juthatnak el a bevetés színhelyére, mivel egy módfelett pihent agyban született döntés szerint a gépkocsiállomány a kaszárnyáktól távol egyetlen központba csoportosítva várakozott. Ráadásul először a sofőröket kellett berendelni, akik jórészt civil alkalmazottak voltak és a város különböző pontjain laktak."

Az ilyetén módon bevethető erők még a legfontosabb központi létesítmények biztosítására sem voltak elegendőek. A helyzet tovább romlott, mikor Münnich Ferenc, az új belügyminiszter kihirdette a határozatot az ÁVH feloszlatásáról. Az Akadémia utcai Pártközpont őrei vadonatúj rendőruniformist kaptak, melynek még villogó fémgombjai és csatjai, a feltűnő sárga cipők azonnal jelezték viselőik eredeti hovatartozását. Ők továbbra is hajlandók lettek volna ellátni a felada-

tukat, de a biztonság érdekében civil ruhát kértek, ezzel azonban nem tudták ellátni őket. Nonn György, a lemondott legfőbb ügyész, aki akkor hagyta el az épületet, tovább korlátozta a lehetőségeiket, utasította őket, hogy ne használjanak fegyvert, mert ez veszélyes következményekhez vezethet.

„...Számos volt politikai vezető – köztük a BM miniszterhelyettesek is – szovjet tankon távozott. A védelem megszűntével minden vezető átment a Parlamentbe – írja a szemtanú Ságvári Ágnes. – Véletlenszerűen összeverődött katonák jöttek be a Pártközpontba, belelőttek a páncélszekrényekbe, még a szőnyegek alatt is aranyat, ezüstöt, pénzt kerestek, de legfeljebb egy-egy gazdátlan párttagkönyvet találhattak, egy-egy divatos Tevan kovácsolta cigarettatárcát..."

A Néphadsereg – nem utolsósorban a megfelelő irányítás hiányában – gyakorlatilag szétesett, sőt, számos egységük átállt a felkelők oldalára. A sajtó csak fokozta a soraikban terjengő eszmei zűrzavart, a párt központi lapja október 29-i számának „Hajnalodik" című cikkében kiállt a felkelők mellett, ezt elolvasva minden katona, aki megpróbált volna szembeszállni velük, joggal érezhette magát hazaárulónak. A felkelők létszámbeli és felszereltségi fölénye egyre fokozódott.

Legjelentősebb budapesti bázisukat a Corvin köz jól védhető térségében alakították ki. Elfoglalták a Corvin mozit, a Kisfaludy köz 4. számú házának I. emeletét és a Práter utcai iskolát. A kezdetben alig 80 főt számláló csapat létszáma hamarosan a háromszázat is meghaladta, és irányító szerepet játszottak a többi felkelő központ irányításában is. Géppisztollyal és modern Thompson típusú géppuskákkal voltak felszerelve, sőt egy ágyúval is rendelkeztek.

A katonai vezetésnek a rendszerhez hű maradt tagjai

egy döntő akcióra szánták el magukat. Az október 29-re virradó éjszaka le akartak csapni a Corvin közre, a Széna térre és más felkelőközpontokra is, és felszámolni őket. A terv Nagy Imre ellenállásán hiúsult meg, a miniszterelnök kijelentette: ha a Corvin közt megtámadják, azonnal lemond.

A rendőrség is átállt a túloldalra, Kopácsi Sándor, a főkapitány fegyvereket és épületeket engedett át a felkelőknek, beosztottjainak megtiltotta, hogy fellépjenek velük szemben. Az akciók minden további nélkül folytatódhattak, a támadások célkeresztjében a különböző pártintézmények álltak.

„...A VII. kerületi pártbizottságot nagyobb létszámú fegyveres csoport támadta meg – írja könyvében Hollós Ervin. – Egy ideig tartották magukat, sőt, visszaverték a rohamozókat, de ezek újabb erősítést kaptak és október 29-én az épület elesett..."

Többszöri kísérlet után elfoglalták a VIII. kerületi pártbizottságot, majd a XVIII., XIX. kerületit is, ostrom kezdődött a II., a XX. és a XXI. kerületi MDP-székház ellen. Néhány órán belül a többi helyi központban is megtörték a védők ellenállását, az utolsó bástya a Köztársaság téri Budapesti Pártbizottság maradt.

„...Ez a kommunisták utolsó támaszpontja – mondta egy korabeli tudósítás. A szovjet csapatok visszavonultak, már csak a Köztársaság téri Pártház veszélyes. Ha azt elfoglalják, akkor övék a főváros, és akié Budapest, azé az ország..."

A támadásra a felkelők minden bevethető osztagukat összpontosították, a Corvin közieket – most is nekik szánták a szervező-irányító szerepet –, a Széna tériek mellett az olyan kisebb létszámú egységeket is, mint például a Víg utcai vagy a Thököly úti rendőrőrsön elhelyezkedőket is.

A Budapesti Pártbizottság védelme az adott időszakban meggyengült, a csapatkivonások következményeként a térről elvezényelték azt a három szovjet tankot, mely a biztosítást szolgálta. Mintegy az ő pótlásukra ötven magyar tisztiiskolást vezényeltek ki a helyszínre, ezek a szemközti Városi Színházban [Erkel Színház – M. Gy.] helyezkedtek el, meggátolva a Pártház körülzárását és a frontális támadást. Őket azonban hamarosan visszarendelték.

Így a védelem kétszakasznyi (46 fő) karhatalmista sorkatonából állott – többségük novemberben leszerelt volna, két hadnagy parancsnoksága alatt, rajtuk kívül három-négy magasabb rangú tiszt is benn tartózkodott, akik a munkásmilíciák felállításának terveit próbálták kidolgozni. Az épületben néhány tucatnyi pártfunkcionárius és alkalmazott maradt, olyanok, mint a helyben szerkesztett „Esti Budapest" című lap munkatársai, de akadt bent borbély, szakácsnő, adminisztrátor is. Ez utóbbiak nagy része soha életében nem használt lőfegyvert, bár megpróbáltak egy „gyorstalpaló" képzést adni nekik, de az esetleges harcokban nem lehetett számítani rájuk.

A védelem irányítása Mező Imrének, a Budapesti Pártbizottság titkárának kezében összpontosult. Mező az egyébként bizalmatlan és zárkózott természetű Kádár János legjobb barátjának számított. (Az első titkár később mindvégig megőrizte kapcsolatuk emlékét, ezzel kapcsolatosan érdemes ide iktatni az „Esti Budapest" egykori főszerkesztőjének, Kelen Bélának a feljegyzését.

„...Már 1959-ben történt, hogy Kádár Jánost irodájában felkereste Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Darvas József. Az első titkár rögtön rákérdezett a lényegre:

– Ti valamiért jöttetek hozzám, nem?

Illyés átvette a szót és azt mondta:

– Tulajdonképpen azért, mert Déry Tibor még mindig bent van, Nyugaton is érdeklődnek utána, a PEN Klub is.

Kádár felállt a helyéről és le-fel sétált:

– Volt a Pártban egy zsidó fiú, aki a legközelebb állt hozzám, egy Szabolcs megyei fiú. Ti, akik itt falukutatással foglalkoztok, talán ezt az oldalát nem is néztétek a dolgoknak. Az anyja özvegyen tíz gyereket nevelt fel, olyan szegények voltak, hogy még a vásárra is tetves szamárral mentek, mezítláb. Írni-olvasni nem tudott ez a fiú és a munkásmozgalomba kerülve tanulta meg a betűvetést. Majd fokozatosan különböző feladatokat vállalt, részt vett a spanyol polgárháborúban, a belga pártban is nagyon fontos szerepet játszott. Ezt az embert 1956-ban megölték. Négy gyerek maradt utána, de az özvegye egyszer sem kért tőlem segítséget. Majd ha Mezőné és az árvák eljönnek, utána tárgyalhatunk Déry Tiborról is.

Erre Illyés azt mondta:

– Nem is gondoltam volna, hogy ilyen lelki válságot okozok, hogy nektek ilyen lelkivilágotok van.

– Nem csak nektek van – felelte Kádár János. Nekünk kommunistáknak nem lehet?!"

(Megjegyzendő, Kádár mindvégig támogatta a Mező családot, még abban is közbenjárt, hogy az özvegy tisztességes nyugdíjat kapjon.)

Mező Imre 1945-ben tért haza Magyarországra, akkor kezdődött barátsága Kádárral. A törvénytelen származású proligyerek és a zsidó parasztfiú a magyar pokol legmélyebb bugyraiból indult, szót értettek egymással. Mindketten a kommunista mozgalomban találták meg a maguk követendő útját, de elkötelezetten is megőrizték valóságérzéküket, kötődésüket a dol-

gozó emberekhez. Szükségszerűen szembekerültek a Rákosi Mátyás által kijelölt vonallal, és nem is maradhattak meg a helyükön. Mező Imre politikai fontosság tekintetében nem tartozott egy súlycsoportba Kádár Jánossal, így elkerülte a börtönt, de leváltották és alacsony beosztásba helyezték. 1954-ben tért vissza a fősodorba, a Budapesti Pártbizottság titkára lett.

Kádár gyakran meglátogatta a munkahelyén, és hosszú sétákat tettek. Számos tény vall politikai nézeteik közelségére, ilyen például, hogy Mező Imre Kádárral együtt távol maradt arról az ünnepségről, melyet Nagy Imre hatvanadik születésnapja alkalmából rendeztek az Orsó utcai villában, jóllehet a házigazda külön nyomatékot adott a meghívásának. Megbeszélték az országban, az MDP Központi Vezetőségében történteket, egyetértettek abban is, hogy fel kell lépni a Petőfi Körben és a sajtóban izgató írók és újságírók ellen.

Véleményük nem mindig esett egybe, Kelen Béla a Rubicon folyóiratban erre is idéz egy példát:

„...(A gyűlésen) Mező Imre állatian kikelt Rákosi ellen és nagyon szidta, Kádár szót kért:

– Elvtársak, ha valakinek van elszámolnivalója Rákosi Mátyással, az én vagyok. Nekem személyileg is van elszámolnivalóm. De én nem Rákosi Mátyás személyéről beszélek, nem ez a lényeg, hanem az ország ügye, és abban az esetben, ha ezt az országot erről a mélypontról Rákosival tudjuk kiemelni, akkor én félreteszem a személyi sérelmeimet és az elszámolnivalómat. Úgyhogy nem értek egyet Mező elvtárssal, a barátommal, ahogy a szitok-átok háborúba átmegy..."

Utoljára alig néhány órával az ostrom megindulása előtt találkoztak. Kádár kiment a Köztársaság téri Pártházba, Mező beszámolt arról, hogy hiába fordult

támogatásért a Minisztertanácshoz, Nagy Imre nem vette komolyan a veszélyt. Később, mikor már teljes erővel kibontakozott az ostrom, elfoglaltságára hivatkozva ismét nem fogadta Mező Imre telefonhívását. A Honvédelmi Minisztériumtól is hiába kért erősítést, onnan csak egy repülőgép kiküldését ígérték meg, mely a magasból feltérképezi majd a helyzetet. A rendőrség a felkelés óta tanúsított magatartásához híven most is elzárkózott.

„...Azért mentem oda – mondta később Kádár János –, hogy megtudjam, mi történik a Budapesti Pártbizottságban, tájékozódni akartam, milyen a helyzet a Köztársaság téren, és persze a személyi szimpátia is vezetett. Jól ismertem, jó barátom volt Mező Imre, és izgatott a többi ott dolgozó elvtárs sorsa is. Azokban a napokban nem voltak világosak a frontok. Nem voltak normális viszonyok. Lehet-e mai fogalmaink szerint pártként jellemezni azt az alakulatot? A lényeg az, hogy létrejött ugyan egy Központi Bizottság, amely azonban munka- és határozatképtelen volt. Ülésezett éjjel-nappal napirend nélkül, nem tartottak formális megbeszéléseket valamilyen meghatározott tárgyról." Kádárnak nem állt módjában segíteni, nehéz szívvel köszönt el Mező Imrétől.

(Kádár még kísérletet tett rá, hogy támogatást nyújtson a Pártház védőinek. Felkereste őt a Tűzoltó utcai és Tompa utcai felkelőcsoportok delegációja, Csongovai Per Olaf vezetésével. Csongovait magam is jól ismertem, talán két évvel járt fölöttem a Színművészeti Főiskolán, filmrendezőnek tanult. „Csolaf" – ez volt a beceneve – fekete hajú, villogó fogú fiú volt, állandóan a nők körül legyeskedett. Mindent el tudtam képzelni róla, csak azt nem, hogy egyszer majd egy fegyveres osztagot irányít. Párttag volt ugyan, de ez nem látszott

többnek, mint a szakmai előmenetelt biztosító eszköznek, én soha egyetlen politizáló mondatot sem hallottam tőle.

Hasonlóan a felkelők fiatal értelmiségi rétegéhez, „Csolaf" is elsősorban a munkás kötődésű Kádár Jánosban bízott. Az egyik gyűlés után megkereste az első titkárt, és szinte nyílt utasítást adott neki:

– Egyetlen lehetőség van a forradalom megmentésére – mondta –, ha maga átáll. A párt át tudná venni a forradalom vezetését is, csak magáévá kellene tennie a forradalom követeléseit.

– Kádár azt mondta, hogy nagyon érdekes ez a javaslatunk – emlékszik vissza Csongovai –, de előbb mintegy szimbolikus első lépésként adjunk őrséget a Budapesti Pártközpont védelmére. Erre azt válaszoltam Kádárnak, hogy én nem azt ajánlottam, hogy a forradalom lépjen be a pártba, hanem a párt lépjen be a forradalomba.

– Ezen még gondolkodunk, majd találunk rá valamilyen megoldást – mondta Kádár udvariasan, de többé nem tért vissza az ügyre. Megértette, hogy a felkelők nem kívánják megvédeni saját társaik támadásától a Pártközpontot.

A felkelés leverése után „Csolaf" Franciaországba emigrált, és egy filmvállalatot alapított. Él-e még? Ki tudja.)

Tompa Károly, az épületet védő katonák egyik hadnagya megpróbált ember- és élelmiszerpótlást hozni a karhatalom központjából, de azt a választ kapta, hogy a karhatalmi szervezetet már törvényesen feloszlatták. Erre a hírre Mező Imre összehívta az alakulatot, és közölte tagjaival, hogy törvényesen már semmi sem kötelezi őket az ott maradásra: Aki akar, eltávozhat, senkit sem kívánnak ott tartani meggyőződése és akarata ellenére. Mind a negyvenhat katona úgy döntött, hogy kitart az őrhelyén.

Mind több jel mutatta, hogy a Pártház tényleges ostroma hamarosan megkezdődik. A felkelők nem csak a saját fegyvereseiket mozgósították, hanem a környékbeli polgári lakosságot is feltüzelték. Olyan híreket terjesztettek, hogy a Köztársaság téri épületben sok száz volt ávéhás tiszt gyűlt össze és fegyveres akcióra készülődik. Elhangzott az is, hogy az épület alatt többemeletnyi mélységben egy börtönrendszer húzódik, a cellákban politikai foglyokat és letartóztatott felkelőket őriznek. A propaganda feltehetőleg azt a taktikai célt szolgálta, hogy ha a harcok az épületen kívülre is kiterjednének, a környékbeliek ne segítsék a védők menekülését.

„...Október 30-án reggel nyolc órától – írja Hollós Ervin a »Köztársaság tér 1956« című könyvében – a terveknek megfelelően a felkelők egységei elfoglalták a számukra kijelölt kiindulási körzeteket, megszállták a Pártbizottság környékét. A színház bal oldalán, mögötte és a téren a Corvin köziek és a Víg utcaiak helyezkedtek el tüzelőállásban, ők foglalták el a színházat és a Luther utcai MÁV-épületet is. Ők vették be magukat a Köztársaság térnek azokba a bérházaiba is, ahonnan kilövés nyílt a Pártházra. A Corvin köziek különleges osztaga, mely a felderítéseket és a letartóztatásokat is végezte, a fák mögött, a tűzoltólaktanya előtt rendezkedett be. A Baross téri felkelők egy része a Pártház háta mögött, másik részük a színház jobb oldalán, valamint a Légszesz és a Kenyérmező utcában helyezkedett el."

Becslések szerint hat-hétszáz fegyverest összpontosítottak a támadásra, ez mintegy tíz-tizenkétszeres túlerőt jelentett a védőkkel összevetve. A fegyverzetben is

sokszoros különbség mutatkozott, géppuskák és golyószórók álltak szemben géppisztolyokkal és puskákkal. A Corvin köziek az ágyújukat is bevetették.

Maléter Pál honvédelmi miniszter egy T34-es páncélossal támogatta a támadókat, Kádár értesült erről a lépéséről és nem felejtette el neki. Az épületben működő „Esti Budapest" szerkesztőségének ablakaiból jól meg lehetett figyelni a színház tetején tüzelőállásba helyezett géppuskát, a támadólánc kibontakozását, de Mező Imre egyelőre nem adta ki a tűzparancsot.

– Várjatok! Hagyjátok nyitva a kaput, hátha tárgyalni akarnak.

Tudta, hogy a kormány és a felkelők október 28-án egy órától tűzszünetet kötöttek, és reménykedett benne, hogy az ostromra készülődők végül is ehhez tartják majd magukat. Kilenc óra felé harminc-negyven civil, néhány rendőr és katona elcsalva posztjáról a kapuőrséget, behatolt az épület előterébe, körülfogta és letartóztatta az ott elhelyezkedő hét karhatalmistát, majd visszavonulva magukkal vitték őket.

A karhatalmistákat kint a téren arccal a Pártház felé fordítva felsorakoztatták, és a mögöttük megbúvó fegyveresek az épület védői felé kiáltottak:

– Adjátok meg magatokat! Ha nem, akkor kivégezzük a foglyokat! – ezzel szinte egyidejűleg kézigránátot vágtak a hét fogoly közé.

Az átfogó támadás délelőtt tíz óra tíz perckor indult meg a Pártház ellen, mind a téren, mind a határoló utcákban, mind a környékbeli házak ablakaiban elhelyezkedett fegyveresek össztüzet zúdítottak rá. Az épület a maga átlagos vastagságú falaival, hatalmas ablakfelületeivel katonailag védhetetlennek számított. Az ostromlók viszonylag biztos fedezékből lőttek, egy golyószórós egy sérült karhatalmista testét rakta maga elé

sáncként, amíg belülről egy mesterlövész nem végzett a fegyver kezelőjével.

„Az ablakok már az első percekben nagy csörömpöléssel betörtek – írja az épületben tartózkodó Hollós Ervin. – A szobákba csapódó golyók eleinte a mennyezetet érték, annak jeléül, hogy még csak a térről, a fák mögül, rögtönzött lövészteknőkből tüzelnek. Alig fél óra múlva azonban a golyók már az ablakokkal szemközti falakat találták el, sőt, mélyebben csapódtak be, mint az ablakpárkány szintje..."

A becsapódásoktól fullasztó por terjengett, a kézigránátoktól egymás után gyulladtak ki az irodák, egyre nehezebben sikerült eloltani a lángokat. A telefon továbbra is működött, Mező Imre folyamatosan próbált segítséget kérni. Újra felhívta a Parlamentet, a titkárnő közölte vele, hogy Nagy Imre változatlanul nem ér rá, de hallva a kagylóba is beszűrődő lövések és robbanások dörejét, a nő elszánta magát, és jelentette a helyzetet a miniszterelnöknek. Nagy Imre változatlanul rémhírnek minősítette a híradást – később a bírósági tárgyalásán azt vallotta, hogy nem tudott az ostromról.

Az erők aránya mindinkább eltolódott, az ostromlókhoz újabb és újabb egységek csatlakoztak, a védők viszont nem tudták pótolni veszteségeiket, sőt a lőszertartalékaik is kimerülőfélben voltak, a parancsnokok kiadták az utasítást, hogy csak biztos célpontra lehet tüzelni. A harc kimenetelét mégsem a közvetlen összecsapás döntötte el.

Mező a Honvédelmi Minisztériumot is felhívta, itt egy, a kormányhoz hű ügyeletes tiszttől ígéretet kapott, hogy harckocsikat küldenek a Pártház felszabadítására.

A páncélos erők – hasonlóan a Néphadsereg többi

fegyverneméhez – általában igyekezték elkerülni, hogy beleavatkozzanak a harcokba, inkább a passzivitást választották. Egy jellemző kép maradt meg bennem: október 23-án éjszaka, amikor már folyt a Rádió ostroma, lejjebb, a Bródy Sándor utcában vesztegelt egy T–34-es, alatta egy olajtócsa sötétlett, a személyzete inkább kifolyatta az üzemanyagot, semmint hogy valamelyik fél mellé álljon.

A Mátyás laktanyában, ahol a páncélosok elhelyezkedtek, hasonlóan rossz volt a hangulat, a többség úgy vélte, hogy a tömeggel szemben nem szabad fellépniük. A felmentő hadműveletre kijelölt tankoszlop parancsnoka is megpróbált kitérni a feladat elől. Az eligazításnál azt jelentette felettesének, Virágh Ede ezredesnek, hogy ő nem budapesti, nem tudja, hol fekszik a Köztársaság tér és annak melyik részén áll a Pártház. Virág ezredes nem akarta kioktatni őt a beosztottai előtt, inkább elmagyarázta a megközelítési útvonalakat, és egy vázlatos térképet is rajzolt neki a helyszínről. Arról is tájékoztatást adott neki, hogy a Corvin köziek ágyúja és a Maléter Pál ezredes által kivezényelt T–34-es már lövi a Pártházat, megparancsolta, hogy mind a kettőt semmisítsék meg.

A parancsnok az oszlopot vezető harckocsiba ült, és a tömegen át utat tört magának a Köztársaság térre, a többi hat tank követte. Rádióösszeköttetés nem állt fenn az oszlop tagjai között, így a parancsnok nem kérhetett útbaigazítást a társaitól, periszkópon át próbált tájékozódni. A kapott vázlat ellenére sem ismerte ki magát a helyszínen, így a saját feltételezéseiből indult ki. Vidéki állomáshelyein megszokta, hogy a helyi pártbizottság központja mindig egy-egy térség legnagyobb, legimpozánsabban elhelyezett épületében működik. A budapesti Köztársaság téren kétségkívül a Városi Színház

A Wesselényi utcai polgári fiúiskola osztályfotója. Csermanek János az első sorban balról az első

Arcképe kinagyítva

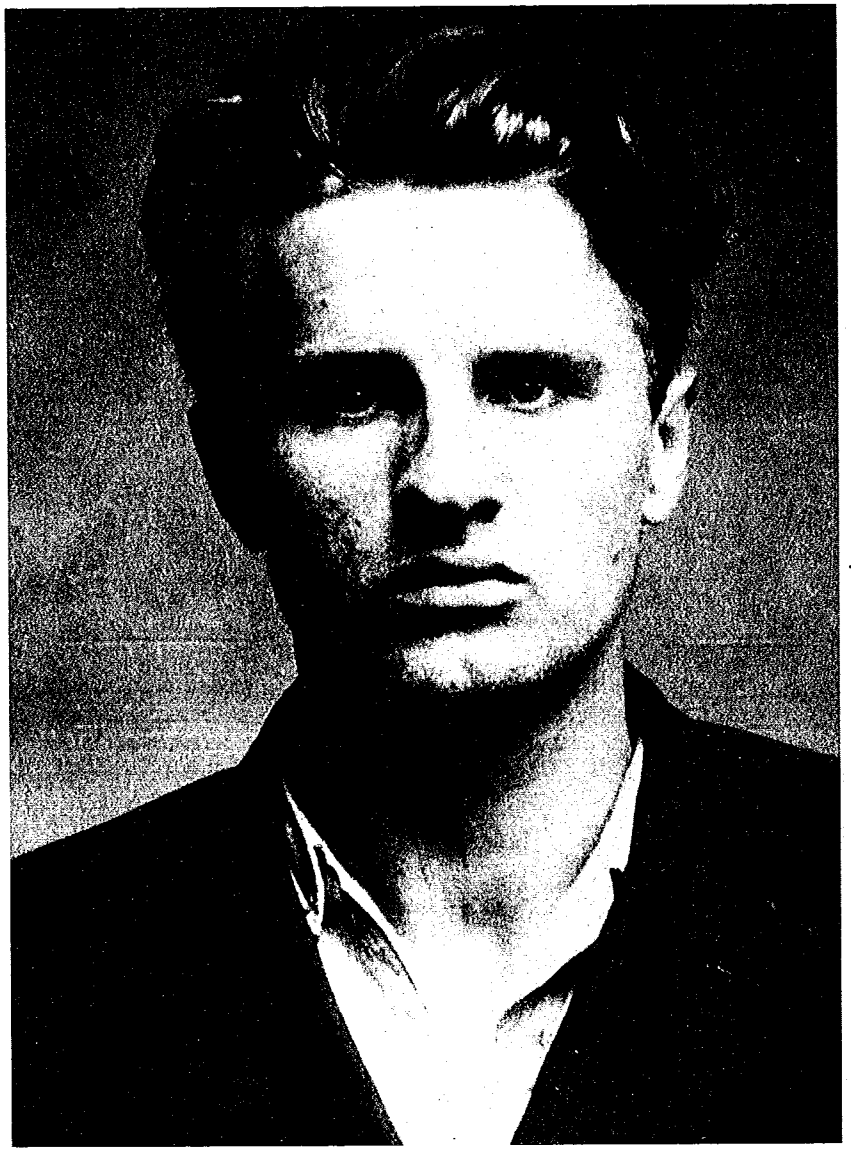

Kádár János képe a Horthy-rendőrség bűnügyi nyilvántartójában

Munkatársai között a Kaszap-féle esernyőgyárban

◁ *Kádár illegalitásban – bajuszt növesztve*

△ *A felszabadulás évében*

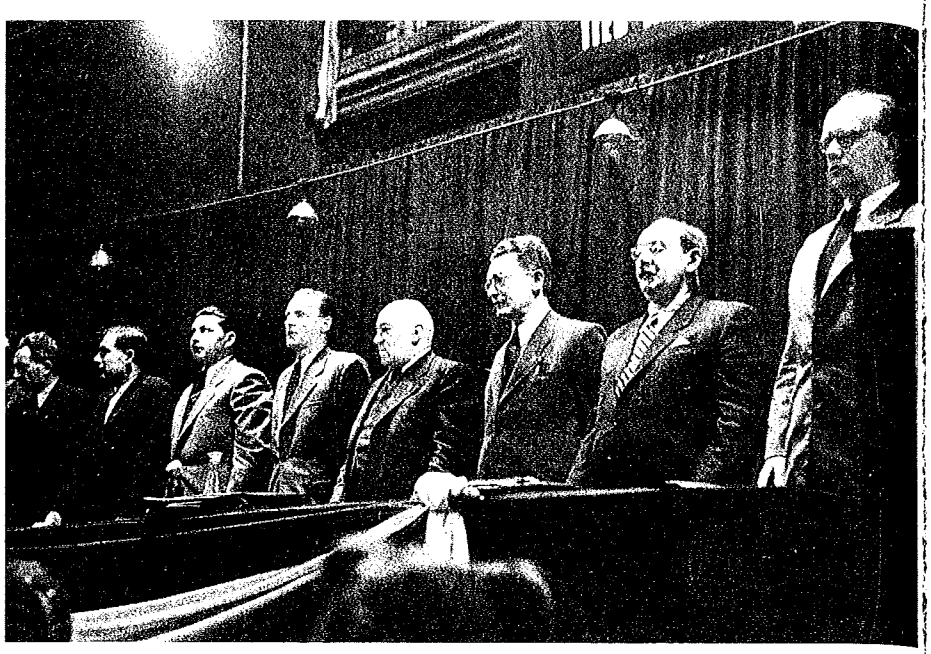

A Magyar Kommunista Párt elnöksége.
Középen Rákosi Mátyás, tőle jobbra Kádár János,
jobbról a második Nagy Imre

Kádár János beszédet tart a Hősök terén (1948)

△ *Nagy Imre és Rákosi Mátyás*

▽ *Nagy Imre Vorosilov marsallal*

Kádár Rajk Lászlóval

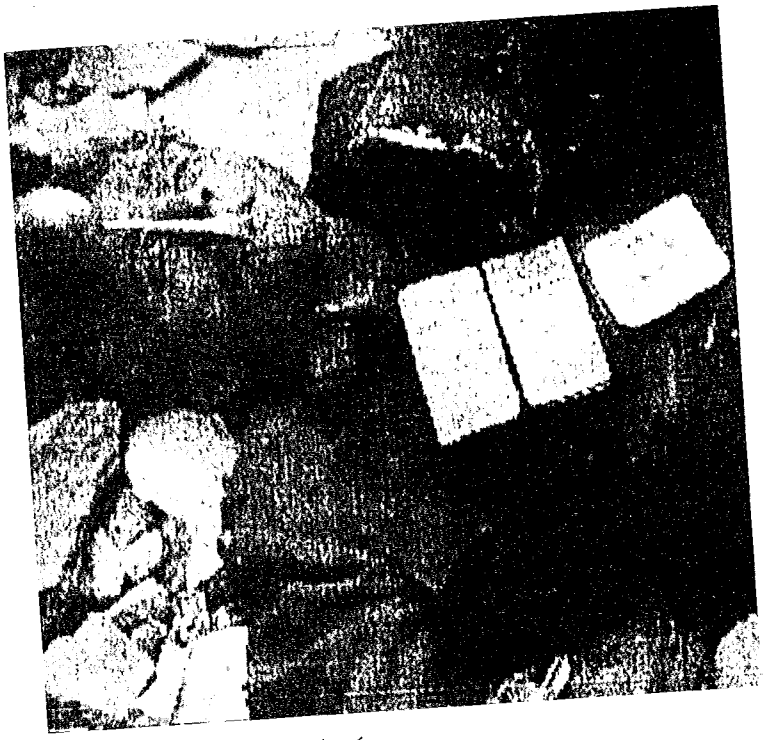

A pártház védőinek kivégzése

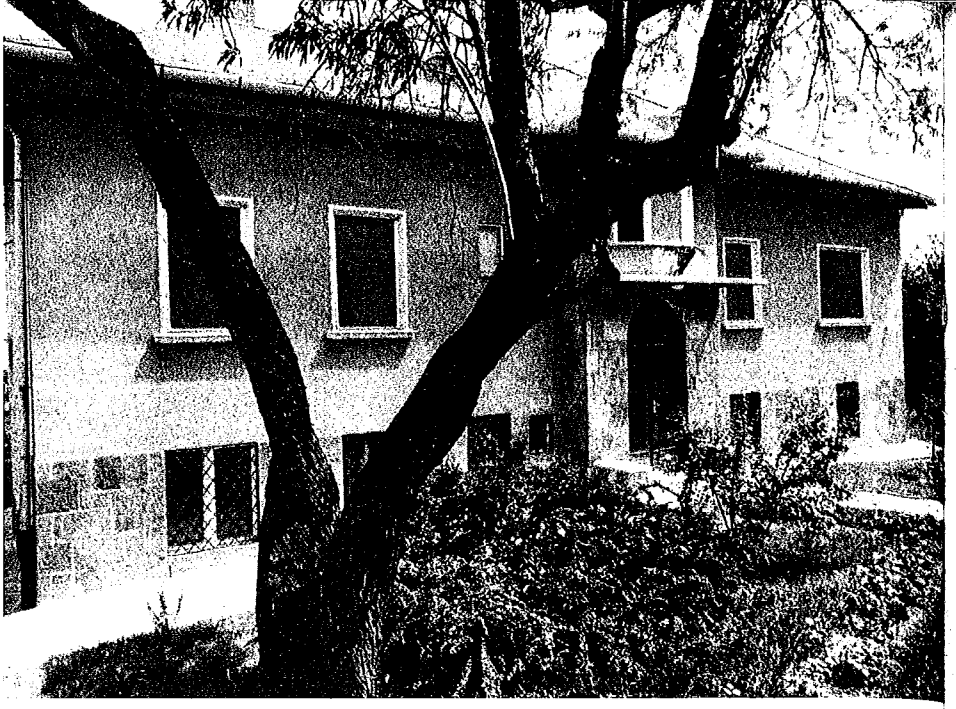

A háromszobás szolgálati ház a Cserje utcában

Kádár Jánosné a verandán ülve

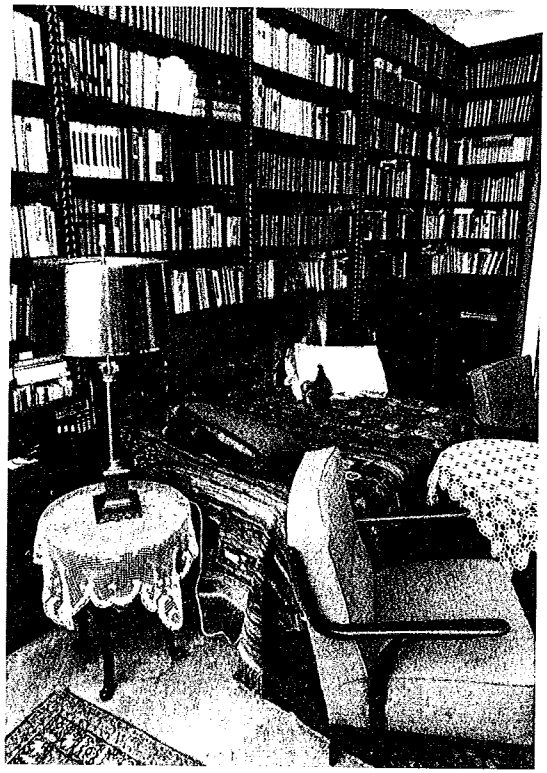

A nappali és a konyha

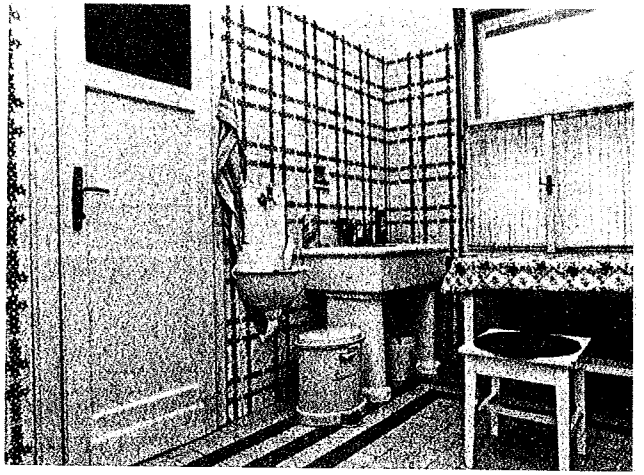

Péter Gábor, az ÁVH vezetője

Kádár János elhagyja Rákosi börtönét

Kádár János és Münnich Ferenc

Kádár János az 1957. május 1-jei ünnepségen

tűnt ilyennek, következésképpen a vele szemben álló sárga házból a felkelők tüzelnek. (Aki ismerős a helyszínen, az tudja, hogy éppen fordítva állt a helyzet.)

A parancsnok nem bízott a megítélés helyességében, ezért ki akarta vonni az oszlopot a térről, de csak egy harckocsi követte, a többi négy tüzelőállást vett fel. Mindkét oldalon dermedten figyelték, hogy mire határozzák el magukat, tudták, hogy a beavatkozásuk végképp eldönti a harc kimenetelét. A lövegtornyok végül is a Pártház ellen fordultak és lőni kezdtek. A parancsnok leírt egy kört, bement a Zrínyi Akadémiára újabb tájékozódást kérni, ott tisztázódott a helyzet, ekkor visszafordult, de a Pártház addigra már elesett. Az emlékezések szerint, ha a tankok nem kapcsolódnak bele a harcokba, az ostrom csak egy-két nap múlva tört volna át, ezalatt végig fennállt volna az esély, hogy egy, a rendszer mellett kitartó felmentő alakulat érkezik.

Délután három óra felé az utcai homlokzat nagy része már leomlott, a védők felfogták a helyzetük reménytelenségét. Az utolsó töltényig való harc helyett egy olyan megoldást választottak, amellyel megmenthetik a bent tartózkodókat, elsősorban az asszonyok és gyerekek életét: szabad elvonulás fejében átengedik a épületet.

„...Rövid vita kezdődött – írja könyvében Hollós Ervin –, hogy ki menjen ki a térre, ki vállalja a kockázatot, hogy tárgyal a támadókkal. Mező Imre ragaszkodott hozzá, Papp és Asztalos ezredes tiltakozott a fellépése ellen." Mező számára ez az akció különösen veszélyesnek számított, hiszen őt jól ismerték, és fennállt a veszély, hogy végeznek vele, de nem tudták lebeszélni szándékáról. Papp és Asztalos viszont ragaszkodott hozzá, hogy ez esetben vele tartson, úgy vélték, jó hatással lehet a fegyveresekre, ha látják, hogy nemcsak

karhatalmisták, hanem katonatisztek is tartózkodnak a házban.

Egy szétlőtt ablakkeret roncsára felkötött abrosz helyettesítette a fehér zászlót. Mező Imre magához vette, utasítást adott, hogy kilépésük után zárják be a kaput, és ha fegyveres felkelőkkel tér vissza, ne lőjenek rájuk.

Mikor a három parlamenter megjelent a kapuban, a téren csend támadt, többen is kiabáltak:

– Ne lőjetek! Megadják magukat!

Mezőék folytatták az útjukat, és elindultak a Városi Színház felé, azt feltételezve, hogy az ostromot irányító stáb ott helyezkedik el. Hirtelen sortűz zúdult rájuk, először Asztalos esett el, majd Mezőt terítette le egy golyó. Papp ezredest egy géppisztolysorozat érte – megpróbált visszafordulni, de egy újabb lövés végzett vele.

Mező Imre nem halt meg azonnal, egy bőrkabátos munkás „hagyjátok ezt a kommunistát, majd én elintézem!" felkiáltással kimentette, egy társával hordágyra rakta, beszállították a Péterfy Sándor utcai kórházba, de már ott sem tudtak segíteni rajta, másnap délután kiszenvedett.

Az események folytatását a szemtanú krónikás leírásából idézem:

„...Lelőtt parlamenter társai ott maradtak a földön. A közben odatódult fegyveresek Asztalos Jánost felemelték, de nem tudott megállni a lábán, visszazuhant. Erre nekiestek, ütni-verni, rugdalni kezdték, majd ketten a lábánál fogva a legközelebbi fához húzták, egy drótot duplán összehajtottak, hurkot csináltak és átfogták vele Asztalos mindkét lábát. Két fegyveres felment a fára, egyikük meghúzta a drótot és a fa legalsó ágára csavarta. Így lógott Asztalos János teste a lábainál felfüggesztve...

...A többiek Papp Józsefet fogták körül, a tömegből valaki felkiáltott:

– Kivenni a szívét!

A Papp ezredes mellett álló Jankó Piroskának valaki egy huszonöt centiméter hosszú, három centiméter széles pengéjű, barna fa markolatú tőrt nyomott a kezébe. Papp kezét-lábát lefogták, a nő pedig a tőrt többször is az ezredes szívébe döfte, a kifröccsenő vér elöntötte Jankó Piroska bőrkabátját. Ezután mások Papp felhasított mellkasát kezdték feszegetni és a kezükkel igyekeztek az áldozat szívét kitépni...

Ezek után az ellenforradalmárok [ezt a meghatározást az eredeti szövegből idézem – M. Gy.] egy csizmanadrágos férfit kezdtek el hurcolni:

– Ez egy ÁVH-s ezredes!

Amikor az úttest közepére értek, a foglyot többen megrohanták, és ütni, rugdosni kezdték... Mikor a földre zuhant, tovább rugdosták, majd a színház felé vonszolták. Ezután kötelet kerítettek, a lábára erősítették, s az egyik fára fel akarták akasztani. Amikor a kötelet meghúzták, az elszakadt, és az áldozat fejjel a földre zuhant. Akkor az egyik fegyveres géppisztolyával egy sorozatot lőtt ki rá, majd összekötözték a kötéllel és ismét felhúzták a fára."

(A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy a támadók között sok munkás fiatal, katona, egyetemista is akadt, akik őszintén hittek abban, hogy a „Forradalom" eszményeiért szállnak harcba. Elég a napjainkban az érdeklődés középpontjába került elhunyt filmrendezőt említeni, aki fegyvert fogott, de ez nem zavarta abban, hogy később művészeti Kossuth-díjat fogadjon el Kádár János rendszerétől.)

A mészárlást nem elsősorban a Corvin köziek, vagy más „elit alakulat" hajtotta végre, hanem egy velük

együtt harcoló önálló „forradalmi" osztag. A Százház utcai nyomortanyákról érkezett mintegy száz többszörösen elítélt bűnöző – a hozzájuk csapódott szajhákkal együtt. Kegyetlenségük megdöbbentette ugyan a felkelőket, de meg sem kíséreltek közbelépni a foglyul esettek védelmében, így az ő felelősségük is kétségtelen.

Később a restaurálódott szocialista rendszer a gyilkosokra csapott le a legkeményebb szigorral. Jellemző, hogy a felkeléssel kapcsolatosan országszerte mintegy kétszázharminc embert ítéltek halálra, ebből harmincan a Százház utcaiak közül kerültek ki. A Pártházat lövő páncélosok vezetői két-három évvel megúszták.

A felkelők betörtek a kapun, a védők visszavonultak előbb az első emeletre, majd lehúzódtak az alagsor felé. Zűrzavar keletkezett, ezt kihasználva néhány katonának és pártalkalmazottnak sikerült megszöknie, volt, aki úgy próbált menekülni, hogy a harmadik emeletről vetette ki magát. Az elfogottakat a falhoz állították és egy kivégzőbrigád sortüzet zúdított rájuk. Huszonöten haltak meg a helyszínen vagy egy-két napon belül a kórházban.

A megmenekült funkcionáriusok egyike a Parlamentbe sietett, és jelentette a történteket, Nagy Imre nem hitt neki:

– Nem jól tudja – válaszolta a miniszterelnök –, a Pártházból provokálták a felkelőket.

– De hiszen én ott voltam bent, magam láttam mindent.

– Akkor is téved.

A funkcionárius a közvetlen vezetést kézben tartóknak is hiába próbált jelentést tenni. Megkereste Tőkés Ottót, Rajk László egykori titkárát, és kétségbeesve mondta neki:

– Képzeld el: Nagy Imre nem tudja, hogy mi történt a Köztársaság téren.

Tőkés szúrósan nézett vissza:

– Biztos?! Lehet, hogy te nem tudod!

Donáth Ferenc haza is küldte:

– Majd hívunk, ha szükségünk lesz rád.

A helyszínre kivonuló esetleges segítség már semmit nem tehetett volna, a foglyokat elhurcolták vagy kivégezték. Egy halott szájába párttagsági könyvet raktak, a másiknak egy cigarettát dugtak a fogai közé.

Megkezdődött a fosztogatás: „A mintegy húsz-huszonöt főnyi Baross téri fegyveres kezdte kihordani a székház raktárában talált holmikat. Az itt tárolt függönyöket, rádiókat, írógépeket, szőnyegeket, bútorokat a Kenyérmező utcai ablakokon adogatták ki, rakták fel az odaállított teherautókra. Hordták a konyhafelszerelést, az irodai bútorokat, a szőnyegeket, a képeket" – írja Hollós Ervin. A páncélszekrényt nem tudták felnyitni, megszerezték a pénztárosnő címét és a helyszínre hozták. Hatvanezer forintot találtak, ennyit tett ki a pártalkalmazottak esedékes fizetése és a sorkatonák zsoldja. A székház előtt égetni kezdték a kihordott könyveket, képeket és iratokat.

Mint már említettem, a felkelők a Pártház ostromát két váddal is indokolták, ezeket utólag be is próbálták bizonyítani. Szükség volt rá, hogy a holttestektől, a sárral keveredő vértócsáktól, pusztításoktól megdöbbent közvéleményt meggyőzzék a végbement akció jogosságáról.

Az első vád, miszerint ávós tisztek százai gyűltek itt össze és akciókra szerveződtek, hamar elesett. Nyilvánvalóvá vált, hogy a takarítónőket, telefonkezelőket, levélelosztókat, borbélyt, sőt a gyerekeket leszámítva

sem érte el a százat, a benn tartózkodó fegyveresek száma pedig az ötvenet sem.

Maradt a másik indok: az épület alatt többemeletnyi mélységben egy börtönrendszer húzódik, melyben politikai foglyokat, elfogott felkelőket őriznek. A Pártház elfoglalása után azonnal megkezdődött a feltételezett labirintus feltárása. Az egész székházat töviről hegyire végigkutatták, egy betonba ágyazott páncélajtót fel is robbantottak, de sehol sem találtak lehetséges lejáratot.

Ezután a vizsgálódást kiterjesztették a Köztársaság tér egész területére. Ellenőrizték a csatornákat, ki akarták dönteni az összes hirdetőoszlopot, aztán különféle ásatásokba fogtak. Fúrótornyokat hoztak ki a helyszínre, húsz aknát mélyítettek le, némelyikük mélysége elérte a húsz métert, a szélessége pedig a tízet, de semmiféle nyomot nem tudtak feltárni.

A „föld alatti hangok vételére" nagy teljesítményű oszcilloszkópokat is bevetettek. Újságfelhívásokban kerestek olyan személyeket, akik ismerik a titkos labirintusok lejáratát, számosan jelentkeztek, egyikük szerint a liftaknákból nyílik padlólapokkal álcázva, másikuk szerint egy folyosó az Operaház pincéjéig vezet, onnan lehet megközelíteni.

A „Magyar Nemzet" már tényként jelenti, hogy felfedezték a börtönrendszert:

„...Csütörtökön [november 1-jén – M. Gy.] az egyik aknánál dolgozók végre beszédhangra lettek figyelmesek. Messziről, nagyon távolról hallatszott a segélykérő szó:

– Szabadítsatok ki! Foglyok vagyunk! Élni akarunk! – hallották a mélyből.

– Hányan vagytok?

– Száznegyvenheten – szólt a válasz... A hangokból eddig még csak körülbelül tudták megállapítani: tizen-

nyolc-húsz méter lehet a mélység, de a bunker elhelyezését, fekvését még mindig homály fedi..."

A rádiós felszólítások sem hoztak eredményt. Többnyire egzaltált öregasszonyok jelentkeztek, egyikük szerint a labirintus lejárata a Csengery utca 46. szám alatt található. Egy közeli rokonát egyszer ott bevitték – állította –, és itt, a Luther utcában hozták ki. Kiszálltak a helyszínre, de hiába keresték a lejáratot.

A fúrógépek már agyag- majd márgaréteget harántoltak, de az egyre nyilvánvalóbb kudarc ellenére a felkelők nem vonhatták vissza vádjukat a „titkos börtönök" létezéséről. Előre próbáltak menekülni, gyanújukat kiterjesztették az Akadémia utcai pártszékházra is, de az itt állomásozó szovjet tankok visszaverték a próbálkozásaikat. A hisztérikus kutatás csak november 4-én, a szovjet csapatok támadásakor ért véget, helyrehozhatatlannak tűnő felfordulást hagyva maga mögött.

A Pártház ostromát azóta is különbözőképpen értékelik. Előbb szobrot emelnek a védők emlékezetére, aztán a rendszerváltás után lebontották, ugyanúgy eltűnt az előcsarnok faláról az elesettek névsorát megörökítő tábla. A Magyar Szocialista Párt soros elnöke valószínűleg épp odalát a szobor talpazatának a helyére, ezért szorgalmazhatja, hogy a pártközpont költözzék el innen valamilyen más környékre.

A történelmi megítélés is változott, a Fehér Könyv egyértelműen elítélő hangját összetettebb értékelések követik, melyek Pozsgay Imre emlékezetes „népfelkelés" meghatározásában érik el a csúcsukat, ezzel mintegy felmentve a Köztársaság téri támadókat is. Legfontosabb forrásom, Huszár Tibor másfél ezer oldalra terjedő munkája csak néhány sort fordít az eseményre – ezt is inkább filozofálgató szándékkal:

„...A lincselés és a céltalan öldöklés nem a felelős katonai vezetők [értve ezeken a felkelők parancsnokait – M. Gy.] szándékai szerint alakult: a forradalmak örvénylő mozgása azonban irracionális történéseket is eredményez. Így történhetett, hogy a fehér zászlóval tárgyalni induló Mező Imrét a támadók lelőtték, hogy az indulatok kisülése pillanataiban nem válogat: Mező Imre esetében a golyók nem egy despota pártbürokratával, hanem a mindenkori szegények tisztaszívű elkötelezettjével végeztek." A gondolat igen szép, az ember csak azt sajnálhatja, hogy maga Mező Imre már nem olvashatta el.

A nyugati lapok eddig egyhangúan lelkendező jelentéseibe is behatol némi bizonytalanság. Hollós Ervin Marton Endrének Amerikában megjelent: „A tiltott egek" című írását idézi:

„...Meggyőződésem szerint nincs mentség erre az október 30-i értelmetlen öldöklésre, ami akkor történt, mikor úgy látszott, hogy a forradalom már győzelmet aratott..."

Október 30-án délután, mikor a Köztársaság téren még tartott a védők agóniája, mikor Nagy Imre beszédet tartott a Parlament előtt, ebben kijelentette: „Szabadságunk első óráit éljük".

Mások viszont úgy vélték, hogy ez az ostrom egyértelműen feltárta az események várható alakulását, a megbékélés leghalványabb illúziói is eloszlottak.

(Még 2006 tavaszán is hiába próbáltam elmagyarázni a történteket egy politikai ügyekben forgolódó jogásznak. Ő, arcán megfellebezhetetlen bizonyosságtudattal csak annyit kérdezett:

– Ki lőtt először?

Szemem-szám elállt:

– Hát nem mindegy? A Pártház félszáz védője vonult

oda fegyverekkel, ágyúval, tankkal a Corvin közi vagy Baross téri felkelő bázis elé vagy 5-600 „forradalmár" a Köztársaság téri Pártház elé? Maga az alaphelyzet mutatja, hogy kit terhel a felelősség.)

Az újabb értékelések között érdemes megemlíteni Charles Gati nyilatkozatát:

„...Hangsúlyozom, hogy október 30-án, mint ezt levéltári forrásokból magyar, amerikai és orosz történészek már megírták, a szovjet pártelnökség egyhangúan a beavatkozás ellen szavazott. A döntés másnapi megváltoztatásához hozzájárult a Köztársaság téri atrocitás."

XI.

Senki sem láthatott bele Kádár János akkori gondolataiba, de a megnyilatkozásaiból úgy tűnik, hogy október utolsó napján még nem határozta el, hogy szembefordul a felkelést irányító erőkkel.

A Rubicon című folyóirat felidézi Heltai Györgynek, a Nagy Imre vezette kormány államtitkárának visszaemlékezését. Heltai egy kabinetülésről számol be, melyre bejött Andropov, a budapesti szovjet nagykövet és állítólag a következőket jelentette ki:

„...Mert ők csak jót akarnak, a csapataik azért tartózkodnak itt, hogy az ellenforradalmat leállítsák. És erre Kádár közbeszólt, nagyon ingerülten:

– Itt nincs ellenforradalom és [ha lesz – M. Gy.] ezt az ellenforradalmat a maguk csapatai váltják ki. És ilyen körülmények között nekem csak egy kötelességem van. Tudja, hogy mióta vagyok kommunista, tudja, mi nekem a Vörös Hadsereg, mégis veszem a pisztolyomat, kimegyek az utcára és lelövöm őket.

Ennek tanúja voltam, a dátumra nem emlékszem pontosan – teszi hozzá Heltai –, de a jelenetre nem lehet nem emlékezni, olyan impozáns volt Kádár."

Mivel nem voltam jelen az esetnél, és direkt cáfolatokat sem hallottam senkitől, nincs jogom kétségbe vonni a Heltai által elmondottakat, de némi gyanút nem fojthatok el magamban. Sem a mondanivaló, sem a stílus nem tűnik jellemzőnek a megfontolt és túlzásoktól tartózkodó Kádár Jánosra. Heltai látszólag dicséri ugyan Kádárt, de lehet, csak azért teszi, hogy ennek fényében még elítélőbb legyen a november eleji fellépése.

A többpártrendszer engedélyezésével és a koalíciós kormány létrejöttével a hatalom birtoklása gyakorlatilag kicsúszott a kommunisták kezéből. Kádár egy rádióbeszédében fordult az elvtársaihoz:

„...Pártunkra az elmúlt évek rossz vezetése következtében nagy súlyú terhek árnyéka vetődött. Ezektől teljes mértékben, tiszta lelkiismerettel, bátor, egyenes elhatározással meg kell szabadulni. A párt sorai meg fognak inogni, de én nem tartok tőle, hogy a tiszta, becsületes lelkű, őszinte szándékú kommunisták lesznek hűtlenek. Elhagynak bennünket azok, akik önző egyéni érdekből, karrierből vagy más szándékkal csatlakoztak hozzánk, de ettől a tehertől és vezetésünk egyes személyeinek múltbeli bűnei terhétől megszabadulva, ha bizonyos tekintetben elölről is kezdve, de kedvezőbb és tisztább feltételek között fogunk küzdeni eszméink, népünk, honfitársaink, hazánk javára... Kis párt leszünk, de tisztességes..."

Kádár hozzákezdett programjának megvalósításához, mindenképpen meg akarta tisztítani az MDP-t a Rákosi-rendszer hagyatékától, de a Történelem a szó legszorosabb értelmében csak néhány órát engedélyezett neki erre a feladatra.

A budapesti Pártház után a vidéki bázisok is elestek. Nem csak a fegyveres hatalom került a felkelők kezébe, de a különféle politikai és közigazgatási pozíciókat is az újonnan alakult pártok emberei kaparintották meg. Mind nyíltabban bontakozott ki az antikommunista irányzat, nem csak a Sztálin-szobrot döntötték le és a házak falairól verték le a vörös csillagokat, hanem a szovjet hősi emlékműveket is eltávolították. Október

30-tól folytak a letartóztatások, a Corvin közi csoport állítólag egy különleges csoportot, „zöld vadászkalaposok társaságát" alakította ki erre a célra. Solymár József írja „Kádár koszos ingei" című könyvében – már a cím is jelzi, hogy nem az első titkár iránti rajongás jegyében fogant:

„...este fegyveresek csengettek be hozzájuk és közölték: »Ávóst, zsidót vagy kommunistát keresünk! Lakik ilyen a házban?«"

Szembe kellett volna szállni a mind világosabban kirajzolódó terrorral. Kádár felismerte, hogy az MDP-ből semmiféle reformmal nem lehet egy akcióképes szervezetet kialakítani, egy új párt létrehozására van szükség. Az elnevezés kiválasztásánál vita keletkezett, Kádár megérezte, hogy nem lehet beiktatni a „kommunista" szót, mert ez távol tarthatná az egykori szociáldemokrata szimpatizánsokat. Végül a munkásmozgalom hagyományaiból merítve a Magyar Szocialista Munkáspárt nevet választották.

Egy kiáltványban kívánták bejelenteni az új párt megszületését. Kádár abban reménykedett, hogy tekintélyes, a forrongó közvélemény által hitelesnek tartott személyiségeket is sikerül megnyernie a felhívás támogatására, de várakozásában csalódnia kellett. Még a korábbi rendszer olyan sokszorosan kitüntettetjei is, mint Déry Tibor vagy Háy Gyula sem csatlakoztak a mozgalomhoz, jóllehet minden nyilatkozatukban az ország szocialista szellemű megújhodását hirdették.

Csak találgatni tudunk, hogy milyen okok húzódtak meg az elzárkózásuk hátterében, az a hír terjengett, hogy egy önálló értelmiségi pártot akartak alakítani. Mind a kettőjüket ismertem, Háy Gyula osztályfőnököm volt a Főiskolán, és úgy gondolom, inkább az vezérelte őket, hogy nem kívántak szembeszállni a közvéleménnyel, élvezték a prófétának kijáró népszerűséget.

Mindenki igyekezett eltávolodni a megbukott rendszertől. A majd egymillió volt párttag próbálta „kaserolni" magát. A körúti házak falait teleragasztották a párttagsági igazolványokból kitépett lapokkal. Tagdíjként a kereset egy százalékát kellett befizetni, a bélyegek tanúsága szerint tulajdonosaik a jól fizetett rétegből kerültek ki. Csoportosan tűntek fel az új pártok rendezvényein.

Kádár néhány régi, illegális mozgalombeli társát is hiába hívta, egyikük azzal tért ki, hogy többé nem akar „üllő" lenni, melyre folytonos kalapácsütések zuhognak, a választ Kádár sohasem bocsátotta meg neki.

A felhívásban végül is csak az új párt Ideiglenes Intéző Bizottságának névsorát tüntették fel. Elsőként Kádár Jánost jelölték meg, tagjai között Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Szántó Zoltán, Lukács György és a rendőrfőkapitány Kopácsi Sándor szerepelt. Akkor is érződött, hogy a bizottság eszmeileg megosztott, sőt egymással szemben álló emberekből áll.

Ezt később a Történelem is igazolta, a testület többsége alig pár héttel később már börtönben ült, és néhányan bitófán végezték – mindezt egy olyan rendszerben, melyet a bizottság elnökének neve fémjelzett.

Az alakuló gyűlést október 31-én délutánra hívták össze. Alig 24 óra telt el a rádióban elmondott beszéde óta, melyben kifejezte a politikai kibontakozásba vetett bizalmat, de ez az idő elég volt ahhoz, hogy Kádár János felfogása alapvetően megváltozzék. Az események menete felgyorsult, tapasztalnia kellett a jobboldal újabb és újabb térhódítását, mely a Mindszenty bíboros kiszabadítására irányuló akciókban, a nagybirtokok és a gyárak visszavételét célzó törekvésekben öltött testet.

Ami érzelmileg leginkább hathatott rá: értesült barátjának, Mező Imrének a halálhíréről.

Ha kinézett az ablakon, Kádárnak azt kellett látnia, hogy az utcákat valósággal elöntik a végleg megdöntöttnek hitt Horthy-rezsim jelképei: a Trianon előtti Magyarország térképei, feltűntek a nyilaskeresztek, a falakra kommunistaellenes és antiszemita szövegeket írtak ki. A járókelők külső jelekkel is bizonyítani kívánták nemzeti gondolkodásukat, előszedték a naftalinból régi Bocskai-kabátjukat, egykori katonai uniformisukat, sapkájukat, aki nem rendelkezett ilyenekkel, piros-fehér-zöld karszalagot húzott.

Bár az országot kommunista kormány irányította, az élén Nagy Imre személyében kommunista miniszterelnökkel, Kádárnak nem lehetett kétsége, hogy a dolgok a Horthy-rendszernek a restaurálása vagy legalábbis valami hasonló államalakulatnak a kialakulása felé tartanak.

Kádár János ettől a felismeréstől kezdve taktikát váltott, többé nem fedte fel a kártyáit, bár nem húzódott vissza teljesen a közszerepléstől, utólag szinte lehetetlen megállapítani, hogy nyilatkozatai valóban a tényleges véleményét tükrözik-e. Aczél György emlékezése szerint Kádár János még arra is felkészült, hogy – életében már nem először – illegalitásba kell vonulnia.

Az alakuló gyűlés megrendezéséhez már nem álltak rendelkezésre a pártszékházak és központok, egy Nádor utcai épületben tartották meg. Az őrt álló katonák a számukra ismeretlen Kádár Jánost nem akarták beengedni a kapun, ugyanígy fogadták az intézőbizottsági tagokat is. Túl sok résztvevőre egyébként sem lehetett számítani, a korábban karriervágyból csatlakozottak nem kívánták rontani esélyeiket a megjelenéssel, a meggyőződésükhöz hűséges kommunisták pedig attól

tartottak, hogy itt kelepcébe kerülnek, és a felkelők lecsapnak rájuk. Megint másokban az keltett ellenérzést, hogy bár Kádár János kifejezetten nem jelentette be az MDP feloszlatását, ez a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakításával jogilag és gyakorlatilag egyaránt megtörtént. Ez utóbbi réteg Kádár Jánost likvidátornak tartotta, az első titkár még sokáig érezhette a bőrén feléje irányuló gyűlöletüket. Bizonyos – bár inkább csak formai tekintetben érthető volt ennek az ortodox rétegnek a felháborodása. Kádár János volt valószínűleg az egyetlen olyan kommunista vezető a történelemben, aki alig másfél évtized alatt kétszer is feloszlatta a saját pártját, először 1943-ban a KMP-t, most pedig az MDP-t. Nem voltak képesek felfogni, vagy nem akarták tudomásul venni azokat a kényszerítő indokokat, melyek Kádár döntését meghatározták.

Végül is 100–150 ember jelent meg a gyűlésen. Nem hiányozhatott közülük a már említett régi főiskolás társam, Csongovai Per Olaf sem, a Tűzoltó utcai felkelő csoport képviseletében. A Rubicon című folyóirat leközölt néhány részletet a gyűléssel kapcsolatos visszaemlékezéseiből:

„...Kádár itt nem akart senkinek sem szót adni. Mondott egy összefoglaló bevezetőt és utána nem akarta, hogy bárki is megszólaljon. Csak nekem engedte meg... Én azt mondtam, hogy a kommunizmus nem egy ideál, nem egy eszme, amit meg kell valósítani, hanem a valóság mozgása. S ezt kell tudomásul venni, hogy a mai helyzetet megérthessük. A magyar munkásosztály pedig hozza létre a munkástanácsokat, amelyeknek meg kell szerezniük a gazdasági és politikai hatalmat... (Elképzelni is nehéz, hogy a halálosan fáradt Kádár János honnan vett elegendő türelmet ennek a filozofálgatásnak a végighallgatására.) ...úgy

emlékszem – folytatja Csongovai –, hogy a gyűlés után egy csoportban állt Kádár, mellette Hollós Ervin és még néhányan. Kádár intett, hogy menjek oda. Akkor mesélték, hogy mi történt a Köztársaság téren. »Mit szól ehhez?« – kérdezte tőlem Kádár. Hát – mondom – ide figyeljen, magával mit csináltak annak idején? Tudja, hogy ezrével és tízezrével kínozták az embereket és mennyi igazságtalanság és gyalázatos dolog történt itt! Ez most ennek a visszavágója. Nem lehet azt várni, hogy az egész országnak az legyen az álláspontja, mint magának, hogy megbocsát nekik! Erre ő valamit mellébeszélt..." (Nyilván megtört „Csolaf" argumentumainak súlya alatt.)

A gyűlés után Kádár visszatért a Parlamentbe, itt értesült a magyar vasutasok jelentéséről, miszerint a már kifelé tartó szovjet csapatok mozgásiránya megváltozott, újra Budapest felé tartanak. A kormány tiltakozni kívánt, tárgyalási pozícióinak megerősítésére felvetette, hogy Magyarország lépjen ki a Varsói Szerződés katonai kötelékéből és nyilvánítsa ki a semlegességét. Kádár nem tiltakozott a törekvések ellen, de nem hallgathatta el a fenntartásait sem:

„...Őszintén beszélünk hozzátok. A nép felkelése választ elé érkezett. Vagy lesz elég erejük a magyar demokratikus pártoknak a vívmányaik megszilárdítására, vagy szembekerülünk a nyílt ellenforradalommal. Nem azért ömlött a magyar ifjak, honvédek, munkások és parasztok vére, hogy a Rákosi-féle önkényuralmat az ellenforradalom váltsa fel. Nem azért harcoltunk, hogy a munkásosztály kezéből kiragadják a bányákat és a gyárakat, a parasztságtól a földet. Vagy biztosítja a felkelés népünk számára a demokrácia alapvető vívmányait: a gyülekezési és szervezkedési jogot, személyes szabadságot és biztonságot, az emberséget – vagy

visszasüllyedünk a régi úri világ rabszolgaságába és ezzel együtt idegen szolgaságba."

A kormány hatalma óráról órára gyengült, Mindszenty József hercegprímás a bukott rendszer örökösének minősítette, újabb biztatást adva a felkelőknek. Kádár még bízott benne, hogy a Szovjetunióval folytatandó tárgyalások nyomán el lehet kerülni a vérontást, reményei november 1-jén 19 óra 50 perckor oszlottak el végleg, mikor Nagy Imre a Rádióban hivatalosan is bejelentette Magyarország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből.

Ilyen lépések csak taktikai jellegű fenyegetésként jöhettek számításba, tényleges megvalósításukra egyetlen igazi politikus sem gondolhatott komolyan. Mint már említettük, Nagy Imre emigránsként hosszú éveket töltött a Szovjetunióban, Magyarországra visszatérve is jól ismerte a moszkvai vezetés irányultságát. Tisztában kellett legyen azzal, hogy Jaltában, majd később Potsdamban a világhatalmak vezetői: Churchill, Sztálin, Roosevelt (majd az utódja, Truman) egymás között érdekövezetekre osztotta fel Európát. A keleti részt – Görögország kivételével – a Szovjetunió kapta meg, ami gyakorlatilag teljes hatályú és időben sem korlátozott, leghamarabb a békekötés aláírását követően feloldható megszállást jelentett, Magyarország is ebbe a sorba tartozott. A szóban forgó államok sorsa nem érdekelte különösebben a Nyugatot, a felosztásukat állítólag egy, az ebédnél használt papírszalvétára jegyezték fel.

Ez a helyzet már több mint egy évtizede érvényben volt, és semmiféle jel nem mutatott arra, hogy Anglia és az Egyesült Államok a szuezi válságtól egyébként is vészterhes 1956-os évben próbálják megkísérelni bár-

melyik csatlós állam felszabadítását. Legfeljebb a „Szabad Európa" rádióadásaiban vagy más propagandaeszközeik révén próbáltak ilyen képzeteket kelteni a „vasfüggöny mögötti" hallgatókban. Soha még a gondolata sem merült fel annak, hogy akár egyetlen katonát is bevetnek a magyar felkelés támogatására, mint ahogy később az 1968-as csehszlovák szabadságmozgalmak idején sem tettek kísérletet a beavatkozásra.

A legújabb kutatások szerint a „Kelet-Európa felszabadításáról" szóló ígéreteket nem kísérte semmiféle gyakorlati lépés. Azok, akik mindig és mindenből feltételezik az amerikai hírszerzés, a CIA aknamunkáját, meg lesznek lepve, ha megtudják, hogy „az 1956-os forradalom idején a szervezetnek egyetlen alkalmazottja volt Magyarországon, a követség magyarul tudó munkatársa, aki viszont más beosztása miatt nem is igen tudta elhagyni az épületet" (Charles Gati).

Kopátsy Sándor professzor írja könyvében:

„...Az érintett népek szabadságharcának reménytelenségét a Nyugat még a legsúlyosabb árulásai után sem vallotta be. Sokkal inkább a heccelő hálás szerepét játszotta... A rádiójuk harcra buzdított, a diplomáciájuk ugyanakkor közölte a szovjet vezetéssel, hogy az ő belügyüknek tekintik a kérdés elintézési módját."

Semmiképp sem vállalhatták fel egy harmadik világháború kirobbanásának kockázatát. A Szovjetunió viszont nem engedhette meg egy, a szoros érdekkörébe tartozó ország leválását, mert az óhatatlanul az egész szocialista tábor felbomlását eredményezte volna.

Kopátsy a szovjet–finn kapcsolatot hozza fel meggondolandó példának.

„...A finnek kezdettől fogva tudták, hogy mi a Jaltában kijelölt sorsuk. Ezért aztán éppen a Finn Konzervatív Párt és annak nagytőkés elnöke lépett elsőnek

Sztálin elé: mondja meg, mit vár el tőlük. Sztálinnak imponált a finnek fellépése, és megadta a feltételeket. Tekintsék magukat a szovjet érdekszférához tartozónak, és ennek megfelelő bel- és külpolitikát, külkereskedelmet folytassanak. Ezen a körön túl nem kíván a belső ügyeikbe beavatkozni. Ezt az ígéretét nemcsak Sztálin, de az utódai is bizonyos határok között megtartották. A tények tudomásul vétele a finnek számára kezdettől fogva a többi csatlósénál minőségileg nagyobb lehetőségeket biztosított...

...A későbbi csatlós országok minden polgári, politikai ereje kezdettől fogva a Nyugatban látta a szövetségesét, a Jaltában kötött egyezménynek a rájuk vonatkozó tartalmát vagy nem ismerte, vagy nem akarta tudomásul venni és megpróbálta a szovjet befolyást kivédeni..."

Nagy Imrével 1956. október végén–november elején nem lehetett elfogadtatni a Szovjetunióval kötendő kompromisszumok gondolatát. Mérlegelt-e minden körülményt? – ennek eldöntése maradjon a történészek dolga. Ha egy folyamat elindul, az szükségszerűen elfut a maga végletéig, Nagy Imre elzárkózott a realitások tudomásulvételétől, a saját maga és tanácsadói által kialakított légüres térben lebegett, el kellett jutnia egy ilyen, legalábbis kockázatos lépéshez. Objektíven tekintve: ha a helyén akart maradni, aligha tehetett mást, ha megegyezésekkel próbálkozik, az egyre szélsőségesebbé váló felkelő mozgalom néhány nap alatt elsöpörte volna. Kádár János szerint egy hétig sem tudta volna tartani magát. Doktor Szántó Konrád ferences, teológia tanár írja:

„A Moszkvával szakító Nagy Imre helyzete ingatag volt, mégpedig több okból. Csupán egy alkalmi kormány élén állt, amely nem rendelkezett működő állam-

apparátussal, komoly hadsereggel és nem támaszkodhatott egy széles tömegbázissal bíró munkáspártra..."

Kádár János államminiszterként és az újonnan alakult MSZMP vezetőjeként természetesen követte az események alakulását, de nem állt módjában, hogy beleszóljon azok alakulásába. Tekintély dolgában nem versenyezhetett Nagy Imrével, semmiféle társadalmi vagy katonai erő nem állt mögötte – leszámítva néhány személyes hívét. A jobboldal, mint következetes kommunistát, gyűlölte, a kommunisták többsége pedig a párt likvidátorát látta benne. Meg sem fordulhatott a fejében, hogy Nagy Imre helyébe lépjen – ezt nem csak az erőviszonyok tették lehetetlenné, de ő maga sem vágyott a hatalom csúcsára.

Kádár mindinkább tartott egy jobboldali hatalomátvételtől, a tüntetők október 31-én már Mindszenty bíborost követelték a kormány élére, dr. Szántó Konrád említett könyvéből tudjuk, hogy Nyugaton egyetértettek ezzel a törekvéssel: „A Szabad Európa számára ki is adták a parancsot: »build up Mindszenty!«, kiemelni Mindszenty személyiségét, Mindszentyt az élre!"

Kádár vívódásait leginkább a nála 25 évvel idősebb, tapasztalt Münnich Ferenccel osztotta meg. Münnich alkalmasnak látszott a zavaros politikai helyzetek megítélésére, annak idején magas rangú tisztként részt vett a spanyol polgárháborúban, majd Moszkvába emigrált. Münnich a felszabadulás után hazatérve előbb rendőrkapitányként szolgált, majd különféle diplomáciai beosztásokat kapott, egy időben ő töltötte be a moszkvai nagykövet posztját. 1956. október 26-tól belügyminiszterként dolgozott, ezalatt részt vett az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának munkájában is. Végig kapcsolatban állt Andropov szovjet nagykövettel.

Hosszú beszélgetéseket folytattak, nem tudni, hogy

melyiküktől indult ki a Nagy Imrével való szakítás gondolata, ezt Kádár későbbi nyilatkozatában sem részletezi:

„...Mi Münnich elvtárssal úgy határoztunk, hogy kilépünk a kormányból és olyan megoldást keresünk, amely véget vet a szemünk láttára kibontakozó tragikus folyamatnak és közelgő katasztrófának..."

Kádár november elsején döntött a távozás mellett, közvetlen gyakorlati céljait valószínűleg még nem tisztázta magában, csak egy újabb megbeszélésre készülődött Münnichhel. A források eltérően írják le az ezután történteket, én Kádár későbbi titkárának, Ribánszki Róbertnek az elbeszéléséből indulok ki.

Szerinte Kádár János a Parlament parkolójából előrendelte a kocsiját, melyet kedvenc sofőrje, Moczár „Csibu" vezetett, személyi biztosítóját nem vitte magával. A gyanút elkerülendő ballonkabátot sem húzott, csak zakót és nadrágot viselt. A kocsit az Andrássy (akkor „Magyar Ifjúság") út sarkán megállíttatta és utasította a sofőrt, hogy oltsa el a fényszórókat. Kádár kiszállt és átment az úttest túlsó oldalára, ahol egy másik autó várakozott, ugyancsak kikapcsolt reflektorral. Beült és hamarosan eltávoztak.

Moczár néhány percig vesztegelt arra számítva, hogy Kádár esetleg visszatér, de nem tűnt fel újra, a sofőr visszahajtott az állomáshelyére. Később Nagy Imre hívatta:

– Hol a János?

A sofőr beszámolt az eseményekről, Nagy Imre egykedvűen vette tudomásul a jelentést, utasította a beosztottjait, hogy szóljanak, ha Kádár megjön. A továbbiakban is alig érdeklődött államminiszterének hollétéről.

Senki sem tudta, hogy mi történt Kádárral, különböző feltevések hangzottak el: tőrbe csalták és elfogták, illetve megszökött a Parlamentből, hogy csatlakozzék a

szovjet erőkhöz. Nagy Imre környezete ezt az utóbbit tartotta valószínűnek. Kádár Jánosné sem értesült róla, hová lett a férje, bejött a Parlamentbe és az éjszakát is itt töltötte, esetleges híreket várva. Félig-meddig túsznak tekintették.

– Az uram eltűnt és engem se engednek el innen – mondta a kezét tördelve. – Ha János előkerül, szakítani fog a politikával, csak kertészkedni engedem majd.

Minden oka megvolt az aggodalomra, közeli barátjuk, Mező Imre alig néhány órája halt meg, nem zárhatta ki, hogy a férje hasonló sorsra jutott. Nem bízott Nagy Imrében, ezért kiszökött a Parlamentből, ismerősöknél bujkált, többek között első házastársánál, Róna Ottónál.

Kádár közben találkozott Münnichhel, aki közölte vele: Andropov arra kéri, hogy menjenek át a szovjet nagykövetségre. Andropov később így foglalta össze a történteket Aczél Györgynek:

„– ...És akkor megszorongattuk a mi Jánosunkat, a maguk Kádár elvtársát. Megmondtam: neki döntenie kell, hogy ki jöjjön, ki vegye át a dolgokat..."

A beszélgetés után, máig sem tudni, önszántából-e vagy kényszerítés hatására, de beszállt egy szovjet katonai autóba. Andropov nem engedte meg, hogy értesítést küldhessen a feleségének. Kádár valósággal tombolt emiatt.

A kocsi kivitte őt Tökölre, a szovjet katonai repülőtérre, a rendkívüli körülmények következtében az akcióba kisebb-nagyobb szervezési hibák csúsztak bele. A nagykövetség valószínűleg nem tájékoztatta megfelelően a légi bázist, mert kint Tökölön Kádárékat alacsony beosztású tisztek fogadták, nem értették, hogy a jövevények mit akarnak, és szóba se álltak velük, időbe tellett, amíg a félreértés tisztázódott.

Egy olyan kis repülőgépre rakták őket, amely még fűtőberendezéssel sem volt ellátva, majd megfagytak vékony öltözékükben. Munkácson szálltak le, onnan átvitték őket Ungvárra, a körzet központjába, ahol az akció irányításával megbízott Brezsnyev fogadta őket. Brezsnyev akkor még nem tartozott a legfőbb hatalom részesei közé, most sem volt felhatalmazva, hogy részletesebb információkat adjon. „Itt talán annyit időztünk, hogy egy zsíros kenyeret megegyünk" – mondta Kádár, aztán őt és Münnichet külön-külön gépre ültetve elindították Moszkva felé.

Huszár Tibor szerint mikor Kádár János megérkezett Moszkvába, a magyar felkelés katonai leverését célzó „Forgószél" fedőnevű hadművelet előkészítése már az utolsó szakaszába lépett. A tervről már tájékoztatták a jugoszlávokat és a Varsói Szerződés tagjait is.

A szovjet vezetés felmérte, hogy ennél a támadásnál nem számíthat magyarországi belső támogatásra. A kommunista párt gyakorlatilag szétesett, a néhány száz bujkáló ávéhás katona pedig legfeljebb a helyi tájékozódásban nyújthatott segítséget. Viszont azt sem téveszthették szem elől, hogy a világ közvéleménye minden bizonnyal elítéli majd a kívülről indított fegyveres akciót, így legalább a látszat megóvására úgy kellett feltüntetni az akciót, mintha magyar kérésre került volna rá sor.

A hasonló politikai maszkírozások a XX. században már rutinfeladatnak számítottak, mint emlékezetes, a II. világháborúban ilyesfajta ürüggyel vonultak be a német csapatok a Szudéta-vidékre, vagy a Vörös Hadsereg a balti államokba. A megvalósítás technikájához hozzátartozott, hogy egy hirtelenjében összetoborzott bábkormány felhívást intézett a néphez: fogadják el

megmentőként őt és a segítséget hozó „baráti" idegen erőket.

Adott esetben Hruscsov és a szovjet vezetők is ehhez a megoldáshoz kívántak folyamodni, de egyelőre nem döntötték el, hogy ki írja alá majd a beavatkozást legitimáló kiáltványt, az illető személy a továbbiakban Magyarország első számú vezetőjének minősült.

Nagy Imre vagy csoportjának bármelyik tagja számításba se jöhetett, a semlegesség bejelentése és a Varsói Szerződésből való kilépés után nyílt ellenségnek számított, a katonai akció éppen az ő megdöntésükre irányult, de a szovjet vezetés így is egyszerre több vasat tartott a tűzben. Rákosi Mátyás és Gerő Ernő Moszkvában tartózkodott és készséggel állt volna rendelkezésre, ellenük szólt, hogy a Kreml nem szokta feltámasztani és újra bevetni egyszer már csődöt mondott kádereit, de taktikai eszköznek megfeleltek, lebegtetni lehetett a visszatérésüket. Talán szóba jöhetett a „régi gárda" néhány kevésbé kompromittálódott tagja – leginkább egy Piros László–Hegedüs András páros –, bár később Hegedüs azt állította, hogy egy pillanatig sem tárgyaltak vele komolyan. Most már Münichhel és Kádárral is kombinálhattak – jóllehet az utóbbiak egyelőre még nem tudták, hogy milyen konkrét célból hozták ide őket.

Megkezdődtek a tárgyalások a helyzet tisztázására és a megfelelő jelölt kiválasztására. Aczél György így ír ezekről:

„...Behívták Rákosit és Gerőt a Pártközpontba, ami pár perc autón a Kremltől, és ott mindenkitől elkülönítve megszövegeztették velük azokat a felhívásokat, melyeket majd a beavatkozásnál kívántak felhasználni... Amikor Kádár elolvasta a felhívást, azt mondta, hogy ő ehhez nem tud hozzájárulni, mert nincs benne szó a régi vezetés felelősségéről [melyet Kádár a felkelést kiváltó okok legfontosabbikának tartott. – M. Gy.]. Azt hiszem, tudta, hogy a felhívást Rákosiék fogalmazták meg."

A Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetésén belül változatlanul folyt a harc a Hruscsov által irányított reformerők és Sztálin eszmei örökösei, a többek között Molotov és Kaganovics által képviselt csoport között. Ez a konfliktus a magyar helyzet megítélésére is kihatott. Hruscsov tisztában volt vele, hogy Rákosiék ezer szállal kötődnek Molotovékhoz, és az esetleges magyarországi hatalomra kerülésük az ő otthoni pozícióit is gyengítené. Azt is felmérte, hogy a magyar nép Rákosiék iránt érzett gyűlölete eleve hiteltelenítené a szovjet beavatkozást, fokozná az ellenállást, és az akció még több véráldozattal járna.

Mindenképpen egy új első embert kellett állítani. Kádár János jelölésétől többen is óvakodtak, túl frissen éltek bennük a felkelés alatt tett forradalmi és nemzeti tartalmú megnyilatkozásai. Így Münnich személye került előtérbe, Hruscsov barátja és fegyvertársa – egy katonai főiskolára jártak, egy sátorban aludtak, és moszkvai nagykövetként is már nyílott lehetőség felfogásának megismerésére. Münnich elvi kifogásokat aligha táplált magában, de már betöltötte a hetvenedik évét, és fizikailag alkalmatlannak érezte magát erre a feladatra. A riválisok háttérbe szorításával Kádár János maradt a legkomolyabb jelölt.

Kádár Magyarországra visszatérve még a feleségének se beszélt a Moszkvában történtekről. Évtizedekkel később is úgy nyilatkozott: lényegében vita nélkül vállalta el, hogy az újonnan kialakítandó kormány élére álljon.

„...Az történt – mondta Kanyó Andrásnak –, hogy mi november 2-án és 3-án tárgyaltunk több szocialista

ország és testvérpárt vezetőivel a magyarországi helyzet alakulásáról. Teljes volt az egyetértés, hogy a dolgoknak nem engedhetünk szabad folyást... ha nem történik valami, az események elsöprik a Magyar Népköztársaságot. Ők is szükségesnek tartották egy olyan kormány létrehozását, amely képes fellépni a demokratikus rendszer védelmében..."

Ez a magyarázat egyszerűnek és egyértelműnek tűnik, a történelmi források viszont arra vallanak, hogy Kádár János a döntést latolgatva életének talán legsúlyosabb emberi-politikai válságát élte át. Tudnia kellett, mit vállal, hogy ezt a lépést népének-nemzetének nagy része hazaárulásnak tekinti majd, és ennek ódiuma visszahullik rá. Helyzetét még ellentmondásosabbá tette, hogy még mindig a Nagy Imre-kormány államminiszterének tekintette magát, és ezt nyíltan meg is vallotta. Bár a semlegességet és a Varsói Szerződésből való kilépést a miniszterelnök deklarálta, ő felvállalta a felelősségnek azt a részét, mely rá mint a kabinet tagjára hárult. Kádár János szíve mélyén azzal az illúziójával is nehezen tudott leszámolni, hogy a magyar nép tudatában van a felszabadulás óta eltelt több mint egy évtized vívmányainak, és ezek védelmében szembeszáll majd a jobboldali restaurációs törekvésekkel. Mint már említettük: nem érezte képesnek magát az első ember posztjának betöltésére – érdekes megfigyelni, hogy gyenge képességű vezetőket sohasem gyötörnek hasonló kételyek.

Hruscsov és a szovjet pártvezetés lankadatlanul agitálta Kádárt, fel kellett ismernie, hogy a kérdés már eldöntetett. Mindvégig tisztázatlan maradt ugyan, hogy vendégként vagy fogolyként tartózkodik a Kremlben, de azt biztosra vehette, hogy ha véglegesen nemet mond, ő lesz a majdan minden bizonnyal bekövetkező Nagy Imre-per másodrendű vádlottja. Kádár két rend-

szer börtönét is megjárta, aligha riasztotta az esetleges újabb büntetés, de racionálisan felmérte, hogy egy személy tiltakozása nem állíthat meg egy történelmi folyamatot. Ha ő nemet mond, okvetlenül akad valaki más, aki felvállalja ezt a feladatot: Apró Antal, Marosán György vagy más súlytalan figura, sőt Rákosiék visszatérése sem látszott eleve kizártnak, ellenszegülésével előttük nyitja meg az utat. Kádár sokáig magába fojtotta vívódásának emlékét, csak élete vége felé, idegi tartásában már meginogva tett rá néhány célzást. Aczél így ír erről:

„...Meg kéne nézni a Kádár búcsúbeszédet [Aczél itt az 1989. április 12-i Központi Bizottsági ülésen elmondott szavaira utal – M. Gy.] ilyen szempontból is, mert rengeteg utalás van benne. »Nem vagyok szovjetbérenc« stb. ezt ezzel kapcsolatban mondja el... Tehát úgy néz ki, hogy számára a dilemma az '56 utáni terror volt, amire aztán később is utalt: »De milyen terror lett volna itt, hogy ha nem én csinálom?!« És ugyanakkor többször mondta nekem: de majd meglátod, ha nem lesz az én védőernyőm a te értelmiségieid feje fölött..."

Végül is Kádár János november 3-án este, alig néhány órával a fegyveres szovjet agresszió kezdete előtt szánta el magát az igenlő válaszra. A támadás enélkül is bekövetkezett volna, megint csak Aczélt idézem:

„...A drámai szituációt jelzi, hogy két csapat volt előkészítve, hogy valamelyikük majd behívja a szovjeteket. Az egyik a pártközpontban volt Moszkvában – Rákosi és Gerő, a másik Kádár és Münnich volt a Kremlben." Valószínűleg egy félreeső szobában ott tartózkodott a harmadik számításba vett páros: Piros László és Hegedüs András is.

Kádár és Münnich még egyszer elolvasták a magyar néphez intézendő felhívást, és korábbi szándékaiknak

megfelelően bevették a szövegbe azt a toldalékot, mely elítélte a Rákosi–Gerő klikk által elkövetett bűnöket.

„Mindenesetre, ami minket illet – emlékezik vissza Kádár János –, november 3-án már készen volt az elhatározás..., hogy semmi időt ne vesztegessünk, hiszen minden perc késedelem újabb véráldozatokat hozott volna..."

Megkezdődtek az előkészületek a „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány" megalakítására. Egy 1989-ben megjelent újságcikk azt állította, hogy ez a kabinet még Ungváron jött létre. Kádár János cáfolta ezt a feltételezést, mondván: „azt, hogy egy független magyar kormány ne magyar földön alakuljon meg, azt sem én, sem Münnich Ferenc nem vállalta volna", az esemény Szolnokon ment végbe. Kádár és Münnich visszatérését állítólag maga Brezsnyev szervezte meg, néhány vezető kommunista politikust pedig szovjet páncélosok hoztak le Budapestről.

November 4-én öt óra öt perckor Münnich Ferenc egy nyílt levelet olvasott fel a magyar néphez intézve. Bejelentette, hogy Apró Antal, Kádár János, Kossa István valamint ő maga, valamennyien a Nagy Imre-kormány volt tagjai, 1956. november 1-jei hatállyal kapcsolatukat megszakítják a nevezett kormánnyal és kezdeményezik a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulását.

A testület alig néhány tagból állt. Kádár János szerepelt miniszterelnökként, helyettesének, Münnich Ferencnek a kezébe került a belügyi és honvédelmi tárca, a névsorban szerepelt még Kossa, Apró, Rónai, Kiss, pótlólag ide sorolták még Dögeit és Horváth Imrét – ez utóbbit a külügyek irányítójaként. A miniszterek némelyikének fogalma sem volt az eseményekről, telefonhívásokból vagy csak a rádió híradásaiból értesült a kinevezéséről.

XII.

„1956. november 4-én, moszkvai idő szerint 6, magyar idő szerint 4 órakor elhangzott a jelszó: »Mennydörgés« és ezzel megkezdődött a »Forgószél« fedőnevű hadművelet végrehajtása – írja Horváth Miklós hadtörténész a magyar főváros ellen indított szovjet támadásról. – A parancsban meghatározott objektumok elfoglalására kijelölt osztagok és a Különleges Hadtest kötelékébe tartozó hadosztályok fő erői, a főváros környékén települt felkelő erők egy részének ellenállását leküzdve 5 órakor különböző irányokból betörtek Budapestre. Vidéken is megindult a támadás, amelyben 17 szovjet – 8 gépesített harckocsi – 2 lövész – 2 légvédelmi tüzér – 2 repülő – 2 légideszant-hadosztály részei vettek részt 60 ezer katonával..."

Ugyancsak Horváth Miklós idézi Zsukov marsall beszámolóját az akcióról:

„...November 4-re virradó éjszaka a harckocsiszázadainkat a repülőterekhez rendeltük. Harckocsijaink elfoglalták a le- és felszállópályákat, ágyúcsöveikkel a repülőgépeket megcélozták, és tüzet nyitottak azokra, amelyek megpróbáltak felszállni.

Megszálltunk minden rádióállomást és hírközpontot, minden állami és nemzetközi eszközt birtokba vettünk. A tábornokok lakásait és minden katonai törzset bekerítettünk [Maléter Pál honvédelmi minisztert és közvetlen parancsnoki stábját már korábban tőrbe csal-

ták és letartóztatták – M. Gy.], a Honvédelmi Minisztérium »fejeit« jó előre, már éjfélkor foglyul ejtettük, hogy ne adjunk nekik lehetőséget az ellenállás megszervezésére.

A magyar csapatokat, a légvédelmi tüzérséget, a harckocsikat és másokat csapataink minden oldalról bekerítették és a kormány intézményekkel együtt blokád alá vették.

A magyar hadsereg erős volt, állományába 120 ezer ember, kb. 700 harckocsi, 5 ezer ágyú, néhány repülős hadosztály és ezred tartozott. A magyarok nem rossz harcosok, ezt mi tudtuk az I. és II. világháború tapasztalataiból. Ez a hadsereg pontosan 5 perc alatt megszűnt létezni."

A reguláris csapatok felszámolódásával csak a nemzetőrök és más felkelő csoportok szálltak szembe a támadókkal, létszámuk országos méretekben összesítve is aligha érte el a háromezer főt. Nehézfegyverekkel, páncélosokkal nem rendelkeztek, csak egy-egy hevenyészve kialakított körlet vagy mozgó egység tarthatta magát ideig-óráig. Taktikai esélyeik abban rejlettek, hogy egy várost vagy más helységet csak lövész egységek tudnak megszállás alatt tartani, a szovjet hadsereg viszont egyelőre inkább páncélosokat vetett be.

November 4-én, vasárnap hajnali 5 óra húsz perckor a Szabad Kossuth rádió Nagy Imre bejelentését sugározta, a szövege ma már minden, a korszakkal foglalkozó történelemkönyvben szerepel:

„Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével."

Ez a bejelentés nem tükrözte a valódi helyzetet, nem léteztek olyan csapatok, melyek harcban álltak volna, és a kormánynak is csak egy tagja: Bibó István államminiszter maradt a helyén, ő egy távlati rendezési tervet kopogtatott az írógépén, a betörő szovjet katonák a szent őrülteknek szóló döbbenettel néztek rá. A többiek fél órán belül átmenekültek a menedékjogot nyújtó jugoszláv nagykövetségre. Zsukov marsall már délben jelentette: „Nagy Imre ellenforradalmi kormányának minden tagja bujkál. Felkutatásuk folyamatban van."

Aki csak félig-meddig is ismeri a XX. század magyar történelmét, több hasonló deklarációra emlékezhet Ferenc Józseftől Horthy Miklóson át Antall Józsefig és napjaink „nemzet- és országmentő politikusáig". A hatásos póz mögül mindig hiányzott a helyzet reális felmérése, vagy tudatos félrevezetési szándék rejlett mögötte. Nagy Imre beszédéből is sokan vonták le azt a következtetést, hogy van értelme a további fegyveres harcnak. Ezek az emberek aztán tucatszámra estek el, jó néhány holttestet láttam kiterítve utcaköveken, kapualjakban, játszótereken. A felkelés több mint két és félezres halálos áldozatának jelentős része ebben az időben vesztette életét.

Sokan és sokszor hangoztatják, hogy a hősök vére a jövendő kovásza, én mégsem szeretem ezt a mondást.

„Emberileg végtelenül becsülöm azokat a hősöket, akik reménytelen helyzetben sem adják fel az elveiket – írja Kopátsy Sándor –, de az ilyen vezetőktől óvnám a népemet. Nagy Imrével szaporodott azoknak a nagy hősöknek a sora, akik útját a bitófáig a naivságuk kövezte ki..."

Münnich mint honvédelmi miniszter csatlakozott a Budapestet ostromló szovjet csapatokhoz. Kádár János egyelőre Szolnokon maradt, neki kellett megszervezni az új kormány működését.

„...Csak lépésről-lépésre lehetett rendet teremteni – emlékezett vissza Kádár János –, azokban a zűrzavaros időkben az is előfordult, hogy egyszerre két központi pártlap jelent meg, az egyik Budapesten, ebből lett a mai Népszabadság, főszerkesztőként Fehér Lajos irányította, a másik Szolnokon »Szabad Nép« fejléccel, Berei Andor és Andics Erzsébet szerkesztésében. Mit mondjak, ebben az utóbbiban nem éppen az a vonal tükröződött, amit az MSZMP új vezetősége és a kormány felvállalt [Kádár arra utal, hogy az Andics–Berei házaspár Rákosi Mátyás legelfogultabb hívei közé tartozott – M. Gy.]. A probléma abból adódott, hogy a szolnoki lapot a Népszabadság megjelenése után is kiadták – fokozva a tájékoztatási zűrzavart."

November 6-án éjszaka Kádár és néhány minisztere szovjet harckocsik kíséretében elindult a főváros felé. Amerre elhaladtak mindenütt hadiállapot uralkodott még, a szovjet forgalomirányítók biztonsági okokból gyakran mellékutakra terelték a konvojt, csak hetedikén hajnalban érkeztek meg a Parlamentbe.

Az épület kapujában Kádárt a felesége várta, aki már egy hete semmit nem tudott a férje sorsáról, most is csak az utolsó pillanatban közölték a jöttét, kiabálva tett szemrehányást neki a maga keresetlen modorában:

– Ezt a szart már hagyhattad volna a Rákosiékra! Nem neked kellene csinálni!

Kádár alig tudta befelé tuszkolni a feleségét, hogy a kísérők ne hallják a panaszkodását. Beérve az épületbe az asszony alaposabban szemügyre vette, úgy találta, rosszabbul néz ki, mint akkoriban, mikor három és fél

év után kikerült Rákosi börtönéből. Kádár a végletekig lefogyott, alig eszik, az egyik cigarettáról a másikra gyújt, a szovjet partnerekkel állandó tósztok ivására kényszerült, gyomrában csak úgy buzog a sav. A tüdőtágulása is súlyosbodott, egy orvos megvizsgálja, és azt tanácsolja, hogy sokat sétálgasson a szabad levegőn. A Kossuth tér akkor is izzik a torkolattüzektől és hangos a lövések becsapódásától. Kádár egy határozott mozdulattal elküldi a kissé életidegen doktort.

Kádár János hatalma nem terjedt túl a szovjet tankok lőtávolságán. A nyílt fegyveres harcok egy-egy helyi összecsapástól eltekintve már véget értek, de néhány felkelőcsoport változatlanul akcióképes maradt, bármikor lecsaphattak. Ha Kádár visszatér a régi Cserje utcai lakásukba, biztonságát senki sem garantálhatta volna. Csak a Parlamentben nem fenyegette veszély, mert az előtte fekvő Kossuth téren valósággal egymásba értek a szovjet páncélosok.

Kádár az Országház egyik irodájában kezdett el dolgozni, kénytelen-kelletlen, sőt a szállását is az épületben alakította ki. Felesége, aki mindvégig vele maradt, egy olyan szobát választott ki, melynek szinte minden ablaka a belső udvarra nyílott, így közvetlenül senki sem vehette célba. Az asszony figyelme arra is kiterjedt, hogy a lakrészre zárat szereltessen és az őrizetét magyar biztonsági emberek lássák el.

Huszár Tibor könyvében leírja, hogy a tényleges hatalom a szovjet megszállók kezében összpontosult. Az ország területét katonai körzetekre osztották és embereik átvették vagy legalábbis irányították a közigazgatási, belbiztonsági feladatok végrehajtását.

„November elején Budapestre érkezett és több mint egy hónapon keresztül itt tartózkodott néhány magas rangú szovjet funkcionárius: Malenkov, a szovjet párt

központi bizottságának elnökségi tagja, továbbá a KB két tikára: Szuszlov és Arisztov is... Aligha túlzás kijelenteni, hogy történelmének e nem egyszerű időszakában Malenkov és társai kormányozták Magyarországot".

A valódi konszolidációra kevés jel mutatott. Az Üllői úton és más, alig kihűlt csatatereken még romokban álltak a házak, tartott az általános sztrájk, több mint kétszázezer ember hagyta el az országot, a közellátás is akadozott – az újjáépítés feladata Kádár Jánosra és kormányára hárult.

Nem állt rendelkezésére megfelelő apparátus, a takarító személyzeten és néhány személyi biztosítón kívül alig akadt magyar ember Kádár János környezetében, és a Parlament falain kívül sem számíthatott jelentős erők támogatására. A nemzeti gondolkodásúak tömege, különösen a jobboldali beállítottságúak engesztelhetetlenül gyűlölték, őt tekintették a felkelés vérbefojtójának, de a baloldal is gyanakodva figyelte, mint olyan személyiséget, aki, mint mondtuk, kétszer is feloszlatta a kommunista pártot.

Kádár maga sem táplált túl sok bizalmat a szovjet hadsereggel együtt harcoló és ezért most a jussukat követelő egykori ávéhások iránt. Még nem felejtette el a velük folytatott vitáit, a Conti utca börtönben töltött éveit. Megtanulta, hogy a karhatalmat a legszorosabb ellenőrzés alatt kell tartani, különben önállósul és áthágja a törvényeket. Ugyanilyen kevéssé tudhatta maga mögött a Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium és ez utóbbin belül a rendőrség állományát.

Új embereket kellett keresnie maga mellé, de még a titkárságának a megszervezése is komoly nehézségekkel járt. Horváth Imre külügyminiszter vállalta el ezt a feladatot, átment a Bem rakparti épületbe, és megkér-

dezte az ott várakozó, fiatalabb korosztályhoz tartozó beosztottjait, hogy ki hajlandó Kádár mellett dolgozni a Parlamentben. A külügyeseket nem lelkesítette ez a feladat, abban reménykedtek, hogy a helyzet hamarosan rendeződik, és előnyös beosztásba kerülhetnek valamelyik külföldi nagykövetségen, ezért nem akarták más irányba elkötelezni magukat. Egyedül egy a pályán kezdőnek számító referens, Ribánszki Róbert jelentkezett. Horváth és Ribánszki egy rendőr kíséretében elindultak Pestre. A hídon posztoló szovjet katonák feltartóztatták őket, csak nehezen jutottak el a Parlamentig. A fiatal diplomatát bemutatták Kádárnak, Erdélyi Károllyal együtt a miniszterelnök-első titkár személyi titkára lett.

Erdélyi neve később gyakran felmerült a kortársak emlékezéseiben, valóságos legendává vált. Erdélyi az októberi felkelés kitörésekor Moszkvában tartózkodott, értesülve a dolgok fenyegető jobboldali fordulatáról, egy 50-60 tagú csoportot szervezett a kint tanuló magyar ösztöndíjasokból, és repülőgépre szálltak, hogy hazatérve leverjék az „ellenforradalmat". A felkelők több alkalommal is letartóztatták, de már az első adandó alkalommal szolgálatra jelentkezett.

Erdélyi elnyerte a nehezen barátkozó Kádár János bizalmát. Egyes híresztelések szerint majdani utódjaként is számításba vette, sorsa meredeken ívelt felfelé, egészen a külügyi államtitkári posztig. Szinte egyik napról a másikra súlyos idegbetegség támadta meg, egy évig kezelték a Szovjetunióban, úgy látszott, hogy sikerült meggyógyulnia, de ismét elviselhetetlen fájdalmak fogták el, kínjában állítólag léccel ütögette a fejét, hamarosan öngyilkos lett.

Ribánszki is megállta a helyét titkári beosztásában. Egy alkalommal Kádár későn és fáradtan tért haza egy

pártgyűlésről, aludni tért a feleségével. Ribánszki jóéjszakát kívánt nekik és leült az ügyeleti asztal mellé. Már éjfél után Sándor József, Kádár közeli barátainak egyike jelentkezett telefonon, és beszámolt arról, hogy a pártgyűlés viharos körülmények között zajlott le. Valamelyik résztvevő árulónak nevezte az MDP-t felosztó első titkárt, és azt mondta neki, hogy ha akár minimális önkritikával is rendelkezne, öngyilkos lenne. Sándor attól tartott, hogy abban a felfokozott hangulatban egy őrült nem éri be a szavakkal, hanem merényletet kísérel meg Kádár János ellen. Rendelkezhet olyan rendőri vagy más igazolvánnyal, melyet felmutatva az első titkár közelébe juthat. Ribánszki riasztotta az őrséget, meghagyta, hogy még az ide vezető folyosóra se engedjenek be senkit. Ő maga elővette a páncélszekrényből a géppisztolyt, és figyelt minden neszre. Kádár altató segítségével is csak négy-öt órát aludt éjszakánként, ezalatt is sokszor felkelt és elszívott egy cigarettát, szokásától most sem tért el, de Ribánszki csak akkor nyugodott meg, mikor reggel öt óra tájban lenyomódott a hálószoba kilincse és Kádár kilépett.

Kádár az első napokban sokat tárgyalt a szovjet tisztekkel. Az iroda padlójára terítették ki a nagy méretarányú, elképesztően részletes térképeiket, melyeken még a budapesti kapualjak is be voltak jelölve. A tisztek arról panaszkodtak, hogy gyakran támadnak rájuk orvlövészek az élelmiszerért sorban állók mögé húzódva. Ők ilyenkor viszonozzák a tüzet, de a házak belső udvaraira már nem követhetik a gerillákat. Ez már háborús cselekménynek számítana, és mindenképpen el kell kerülniük az eseményeknek ilyetén minősítését. Sokallták a veszteségeiket is: 85 tiszt, 584 tiszthelyettes és sorkatona meghalt, közel kétezer emberük pedig megsebesült.

– Nektek magatoknak kell megteremtenetek a saját biztonságotokat! – mondták.

Kádár már 1956. november 8-án kísérletet tett két magyarokból álló és hazai irányítás alatt álló ezred megszervezésére, de akkor épp a szovjet hatóságok halogatták a terv megvalósítását – lehetséges, hogy „akit a kígyó megmar, az a gyíktól is fél" alapon.

Ribánszki megemlíti, hogy a legmagasabb rangú szovjet katonai parancsnokok, Zsukov és Konyev marsall is megjelent Kádár Jánosnál, ezek a tárgyalások főleg alapvető stratégiai döntéseket érintettek. A szovjet csapatok nagy erőkkel lezárták Magyarország nyugati határát, mind a kifelé, mind a befelé való mozgást meggátolva. Kádár arra kérte a partnereit, hogy hagyjanak nyitva egy néhány kilométeres kaput és az oda vezető utat, hogy aki el akar menni, hadd menjen. Nem szándékozott visszatartani két-háromszázezer távozni kívánó embert, tisztában volt vele, hogy ezek, ha ittmaradásra kényszerülnek, ellenséggé válnának. Inkább azt is tudomásul vette, hogy ily módon néhány olyan személynek is lehetőséget ad a menekülésre, akiket különben bíróság elé kellett volna állítani. Szovjet tárgyaló partnerei, ha vonakodva is, de teljesítették ezt a kérését.

Kádár baloldali szektás ellenfelei azonban tudomást szereztek a szándékáról, és megpróbálták keresztülhúzni. A Belügyminisztérium egyes beosztottjai kiszálltak erre a nyitva hagyott határszakaszra és ellenőrizték a távozni igyekvőket. Magukkal vitték a budapesti Pártház ostrománál és más harci cselekmények színhelyén készült fotókat, és azokat, akiket felismertek az ott szereplő fegyveresek között, kiemelték a tömegből, letartóztatták és felhozták Budapestre.

Kádár hiába szólt az ügyről Münnichnek, a belügy-

miniszter képtelen volt megregulázni az egykori ávéhásokból álló „régi" gárdát, mely a megszálló szovjet csapatok vezetőinek, elsősorban Szerov tábornoknak a támogatását élvezte.

Sok belügyis úgy nyilatkozott, hogy 1956. november 4. után a kihallgatásoknál többé nem alkalmazták a régi módszereket: a fizikai erőszakot, kínzásokat, a családtagok ellen irányuló fenyegetéseket, a valóságban ezek továbbra is gyakran előfordultak. Az elhárítás egyik akkori vezetője mondta nekem, hogy egészen 1957 márciusáig éltek ezekkel az eszközökkel. Az önkényeskedések sorában az is előfordult, hogy egy rendőr bekísért egy gyanúsítottat, és karhatalmista járőr társa menet közben lelőtte az illetőt. Kádár Jánosnak ki kellett építenie a maga bázisát ahhoz, hogy megkövetelhesse a törvényes út betartását. Kiadta az „ártatlanul senkit sem szabad bántani" utasítást, és elrendelte, hogy minden vádlott mellé állítsanak védőügyvédet.

Kádár minden más túlkapás ellen is tiltakozott. A „Hiányzó lapok" című dokumentumgyűjtemény idézi Szerov tábornoknak az SZKP Központi Bizottságához intézett jelentését:

„A mai nap folyamán Kádár és Münnich elvtársak (mindegyik külön-külön) többször is felhívtak, közölték, hogy a szovjet hatóságok egy vasúti szerelvényen a fegyveres felkelésben részt vett magyar fiatalokat szállítottak a Szovjetunióba (Szibériába). Ezzel kapcsolatban Kádár és Münnich elvtárs kijelentette, hogy nem helyeslik tevékenységünket, mivel szerintük ez váltotta ki a magyar vasutasok általános sztrájkját és rontotta meg az ország belpolitikai helyzetét..." A közbelépés nyomán a deportáló vonatot visszafordították.

November végén Kádár János újabb konfliktusba keveredett. A még mindig ellenálló, a szovjet megszállást tudomásul venni nem kívánó budapestiek úgynevezett „nőtüntetést" szerveztek a Parlament elé. A szovjet vezetők, élükön Szuszlovval semmiképp sem akarták engedélyezni ezt a demonstrációt. Úgy gondolták: ez csak álcázásul szolgálna a továbbra sem szünetelő ellenséges katonai akciókhoz. Arra hivatkoztak: akadt olyan nap, hogy hat tankjukat is felgyújtották.

A páncélos fegyvernem parancsnoka, egy ukrán tábornok kijelentette, hogy bármiféle csoportosulás esetén tűzparancsot ad ki a katonáinak. Egy Z. Sáray Gábor nevű, egyébként ismeretlen krónikás szerint Kádár megdöbbent, és a következőket válaszolta:

„– Tudja mit, tábornok elvtárs? Akkor hajtsák végre maguk a konszolidációt" – mondta és elindult az ajtó felé.

Szuszlov visszatartotta az első titkárt, és leültek tárgyalni, a szerző szerint a következő párbeszéd zajlott le közöttük:

„– Szuszlov elvtárs – mondta Kádár –, nagyon szeretném, ha tudomásul vennék: szuronyokkal lehet, szuronyok hegyén ülve azonban nem lehet sokáig kormányozni.

– Értem, Kádár elvtárs, de nekem jelentenem kell az álláspontját.

– Magam is így tennék. Várni fogom Hruscsov elvtárs telefonját. Ezúton Öntől is szeretnék kérni valamit: a jövőben, itt a kormány épületében ne tartózkodjék szovjet katonai személyzet.

– De a tanácsadók...

– Értesíteni fogjuk őket, ha szükség lesz a tanácsaikra."

A nőtüntetésre, ha nem is az előre tervezett méretben és formában, mégis sor került. Fegyvertelen szovjet katonák állították meg az utcák torkolatában a Kossuth térre igyekvő tömeget. Az asszonyok megrugdosták és leköpdösték őket, de nem viszonozták az inzultust. Az összecsapást figyelő Ribánszki megkérdezte Kádárt:

– Kellünk mi egyáltalán Magyarországnak?

– Itt most a mocsok van a felszínen, ha félretoljuk, meglátjuk majd a kút alját.

XIII.

Kádár politikai alapállását élete végéig két alapvető elkötelezettség határozta meg: a magyar munkásosztályhoz kötődő szolidaritás és a Szovjetunió mint a szocialista tábor vezetője iránti hűség. Az utóbbit nem szervilis megalázkodással értelmezte, ezt már hazai összecsapásai is jelezték. Döntő helyzetekben a szembenállást is fel merte vállalni.

„Kádárnak személyes történelmi szerepe, sőt, mondjuk úgy: győzelme, hogy megakadályozta Rákosi Mátyás visszatérését – írja Aczél György. – A Szovjetunió Kommunista Pártjának Elnöksége határozatot hozott, hogy Rákosi visszatérhet Magyarországra, a döntést Hruscsov 1957 márciusában a magyar párt- és kormányküldöttség tiszteletére rendezett fogadáson, a Kreml Szent György-termében ismertette. Visszaemlékezések szerint Kádár felállt az asztaltól, összetépte az előre elkészített pohárköszöntő szövegét, és bejelentette, hogy ha szovjet részről erőltetik Rákosi hazatérését, ő akkor azonnal lemond. Van rá bizonyíték, hogy ettől kezdve szovjet részről nem vetették fel Rákosi ügyét."

Az SZKP fentebb említett döntésében minden bizonnyal közrejátszott Rákosi lankadatlan kísérletezése, hogy visszatérhessen Magyarországra és ott újra átvegye a hatalmat. Hruscsov hiába próbálta leinteni azzal, hogy menjen csak nyugodtan, ha azt akarja, hogy Bu-

dapesten felakasszák. A megbukott diktátor azonban maga mögött érezve a szovjet vezetés konzervatív elemeinek támogatását, nem adta fel a harcot, nyílt levelet intézett Hruscsovhoz.

Bevezetésül megállapítja, hogy a Kádár vezette Magyar Szocialista Munkáspártba 160-170 ezer fő lépett be, ez alig egyötödét teszi ki az MDP egykori taglétszámának, Budapesten még rosszabb az arány, ami azt bizonyítja, hogy „az MSZMP-nek még nem sikerült mély gyökeret engedni a proletariátus körében." Nem mondja ki nyíltan, de sejteni engedi, hogy a pártból kimaradottak őt várják vissza.

A folytatásban Rákosi számtalan vádpontot felsorol: a hadsereg újonnan bevezetendő egyenruháját éppúgy nehezményezi, mint azt, hogy az újságokban bridzs rovatok és keresztrejtvények jelennek meg. A fő csapás irányának mégis az új magyar vezetés káderpolitikáját választja. A pártba beférkőző titoistákról, szovjetellenes gondolkodású középkáderekről beszél, akiket „a külsejükről fel lehet ismerni, mert a gallérjukon demonstratívan viselik a kétkeresztes Kossuth-címert".

Rákosi ezúttal sem mellőzi a hagyományos, a figyelmet a saját személyéről elterelő zsidózást:

„Rá kell mutatni a zsidó káderek előtérbe kerülésére, elsősorban a pártközpont apparátusában. Amennyire tudom, az ideiglenes Központi Bizottság nagy része, nyilván többsége belőlük áll. Ugyanígy a Népszabadság főszerkesztője, a kormány Tájékoztatási Osztályának vezetője, az országos rendőrfőkapitány és a budapesti rendőrkapitány. Sokan közülük külső politikát szolgálnak [értsd: imperialista zsoldban állnak – M. Gy.]. Ezek mindenek előtt azok a sértett elemek, akiknek 1953-ban én élesen felvetettem a nemzeti káderek

kérdését és ezért ők ellenzékbe vonultak, most pedig őket léptetik elő..."

Rákosi tudatosan, a biztos hatás reményében hozta elő ezt a témát. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a létező szocializmus nyílt vagy fedett formában, de mindig is élt az antiszemitizmus eszközével. Sztálinról már számtalanszor elmondták, hogy tervei között szerepelt a zsidók kiiktatása a társadalom életéből – ez a leningrádi orvospertől a távol-keleti Birobidzsánba való tömeges kitelepítésig terjedt. Nehéz eldönteni, hogy Sztálint valódi indulatok vezették, vagy csak nem akarta megfosztani az orosz népet a vodka utáni második legfontosabb mákonyától: a zsidógyűlölettől.

A szocialista tábor többi országa egyszerűen átvette és a maga helyi viszonyaira alkalmazta ezt az irányzatot. A koncepciós perek vádlottjainak listáján mindig az első helyek valamelyikén szerepeltek a zsidók – Csehszlovákiában Slánsky a legelső volt.

Sztálin halála után ha enyhültek is, de nem szűntek meg ezek a jelenségek. Ceausescu csak pénzért engedte külföldre távozni a romániai zsidókat, Gomulka viszont valósággal kiüldözte őket Lengyelországból, a háború előtti milliós tömbből alig egy-kétezer fő maradt – szarkasztikus vélemények szerint jórészt a miniszterek és filmrendezők.

Rákosi Mátyás sem tartozott a kivételek közé. Az ő helyzete különösen kényesnek számított: a hatalmat birtokló négyes fogat minden tagja szintén zsidó volt, ezért hogy eleve elhárítson mindenféle gyanút, a „néger portás" alapállását választotta, aki épp a feketéket nem engedi be a szállodába. Csak a pretoriánus gárdájával tett időleges kivételt, később Péter Gáborral az

élükön leváltotta az Államvédelmi Hatóság zsidó vezetőinek nagy részét is.

A zsidó tömegekkel sem bánt különbül. Auschwitzot megjárt embereket vagonba rakatott és a Hortobágyra internáltatta őket. Az 1953-as év elejére a kitelepítettek száma elérte a 13760 főt, ennek 15-20 százaléka volt zsidó, tehát az össznépességhez képviselt arányuk 15-20-szorosa. A cionistákat börtönbe vetette, és elsorvasztotta a zsidó közösségi-vallási életet.

A Rákosi-rendszer fokozódó felbomlása idején a politizáló zsidó értelmiség jelentős része a reformmozgalmakhoz csatlakozott, teljes mellszélességgel vetette be magát a felkelés politikai előkészítésébe, majd az események irányításába. Sokan a legvégsőkig, néhányan egészen az akasztófáig kitartottak. Közülük többen, mint például a Tűzoltó utcai felkelő egység parancsnoka, Angyal István az auschwitzi lágert is végigszenvedte, mégsem ingatták meg őket az utcafalakon szaporodó antiszemita feliratok és egyéb hasonló jelenségek, sőt, dacos bizonyításvágyat keltett bennük. Meg akarták mutatni, hogy méltatlanul tekintik őket idegen testnek a magyar hazában. Bizonyos rokonszenvet sikerült is kiváltaniuk, emlékszem egy velem együtt dolgozó útépítőmunkás megjegyzésére:

– A zsidók most megkedveltették magukat! – mondta elismerően.

Közülük sokan megbíztak Kádár Jánosban, de a szovjet invázió után árulónak nevezték – ez az ellenszenv azonban nem kergette őt túlzásokba.

Valaki Kádár Jánost „anti-anti"-nak nevezte, amiért következetesen szembeszállt minden kirekesztő szándékkal, így az antiszemitizmussal is – és ezt nemcsak szavakban tette. Az ő idejében elképzelhetetlen lett volna, hogy egy futballmeccsen a nézők százai „Megy

a vonat Auschwitzba" kezdetű nótát énekeljék – és nem azért, mert az első titkár – Dávid Ibolyával ellentétben – értett a futballhoz.

A Párton belül is következetesen szembeszállt ezzel a jelenséggel, Thürmer Gyula szerint soha senki nem mert Kádár előtt zsidózni, kordában tartotta a Biszku–Komócsin nevével jelzett antiszemita „munkás ellenzéket". Külön levélben követelt intézkedéseket, mikor egy Sütő Gábor nevű diplomata Aczél Györggyel kapcsolatosan zsidóellenes célzásokat engedett meg magának.

Legfőbb politikai protektora, Hruscsov azt tanácsolta neki, hogy „a zsidó származású elvtársakat ne nagyon tegyük olyan helyekre, ahol feltűnő a munkájuk". Kádár minden Hruscsov iránt érzett szeretete és tisztelete ellenére sem fogadta el ezt a figyelmeztetést, munkatársait, személyi kapcsolatait nem volt hajlandó ilyen szempontok alapján megválogatni.

Kádár János felfogását minden oldalról támadták. Standeyszky Éva tanulmányában két ügynöki hangulatjelentést idéz, mind a kettőben különböző töltetű háborgásokról számolnak be:

„...Kádárt nem lehet támogatni – mondja az egyik –, mit tett a Kádár kormány a magyarság biológiai állományának megőrzéséért és fejlesztéséért? Mit tett Kádár János a zsidó szemérmetlenség kiszorítására? Soha a zsidók olyan nagy fiúk, olyan szemtelenek nem voltak, mint Kádár idejében..."

A másik ügynökjelentés az ellenkezőjét állítja:

„...Kádárt és rendszerét a szocialista apparátusba beépített polgárok szeretik... Soha nagyobb úr a keresztény úri középosztály még nem volt, mint ma..."

Ez a toleráns felfogás Kádár János fokozatos visszahúzódásával mindinkább háttérbe szorult. Utódja,

Grósz Károly a nagygyűléseken nem egyszer így kezdte a beszédét: „...Grósz Károlynak hívnak, de nem vagyok zsidó!" Az iránt is érdeklődött, hogy egy-egy megyében hány zsidó él.

Az MSZMP utódpártja, a Magyar Szocialista Párt – tudom, hogy nem vállalják fel ezt a minősítést, bár én bóknak szánom, mert még mindig ez a legjobb, ami elmondható róla – csak látszólag követi ezt a kádári vonalat. Vezetői látványos nyilatkozatokban szállnak szembe mindenféle kirekesztéssel, demonstratíve ellátogatnak a Dohány utcai nagytemplomba, különféle gyászmegemlékezések alkalmából, de valójában semmiféle határozott intézkedésekre nem merik elszánni magukat. A rendszerváltás óta eltelt közel húsz év kevés volt ahhoz, hogy bevezessék a törvényt, mely büntetné a holokauszt tagadását, a legdurvább kiszólásokat is eltűrik és beillesztik a szólásszabadság általuk vélelmezett kereteibe. Egy-egy szórványos jel arra is utal, hogy magán az MSZP-n belül is egyfajta szalonantiszemitizmus uralkodik. Egyik képviselője a koncentrációs táborok égetőkamráin viccelődik, másikuk „díszzsidónak" minősíti politikai ellenlábasát, utána azzal védekezik, hogy ő maga is zsidó – ez szerintem nem enyhíti, hanem súlyosbítja a vétkét, mert fokozottabban tisztában kellene lennie egy ilyen kijelentés súlyával.

Visszatérve Rákosi további sorsához, később Kraszsnodarba, onnan a kirgiz fővárostól 80 kilométerre fekvő Tokmakba költöztették, majd különféle nevenincs településeken tengődött nyomorult körülmények között. Fennmaradt egy fénykép, mely a diktátort, aki valaha élet-halál ura volt, meghajlott tartású, foltozott nadrágú öregemberként ábrázolja, amint éppen vödrökben vizet hoz a kerti csapról.

Rákosi Mátyás 1971-ben halt meg, a porait tartalmazó urnát titokban hazahozták, de a temetőben kiderült, hogy a szovjet szabványok szerint méretezett hamvveder nagyobb, mint a magyar, ezért nem tudták azonnal elhelyezni a Farkasréti kolumbáriumban, előbb át kell alakítani a fülkét. Az urnát később gyakran megrongálták, ezért le kellett venni róla Rákosi monogramját, és át is helyezték.

Kádár János ugyanígy elzárkózott a vezető négyes másik tagjának, Gerő Ernőnek a repatriálásától is. Őt Rákosihoz hasonlóan politikai halottnak tekintette, és úgy vélte, nem volna célszerű minden héten újra eltemetni. Végül 1960-ban mégis hazaengedte, az értetlenkedőknek csak ezt a magyarázatot adta:

– Az a legbiztosabb, ha mi vigyázunk rá!

Gerő itthon fordítóként dolgozott, amíg látását majdnem teljesen elvesztette. Fennmaradt egy 1976 novemberében kelt levél, melyben valaki megkereste Kádárt, azt írta, hogy Gerő már 77 éves, 1920 óta dolgozik a mozgalomban, és szeretné rendezni a párttagságát. Kádár János így válaszolt:

„...Gerő párttagsága ügyét mi nem fogjuk napirendre tűzni. Ha Gerő írásban fordul a Központi Bizottsághoz, akkor – tetszik vagy nem – foglalkoznunk kell vele, de én semmi jóval sem biztathatom..."

A moszkovita vezetés harmadik tagját, Révai Józsefet Kádár hazaengedte. Nem felejtette el, hogy 1951-ben, letartóztatása előtt Révai a Központi Vezetőség ülésén szarjancsinak, szarházinak nevezte őt, de le tudta győzni az indulatait.

Révai magyarországi jelenlétét több taktikai szempont is indokolttá tette. Egyrészt meggyengítette a Szovjetunióba száműzött régi vezető tábort, másrészt

itthon is megosztotta azt a kört, amely Rákosi visszatértét várta, főleg az értelmiség tagjai gyűlölték Révait.

(Révai fölényeskedő, ellenmondást nem tűrő megnyilvánulásainak egyszer én is tanúja voltam. Még 1952-ben a Színművészeti Főiskola elsőéves hallgatójaként részt vettem egy színházi szakemberek számára rendezett konferencián, ahol Révai is felszólalt. Major Tamás, Gellért Endre, Marton Endre és a színházi élet többi nagysága azt fejtegette, hogy minél több új magyar szerző művét kellene bemutatni, mert régi igazság, hogy úszni csak a vízben lehet megtanulni. A hozzászólások végén Révai megsemmisítő gúnnyal megjegyezte:

– Maguk, elvtársak, arra nem gondolnak, hogy a vízbe bele is lehet fulladni?!

A hallgatóság szervilizmusára jellemző, hogy ezen a poénon percekig kacagtak, Révai közben diadalmasan hordozta körbe a tekintetét.)

Kádár ugyanakkor nem tűrte el Révai szektás gesztusait. Mikor a Budapestre visszatért politikus egy cikkében kiállt a feloszlatott Államvédelmi Hatóság védelmében, Kádár erélyesen rendreutasította. Később, mikor egy kongresszuson Révai megengedte magának, hogy közbeszólásával zavarjon egy beszámolót tartó funkcionáriust, Kádár rendreutasította:

– A mi pártunkban, Révai elvtárs, nem szokás, hogy nem hagyjuk a másikat beszélni.

A súlyosan beteg Révai még 1959-ben meghalt, valószínűleg csak ennek köszönhető, hogy nem került sor látványos kenyértörésre. Kapcsolatuk utóéletéről annyit érdemes megemlíteni, hogy míg Rákosi szisztematikusan üldözte bukott ellenfeleinek házastársait, gyerekeit, Kádár soha nem állt bosszút ilyenféle módon. Hátrahagyott levelezésében több olyan feljegyzés is

található, melyben kedvező döntést hozott Révai Gábor nevű fia érdekében, például akkor, mikor engedte továbbtanulni, holott bebizonyosodott, hogy részt vett egy szektás „maoista" szervezkedésben.

Magatartását még inkább kiemeli, hogy az MSZMP vezetésének többi tagja nem tanúsított hasonló elnézést Révaival kapcsolatban. Mikor meghalt, a Párttörténeti Intézet át akarta venni a hagyatékát, és mivel a család anyagi nehézségekkel küszködött, méltányosságból fizetni is szándékozott érte. Szirmai István, a Központi Bizottság titkára azonban nem engedélyezte, mondván: Révai József nem tartozik a párttörténethez.

XIV.

Néhány évvel ezelőtt egy életrajzi könyvet írtam Kardos Györgyről, a Magvető Kiadó néhai igazgatójáról. Kardos a barátom volt, legfőbb támaszom az írói pályámon, érthető, hogy minél megtisztelőbb képet kívántam rajzolni róla.

Kardos kiadói működését megelőzően az Államvédelmi Hatóságnál szolgált magas rangú tisztként. Sorsa különös párhuzamot mutat Kádár Jánoséval, egyszerre volt alanya és tárgya a hatalom által elkövetett bűnöknek. A felszabadulás után ő szervezte meg az új magyar határőrséget, fontos szerepet játszott kémek és hazai diverzánsok leleplezésében és elfogásában, és még tovább sorolhatnánk tevékenységének egyéb állomásait. 1950-ben mégis elbocsátották a Hatóságtól, majd koholt vádakkal elítélték, és hosszú éveket töltött börtönben. 1956-ban ennek ellenére újra felhúzta magára a kékparolis egyenruhát, és fegyverrel szállt szembe a felkelőkkel.

Tudtam az említett testületeknél lezajlott kegyetlenkedésekről, beszélgetéseink során soha nem kérdeztem rá, de hittem benne, hogy Kardos ezekben nem vett részt. Nem ütött meg letartóztatott, védtelen embereket akkor sem, ha az illetők csakugyan bűnösök, esetleg gyilkosok voltak. Állításom alátámasztására több bizonyítékot is összegyűjtöttem: hozzáértőkkel folytatott párbeszédek tanúságait, könyvekből, megemlékezésekből vett részleteket, már el is oszlottak kétségeim, mikor Kardos egyik közvetlen beosztottjával találkoztam. Azt mondta: bizony előfordult, hogy Kardos kiélezett helyzetekben valóban ütött.

– Nincs olyan operatív tisztje a világnak, sem Keleten, sem Nyugaton, aki ha szükséges, ne ütne.

– Kardos is?

– Ő is.

Nehezen tudtam megemészteni, hogy az a kéz, amelylyel huszonöt éven keresztül oly sokszor paroláztam barátilag, emberek arcán csattant, de fel sem merült bennem a gondolat, hogy elhallgassam ezt a tényt, úgy éreztem, a könyv egész hitelessége meginogna, ha megtenném.

Elítéltem a durvaságát, de be kell vallanom, akkor is, ha rossz fényt vet rám, továbbra is tisztelem és szeretem Kardos emlékét. Úgy gondolom, hogy egy ember életét felmérve mind a két serpenyőbe kerülnek súlyok, és csak ezek összevetése alapján kaphatunk hiteles eredményt.

Most az 1956. november 4-e után hatalomra került Kádár Jánosról írva ugyanez a szorongó érzés fog el. Bármilyen jól is esne makulátlannak feltüntetni akkori működésének első éveit, ez a történelem meghamisítása volna. Kádár elvállalta az „első ember" szerepét egy hosszú időre szovjet katonai övezetté változott országban, tehát felelősség terheli őt az itt és ekkor történtekért.

Huszár Tibor idéz egy hivatalosnak tekinthető számvetést, e szerint 1958. október 1-jéig az első fokú bíróságok 16798 személyt vontak felelősségre népköztársaság elleni, tehát ellenforradalmi cselekmények miatt. A jogerős ítéletekre vonatkozóan csak 1958. július 1-jéig vannak összesített statisztikai adatok, 63,95%-a egyévi

börtönbüntetést jelentett, 26,2% 1–5 évig terjedőt, 5,88% 5 és 10 év közöttit, 3,5% a 10 évet meghaladók aránya, és 0,6 az életfogytig szólóké. 1958 októberéig a bíróságok 236 személyt ítéltek halálra, ellenforradalmi cselekmény elkövetéséért 206-ot, köztörvényes bűntett miatt 30-at, ez a szám kegyelmi kérvények és más törvényességi eljárás nyomán 229-re csökkent. Napjainkban egymásnak ellentmondó 230-tól 260 főig terjedő adatok keringenek a köztudatban.

Ez sok, rettenetesen sok, de akármilyen nehéz is, tudomásul kell vennünk, hogy Európának azon a felén, amelyhez Magyarország tartozik – és úgy lehet az egész kontinensen –, a Hatalom sohasem takarékoskodott a halálos ítéletekkel, ha le akart számolni ellenfeleivel.

Csak a XX. század magyar történelméből is számos példát idézhetnénk. „A Tanácsköztársaság bukását követő első három hónapban – írja Gyurkó László – a rendelkezésre álló adatok szerint 5 ezer embert öltek meg, több mint 70 ezret zártak börtönbe, internáló táborba." Rákosi uralma alatt is megteltek a börtönök, nyújtott műszakban dolgoztak a hóhérok. Bármilyen cinikusan hangzik is, de a század minden fasiszta vagy kommunista megtorlása közül a Kádár János által végrehajtott hatalomátvétel járt a legkevesebb áldozattal. Az NDK megtorlásul 20 ezer kivégzést tartott volna indokoltnak.

Ez akkor is igaz, ha ide soroljuk a későbbi, de a felkeléssel kapcsolatos pereket is. 1956 októberének forgatagában, mely magába rejtette a Horthy-rendszer restaurációjának ígéretét is, sorra a felszínre kerültek a felelősségre vonást a mélybe való lemerüléssel elkerülő egykori terroristák, háborús bűnösök, akik addig téesztagokként vagy segédmunkásként élték az életüket.

Annak idején Rákosi Mátyás Államvédelmi Hatósága kevesebbet törődött az egykori osztályellenség erőszakszervezete nyomainak felkutatásával, mint „a pártba befurakodott kémek és árulók", Rajk és Kádár leleplezésével.

Kádár lerótta a magyar igazságszolgáltatásnak ezt a történelmi adósságát. A bűnüldöző szervek elővették a korábban már eredménytelenül lezárt ügyeket. Százával kerültek elő prominens fasiszta figurák: az újvidéki vérengzés résztvevői, különítményesek, a zuglói „Hűség Háza" nyilas pártszolgálatosai – köztük olyanok, mint Klöszl Vilmos, aki 1944 telén annyi embert ölt meg egy pincében, hogy kiomlott vérüktől eldugult a lefolyó.

Napjaink objektív pózt magukra öltő polgári történészei egyik-másik nevet a mártírok márványtáblájába vésték, mint például a fehérterror hóhérjáét, Francia Kiss Mihályét.

Formailag maga Kádár János személyesen nem tehető felelőssé az ítéletekért, nem sértette meg az akkor hatályban levő jogi rendelkezéseket. Nem avatkozott bele az eljárások törvényes menetébe: a vizsgálatot a rendőrség folytatta le, a vádiratot az ügyészség készítette el, a büntetéseket a bíróság szabta ki, a halálraítéltek kegyelmi kérvényeit a Dobi István vezette Elnöki Tanács bírálta el.

Szakolczai Attila történész azt írja, hogy „Ivan Szerov szovjet tábornok november 11-én Moszkvába küldött jelentésében Kádárt személyesen is megrója, amiért menteni igyekszik a lázadókat".

A Rubicon című folyóiratban Rainer M. János is elemzi az első titkár akkori felfogását.

„Kádár számára valószínűleg elegendő lett volna az ötvenhatosokkal való leszámolás. Élete vége felé azt hí-

resztelte, hogy személyesen állította le a bosszút. 1985 szeptemberében azt mondta Mihail Gorbacsovnak: »Amikor a halálos ítéletek száma elérte az ellenforradalmi cselekményekben ártatlanul elhunytak számát, arra kértem az elvtársakat, hogy álljunk le«. Ez a megfogalmazás döbbenetes adalékot szolgáltat a »szemet szemért, fogat fogért« elv modern kori érvényességéhez. Emellett azonban rámutat Kádár egykori aggodalmára, attól félt, hogy a megtorlás túlmegy valamiféle »ésszerűnek« tartott határon".

Fel kell tételeznünk, hogy Rainer rendelkezik a fenti állításait alátámasztó bizonyítékokkal, de nekem mégis hihetetlennek tűnik. Kádár személyét piti figurává fokozza le. Feltéve, de meg nem engedve, hogy eszébe jutott volna egy hasonló gondolat, semmiképp sem beszélt volna róla, főképp a likvidátor Gorbacsov előtt. Vélekedésem megerősítése céljából megkérdeztem az ügyről Nyers Rezsőt, nála alaposabban kevesen ismerték Kádár személyét, ő is elképzelhetetlennek tartotta, hogy ilyen kijelentést tett volna.

A büntető intézkedéseket végigtekintve úgy találjuk: 1956 végén még nem vetődött fel az a gondolat, hogy pert indítsanak Nagy Imre és társai ellen. Aczél György szerint Kádár János Moszkvából való visszatérése után arra számított, hogy a volt miniszterelnök a nyakába borulva köszöni meg, hogy megmentette az országot a Rákosi-féle restaurációtól, őt magát pedig a jobbra sodródó felkelők lehetséges inzultációitól. Kádár megdöbbent és megsértődött, mikor Nagy Imre árulónak tekintette és a jugoszláv követségre menekült előle.

Kádár hivatalos formában nem vádolta Nagy Imrét, de a párt Ideiglenes Intéző Bizottságának november 11-i ülésén a felelősség elvállalásával kezdte:

„Nagy Imrével egy úton jártam. Megszavaztam, hogy

csoportja kapjon szerepet a vezetésben, de hogy hová vitt az útjuk, mindenki előtt világos. Az egész volt Elnökség felelős, annak a tagjai közül viszont már csak én vagyok itt...

Nekem személyes meggyőződésem, hogy Nagy Imre, Losonczy Géza és a többi elvtársak, akik a kormány tagjai voltak, az ellenforradalmat segíteni nem akarták... Ahogyan mentek előre az események, ezek az emberek mind élesebben olyan álláspontra helyezkedtek, amit nem lehet másnak minősíteni, mint nacionalista álláspontnak. Semmivel sem törődtek, mint azzal, hogy ússzanak az árral és a munka homlokterébe a szovjet csapatok kivonásának kérdését állították a kormányon belül is. Ezt a vonalat átvette Nagy Imre is, némi bizonytalansággal, és igen határozottan Losonczy Géza...

A múlt hét végén, általam nem ismert körülmények között, úgy látszik az események tovább sodródtak a nacionalista pozíciók felé, és vasárnap reggel az történt, hogy Nagy Imre fellépett a kormány nevében, hogy a szovjet csapatok támadnak és kijelentette, hogy a kormány a helyén van és védekezni fog... A nagy ellenállás után nem volt itt senki, pánikszerűen menekültek: Nagy Imre, Losonczy, Lukács, Donáth, Haraszti Sándor, Vas, Jánosi, Tánczos, Rajk Júlia, Vásárhelyi és mások a jugoszláv követségen kértek és kaptak menedéket... A jugoszláv követ átnyújtotta a névsort és kérte, egyezzünk bele, hogy az abban szereplőket kivigyék Jugoszláviába. Azt mondtam, hogy semmi szín alatt nem egyezhetünk bele, hogy elhagyják az ország területét. Először, mert Nagy és Losonczy utolsó fellépése az említett kormánynyilatkozat volt, a kormány széthullott, de sehol sem mondták ki, hogy nem tekintik magukat kormánytagoknak. Azt javasoltam, mond-

ják meg nekik, hogy adják írásba, hogy önmagukat, mint minisztereket megszűntnek tekintik és mondjanak valamit a jelenlegi kormánnyal kapcsolatban. Feltétlenül ki kell jelenteniük, hogy ez ellen a kormány ellen sehol sem fognak fellépni. Amíg ezt nem mondják ki, semmiféle kérdésről tárgyalni nem lehet..."

Nagy Imre nem volt hajlandó aláírni egy ilyen tartalmú levelet, így az új, Kádár János vezette kormány legitimitása eleve vitathatóvá vált, bár tagjai november 7-én letették az esküt Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének a kezébe.

Huszár Tibor szerint: „...a csonka Elnöki Tanács nem volt jogforrás, több tagja is külföldön tartózkodott s hazahozataluk nem volt sem lehetséges, sem kívánatos..." Kádár Jánosnak viszont nem voltak kétségei:

„Ami a kormány törvényességét illeti, a megbízást mi ugyanattól a testülettől kaptuk, amelyik Nagy Imrét és kormányának tagjait is felmentette, vagyis az Elnöki Tanácstól. Az igaz, hogy az Elnöki Tanács teljes létszámmal nem volt jelen, de a két legfontosabb tagja: az elnök és a titkár, továbbá a parlament elnöke jelen volt. Mi előttük tettük le az esküt. Akkor rendkívüli állapotok voltak s ez az eljárás, azt hiszem, megfelelt minden formaságnak."

Egyes emlékezések szerint Nagy Imre hajlandónak mutatkozott volna a megegyezést választani, még később romániai fogsága idején is találtak olyan széttépett papírlapot, amelyen ilyen tartalmú nyilatkozatot fogalmazgatott – de társai megakadályozták ebben. Számos más körülmény is közrejátszhatott, könnyen lehet: Nagy Imre attól tartott, hogy lemondásával kiadja kezéből a legfontosabb ütőkártyáját, retorzióknak teszi ki magát. Nem felejtette el Rajknak és Kádárnak

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 1

az elítéltetését, annál is inkább, mert ezeknek ő maga is cselekvő részese volt.

Én a magam részéről azt hiszem, leginkább az vezérelte, hogy megérezte a látványos történelmi szerepvállalás lehetőségét, ez már talán akkor is eszébe jutott, amikor a semlegességet és a Varsói Szerződésből való kilépést bejelentette. Ha tudatos és fegyelmezett kommunistaként folytatott életútján nem következik be ez a váltás, neve rég elmerült volna a hatalmi nómenklatúra többi tagjával együtt.

„Elszigeteltségében, de tudatosan úgy döntött: példát mutat, megálljt parancsol... Nagy Imre magát halálra ítélte és így jelképpé vált" – írja egy elemző, majd hozzáteszi: „Kádár János magát életre ítélte – ez sem volt könnyebb –, s ő történelmi lecke lett. Kádárt egyébként soha nem tájékoztatták a megegyezésnek erről a lehetőségéről. Hruscsovék úgy magyarázzák, hogy Nagy Imre és társai jugoszláv ügynökök, és a magyar eseményekért való felelősség részben a jugoszláv oldalra hárulna."

Tito visszautasította Hruscsov vádjait, megemlítette, hogy Nagy Imre és 15 vezető társa mindenféle előzetes tárgyalás és feltétel nélkül ment be a nagykövetségre és emelt még néhány más kifogást is, de valóságos szembeszállás sem szándékában, sem módjában nem állt. Isztriában elmondott beszédében már nyíltan Nagy Imréék ellen fordult:

„Ha a kormány erélyesebb lett volna, ha nem ingadozott volna ide-oda, ha elszántan fellépett volna az anarchia és a kommunistáknak a reakciós elemek részéről történő öldöklése ellen, ha elszánt ellenállást tanúsított volna a reakcióval szemben, a dolgok talán helyesebb útra kerültek volna, talán nem került volna sor a szovjet hadsereg közbelépésére. És mit tett Nagy?

Fegyverbe szólította a népet a szovjet hadsereg ellen és kérte a nyugati országokat, hogy avatkozzanak be. Nyugaton ezt a beavatkozást óriási mértékben kihasználták. Az imperialisták használták ki, akik alig várták, hogy megtámadják Egyiptomot."

(Nem tudom megállni, hogy ne idézzem fel azt a legendát, miszerint a Magyarországon harcolt szovjet páncélosokat eredetileg a Közel-Keleten folyó harcokba készültek bevetni. A múltkor is hallottam a rádióban egy öreg parasztember emlékezését, aki akár meg is esküdött volna rá, hogy a Tiszához érkező tankisták azt kérdezték tőle:

„– Papa, ez ugye már a Szuez csatorna?"

A történetet nyilvánvalóan alaptalanná teszi, hogy a páncélosok java részét Romániából és Lengyelországból vezényelték át direkt menetben, és pontosan láthatták, hogy hová is kerültek.)

„Hogy a lemondó levélnek és magának a lemondásnak miért volt ilyen jelentősége, az a mai olvasó számára nehezen érthető – fejtegeti Aczél. – Abban a nemzetközi légkörben az ENSZ szerepe a szovjet és a magyar vezetés számára túldimenzionált volt. Kádár János iszonyú indulatokkal beszélt arról, hogy a New Yorkban tartózkodó „szociáldemokrata nagyasszony", Kéthly Anna azt követelte: a világszervezet fossza meg mandátumától Kádár külügyminiszterét, Horváth Imrét és mint az utolsó törvényes magyar vezetés, a Nagy Imre-kormány tagjaként őt ismerje el az ENSZ. Mindszenty, aki az amerikai követségre menekült, szintén a Nagy Imre-kormány mellett tört lándzsát. A görcsös félelem attól, hogy külföldön is alakulhat egy »Nagy Imre-kormány« (gyakorlatilag Kéthly Anna vezetésével) és Magyarország, illetve rajta keresztül a Szovjet-

unió diplomáciailag elszigetelődik, messze valódi jelentősége fölé emelte a kérdés megoldását."

Az a megoldás természetesen fel sem merülhetett, hogy fegyveres erővel törjenek be a Nagy Imrének és társainak menedéket nyújtó követségre. Ez a lépés világméretű botrányt vont volna maga után, nem is említve azt a tényt, hogy Jugoszlávia az elsők között ismerte el a Magyar Munkás-Paraszt Forradalmi Kormányt. Az viszont elképzelhetetlennek látszott, hogy egy ország határain belül két kormány is létezzen folyamatosan – ezt a Szovjetunió nem volt hajlandó eltűrni.

Hruscsov egy levélben figyelmeztette Titót: „félreérthetővé teszi a helyzetet, hogy Nagy Imréék egy baráti ország követségén tartózkodnak. Egyértelműbb volna, ha az Egyesült Államok követségén volnának... Egy nagykövetség sem rejthet el senkit, még kevésbé viheti ki Magyarországról, ha erre nem kap engedélyt... Ha átadnák Nagyékat Jugoszláviának, az egész világon azzal vádolnák őket, hogy beleavatkoztak egy másik ország belügyeibe."

„...A jelenlegi magyarországi események fejlődését szemlélve, mégpedig abból a szempontból, hogy szocializmus van-e, vagy ellenforradalom, nekünk Kádár mostani kormányát kell támogatni, mert nagyon nehéz helyzetben van" – mondta Tito, értve a szóból.

A jugoszlávok nem szívesen bonyolódtak volna bele egy konfliktusba a Szovjetunióval, a budapesti nagykövetségüknek egyébként is gondot jelentett a hozzátartozókkal együtt ötven főre tehető csoport ellátása. Soldatic nagykövet egy csellel próbálta megoldani a helyzetet. Azt állította Kádárnak, hogy tárgyalásokat folytatott Nagy Imrével, és három alapvető kérdésben egyezségre jutott velük. Elfogadták, hogy a semlegesség, a szovjet csapatok bevonulásának és a többpárt-

rendszer bevezetésének ügyében helytelen álláspontot képviseltek. Ebből a három állításból semmi sem volt igaz, Nagy Imréék nem tettek hasonló kijelentést.

Soldatic félrevezető nyilatkozatával azt kívánta elérni, hogy mind a menedékjog, mind a Jugoszláviába való távozás eshetősége okafogyottá váljon. Huszár idézi a nagykövet konkrét kérését: a jugoszláv kormány csak egy belső formális levelet kér a magyar kormánytól, amelyben tudomására adják, hogy Nagy Imre és társai elhagyhatják a követséget és szabadon hazamehetnek. Ezt a levelet természetesen sehol sem használják fel, Kardelj jugoszláv pártvezér kezébe kerül. A többi már csak technikai kérdés, például az őrségnek utasítást kell adni, hogy ne gördítsenek akadályokat, ha kocsival hazaszállítják őket. Soldatic beérte a tények puszta rögzítésével, a megvalósításukhoz nem kért biztosítékot, nyilvánvaló, hogy a szovjet vezetéssel, személy szerint Andropovval állapodott meg ebben a tekintetben.

Kádárnak meg sem fordult a fejében, hogy a háttérben egy titkos alku lapul meg. Úgy vélte, hogy ez a megoldás tisztázza és egyértelművé teszi a helyzetet, elvezet addig a célig, hogy az általa vezetett kormányt mind Magyarországon, mind külföldön legitimnek tekintsék majd.

Kádár ugyan már nem elvtársaként említette Nagy Imrééket, de még mindig nem kívánt retorziót alkalmazni velük szemben. Szabad választást engedélyezett volna nekik az országban való maradás és a külföldre való távozás között, szívesebben vette volna, ha elvonulnak, attól tartott, hogy ha hazamennek, provokátorok megölhetik őket. A döntés azonban nem rajta múlott.

Még javában tartottak a tárgyalások a jugoszláv

nagykövettel, mikor november 16-án a Leányfalun tartózkodó Malenkov, a „helytartó" és más magas rangú szovjet vezetők kihívatták magukhoz. Közölték Kádárral, hogy Nagy Imrét és társait, mikor elhagyják a jugoszláv nagykövetséget, őrizetbe veszik és Bukarestbe szállítják. Kádár megdöbbent, rá kellett jönnie, hogy szándékosan félrevezették, de nem tehetett mást, mint hogy tudomásul veszi a döntést.

November 22-én a menedékükből távozó Nagy Imre-csoportot egy autóbusz várta, mely a II. Rákóczi Ferenc katonai középiskolába, a KGB, a szovjet elhárítás magyarországi főparancsnokságára vitte őket.

A bekövetkező események arra bírták rá Kádár Jánost, hogy más módon értékelje Nagy Imre szerepét.

„Szeretném emlékeztetni arra, hogy magyar részről kezdetben az az álláspont alakult ki, hogy Nagy Imrével szemben nem kell eljárni – veti fel a riporter Kanyó András. – Ön például az Intéző Bizottság egyik ülésén kijelentette, hogy később bekapcsolódhatnak a munkába, nem kívánják őket örökre száműzni.

– Miért és hogyan változott meg ez az álláspont?

– A párt vezető testületeiben aztán merevedett meg az álláspont, hogy Nagy Imre a vele való többszöri beszélgetés után sem volt hajlandó elhatárolni magát és semmilyen formában nem akarta támogatni az új kormányt. Így nem lehetett többé miről tárgyalni.

– Ön 1957 márciusában magyar párt- és kormánydelegációt vezetett Moszkvába. Volt-e szó külön is Nagy Imréékről?

– A kérdést nem a szovjet elvtársak, hanem mi vetettük fel. Ők úgy vélekedtek, hogy az ügyet a magyar vezetésnek kell mérlegelnie és lezárnia. De azt mondták,

hogy a büntető eljárás nem kerülhető el, bűncselekmények tömegéről van szó és minden vádlott azt mondja, hogy Nagy Imrétől vagy Losonczytól kapta az utasítást..."

Kádár Jánost nem véletlenül nevezték el a „kompromisszumok robotosának", most sem próbálta karddal elvágni a gordiusi csomót, még egy kísérletet tett a helyzet békés megoldására. A megegyezésbe változatlanul egy feltételt támasztott: Nagy Imre jelentse ki, hogy lemond a miniszterelnöki tisztségről.

A misszió végrehajtását Kádár Kállai Gyulára, a Központi Bizottság titkárára bízta. Kállai sorsa egyes időszakokban párhozamos síneken futott Kádáréval. Ő is részt vett az illegális mozgalomban, lebukása után a sötétzárkában eltöltött évek annyira megviselték a szemét, hogy állandóan sötét szemüveget kellett hordania és az irodájában speciális fényforrásokat szereltek fel. A felszabadulás utáni életútjáról azt mondta az egyik volt munkatársa: „nagyformátumú politikusnak indult, és koncepció nélküli adminisztrátorrá vált".

Kádár János kormányában miniszteri tárcát kapott, emellett komoly párttisztséget is betöltött, Kállai mégsem elégedett meg a neki jutó pozíciókkal. Úgy tekintette magát, hogy ő ennek a vezetésnek az ideológusa, sohasem nyugodott bele, hogy ezen a téren második emberré vált Aczél György mögött, később pedig a sokadik helyre szorult vissza.

Kállai fényűző életmódjával, akkor még ritkaságszámba menő úszómedencés villájával kivívta Kádár hallgatólagos ellenszenvét. Procc új felesége luxuriózus vacsorákat adott, ezeket a puritán Kádár házaspár undorral kóstolgatta végig – ők legfeljebb megszokott paprikás krumplijukat, káposztás kockájukat fogyasztották el esténként, esetleg néhány szelet felvágottal

megtoldva. „Mariska néni"-t külön dühítette, hogy Kállainé képes volt háromméternyi selyem ruhaanyagért Párizsba utazni.

Kádár János általában ritkán gyakorolt önkritikát, de Kállai romániai kiküldetése ügyében megtette:

„– Állat voltam – mondta Aczél Györgynek –, hogy nem tudtam, Kállai október 23-a után valósággal követelődzve ajánlkozott, hogy vegyék be őt a Nagy Imre-kormányba és nem tudtam, hogy most a lelepleződéstől való félelmében durva fellépésre szánja el magát." Később is élete súlyos hibájának tartotta, hogy Kállait küldte ki: ha más ment volna ki, akkor el tudta volna érni azt a bizonyos lemondást és akkor Nagy Imréék „itt sétálnának köztünk".

A romániai találkozást gondosan készítették elő, még arra is gondoltak, hogy Nagy Imrét kivonják társai közelségének pressziója alól, ezért Snagovból egy bukaresti kastélyba vitték át tárgyalni. Kállai tolmácsolta a magyar pártvezetés ajánlatát, melyre Nagy Imre nemet mondott, de ott maradt a tárgyalóasztal mellett. A küldött azonban mintha a dolgát a legjobban végezte volna el, meg sem próbálta meggyőzni, érveket felhozni. Egy biccentéssel jelezte, hogy tudomásul veszi a tagadó választ, felállt és eltávozott, az egész tárgyalás állítólag alig néhány percig tartott.

Nagy Imrét és társait 1957. április 15-én formailag is letartóztatták Snagovón. A vizsgálatot néhány hónap alatt lefolytatták, de az ítélet csak egy év alatt született meg.

„– Mi volt ennek az oka? – kérdezte Kádárt a riporter.

– Ezt ma már nem tudnám pontosan megmondani, de gondolom, hogy ebben is szerepet játszottak a külső és belső okok.

– Igaz-e, hogy szovjet részről többször a per halasztását kérték?

– Egy esetre emlékszem. Egyszer azt közölték velem, talán 1958 elején, hogy a szovjet kormány nem tartaná jónak, ha a per az akkor napirenden levő fontos nemzetközi tanácskozás alatt kerülne megrendezésre."

Csak találgatni lehet, hogy milyen esemény húzódott meg a háttérben, az SZKP kongresszusa, Hruscsov látogatása Eisenhower amerikai elnöknél, vagy a légköri atomrobbantások szüneteltetéséről folyó tárgyalások. Maga a szovjet szándék nem változott, nem tudni, mennyire tényszerű, de jól érzékelteti a helyzetet az a máig élő legenda, hogy kész névsort adtak át a kivégzendőkről.

Kádárra több kommunista testvérpárt részéről is nyomás nehezedett. 1957 őszén, kínai útja során találkozott Mao Ce Tunggal, aki ragaszkodott a könyörtelen megtorláshoz. Elmondta, hogy a Kína különböző területein fel-fellobbanó zendüléseket a közvélemény „Kis-Magyarország"-nak hívja és ezt a folyamatot csak úgy lehet megállítani, ha magát a modellt elrettentő példával zárják le.

A bolgár és a keletnémet párt is ilyen követelésekkel lépett fel. Változatlanul kárhoztatták Kádár Jánost, amiért a felkelés leverése után nem hozott tízezerszámra halálos ítéleteket. A Nagy Imre-ügyet mintegy lehetőségnek tekintették az akkor elkövetett hiba kijavítására.

Kádár aligha állhatott ellent ennek a folyamatos nyomásnak, jóllehet tudta, hogy Nagy Imrének és társainak elítélésével addig elért politikai és gazdasági eredményeit is megingatja. Véget ért a hosszú sztrájkidőszak, a termelés folyamatosan emelkedett, az újjáépítés is látványosan haladt, személyes népszerűsége is mind

inkább növekedett, 1957. május elsején százezrek köszöntötték őt a Hősök terén rendezett nagygyűlésen – és minden a visszájára fordulhatott egyetlen téves döntés nyomán. Bár arra feltehetően nem számított, hogy megismétlődhetnek az októberi események – egy nemzedék életében csak egyszer szokott forradalmat csinálni.

Nagy Imre és társainak pere óta közel egy fél évszázad múlt el, ezalatt számtalan tanulmány, antológia, önálló kötetek foglalkoztak vele. Ezek mindenre kiterjedő pontossággal és részletességgel feltárták az ügyet, én itt csak az ítélet rövid kivonatára szorítkozom.

„A Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze vádiratában Nagy Imrét és bűntársait: Donáth Ferencet, Gimes Miklóst, Tildy Zoltánt, Maléter Pált, Kopácsi Sándort, Szilágyi Józsefet, Jánosi Ferencet, Vásárhelyi Miklóst a magyar nép demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés bűntettével, ezen kívül Nagy Imrét hazaárulás, Kopácsi Sándort és Maléter Pált katonai zendülés bűntettével vádolta meg. Losonczy Géza terhelt ellen az ügyészség a büntetőeljárást megszüntette, mert nevezett időközben betegség következtében meghalt...

...A Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa mérlegelve a bűncselekmények súlyát, a súlyosbító és enyhítő körülményeket, a lefolytatott tárgyalás alapján a vádlottakat bűnösnek mondta ki és ezért Nagy Imrét halálra, Donáth Ferencet 12 évi börtönre, Gimes Miklóst halálra, Tildy Zoltánt hatévi börtönre, Maléter Pált halálra, Kopácsi Sándort életfogytiglani börtönre, dr. Szilágyi Józsefet halálra, Jánosi Ferencet nyolcévi börtönre, Vásárhelyi Miklóst ötévi börtönre ítélte.

Az ítélet jogerős. A halálos ítéletet végrehajtották..."

Természetes reflexeink közé tartozik, hogy belebor-

zongunk és önkéntelen részvétet érzünk, ha kivégzésekről hallunk vagy olvasunk. Eltöprengünk, hogy a társadalomnak szabad-e bármelyik tagját megfosztani az életétől, de ez a gondolatsor messzire vezetne, maradjunk a témánknál.

Újra és újra felmerül a kérdés, hogy Kádár Jánost mekkora felelősség terheli Nagy Imre haláláért. Berecz János egy cikkében így ír erről:

„...Sokféle értelmezés látott már napvilágot... egyesek elítélik, mások mentegetik Kádár Jánost. Bármennyire is fájdalmas számomra, nem hallgathatom el a véleményemet. Álláspontom szerint – a nagyarányú hazai és nemzetközi nyomás ellenére – sem került volna sor Nagy Imre kivégzésére, ha Kádár János ezzel nem ért egyet." Sajnos sem Berecz, sem a többi hasonló vélekedő elemző nem támasztja alá a véleményét bővebb és kézzelfoghatóbb bizonyítékokkal.

Semmit sem szeretnék jobban, mint elkerülni, hogy ezzel az üggyel foglalkozzam, de meghátrálásnak tekinteném, ha említés nélkül lépnék túl Kádár János egész életútjának ezen a sarkalatos pontján.

Nem tudok titkokat, csak elszórt utalásokra, feltételezésekre támaszkodhatok. Kádár nem akarta, hogy az útja levágott fejekkel legyen kikövezve, most még egy esetet említek, mikor megpróbált interveniálni halálraítéltek érdekében. Kopácsi Sándort, Budapest rendőrfőkapitányát, aki 1956 októberében átállt a felkelők oldalára, Hruscsov mindenáron bitófára akarta juttatni. Kádár állítólag negyven percig agitálta a szovjet vezetőt, amíg rábírta, hogy érje be nála börtönbüntetéssel.

Nagy Imre esetében hiába kísérletezett volna hasonló mentőakcióval – legalábbis a szocialista táboron belül –, a miniszterelnök azonosult magával a felkelésel, és a neki juttatott kegyelem az események utólagos elfogadását jelentette volna.

Kádár maga nem tett perdöntő lépéseket.

„– Van-e valamilyen valóságos alapja annak a híresztelésnek – kérdezte a riporter tőle 1989-ben –, hogy Nagy Imre és társai halálra ítélését az MSZMP Politikai Bizottsága, netán személy szerint Ön hagyta volna jóvá?

– Nincs. Ez minden alapot nélkülöz. Nem ismerek olyan embert az akkori Politikai Bizottságból, aki erre vállalkozott volna..."

(A „vérbíróként" emlegetett Vida Ferenc is úgy nyilatkozott, hogy „semmilyen eligazítást nem kértem és nem kaptam senkitől", jóllehet enyhítette volna a maga felelősségét, ha az akkor már halott Kádár János ráhatására hivatkozik.)

Már említettem, hogy az írás menete során adódnak olyan események, melyek az általam elmondandók lényegét érintik. 2006. június elsején végighallgattam egy, a tárgyba vágó vitát a budapesti Pen Klubban. Huszár Tibor mutatta be új könyvét, ebben Nagy Imre sorsával kapcsolatos, újonnan feltárt dokumentumokat is ismertetett.

Huszár előadásából a hozzászólók különböző következtetéseket vontak le. A Párizsban élő Kende Péter (Pierre Kende) szociológus-történész az iratokból egyértelműen Kádár János bűnösségét vélte kiolvasni, szerinte felelős volt Nagy Imre kivégzéséért. Kendét egész életútja hajlamossá teszi az ilyen verdiktre, valaha a „Szabad Nép"-nél szolgált, mint külpolitikai szakértő, majd Nagy Imre lelkes hívévé szegődött. Nyugatra való távozása után a brüsszeli Nagy Imre Intézet főmunkatársa lett, a rendszerváltást követőleg itthon is sokszorosan kitüntették.

Kende sommás megállapításait Huszár Tibor, a szerző nem fogadta el. Hivatkozott a lappangó, máig sem hozzáférhető dokumentumokra, melyek perdöntő szerepet játszhatnak. A meghívottként jelen levő Nyers Rezső, a kérdés feltehetőleg legközvetlenebb magyar történelmi tanúja szintén ellentmondott Kendének:

– Nagy Imre sorsát nem Magyarországon döntötték el! – jelentette ki.

Zárszavában Huszár még megjegyezte, hogy Nagy Imre kivégzését a Kreml valószínűleg már 1956. november 4-én reggel elhatározta, mikor szembeszállt a szovjet csapatokkal, és csak külpolitikai meggondolások miatt halasztotta el két évvel a végrehajtását.

XV.

Egy felmérés szerint a felkelés során lezajlott harci cselekmények nyomán mintegy húszmillió forintnyi kár keletkezett. Ha ezt mai értékre kívánjuk átszámítani, legalább ezres, de könnyen lehet, hogy még annál is magasabb szorzót kellene használnunk. A válságot tovább növelte a termelés nagymérvű visszaesése, az úgynevezett „fixfizetéses sztrájkok", mikor a munkát megtagadók is megkapták a teljes bérüket – számuk százezreket tett ki. Az éhínséget is csak a Szovjetunióból és más szocialista országokból beérkező élelmiszerszállítmányokkal lehetett elkerülni, az energiaellátást hasonlóképpen a tőlük kapott segélyek tartották fenn. A teljes gazdasági összeomlás veszélye fenyegetett, több mint kérdéses volt, hogy az új kormány megtalálja-e a csődből kivezető utat. Az 1956-os esztendő végén Kádár még folyamatos harcra kényszerült a tömegeket irányító munkástanácsokkal, az ellenállást nyíltan vagy titokban folytató értelmiségi csoportokkal. Ebben a küzdelemben nem segítette őt egy megfelelő színvonalú vezetőgárda.

Mint említettem, a huszadik század folyamán sokszor megtizedelték a magyar kommunisták sorait, a mozgalom több alkalommal is a teljes felszámolódás szélére sodródott. Ez történt 1919-ben Horthy fehér terrorja idején, mikor kivégezték vagy emigrációba kényszerítették a Tanácsköztársaság vezérkarát, majd a kon-

szolidáltabbnak tűnő évek-évtizedek alatt is akasztófára küldték az illegális kommunista párt irányítóit: Schönherzet, Sallait, Fürstöt, Rózsa Ferencet és még hosszan lehetne sorolni a neveket. A kommunistákkal való leszámolás folytatódott a frontra küldött büntetőszázadokkal, melyek tagjai „fegyvertelen álltak az aknamezőkön..." A sorozatot végül is a Szálasi-rendszer tetőzte be.

A Szovjetunióba emigrált magyar kommunisták a „szocializmus szülőföldjén" sem találtak sokkal több irgalomra. Százszámra ismerték meg belülről a Ljubjankát, a Monfortot és a többi orosz börtönt, tucatszámra estek a sztálini önkény áldozatául Kun Bélától Landler Jenőn át Vági Istvánig, az első Magyar Szocialista Munkáspárt alapítójáig. Szerencsésnek mondhatta magát, aki megúszta néhány, büntetőtáborban eltöltött évvel.

(Sok Szovjetunióból hazatért egykori emigránssal találkoztam, többségük még most sem mert szót ejteni erről az időszakról. Az egyik felkeresett alanyom már túl járt a századik évén, őt 12 évre csukták be kint – az egyik volt párttársa szerint ebből kilencet megérdemelt, mert mindig is az „osztály-osztály elleni" szektás vonalat, a frontális támadás taktikáját képviselte:

– Itthon is bármilyen munkaterületre ment – a boszszúvágy, a személyes elfogultság, az intrika és a cenzúra járt a nyomában.

Az öregember bár fogadott, valójában egyetlen szót sem volt hajlandó mondani.

– Milyen ember volt Kádár János? – kérdeztem.

– Jó, jó ember volt. Sokat sakkoztunk, ő több partit nyert, mint én.

Látva, hogy ezzel hiába próbálkozom, témát váltottam.

– Rákosit ismerte?

– Igen, ismertem.

– Ő milyen ember volt?

– Rossz. A szegedi csillag börtönben ő volt a könyvtáros, és csak annak adott könyvet, aki gazsulált neki, másnak nem.

Itt megköszöntem a beszélgetést, és eltávoztam.)

A felszabadulás is csak rövid viharszünetet hozott, a hatalom átvétele után Rákosi elindította a koncepciós perek sorozatát, melynek elsősorban kommunista vezetők estek áldozatául. Az 1956. októberi felkelés is tovább ritkította a sorokat, mind az elesettek, mind az emigrálók, mind a Kádár-rendszerrel közösséget nem vállalók, vagy azzal nyíltan szembeszállók révén. A legjellemzőbb példának azt az egyszer már említett tényt hozhatjuk fel, hogy az MSZMP első Ideiglenes Intéző Bizottságának hét tagja közül ötöt Romániába száműztek, egyet pedig letartóztattak, Kádár János magára maradt. A korábbi állami és pártvezetésből is alig néhányan tartottak ki mellette, többségük politikai súlyát és képességeit tekintve a második-harmadik vonalba tartozott.

A kivételek közé sorolható Kádár kormánybeli közvetlen helyettese: Münnich Ferenc. Bár ő volt a szovjet csapatok novemberi bevonulásának egyik legalizálója, senki sem tekintette őt a KGB beszervezett ügynökének.

1956-ban Münnich már túl járt a hetvenedik évén, de edzett katonatisztként bírta a ránehezedő feladatokat. A fegyveres testületek összevont minisztériumát irányította, és minden erejét erre a feladatra összpontosította, nem a delegációkkal, a munkástanácsi küldöttségekkel tárgyalt, inkább a karhatalom szervezésével foglalkozott.

Münnich munkájában nem fogadott el kompromisszumokat, bár kifakadt egyesek „magán lelkiismereti válsága ellen olyan időkben, mikor tenni, vállalni kell". Több mint hatezren nem írták alá az úgynevezett „tiszti nyilatkozatot", mely a karhatalomba való belépést és a szovjet hadsereggel folytatandó együttműködés kötelmét tartalmazta, de ezeken sem állt bosszút, gondoskodott róla, hogy képzettségüknek megfelelően helyezkedhessenek el a polgári életben. Ismerte saját képessége határait, gazdasági ügyekben, részkérdésekben sohasem foglalt állást. Nyíltan vállalta, ha valamihez nem értett, Marosánnal ellentétben mindig röviden szólt hozzá a megbeszéléseken – írja róla egy volt munkatársa – a sztálinista önkényt gyűlölte, egyértelműen diktatúraellenes, konszolidációpárti politikusnak bizonyult. Mélyen lenézte az apparátus passzívan viselkedő tagjait.

– Rákosit várják vissza, a jelenlegi pártot csak átmenetinek tekintik – mondta róluk.

Münnich kora ellenére változatlanul kedvelte az ételt és italt, nem vetette meg a nők társaságát sem – ez utóbbi szenvedélye majdnem a tisztsége elvesztésével járt.

1957 nyarán Hruscsov egy krími üdülésre hívta meg az MSZMP Politikai Bizottságának tagjait. Mindegyikük magával vitte a feleségét, csak Münnich érkezett a titkárnőjével, akivel már hosszú ideje gyakorlatilag együtt élt. A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy Münnichné már hosszú évek óta súlyos idegbajban szenvedett, megbénult, állandó kórházi kezelésre szorult, kapcsolata a férjével már régen megszakadt. A titkárnő nem tartozott a lángeszek közé, de ez Münnichet nem zavarta.

– Tudjátok, hogy milyen pihentető egy buta nő?! – szokta mondani.

A többi vezető funkcionárius felesége nem nézte jó szemmel Münnich eljárását. Már csak a saját pozíciójuk védelmében is megtettek mindent a kapcsolat felszámolásáért, mozgósították az ügyben a férjüket. Az ügy Kádár fülébe is eljutott, behívatta magához Münnichet – ez már eleve rossz előjelnek számított, mert általában ő szokta felkeresni a beosztottjait, ha valamit meg akart beszélni velük.

A titkára úgy emlékszik vissza, hogy ez volt az egyetlen eset, mikor Kádár János olyan magasra emelte a hangját, hogy még a dupla, párnázott ajtón is áthallatszott. Felszólította Münnichet, hogy ne csorbítsa a Párt tekintélyét, tisztázza a magánéletét. Mivel a felesége gyógyíthatatlan és csak vegetál, váljon el tőle, és vegye el már régen az élettársának számító szeretőjét. Megígérte, hogy segítséget nyújt a magára maradt asszony ellátásához, további gyógykezeléséhez. Ez a megértés nem afféle „kan szolidaritásból" származott, nem abból, hogy Kádár mintegy igazolást keresett a maga esetleges gáláns kalandjára, neki a felesége mindvégig egyetlen társa és bizalmasa maradt.

Kádár másik feltétlen támasza a vezetésen belül Fock Jenő volt. Ő apjával együtt már a háború előtt bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba, a legendák szerint az idősebb és ifjabb Fock Jenőt egyszerre fogta el a Horthy-rendőrség, és a vallatók kínzásai között egymást biztatták kitartásra. A munkások iránt érzelmileg elkötelezett Kádár szemében az is jó pontnak számított, hogy régi, törzsökös MÁVAG-kolóniabeli családból származott és hosszú ideig fizikai munkásként dolgozott, közelről ismerte társai gondjait.

„A szakszervezetben végzett tevékenysége áttekintést adott neki és meggyőzte arról, hogy a munkásság csak akkor dolgozik, ha jobban fizetik – írja róla Ságvári Ágnes (ez a megállapítás így primitívnek hangzik, de ne felejtsük el, hogy olyan világban tették, melyben az öntudatra való hivatkozással próbálták helyettesíteni a tisztes keresetet) –, gazdaságpolitikai titkár lett, majd a Politikai Bizottság tagja. Rend, biztonság, bátorság volt körülötte, feltűnés, lárma nem... Mindig tele volt ötletekkel, számokkal, akik nála „előszobáztak", nem aktákat, hanem koncepciókat hoztak."

Kádár munkatársai közül talán Marosán Györgyöt kellett volna elsőként említeni, valószínűleg a kapcsolatuk kínos befejezése változtatta meg gondolataimban a sorrendet. Valaha együtt ült Rákosi börtönében az első titkárral, tagja lett a Szolnokon megalakult Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak. Megítélésében Kádár úgy gondolta: Marosán munkás múltja, dinamikus egyénisége felkeltheti, erősítheti a tömegek bizalmát a Párt iránt. Az is mellette szólt, hogy magánéletét nem érhette kifogás, mintaszerű házasságban élt, felesége naponta küldte neki az ebédet, mert a börtönkoszton tönkrement a gyomra.

A Kádár János vezette kormányban államminiszteri posztot töltött be, és ő vette át a pártapparátus irányítását. Kádár János távollétében, mintegy annak helyetteseként ő hitelesítette aláírásával a határozatokat. Több-kevesebb joggal tekintette magát a vezetés második emberének, bár képességek tekintetében nem vehette fel a versenyt az első titkárral.

Személyesen ismertem „Buci Gyuri"-t, ahogy a közvélemény nevezte őt – pék múltjára való tekintettel –, véleményem szerint egyszerű és tisztességes ember volt. Soha nem láttam hozzá hasonló tömegszónokot.

A Kádár-kormány elfogadottságáért küzdve száz és száz alkalommal tartott beszédet: munkások, értelmiségiek, diákok előtt. Fellépései egy időben a leglátványosabb programok közé tartoztak a szórakoztató eseményekben nem túlságosan bővelkedő Budapesten. Ha tudtam, én is meghallgattam őt.

Beszéd közben Marosán ritkán maradt fenn a pulpituson, előrejött, a közönség első sorától alig egy-két méterre állt meg. Arca elvörösödött, kis terpeszbe vágta magát, és harsogó hangon megszólalt:

– Akarják tudni, hogy novemberben ki hívta be Magyarországra az oroszokat – kérdezte kihívóan a hallgatóktól, egy pillanatnyi szünetet tartott, majd megdöngette a mellét: ÉN!

A felkelés emlékétől még mindig felfűtött tömeg, ha felfogja kijelentésének súlyát, talán agyon is verte volna, de Marosán egy pillanatnyi gondolkodási időt sem engedélyezett neki. Egyszerre szidta Rákosit, aki annak idején halálra ítélte őt, és Nagy Imrét, amiért elárulta a szocializmust. Új és új témákat hozott elő olyan stílusfordulatokkal, hogy: „tetűfészek", „húgyagyú", „kurvapecér". Mikor kifogásolták triviális szóhasználatát, azzal vágott vissza, hogy ezeket a szavakat valamelyik Balzac-regényben olvasta, azt is megemlítette, hogy melyikben.

– Vagy maguknak Balzac sem elég művelt? – kérdezte számonkérően.

Sortűzzel fenyegette meg az ellenállókat, a szakmától való eltiltással a renitenskedő újságírókat, de a valóságban sokkal több emberen segített, mint amennyinek ártott. Elfogultság nélkül intézkedett politikai ellenfelei érdekében is, például kiállt a börtönbe vetett színész, Darvas Iván szabadon bocsátásáért is.

Kádár a maga visszafogott stílusával alapvetően kü-

lönbözött a végletekre hajlamos Marosántól. Ha egy-egy bizottsági ülésen Marosán túl indulatosan beszélt, Kádár figyelmeztetésül a térdére tette a kezét.

„Kádár egyre nehezebben viselte el Marosán hipertrófiás megnyilvánulásait – írja Aczél György. – Olyan kijelentéseket tett, miszerint »ahhoz, hogy Kádár elvtárs ma elismert vezető, nekem sok közöm van! Elismertségében az én munkám is bőven benne van!« Igyekezett magát Kádár mellett főszereplőként beállítani. Kádár mindig rendkívül udvariasan, a konfliktus kerülésének igényével tárgyalt vele, de belülről mosolyogva. Nyíltan sohasem fordult ellene, még négyszemközt sem tett megjegyzést rá, de a mindennapi munkában egyre inkább másokkal dolgozott, igyekezett »domesztikálni« Marosán utasításait."

Ahogy a helyzet konszolidálódott, kialakult a szabályos ügymenet, a nagyon aktív, anarchiába hajló, mégis egyéni arcélű Marosán egyre nehezebben találta a helyét. A szakítás előbb-utóbb elkerülhetetlennek látszott.

Az említetteken kívül talán még két-három valóban jelentős egyéniséget tudnánk megemlíteni az akkori idők vezető gárdájából. Kádár Jánosnak a meglevő emberanyaggal kellett együtt dolgoznia, új káderekt egyelőre sehol sem találhatott. Az új Ideiglenes Központi Bizottság 21 tagjából tizenöten az MDP régi Központi Vezetőségében is helyet foglaltak, és bár most elfogadták ezt az újabb tisztséget is, nem kívánták túlságosan is elkötelezni magukat Kádár mellett. Egyáltalán nem tartották kizártnak, hogy a Szovjetunió megelégeli Kádár tényked̈ését, és néhány hónapon belül meneszti majd.

Akik beálltak a sorba és őszinte meggyőződéssel próbálták segíteni Kádár János munkáját, meg sem kö-

zelítették Münnich, Fock vagy Marosán színvonalát. Apró Antal azzal az ötlettel állt elő, hogy a kínai példa nyomán a magyar párt- és állami vezetők csak a fél napjukat töltsék az irodájukban, a nap másik felében végezzenek fizikai munkát, hogy ne szakadjanak el a dolgozó néptől. (Nehéz elképzelni, hogy a tüdőtágulással küszködő, szétroncsolódott csuklójú Kádár János vagy a hetvenen felül járó Münnich miképp vált volna be például kubikosnak vagy vasbetonszerelőnek.) Kádár indulatosan hárította el ezt a demagóg felvetést, mondván: az ő munkája a miniszterelnöki feladatok ellátása és a párt irányítása, ha ezt nem végezné el, akkor lenne hűtlen a dolgozó néphez.

– Nem minden politika népi, amely népi jelszavakat hirdet! – tette hozzá.

A hatalom belső eszközeit jól ismerő Ságvári Ágnes más személyeket is megemlít.

Kádár János beszédének megfogalmazásánál gyakran értekezett Szirmai Istvánnal. Az ő kapcsolatuk még az illegális időkből származott, és tovább erősítette az a körülmény, hogy mindketten hosszú éveket töltöttek el Rákosi börtöneiben.

„Kállai Gyula árnyékában az értelmiségi »politikáért«, de inkább a tárgyalásokért és elhallgatásokért volt felelős... Szirmai kapcsolatát az alkotó értelmiségiekkel a tudatos félelemkeltés jellemezte... Amikor Lukács György romániai kényszertartózkodásából kérte visszavételét a pártba, Szirmai vonakodott... Később behívatta Lukácsot, és sugalmazta, majd követelte a filozófustól, hogy kérjen kivándorlóútlevelet. Lukács György, aki személyében valósággal megtestesítette a marxizmust és a kommunista pártot, azt válaszolta neki: »nem vándoroltathatja ki a gondolkodást!«" – írja Ságvári Ágnes.

Szirmai szakmai gondolkodása is formális keretekbe szorult. Még a Rádió elnöke volt, mikor azt a javaslatot tette, hogy az intézmény nagy hírű zenekarában kevesebb fúvóst kellene alkalmazni, mert egy-egy művön belül csak ritkábban szólalnak meg, mint a vonósok, vagy pedig a játékkal töltött idővel arányosan csökkentsék a fizetésüket, mivel nem dolgozzák ki teljesen a munkaidőt. 1956 után Aczél György színrelépéséig ő számított a kulturális élet legfőbb irányítójának. Még a televízióban fellépő hölgyek ruháinak a szabását is ő határozta meg. Döntéséért állítólag néha ellenszolgáltatásokat igényelt, a pletykák szerint a fontos tanácskozásokat is otthagyta, mert valahol egy autóban egy nő várta „pásztor tízpercre".

Ságvári Ágnes másik története Nemes Dezsőről szól, aki másfél évtizeden át számított meghatározó szereplőnek a párt Politikai Bizottságában. Lojalitása és elvhűsége vitán felül állt. 1956 októberében a Köztársaság téri Pártház védőihez csatlakozott, és kitartott a helyén, de életidegensége, a mindennapokban való tájékozatlansága folyamatosan kiütközött.

Nemes Dezső egyszer a feleségével együtt lement úszni a Lukács fürdőbe, és az asszony némi aprópénzt kért tőle, hogy borravalót adhasson a kabinosnak. Nemesnek fogalma sem volt arról, hogy milyen is az aprópénz, a felesége mutatta meg a pénztárcájában: látod, ez itt az apró, ez a papír pedig a nagy pénz.

Kádár János később megjegyezte:

– Sajnos úgy kell dolgoznom, hogy az egyik oldalamon Marosán György ül, a másikon Nemes Dezső.

Kiélezett helyzetekben Kádár János nem számíthatott valódi segítségre munkatársai részéről, neki magának kellett megkeresni a megoldást, vagy legalábbis meghozni a döntést. 1956 végén is neki kellett szembenézni azzal a gonddal, hogy a nyugati bankoktól felvett hitelek soros törlesztése lehetetlennek látszik.

Fekete János, a bankár akkoriban a Magyar Nemzeti Bank úgynevezett „kis deviza főnöke" volt. 1956. november 23-án jött haza külföldi útjáról, jelentkezett főnökénél, Antos István pénzügyminiszternél. Antos közölte, hogy másnap magával viszi a kormányülésre:

– Addig is gondolkozzál, próbáld kitalálni, hogy lehetne megoldani az aktuális törlesztések problémáját.

Elbeszélése szerint Fekete el is kísérte Antost, mint külső ember a tárgyalóterem előszobájában ült le, de hamarosan szólították.

Kádár János komoran nézett rá.

– Az elvtársak azt javasolják, hogy kérjünk moratóriumot az esedékes törlesztésekre. Azt a példát hozták fel, hogy a Szovjetunió sem fizette vissza a cári adósságokat – így mi sem vagyunk kötelesek helytállni Rákosiért. Szerintük elégséges magyarázat, hogy az országban még alig fejeződtek be az utcai harcok, akadozik a termelés. Ha nem fizetünk, egy kis levegőhöz juthatunk. Maga tapasztalt és a világban járatos ember, egyetért velük?

– Nem. Ha százmilliárd dollárról volna szó, akkor nem lehetne mást tenni, de a mi tartozásunk legfeljebb egy-két milliárd, ennyiért nem érdemes „bedobni a törülközőt", tönkretenni a jó hírünket Európa előtt. A nyugati kereskedelmi bankoknak módjában áll azonnal visszavágni, nem csak új kölcsönöket nem kapunk, hanem lefoglalják a mi követeléseinket, és leáll az importunk is.

– Mit csináljunk?

– Írjanak egy levelet az érintett nyugati bankoknak, melyben rövid haladékkal vállaljuk a további kamattörlesztéseket, ettől le fognak csendesedni. Ha úgy

gondolják, én magamra vállalom, hogy tárgyalok velük, de csak akkor, ha senki nem szól bele a dolgomba.

– Ezt meg kell beszélnünk! – mondták, és kiküldtek a teremből. A háttérben hosszú vita kezdődött, Kádár nyilvánvalóan tájékozódni kívánt, mielőtt döntene. December 8-án újra behívattak. Kádár azt mondta, hogy Antos és Kossa a kormányból engem támogattak, és neki magának is szimpatikusabb, ha nem kérünk átütemezést. Menjen és próbálja meg!

Engedélyezték, hogy a feleségemet és a kislányomat átvihessem Prágába, ahol nagyobb biztonságban tudtam őket, mint a még mindig forrongó Budapesten.

– Arra nem vállalkozhattam – folytatja Fekete János –, hogy sorra járjam az ügyeinkben érdekelt száz és száz bankot, úgy döntöttem, elutazom Baselbe, ahol a Nemzetközi Fizetések Bankja működött. Ismertem az elnököt, Maurice Fréret, a Belga Nemzeti Bank kormányzóját, kihallgatást kértem tőle. Bent éppen a szokásos havi konferencia folyt, melyen az összes fontos nemzeti bank vezetője részt vett mint tag. Frére kijött, rám nézett:

– Megszöktél hazulról?

– Nem.

– Azt akarod bejelenteni, hogy nem fizettek?

– Nem.

– Akkor miért jöttél?

– Csak azt akarom kérni, hogy hagyjátok levegőhöz jutni Magyarországot.

– Várj itt rám.

Visszatért a tárgyalóterembe tájékozódni a többiek véleményéről, majd újra megjelent és behívott. Frére kijelentette, hogy ha az igazgatóság teljesíti a magyar kérést, akkor ők lesznek felelősek a tagság előtt.

– Milyen biztosítékot tudsz adni? Esetleg a Szovjetunió áll mögöttetek?

– Nem, semmi hasonlót sem állíthatunk.

– Akkor mi a garancia?

– Ma parole, az én becsületszavam.

Nem tudok róla, hogy egy pénzügyi kérelmet valaha is hasonló alapon terjesztettek volna bankok elé. Az asztal mellett ülők összenéztek, végül Wilhelm Vocke, a Bundesbank elnöke szólalt meg:

– Nekem elég a Fekete becsületszava, nem kell lefoglalni a magyar követeléseket.

Ott helyben kibocsátottak egy körlevelet, amelyben minden érintett bankot felszólítottak, hogy ne foglaljanak, ne pereljenek, a Magyar Nemzeti Bank fizetni fog. Ennek alapján folytatódhatott a felénk irányuló nyugati export.

Fekete hazatért, és jelentette Antos és Kossa miniszteréknek, hogy teljesítette a vállalását. Megdicsérték és Kádár is behívatta:

– Most ezzel elintézte, amit vállalt?

– Igen.

– Köszönöm, nem fogom elfelejteni magának.

Ezután Kádár és Fekete találkozásai gyakorivá váltak.

Később egy alkalommal Fekete kifejtette abbeli véleményét, hogy az olyan ország, amelyből a polgárok nem tudnak kiutazni, börtönnek számít, mindenképpen szélesíteni kell a turistautak körét és a velük kapcsolatos lehetőségeket. Azt javasolta, hogy aki megkapja az útlevelet, az egyúttal részesüljön egy hetvendolláros banki ígérvényben is – ez az összeg úgy alakulhatott ki, hogy az átlagosan kéthetes kinttartózkodás minden napjára öt dollár költőpénzt számítottak.

Az ügy kormányülés elé került, Benkei, a belügyminiszter ellene szavazott, véleménye szerint a kiutazás liberalizálása csak tovább növelné a disszidálások számát. Fekete ragaszkodott az ötletéhez, és Kádár Jánoshoz fordult, biztosította, hogy a könnyítés ellenére sem maradnak kinn többen, Kádár hozzájárult. Az eredmény az elgondolást igazolta, kevesebben léptek le.

XVI.

Még lehetőségem nyílott rá, hogy néhány alkalommal elbeszélgessek Kádár János egykori pártközpontbeli referensével, Katona Istvánnal – kapcsolatunkat sajnos megszakította váratlan halála. Hosszan kérdezősködtem, hogy folyt le az első titkár egy-egy munkanapja.

– Óraműszerű pontossággal élt, és ezt a környezetétől is elvárta. A titkárság minden beosztottjának az asztalán ugyanolyan bőr naptártok állt, mint az övén, évente egyforma betétet kaptunk hozzá – a legolcsóbb fajtából – ebbe fel kellett jegyeznünk az ő programját. Ceruzát kellett használnunk, hogy korrigálni tudjuk az esetleges változásokat, neki is hegyesre faragott B2-es irónt kellett beadnunk, csak a működése vége felé tért át a golyóstollra.

Kádár irodai felszerelése aligha lehetett volna egyszerűbb: egy Honeckertől kapott asztali lámpából, egy nagy méretű krómozott hamutartóból állt, egy közönséges jegyzettömbből és kéznél tartott egy pohár ásványvizet is. Levélpapírjára is csak a nevét engedte rányomatni, nem tüntette fel rajta miniszterelnöki vagy első titkári rangját.

Kádár János maga körül sem tűrt el semmiféle fényűzést. Mikor a régi Remingtonokat modern gömbfejes írógépekre cserélték le az irodájában, azonnal feltűnt neki, ami egyébként természetes, hiszen írógépműszerésznek tanult. Felháborodott:

– Maguk is csak a pénzt tudják költeni. Tudják, hogy mennyibe kerül egy ilyen gép?

– De hát már a Pártközpontban is ilyeneket használnak.

Kádár nem volt rest, átment a Pártközpontba, és leellenőrizte, hogy igazat mondtak-e neki.

– Mi reggel nyolckor kezdtük a munkát, előkészítettük számára a referendumokat. Tíz óra előtt néhány perccel a személyi biztosítói leszóltak a Cserje utcai házból, hogy a főnök elindult, a titkárnő már kapcsolta is be a kávéfőzőt. Rákosi három Mercedest tartott, egyet előfutárnak, egyet utóvédnek, Kádár beérte eggyel.

– A kocsijára nem volt felszerelve sem kék villogó lámpa, sem megkülönböztető hangjelzés, a közlekedési rendet a legszigorúbban betartotta. Nem védette le az útvonalat, amelyen elhaladt, bent, az irodája előtt is csak egy fegyvertelen kormányőr strázsált. Személyi titkárságán mindössze három ember dolgozott: a titkárnője, a politikai referense és az orosz tolmácsa, rangjuk nem volt, politikai munkatársnak minősültek.

(„Viszonya a munkatársaihoz mindig udvarias és korrekt volt, úgy vélte, az udvariasság a legjobb és legolcsóbb befektetés. Érzelmeit nem adta ki, titkárnőjét évtizedeken keresztül elvtársnőnek hívta, ritkán fordult elő, hogy a keresztnevén szólította – írja Aczél György. – Erdélyi Károlyt, aki őt apjaként szerette, s az első időben a személyi titkára volt, szintén elvtársnak szólította. Csak azokkal tegeződött, akikkel már az 1951-es börtönbüntetése előtt is pertu viszonyban állt, ezek száma a tízet sem érte el. Gondos, emberi dolgokat számon tartó vezető volt, tudta, mennyi ideig tart egy oldal legépelése, egy gépírónőnek mennyi a teherbíró képessége, és a munkában el is fáradhat. Az embereket azonban nem engedte közel magához, adott rá, hogy a környezete tudja: ő objektív és elfogulatlan.")

Az emlékezésekben akadnak disszonáns hangok is. Egyik munkatársnője, Ságvári Ágnes így ír:

„Féltem tőle [Kádár Jánostól – M. Gy.]. Azt hiszem, az utolsó évekig különös fenntartással viseltetett a nők iránt. Ellenszenvvel azokkal szemben, akik öltözködni szerettek, sőt mi több, egy kis mosollyal maguk körül feszültséget oldani voltak képesek. Rajongva tisztelte édesanyját s gondoskodásában a gyerekeket egyedül nevelő anyák megkülönböztetett helyet kaptak. Az anyákat nagyon tisztelte, de csak általában... A politikai életben ellenfeleket látott az ösztönükkel sokat kitapintani képes nőkben. Talán később már inkább megbocsátotta tapintatukat, egyéniségüket. Környezetében mindenkinek személytelenné kellett válnia, igaz, eleinte maga is erre törekedett... Kezdetben azzal tartott mindnyájunkat kordában, hogy az apparátus nem kerekedhet még egyszer a választott testületek fölé. Akkor még pártmunkás-önérzetem tiltakozott az ellen, hogy egy gépezetben jellegtelen csavarok, kerekek legyünk. Igaz, a pártfegyelem és a pártegység követelményeit joggal emelte magasra. S a későbbi hatalmi monopólium az én szememben ezt utólag sem teszi kérdésessé..."

Kádár János megérkezése után kezet fogott a beosztottaival, és leült az irodájában. A személyi titkárnője bevitte a kávét és a személyesen az első titkár számára készült jelentéseket és összefoglalókat.

– Maguk mindent felbonthatnak, ami a nevemre érkezik – közölte Kádár a munkatársaival, de a kék és szürke borítékokhoz ne nyúljanak, mert ebben érkeznek a belügyi és a katonai jelentések. Maguknak is ez áll az érdekükben, nekem elhihetik, hogy az ember

csak azt nem vallja be, amint nem tud. Amit nem tud, attól sohasem lesz melege.

A III. Főcsoportfőnökség küldeményeit mindig saját kezűleg nyitotta ki és ragasztotta le, a kézjegyével látta el a borítékzáró szalagot.

Ezután Bartáné „Nágya", a szovjet ügyek referense következett, aki a szovjet lapokat és jelentéseket szemlézte. Kádár minden, a Szovjetunióval kapcsolatos iratot, dokumentumot vagy bármilyen más írott szöveget különös gonddal ellenőrzött, még az üdvözlő táviratokat is átnézte az utolsó betűig. Tudta: ezen a téren a legkisebb botlást sem engedheti meg magának.

Utána sorra jöttek a tágabb keretbe tartozó titkársági tagok, referáltak neki, megbeszélték az aktuális feladatokat. Kádár János mindig megkérdezte a referálót, hogy mennyi idő alatt tudja elvégezni a szóban forgó munkát, a válaszát általában tudomásul vette, és a terminus lejártáig nem is zavarta, az elmaradást viszont annál keményebben kérte számon.

Nem tűrte, hogy bárki is felesleges vagy szubjektív témákkal traktálja, a fecsegést és a mellébeszélést jellegzetes értelmiségi defektusnak tartotta. Nem fogadta el azt sem, hogy a partnerei általánosságokban vagy hozzávetőlegesen fogalmazzanak, az 1+1 nála mindig pontosan kettő volt, és sohasem 1,9 vagy 2,1.

Megkövetelte, hogy a munkatársai folyamatosan a rendelkezésére álljanak. Katona István egy alkalommal átment egy másik irodába és valamiért elmaradt, közben Kádár kereste őt a Parlamentből, és mivel nem találta a helyén, átjött, és keményen összeszidta.

Rákosi Mátyás regnálása alatt nem illett hamarabb eltávozni a pártközpontból, mint a főtitkár, mindenki azt figyelte, mikor sötétedik el a szobáján az ablak. Kádár János idejében öt órakor kiürült a ház, csak az maradt benn tovább, aki halaszthatatlan feladaton dolgozott. Ahhoz viszont Kádár ragaszkodott, hogy reggel 9-től délután 5-ig mindenki munkára fordítsa az idejét.

Ugyanakkor nem a komorság jellemezte a hangulatot. Az első titkár számon tartotta közvetlen munkatársainak a születés- és névnapját. Pénzt nem hordott magával, de a páncélszekrényben őrzött egy borítékot, és titkárnőjét megbízta, hogy ilyen alkalmakkor vegyen ki belőle, és az ő nevében vásároljon egy csokrot az ünnepeltnek. Ezekre a köszöntőkre azonban csak öt óra után kerülhetett sor, az az igazi figyelmesség – vélte Kádár, ha valaki a szabadidejéből áldoz rá, és nem a munkaidejét rövidíti meg. Kádár születés- és névnapját is megünnepelték a munkatársai, általában neki is egy csokor virág járt, csak a 75. születésnapja számított kivételnek, mikor egy, a Skála Áruházban vásárolt paplannal lepték meg.

Kádár János azonban mindig is óvakodott attól, hogy túl magasra engedje fel a sorompókat a hozzá vezető úton, következetesen elhárította az ünneplés túlzó formáit:

„...Ezzel kapcsolatban én úgy vagyok, hogy az eszemmel értem és tulajdonképpen helyesnek is tartom, hogy bizonyos esetekben az ízlés megfelelő határáig egy tisztára személyes ügyből – mondjuk egy születésnapból – politikát és közügyet csinálnak. Két feltétellel helyeslem ezt és értem az eszemmel: azzal, hogy az ízlés megfelelő határáig terjed és azzal, ha nem rólam van szó. Akkor nagyon is helyeslem. Ha rólam van szó, akkor megerősítem, amit már mondtam, hogy engem feszélyez, zavarba hoz, zavar – egyszerűen nem szoktam hozzá."

Kádár János már beteg volt, mikor Lakatos Ernő, a párt Agitációs és Propaganda Osztályának (az úgyne-

vezett APO-nak) a vezetője meglátogatta őt a kórházban:

„...Nehezen indultam a betegszoba ajtaja felé – nyilatkozta Lakatos –, miközben előjöttek a szavak:

– Sajnos nem sok »nagy udvara« volt ennek az országnak. Olyan, mint István királyé, Mátyás királyé, Rákóczié vagy Kossuthé. Én ide sorolom a három évtizedes kádári korszakot is. Köszönöm Önnek, hogy ilyen udvarban »szolgálhattam«. Ennek élményét senki sem veheti el tőlem.

Kádár János szinte zavartan nézett rám és legyintett:

– Azért azt nem szeretném, ha még egyszer mondaná, netán híresztelné!"

(– Mennyire hatott Kádár személyes példája a párt többi vezetőjére? – kérdeztem Katona Istvántól.

– Nem kötelező erővel, nem váltak „kis Kádárokká". Ha tehették, sokat megengedtek maguknak. Az egész házban egyetlen valóban puritán ember volt: maga Kádár János.)

Ami a munkamorált illeti, Kádár azt sem tűrte el, hogy valaki otthon, családi környezetben pertraktálja a hivatalos ügyeket. Mikor Knopp András államtitkárról kiderült, hogy beszélni szokott róluk, magához rendelte:

– Maga kiviszi a házból a belső dolgokat? Figyelmeztetem, hogy most utoljára tette!

Azt sem engedte meg, hogy valaki kilépjen teendőinek megszabott keretei közül. Havasi Ferenc az MSZMP gazdaságpolitikai titkáraként egyszer egymillió márkás hitelt szerzett a nyugatnémetektől. Néhány héttel később a helyzet úgy alakult, hogy egy átszervezés során átkerült első titkárnak a Budapesti Pártbizottsághoz. Havasi célzást tett rá, hogy az áthelyezés

nyomán meginoghat a németek bizalma, Kádár haragosan vágott vissza:

– Mi maga?! A németek ügynöke? Nem Németország fogja eldönteni, hogy milyen legyen a mi káderpolitikánk!

De folytassuk Kádár János napirendjének leírását.

A jelentések 11 óra felé lefutottak. Kádár ezután fogadta a külföldi tárgyalópartnereit, diplomatákat, újságírókat, leggyakrabban a szovjet nagykövetet. Szeretett ingujjra vetkőzve dolgozni, de ha a vendége zakót viselt, ő is felvette a magáét. Ha rá kívánt gyújtani, mindig engedélyt kért a látogatójától.

Az idővel folyamatosan igyekezett takarékoskodni, az előtte és a mögötte levő falon is lógott egy-egy óra, hogy mind ő, mind a vendégei tudják mihez tartani magukat. Ha valaki mégis tovább maradt a megszokottnál, belépett a titkárnője, és bejelentette, hogy megérkezett a következő tárgyalófél.

Egyre, fél kettőre ez a munkaszakasz is befejeződött, Kádár felkelt a székéből, és végigjárta a házat, meglátogatott néhány titkárt, osztályvezetőt. Helyére visszatérve megebédelt, általában fasírtot, tepertőt, felvágottat evett, a gyerekkori beidegződések nyomán egy falatot sem hagyott a tányérján, citromos-rumos teát ivott hozzá.

Ebéd után Kádár hátravonult az irodája mögötti kis szobába, lefeküdt és aludt egy-másfél órát. A titkárnője négy órakor kopogással ébresztette. A pihenőtől felfrissült, szinte a reggeli energiájával folytatta a napot.

Újra külső embereket fogadott, tárgyalt velük, telefonokat intézett, majd ezzel is végezve, a referenseknek kiadta a másnapra elvégzendő feladatokat, és egy nagy táskát ő is megrakott ügyiratokkal, aktákkal, olvasnivalóval. Ő nem tartotta be az ötórai „fájrontot", általá-

ban nyolcig dolgozott. Néha úgy elfáradt, hogy a leírt szövegben duplázta a betűket, két á-t vagy b-t írt, ilyenkor megkérte a beosztottait, hogy különös gonddal nézzék át az anyagot.

Kádár nem szeretett diktálni, utasításait egy cédulára jegyezte fel, melyet gemkapoccsal fűzött az ügydarabhoz. Ez általában is jellemezte a munkastílusát, a hivatalos beszédeire is úgy készült fel, hogy egy papírszeletre írta fel mondanivalóját, teljesen kidolgozott szöveget ritkán rakott maga elé. Dr. Magyar Kálmán így emlékszik vissza erre a szokására:

„A kibontakozó gazdasági válság idején az a pletyka járta, hogy ha gyűléseken Kádár papírból beszél, ha csak felolvassa a szöveget, akkor nagy baj van, mert azt mondja, amit (elsősorban szovjet részről) ráerőltettek. Ha viszont szabadon beszél, akkor még nincs itt a vég. Lehet, hogy eljutott hozzá ez a szóbeszéd, mert néha tréfát űzött belőle, zsebéből kivette a papírt, és olvasni kezdte: »Kedves elvtársak! Elvtársnők!« – majd összehajtotta a lapot, zsebre tette, és szabadon folytatta a mondanivalóját. Lehetett hallani, hogy mindenki fellélegzett a teremben."

Katona István mutatott egy-két utasításokat tartalmazó cédulát. Kádár kézírásából önkéntelenül az jutott az eszembe, hogy kisiskolás korában figyelmes, és rendes külalakra is sokat adó tanítónő ismertette meg vele a betűket, szabályos és könnyen olvasható sorokat vetett a papírra.

Miután felkelt az asztalától, még egyszer végigsétált a Pártközpont már kihalt folyosóján. Ha bent találta valamelyik munkatársát, bekopogott hozzá, és elbeszélgetett vele. Ha megkínálták, általában egyujjnyi whiskyt fogadott el, ennek a felét is áttöltötte a partnere poharába.

Az italnál sokkal erősebben élt benne a dohányzás iránti szenvedély. Napi húsz cigarettát szívott el, az orvosok hiába próbálták rábeszélni, hogy csökkentse a fogyasztását, Kádár csak legyintett:

– Ha most lemennék tízre, akkor legközelebb már csak ötöt engedélyeznének – mindennek van fele.

Rétsági professzor – Kádár János egyik állandó kezelőorvosa – Gál Jolán újságírónőnek egy jellemző apróságot mesélt el az első titkár precizitásáról, mely még a dohányzási szokásokban is megnyilvánult:

„...Általában gyufával gyújtott rá – a gyufásdobozra, amit használt, mindig húzott egy kis vonást. Ezzel jelezte, hogy hol van a gyufák feje, hogy amikor használja, ne kelljen forgatnia a dobozt, hanem tudja, hol lehet azt az ujjával megfogni." (Én nem tartom kizártnak, hogy itt többről van szó puszta pedantériánál, nem szívesen mozgatta börtönben tönkrement csuklóját.)

Általában a felesége jött érte, sétálgattak a Duna-parton, aztán kocsiba ültek, és vagy betértek vacsorázni a közelben fekvő külügyi szállóba, vagy hazamentek, és valamilyen hideg ételt ettek. Maguknak tálaltak, csak egy háztartási alkalmazottat tartottak, aki addigra már rég hazament.

Vacsora után Kádár nekiállt feldolgozni a nagy aktatáskában magával hozott anyagot. Legföljebb négy-öt órát aludt, azt is altatóval, de előfordult, hogy munkával töltötte az egész éjszakát Az elintézett iratokat visszszarakta a táskába, reggelenként a felesége egy órával korábban járt be dolgozni, mint ő, vele küldte be a titkárságra. Korán kelt, és megkezdte a felkészülést az új napra.

– Tevékenysége messze túlterjedt az első titkár számára meghatározott feladatok körén – mondja egykori referense, Katona István –, kancelláriájához tartozott az úgynevezett „Panasziroda" is, sőt a köznyelv épp ezt a részleget nevezte Kádár-titkárságnak. Minden magyar állampolgárnak jogában állt, hogy felszólalásával, tiltakozásával ide forduljon, függetlenül attól, hogy az illető párttag-e vagy sem. Kádár azt a véleményt vallotta: nincs olyan nagy ügy, amellyel ne volna szabad foglalkozni, és nincs olyan jelentéktelen, mellyel ne volna kötelező.

Számtalanszor lehetett hallani, hogy a valódi vagy vélt igazukban megsértett emberek azt vetették oda utolsó érvnek, hogy „akkor megírom a Kádár-titkárságnak!". Az iroda nem minősült jogi fórumnak, bírósági peres folyamatokba sem avatkozhatott bele, de igyekezett méltányossági alapon megoldást találni a panaszokra. Ha más nem is, de Kádár neve a levél felzetén visszariasztotta azokat, akik áthágták a társadalom normáit. Ez a beavatkozás látszólag ellentmond a törvényességnek, de az ország életében sűrűn akadnak olyan helyzetek és ügyek, mikor inkább a méltányosság mutatja meg a helyes döntést.

Ez az intézmény szorosan kapcsolódott Kádár János személyéhez, nem véletlen, hogy amikor Grósz Károly lett az első titkár, szinte azonnal megszüntették ezt a panaszirodát.

Kádár ritkán adódó szabadidejét lehetőleg olvasással töltötte, ezen kívül csak egy péntek esti filmnézést engedélyezett magának. A Filmfőigazgatóság alagsori nagytermében vetítettek neki többnyire egy-egy amerikai vígjátékot. Dörzsölt filmrendezők időnként be-

csempészték egy-egy frissen elkészült alkotásukat, melyet a cenzúra nem akart engedélyezni, abban reménykedtek, hogy az első titkár majd felülbírálja ezt a döntést. Ez néhány esetben meg is történt, például Kovács András súlyos társadalmi problémákkal küszködő művével, a „Nehéz emberek"-kel.

– Igen, ez így van – sajnos! – mondta Kádár, és ez a mondat megnyitotta a film útját a nagyközönség felé.

Színházba csak akkor járt, ha az Aczél házaspár valósággal magával cipelte. Ha rá tudták bírni, úgy foglalta el a helyét, mint egy átlagos néző, ebben is különbözött Rákosi Mátyástól, aki egy szigorúan őrzött helyiségben várta ki, amíg a lámpák elsötétednek, és csak akkor jött elő, és a páholyában is biztonsági emberekkel vétette körül magát.

Szerette a természetet, el-eljárt vadászni.

„...A vadászati stílusa is jellemző volt Kádárra – írja Aczél György –, nem kockáztatott feleslegesen, nem akart nagy eredményeket felmutatni. Mérhetetlen mértékletességgel vadászott, egy-egy szép trófea után évekig csak selejtet akart lőni: nem fogta el a vadászat mámora. Egyetlen világrekordot lőtt, de azt is csak azért, mert félrevezették, azt mondták neki, hogy egy közepes dámszarvas. Ha utolsó éveiben elment társas vadászatokra, mindig azt kérte: olyan helyre osszák be, ahol nem kell sokat használnia a puskáját."

Aczél szavai mellé oda kívánkozik egy fővadász róla adott jellemzése:

„...sosem Kádár elvtárs lövi a legtöbb vadat, és mindig ő használja el a legkevesebb töltényt..."

Az ilyen alkalmakkor tanúsított magatartását érdemes összehasonlítani más szocialista pártvezetőkével, például Ceauşescuéval vagy Hruscsovéval. A „Kárpátok Géniusza" nyolc-tíz kastélyt tartott fenn magának

saját használatra Románia különböző tájain, ha felkereste valamelyiket, ötméterenként felállított rendőrök és katonák biztosították az útját, az erdőben beetetéssel odaszoktatott, világrekorder medvepéldányokat tereltek a puskacsöve elé. Hruscsovról is kevés jót jegyeztek fel a vadászat annaleseiben. Egyszer állítólag a zsákmánynak kijelölt szarvast egy vastag nejlonfonattal a fához rögzítették, de a szovjet pártvezérnek sikerült ezt a célpontot is elvéteni, az állat helyett a kötelet találta el.

Kádár még ebben a kedvtelésében sem fogadott el kivételezést, közhasználatú szállásokon helyezkedett el. Mikor Somogyban a túlbuzgó helyi vezetők egy vadászkastélyt építettek neki, széles ívben elkerülte az ottani területet. Esténként együtt vacsorázott a társaival, rabló ultit játszottak, tízfilléres alapon, a többiek egy forintra akarták emelni a tétet, de Kádár azt már hazardírozásnak tekintette.

Itt is megpróbálta érvényesíteni azt az elvet, hogy a vezetők ingyen semmihez se juthassanak hozzá, mindenért fizessék meg a méltányos árat – ennek a jegyében szüntette meg azt a budapesti Széchenyi utcában működő boltot is, ahol a kiválasztottak magas kedvezményeket élvezhettek. Kádár a vadászházban is szó nélkül és az utolsó fillérig kiegyenlítette a számlát – néhány társa viszont sokallta a szállás és koszt díját, olyanokba kötöttek bele, hogy valamelyik nap nem is fogyasztottak reggelit, mégis felszámolták nekik.

Azt se engedte, hogy valaki a munkát összekeverje a szórakozással. Egy időben bevett szokásnak számított, hogy a vidékre kiszálló ellenőröket a helyiek meghívják egy-egy alkalmi vadászatra. Egyszer jelentették Kádárnak, hogy valamelyik felelős pártfunkcionárius kiküldetése helyszínére tartva megcsúszott az úton, és a

balesetet helyszínelő rendőr vadászfegyvereket talált a kocsi csomagtartójában. Kádár felelősségre vonta és megbüntette az illetőt.

A hivatásos vadászok szerették, ennek számos jelét adták. A hajtók egyszer elevenen fogtak el egy fácánt, felajánlották neki, de Kádár elhárította az ajánlatot:

– Köszönöm, de nekem épp elég az a néhány tyúk, amely ott kapirgál az ablakunk előtt. Ha ezt most hazavinném, a feleségem rögtön csináltatna még egy ketrecet a kertünkben.

Mikor fel kellett hagynia a vadászattal, akkor is szeretett a szabadban járni. Folyamatos fülzúgás gyötörte, mely még alvás közben is elő-előjött, csak akkor enyhült, ha sétálgatott az erdőben vagy valamilyen ligetes vidéken. Fenn a dobogókői hegyi ösvényeken gyakran lehetett látni egy jellegzetes hármast: elöl Kádár lépkedett gondolataiban elmerülve, a felesége, hogy ne zavarja a töprengésben, egy-két méterrel lemaradt tőle, mögöttük pedig tisztes távolban haladt a személyi biztosító.

Luxusutakat nem tett, mint említettem, már betöltötte a negyvennyolcadik évét, mikor először lépte át a határt – nyugati irányban. Gyakran meghívták a Szovjetunióba vagy más szocialista országokba, hosszabb-rövidebb pihenőre, de Kádár, ha csak tehette, itthon töltötte a szabadságát – többnyire az aligai pártüdülőben. Előfordult, hogy édesanyját, a félig vak Csermanek Borbálát is levitte magával. Kádár az úgynevezett „Aliga I"-ben kapott egy lakosztályt – itt helyezték el a magasabb rangú funkcionáriusokat, az alacsonyabb beosztásúakat az „Aliga II"-ben, ez egyben más ellátási fokozatot jelentett. Kádár, ha megszüntetni nem is tudta ezt az elkülönítést, mindent megtett az enyhítésére, például intézkedett, hogy az üdülőben kialakított

uszodát és más létesítményeket is használhassa mindenki.

Akárhogy is nézzük a mindennapjait-ünnepeit, csak azt mondhatjuk, hogy kevés látványos szín keveredett bele. Kádár János életét alárendelte a munkájának. Akadhatnak olyanok, akik ezt „kispolgári életformának" minősítik, Kádár, ha meghallotta volna, aligha sértődik meg ettől a vélekedéstől. Egyrészt soha nem találta sértőnek ezt a magyar emberek tömegeire érvényes jelzőt, másrészt úgy gondolta, hogy az idővel-erővel takarékoskodó, túlzásoktól tartózkodó puritán életvitel a legforradalmibb magatartás, mert lehetővé teszi, hogy minden energiát – képességet a nagy célok szolgálatára lehessen fordítani.

Vége az első kötetnek

SZTE Egyetemi Könyvtár
SZEGED
1

X 14022

X 59.295

MOLDOVA GYÖRGY

KÁDÁR JÁNOS

Második kötet

URBIS KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2006

© Moldova György, 2006

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000611423

X57396

ISBN 963 9706 00 0 ö
ISBN 963 9706 02 7 Második kötet

Urbis Könyvkiadó, Budapest
A kiadásért felel a Kiadó igazgatója
Irodalmi vezető: *Urbán László*
Műszaki vezető: *Jordán Gusztáv*

A kiadvány a debreceni könyvnyomtatás
több mint négy évszázados hagyományait őrző
ALFÖLDI NYOMDA Zrt.-ben készült a 2006. évben
Felelős vezető: *György Géza* vezérigazgató
A nyomdai megrendelés törzsszáma: 6926.49.01

XVII.

„Kádár János eredetileg nemcsak képzetlen, de műveletlen is volt" – állapítja meg róla egy 1948-ban megfogalmazott jelentését elemezve Gyarmati György, a hatásos ítéleteket kedvelő történész. „Stilisztikai és helyesírási otrombaságai Kádár korabeli műveltségi szintjéről tájékoztatnak." Egy másik historikus hozzáteszi: „ahhoz képest, hogy honnan indult, akár műveltnek is tekinthetjük, ahhoz képest viszont, hogy milyen pozíciókat töltött be Kádár 1945 után, műveletlenségének kérdésében Gyarmatinak kell igazat adnunk".

Már valamikor a 2000-es évek elején Aczél Endre újságíró egy Népszabadság-beli cikkében „ostoba panel prolinak" nevezte Kádár Jánost. Aligha személyes sértettsége, háttérbe szorítottsága sugallta neki ezt a jelzőt. Aczél Endre a szocializmus idején a legfuttatottabb zsurnaliszták közé tartozott, hosszú évekig töltötte be a londoni, majd a pekingi tudósító irigyelt posztját.

(Nomina sunt odiosa – a nevek említése gyűlöletet vált ki. Ilyen alapon jobban járnék, ha Aczélt és a később szóba kerülő újságírókat egy semleges kezdőbetűvel jelölném. Azt hiszem, semmiképp sem szolgálnak rá az anonimitás kedvezményére. Hasonló esetekben ők soha nem fogják vissza magukat, és gátlástalan pankrátorok ellen nem lehet görög-római stílusban birkózni.)

Valóban műveletlen volt-e Kádár János? Hazulról, a

Dob utca 10. szám alatti ház egyetlen helyiségéből álló viceházmesteri lakásából kevés tudáselemet hozhatott magával. Mint mondani szokás, ha nekidőlt a falnak, egy fedő esett a fejére, és nem egy Dante-kötet. Idegen nyelveket nem beszélt, oroszul és németül értett valamicskét, főiskolát-egyetemet nem végzett.

Mikor Huszár Tibor a Kádár Jánosról írandó könyvéhez gyűjtött anyagot, útbaigazításért felkereste Katona Istvánt, az első titkár már említett irodavezetőjét is. Katona beszélgetésük elején figyelmeztette:

– Ne ugorjon be annak a tévhitnek, hogy Kádár műveletlen volt. Egy politikus műveltségét nem az jelzi, hogy milyen pontossággal fütyüli el, mondjuk a Tannhäuser dallamait, hanem a teljesítménye és az elfogadottsága. Kádár egyenrangú társként tudott tárgyalni akár Brezsnyevvel, akár Thatcher asszonnyal, akár a spanyol királlyal.

– „...Mégis tévednek azok, akik primitív embernek tartották Kádár Jánost – írja róla Aczél György. – Rendkívül okos volt. Műveltsége az a munkásműveltség, mely sok tekintetben rokonítható Veres Péter paraszti műveltségével, de kevésbé volt bonyolult és hiányzott belőle az autodidakták nagyképűsége is... Társadalomtudományi műveltsége messzemenően felülmúlta egy átlagos munkásét. Ugyanakkor megtartotta primitívségre utaló, de nem primitívséget jelentő szokásait, mint például a »bottya« helyett dunántúli tájszólással a »botja« kiejtést. Figyelmeztetések ellenére tartotta meg, tudatos arcként."

Nehéz meghatározni, hogy mit értünk műveltségen, mindenképpen túlterjed a lexikális adatok felhalmozásán – ez gyakran passzív szellemi vagyon, egy olyan várhoz hasonlít, melyből nem tudnak kijönni a katonák. A görögök, mint köztudomású, az úszni tudást is a műveltség részének tekintették.

„...Ha viszont nemcsak egyféle műveltség létezik – folytatja Aczél György –, ha egyként lehet művelt egy parasztember, egy műszerész, egy könyvtáros és egy egyetemi tanár, ha a műveltség nem csak a mindentudás és minden összefüggés csalhatatlan ismerete, hanem a gyarló igazságkeresés is, az eligazodás, a megértés, a lényeglátás és a használni tudás és akarás is, akkor Kádár János aligha tekinthető műveletlen átlagembernek."

Egyszer különös tapasztalatokat szereztem Kádár gondolkodásának jellegéről. A halálának évfordulóján rendezett ünnepségen egyszer azzal próbálták meg színesíteni az eseményt, hogy magnetofonról beadják Kádár János régi beszédeinek részleteit. Az ötletet mindenki jónak találta, emlékeztek rá, hogy például a kongresszusokat lezáró összefoglalói valósággal lenyűgözték a hallgatóságot, még a vendégként jelen lévő Kodály Zoltán is elragadtatva figyelte. A kísérlet nem sikerült, majdnem hogy érdektelenségbe fulladt, a következő alkalommal már nem is került sor rá.

Ő minden szónoki tehetsége ellenére nem volt aranyszájú orátor, nem tartott idézhető aforizmákban bővelkedő, az öröklétnek szánt eszmefuttatásokat, minden megnyilvánulásában az adott időszak konkrét valóságához és a belőle fakadó tennivalókhoz kötődött. Eszmei és elméleti fejtegetésekre pedig egyáltalán nem fordított időt és energiát.

„...Az elmélet a gyakorlatért van – mondta egyszer Aczél Györgynek –, más értelme és rendeltetése nincs. Nem azért tanulunk, hogy tanuljunk, hanem azért, hogy jobban dolgozhassunk... Mozgalmunkban is előfordult: egyesek úgy vélték, a tömegek arra valók, hogy

elméleteket próbáljunk ki rajtuk... Az ilyen próbálkozásoknál előfordulhat ugyan, hogy az elmélet megállja a helyét, de ez ritkaság, a páciensek többnyire belehalnak és a tömegek agyonütik a tételek kiagyalóit.

...Jellemző vonása volt: az ideológia mély lebecsülése – folytatja Aczél. – Miközben az ideológia jelentőségéről szóló üléseket vezetett, itt maga is hangoztatta a fontosságát, legbelül nullának, kártékony dolognak tekintette. Számára csak egyetlen dolog számított, hogy hogyan élnek az emberek az országban, mérhetetlen pragmatizmusával csak erre figyelt. [Ha el is jutott a marxi tételig, miszerint nincs gyakorlatibb dolog a jó elméletnél, soha nem helyezte gondolkodásának centrumába. – M. Gy.] Az a fajta marxizmus, ami a Szovjetunióból áradt, kiábrándította, musz feladatként kezelte és valójában soha meg nem engedte, hogy az éppen aktuális tételeket átvenni és alkalmazni próbálják. Attól félt, hogy a szocialista Magyarország – ez a lakályossá teendő épület összedől, ha elkezdik ideológiai szempontok alapján átformálni...

A ideológia tolldíszként maradt meg – folytatja Aczél –, amit belső és külső okok miatt viselni kellett, de száz és száz megjegyzése tanúskodik arról, hogy mennyire lenézte azt. Amikor Herczeg Ferenctől felolvastam neki, hogy a hittan tanároknak ki volt adva egy utasítás, mely szerint csak püspöki engedéllyel lehet buktatniuk, mert nem az a fontos, hogy valaki tudja-e a hittant, hanem hogy megkedvelje, akkor arra biztatott, hogy a marxista oktatóknak is mondjam el, mert mélységesen lenézte őket és úgy tekintette, mint akiket el kell tartani anélkül, hogy bármi praktikus hasznuk lenne. Tehát itt is tetten érhető az a pragmatikus államférfi, aki jobb életet akart, aki tudta, hogy az úgynevezett kispolgárosodás: az önálló ház, kis telek, az autó,

az utazás kell az embereknek és nem az ideológia. Ezzel is magyarázható, hogy a saját szocializmusa alapkérdésének tekintette az életszínvonal rendszeres emelkedését..."

Érdekes megemlíteni első találkozását a marxista elmélettel. Kádár gyerekkorától fogva szeretett sakkozni, az utcai lámpák fényénél ülve sokszor éjfélig tologatta a bábukat. Társadalmi helyzetéből kiindulva feltételezem, hogy a sakk nemcsak időtöltést jelentett a számára, hanem az egyenlőség szimbolikus terepét is, egy vagyoni, származásbeli és egyéb előjogokkal felszabdalt világban. A sakktáblán mind a két fél ugyanannyi figurával és lépéslehetőséggel rendelkezik, érvényesül az igazság: aki jobban játszik, az nyer.

Kádár tizenéves korában elindult kezdők számára rendezett versenyeken is, sikeres szereplése jutalmául egyszer Engels: Anti-Dühring, vagyis „Hogyan forradalmasítja Eugen Dühring úr a tudományt" című könyvét kapta. Kádár emlékezéseiben azt írja, hogy ez az olvasmány alapvetően meghatározta gondolkodásának irányát, szinte betűről betűre küzdötte át magát az ismeretlen elvont fogalmakon.

Nem tudok elfojtani némi kétkedést, hogy a kamaszkorú Kádárnak sikerült megbirkóznia ezzel az elvont elméleti szöveggel. Nem illik magamra hivatkoznom, mégis azt kell mondanom: felnőtt fejjel, főiskolai végzettséggel a hátam mögött olvastam el ezt az Engels-művet, és csak kínlódva, pontosabban szólva nem teljes sikerrel rágtam át magamat rajta. Találomra idézek egy nehezen felfogható részt:

„Dühring azt mondja: »Az elosztási érték tisztán és kizárólag ott van meg, ahol a nem termelt dolgok felet-

SZOBI

ti rendelkezési hatalmat, avagy (!) közönségesebben szólva magukat a (nem termelt) dolgokat teljesítményekre vagy tényleges termelési értékű dolgokra cserélik ki.« Engels megjegyzése:

Mi egy nem termelt dolog? A modern eljárással megmunkált föld? Vagy oly dolgok talán: melyeket nem maga a tulajdonos termelt? De az ellentét a »tényleges termelési érték«. A következő mondat megmutatja, hogy az ismét egy mauvais calembour. Nem termelt természeti tárgyakat egy kalap alá vesz »ellenszolgáltatás nélkül elsajátított értékalkat részeként...«"

Nem könnyű olvasmány egy tizenéves gyerek számára.

Ami a sakkozáshoz való viszonyát illeti, hamar szakítani kényszerült ezzel a szórakozásával, idejét az inaskodás és a korán elkezdett mozgalmi munka foglalta le. Már az ország első embereként beszélgetve Portisch Lajos nagymesterrel, azt mondta, ha folytathatta volna a játékot, lehetséges, hogy eléri a mesteri címet.

Játékerejéről csak két nyom maradt fenn. Portisch egy nyilatkozatában megemlíti, hogy 1973-ban rövid, úgynevezett „négykezes" partikat játszottak.

„...Kádár partnere Karpov nagymester volt, az enyém Pavlov szovjet nagykövet. Mint a pingpongban szokásos, mind a két oldal felváltva húzott, közben nem tárgyaltuk meg a lépéseket. Két parti döntetlenül végződött, a harmadikat a Karpov–Kádár páros nyerte meg. Karpov akkor még nem játszott nálam jobban, de Kádár jobban sakkozott, mint Pavlov."

Egyszer láttam Kádárnak egy játszmáját valamilyen gyűjteményben, de csak a feléig közölték a partit, a szakmai elemzés ott politikai mocskolódásba ment át.

A sakkozás minden bizonnyal erősen befolyásolta a

gondolkodását. Egyrészt megtanulhatta, hogy minden hibáért csak önmagunkat okolhatjuk, másrészt mindig arra kell felkészülnünk, hogy az ellenfél a számunkra legkellemetlenebb lépést húzza. Kádárnak a politikában megnyilvánuló taktikai érzéke, stratégiai vonalvezetése, a hosszú kivárás sok szempontból ide vezethető vissza.

A Kádár Jánossal foglalkozó tanulmányok szerzői gyakran megemlítik, hogy mindig is fenntartással kezelte az értelmiséget. Nem tartotta önálló osztálynak, csupán az uralmon levőkhöz idomuló társadalmi rétegnek, melynek tagjai úgy viselik magukon az eszmei meggyőződésüket, mint a zsoldosok az éppen aktuális egyenruhájukat, anyagi vagy egyéb előnyök felkínálására bármikor készek egy másikra cserélni. Valóban így gondolta-e, nem tudhatjuk.

Néha ugyan megmutatta magát vezető értelmiségiek társaságában, ismerünk például olyan fotót, amelyen Törőcsik Mari ad tüzet neki, egy másik felvételen Bessenyei Ferenc, Kiss Manyi és más színészek veszik körül, Németh László, Illés Endre koccint vele. Aligha a saját kedvére tette, csak el akarta kerülni a híreszteléseket, hogy szemben áll a szellemi arisztokráciával.

„Olykor sikerült rávenni, hogy találkozzék Illyés Gyulával, Lukács Györggyel és másokkal, de mindig megkönnyebbült, mikor ezek az összejövetelek véget értek... Egyetlen értelmiségi réteghez sem fűzte személyes kapcsolat... Kádár számára a nép elsősorban a dolgozó embereket, a munkásságot és a parasztságot jelentette és csak másodsorban az értelmiséget" – írja Aczél György.

Nem folytatta Rákosi Mátyás fraternizáló politikáját,

aki Veres Pétert komámnak szólította és verstani tanácsokat adott Juhász Ferencnek. Fenntartásai néha „átütöttek a szigetelésen", ilyenkor kemény szavakat használt.

1961 júliusában Illyés Gyula a következő levéllel kereste meg:

„Kedves Barátom!

Hivatalos természetű ügyben fordulok Hozzád, az alábbi hivatalos, pecséttel ellátott levelet kaptam, vidéki tartózkodásom miatt csak a mai napon:

»A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány
Első Elnökhelyettese

Tisztelt Illyés Gyula!

Az újabban megjelent allegóriáidat is érdeklődéssel olvasom. Ezek eszembe juttatják ‚figyelmességedet', amellyel tavaly az Élet és Irodalomban megjelent ‚Sötét' című versedet elküldted nekem és ezzel külön felhívtad rá a figyelmemet. Igaz, annyi bátorságod nem volt, hogy a saját nevedben tedd meg, hanem hitvány módon Dömöcki János nem létező mérnök nevét választottad. Szerencsére az írásodat jól ismerem, és így nem volt nehéz rájönni, hogy ki rejlik az álnév mögött. Magatartásod miatt én már rég lemondtam arról, hogy a kettőnk közötti barátságról beszéljek, mégis megkérdem: nem érzed, milyen mélyre süllyedtél a szarban?

Budapest, 1961. július 3.

Üdvözlettel
Kállai Gyula (s. k.)«

Ilyen indulatú levélre nincs módom válaszolni. A vádat és a sértést azonban vissza kell utasítanom. Ez igen könnyű. Általad kérem, de a pályámat és életemet téve rá, állapítsa meg azonnal hites írásszakértő és törvényszéki ujjlenyomat-vizsgálat, hogy otromba provokáció történt: ezt a névtelen levelet nem én írtam. Soha nem írtam névtelen levelet.

Amilyen eredetű, természetű és alap nélküli az egyik vád, olyan a másik. Bizalommal kérem válaszod, a továbbiakban mitévő legyek.

Őszinte nagyrabecsüléssel köszönt
Illyés Gyula

Cím péntekig: Budapest, II. Józsefhegyi u. 9.
Azontúl: Tihany, Veszprém m."

Kádár János, bár elborították az országos fontosságú ügyek, mindig készen állt, hogy akár személyesen, akár munkatársain keresztül megvédje a méltatlanul, igazságtalanul megbántott embereket. Ez a személyeskedő torzsalkodás azonban feldühítette:

„Illyés Gyula író
Budapest,
Józsefhegyi u. 9.

Tisztelt Barátom!

Megkaptam július 9-én kelt különös tartalmú leveled. Érdemi választ nem tudok adni. Ugyanis más irányú elfoglaltságom miatt nem vállalkozhatom arra, hogy számodra postás és írnoki munkát végezzek.

Ha úgy gondolod, hogy a szóvá tett ügy további tisztázást kíván, akkor ezt légy szíves és végezd el az én személyem közreműködése nélkül.

Minden jót kívánok, üdvözlettel
Kádár János"

Emlékezetes marad állásfoglalása egy Hofi Gézával kapcsolatos ügyben is. A zseniális, de szertelen humorista gyakran túllépte a véleménynyilvánítás illendő határait, egy előadóestjén nyílt színen „görény"-nek nevezte Végh Antal írót, annak a „haknikról" szóló riportját nehezményezve. Fekete Sándor, a „Tükör" főszerkesztője lapjában visszautasította ezt a méltatlan gesztust, Hofi Kádárhoz fellebbezett. Az első titkár nem ismerte a hátteret, ezért nem nyilvánított véleményt, csak annyit jegyzett meg:

– Szerintem éppen ideje volt, hogy valaki ezt megmondja Hofi elvtársnak!

Hofi akkor valószínűleg nem örült ezeknek a szavaknak, de később őszinte tisztelettel emlékezett Kádár Jánosra.

Ellenérzései, mint említette, a sajtóra is kiterjedtek. Fennmaradt az a megjegyzése az újságírókról, hogy „azt hiszik, ők csinálják a változásokat, mint ahogy a kakas is azt képzeli, hogy ő kelti fel a napot".

Kádár János a hivatalával kötelezően vele járó megnyilvánulásoktól eltekintve kerülte a sajtóban való szereplést. Csak ritkán adott interjút magyar újságíróknak. Környezetét is óva intette ettől:

– Ha leáll velük beszélgetni, a saját felelősségére teszi! – figyelmeztette az egyik referensét.

Kivételes esetnek számított a május elsejei felvonulást követő televíziós nyilatkozat, melynek időtartama

legfeljebb tíz percre korlátozódott. Egyszer a szokásos partnere helyett egy külföldről frissen hazatért újságíróra bízták a feladatot, aki nem ismerte ezt a megkötést és túllépte a megszabott időt, Kádár tekintete valósággal megdermesztette a túlbuzgót.

Ha valamelyik műsorban az ő személyét, arcát mutatták, kiment a szobából, sajnálta azt az időt, melyet „a szem rágógumijára", a televízió nézésre fordított kedvenc időtöltése: az olvasás helyett. (Egy évben egyszer azonban biztosan bekapcsolta a készüléket, május elsején, mikor Moszkvából a Vörös téren rendezett parádét közvetítették. Nem a dekorációk, a látványosságok érdekelték, csak a vezetői tribünt figyelte: ki hol áll az emelvényen, beljebb vagy kijjebb, előrébb vagy hátrébb került, ebből messzemenő következtetéseket tudott levonni a szovjet irányításban végbemenő változásokról.) Nem járult hozzá ahhoz sem, hogy a Magyar Televízió portréfilmet készítsen róla.

Miből eredt ez a viszolygás? Aligha a külseje miatt restelkedett, hiszen például Rákosi Mátyással ellentétben magas, egyenes testtartású, jó megjelenésű ember volt. Magyarázatért megint Aczél Györgynek róla készített életrajzi vázlatához kell folyamodnunk.

„...Kádár János személyiségének, politikai habitusának egyik legjellemzőbb vonása: félelme, tartózkodása a nyilvánosságtól. Ez alapvető zárkózottságából, óvatosságából adódott. De mentalitásán, belső indítékain kívül az is szerepet játszott, hogy ahhoz a bonyolult taktikai játszmához, lehet mondani taktikai zsenialitáshoz, amellyel a 32 évet végigcsinálta, nem illett a nyilvánosság. Erről egyszer 1975-ben a kongresszus alatt egy éjszaka a pártközpont foyer-jában azt mondta nekem: minek a nyilvánosságnak azt a sok szennyet, nehézséget, szörnyűséget tudni, csak megterheljük vele

az embereket. Ha a tizedét is tudnák annak, amit ő, csak megzavarnánk az életüket..."

Nem hiszem, hogy csak a szerepléstől való irtózás állt volna a háttérben. Kádár Jánosban mélyen éltek Lenin értékelései a közélet különböző jelenségeiről, és ő az újságírókat egyszer úgy rangsorolta, hogy morálisan közvetlenül az örömlányok, kerítők és lakájok után következnek. Ezt egy életre megjegyezhette magának, 1951-es letartóztatásakor, majd 1956-ban is a saját bőrén érezhette a zsurnaliszták rágalomhadjáratát és később élete utolsó szakaszát is megkeserítették.

Annyi azonban elmondható, hogy az idők folyamán olykor enyhültek a fenntartásai, Pethő Tibor, a Magyar Nemzet egykori legendás főszerkesztője így emlékszik meg a kapcsolatuk alakulásáról:

„...És Kádár, azt sem tudom, hogy velem szemben is, de azt tudom, hogy a szakmával szemben nagy bizalmatlansággal viseltetett. Nem szerette az újságírókat. Szirmainak, a KB titkárának a javára írandó, hogy ő megpróbálta befolyásolni Kádárt, hogy az újságírók nem mind betyárok és gazemberek, hogy azért lehet velük beszélni."

A közbenjárás, legalábbis Pethő esetében eredményesnek bizonyult, mert hatvanadik születésnapján az első titkár levélben üdvözölte őt. Az újságíró a következő szavakkal köszönte meg a gratulációt:

„...Önnek, Kádár elvtárs, bizonyára nem hangzik különösnek, amikor a mi nemzedékünk tagjai kivételes szerencsének mondják, hogy a két évtized roppant törekvéseinek szemtanúi, részesei, kortársai voltunk... Jó érzés az Ön által kialakított és folytatott magyar politikát szolgálni, képviselni valamilyen területen, de különösen a közéletünkben és az újságírói hivatásban. Az ember végre-valahára szeretheti a hazáját, de büszke is lehet rá, hogy magyar..."

XVIII.

A Kádár Jánossal foglalkozó könyveken, tanulmányokon és néhány személyes tapasztalatomon kívül csak a néhai első titkár munkatársainak emlékezéseire, a velük folytatott beszélgetésekre, a tőlük kapott írásbeli anyagokra, illetve videofelvételekre támaszkodhattam. Ha számításba vesszük, hogy Kádár János 1912-ben született, tehát ha élne, már betöltötte volna a 94. évét, ez azt jelenti, hogy a környezetében dolgozók is inkább már a 85., mint a 80. esztendejükben járnak. Szinte havonta értesülök egy-egy halálhírről.

Akik még élnek, azok is ritkán, mondhatni sohasem szerepelnek a nyilvánosság előtt. Némelyikük korábban, közvetlenül a rendszerváltás után még vállalkozott rá, hogy leüljön a kamera elé, nem a saját mentségüket keresték, inkább Kádár János emlékét kívánták megóvni. Igyekvésük szinte mindig kudarccal járt, vagy le sem adták a velük készült anyagot, vagy megvágták és „...Így látta X. Y., ezzel szemben az a valóság, hogy..." formában beépítették átok-gyilok hadjáratukba, ezt megtapasztalván az öreg férfiak és nők végképp visszahúzódtak.

Megtiszteltetésnek tekintem, hogy – egy-két kivételtől eltekintve – nem utasították el az én jelentkezésemet, de többen is anonimitást kértek, attól tartva, hogy a gyerekeket, unokákat, dédunokákat retorziók érhetik. Kívánságukat, természetesen, elfogadtam.

Egy öt-hat tagú társasággal egy budai lakásban ültem le beszélgetni, valaha valamennyien a külpolitika területén dolgoztak. Szavaikból az a vélemény bontakozott ki, hogy Kádár János a nemzetközi kapcsolatok irányítását tekintette a legfontosabb tevékenységének.

– Kedvenc olvasmányai közé tartozott Bethlen Gábor emlékezéseinek könyve, aki a török fennhatóság és a német fenyegetések között egyensúlyozva teremtette meg Erdély aranykorát. Gyakran idézte a fejedelem egyik mondását, mely szerint: „nem lehet mindent megtenni, amit kellene, de mindent meg kell tenni, amit lehet". Abban is hasonlított a helyzete Bethlen Gáboréhoz, hogy ő sem tudhatta, melyik udvartól küldtek éppen kémeket az ő környezetébe.

Kádárnak minden döntésénél figyelembe kellett vennie, hogy határozatait a szovjet vezetés gondosan ellenőrző tekintete kíséri. Felolvasok egy részletet a jelenlevőknek Aczél György elemzéséből:

„...Moszkva bizalmi emberei ott ültek minden vezető testületünkben, beleértve a Politikai Bizottságot is. Kádár tudatában volt annak, hogy rövid idő alatt mindenről értesülnek, ami csak elhangzik, sőt, a jegyzőkönyveket is megkapják..." Igaz ez?

Az asztal körött ülők egyike rábólint:

– Így volt! A Külügy összefoglalta a magyar diplomatáktól érkező jelentéseket a Politikai Bizottság számára, és ebből – bár semmiféle megállapodás nem írta elő – egy példányt kapott a budapesti szovjet nagykövet is. Csak később, már Péter János miniszterségе alatt vezettük be, hogy kétféle beszámolót készítettünk: egyet „pro forma" a szovjetek számára, és egy valódit a Politikai Bizottságnak.

– „Számtalanszor szólt rám – folytatom az Aczél-idézeteket –, hogy miért beszélek ilyen nyíltan a Politikai Bizottságban:

– Hát nem tudod, hová megy minden? – kérdezte Kádár. Egy alkalommal tréfásan megjegyezte közeli munkatársára célozva: jó, hogy itt van nemcsak a magyar, de a szovjet elhárítás is, most már nyugodtan beszélhetünk!"

– Ez is így volt. A szektás irányzat képviselői szinte hetenként jártak ki a Szovjetunióba, hogy titokban feljelentsék Kádárt. Előfordult, hogy épp moszkvai nagykövetünkbe, Marjai Józsefbe futottak bele a moszkvai repülőtéren, aki azonnal értesítette Kádár Jánost.

Ennek ellenére, mint említettem, Kádár János politikai gondolkodásának egyik sarkköve a Szovjetunió iránti elkötelezettség volt és maradt. Már tizenhat éves korában az illegális mozgalomba belépve a megvalósult szocializmus országába vetette minden reménységét. Neki köszönhette a háborús idők átvészelését és a felszabadulás után elindult sohasem remélt karrierjét. Rákosi Mátyás börtönéből is csak az SZKP XX. kongresszuson elhangzott, a személyi kultuszt leleplező megnyilvánulásoknak a nyomán jutott ki. Végül ami a későbbi fejleményeket illeti, nem felejtette el, hogy 1956 novemberében szovjet segítség nélkül aligha került volna az ország élére, és nélküle – legalábbis az első időszakban – egy órát sem tarthatta volna magát.

Kádárt mély rokonszenv fűzte magához az orosz néphez is. Tiszteletet keltett benne, hogy a Szovjetunió segíti a népi demokratikus országokat, jóllehet a saját népei rosszabb körülmények között éltek azoknál.

(Ennek ellenére a magyar közvéleményben az a felfogás uralkodott, hogy lényegében mi tartjuk el a kétszázmilliós Szovjetuniót, erre utal a következő vicc is, amelyet Méray Tibor és Aczél Tamás idéz a könyvében:

„A magyar–szovjet határon fekvő záhonyi vasútállomás főnökét a közlekedési miniszter beszámoltatja a félévi átmenő forgalomról. Az állomásfőnök elkezdi sorolni:

– Kiment az országból 4000 vagon búza, 5000 vagon sertés, 100 ezer vagon alumínium [a jeles szerzők valószínűleg bauxitot akartak írni – M. Gy.], 3000 vagon gyümölcs, 600 vagon bor...

A miniszter idegesen szakítja félbe:

– Jó, jó, de mi jött be az országba?

Az állomásfőnök arcrándulás nélkül válaszolja:

– A Mojszejev együttes!")

Viccekkel nem érdemes vitatkozni, csak a valódi arányokról említek meg egy adatot. Például az 1982-es évben a Szovjetunió 750 millió dollár értékben vásárolt tőlünk árut szabad devizáért, és mi csak 60-70 millió dollárért. „Az az aktívum, amely itt, továbbá a fejlődő világban képződött, mintegy 300 millió dolláros aktívum tartott minket életben" (Puja Frigyes).

Az idők múltával Kádár korábbi egyértelmű rajongása racionálisabbá vált. Úgy vélekedett: „a szovjet–magyar barátság nem azt jelenti, hogy ha Moszkvában esik az eső, akkor Budapesten is ki kell nyitni az ernyőt", nem kívánta alkalmazni a Rákosi Mátyás által követett szolgai másolást. Megint Aczél György feljegyzéseire kell hivatkozunk:

„...Olyan politikát kell folytatni, amelyet a Szovjetunió elfogad, vagy legalábbis nem ellenez, és amelyet a magyar nép is megért és támogatni tud. A Szovjetunió elvárásait és a magyar nép elvárásait együtt látta, együtt kezelte. A kettő egyidejű kielégítését, tartós konfliktusok elkerülését rendkívül bonyolult, kívülálló számára nem is érthető taktikázással próbálta elérni. Az ország és a nép érdekében igyekezett mindaddig el-

menni, amíg a Szovjetunió nem mondott vétót. Nem véletlenül mondták rá: megtanult gúzsba kötve táncolni."

Erre vonatkozóan kisebb és nagyobb jelentőségű példákat egyaránt lehetne sorolni, Bányász Rezső egykori nagykövet így emlékszik vissza:

„– ...Kádár többször is hangsúlyozta a külföldön dolgozó diplomaták előtt: maguk csak nyugodtan végezzék kapcsolatjavító munkájukat a nyugati országokkal. Szerezzenek minél több barátot nekünk. Ha egyszer valami félreértés támad, én majd elmegyek Moszkvába és elmondom nekik, hogy szovjetellenes szocializmus nem volt és nem is lesz..."

Kádár János alapvető taktikai felfogása szerint kerülte, hogy egyszerre több frontot is nyisson a szovjet vezetéssel folytatott vitában. Formailag minden szóba kerülő kérdésben fenntartásokat hangoztatott, de a mellékesekben mindig kész volt kompromisszumot kötni, elfogadta például, hogy a moszkvai olimpiát nyugati résztvevők nélkül rendezzék meg. Az engedmények fejében több joggal ragaszkodhatott a valóban fontos követeléseihez. Tűzzel-vassal kitartott a magyar érdekek mellett.

Az asztal körül ülők felhoztak egy emlékezetes esetet. Szűrös Mátyás, a szovjetunióbeli nagykövetünk az MSZMP Központi Bizottságának megbeszélésén azzal kezdte a hozzászólását:

– Moszkvában azt mondják...

Kádár János azonnal félbeszakította:

– Szűrös elvtárs súlyos tévedésben van! Az Ön feladata az, hogy a magyar érdekeket képviselje Moszkvában, és nem az, hogy a szovjet érdekeket Budapesten.

Kádár János ugyanilyen óvatossággal kerülte el, hogy

véleményt mondjon vezetőtársairól, a többi szocialista ország első embereiről. A Szovjetunió legfontosabb irányítói posztján Kádár sok változást látott Sztálintól egészen Gorbacsovig. Megnyilatkozásai szerint Hruscsov és Andropov állt hozzá a legközelebb. Hruscsovot nem csak a második világháborúban betöltött szerepéért tisztelte, tapasztalhatta, hogy az ilyen érdemek a változások során gyakran átértékelődnek.

– Mindig az éppen aktuális első titkár nyerte meg a sztálingrádi csatát – jegyezte meg valaki az asztal körül ülő társaságból.

Barátságukban Hruscsovval az is közrejátszott, hogy mindketten autodidaktaként kezdték a politikai pályájukat, döntéseiket nem akadémikus dogmák, hanem a személyes tapasztalat és a józan ész határozta meg. Kádár szerette Hruscsov egyszerű, nyílt természetét, azt a bizonyos „mély orosz lelket" érezte benne. Nem felejtette el, hogy az SZKP XX. kongresszusán épp Hruscsov tartotta azt a bizonyos leleplező beszédet Sztálin rémtetteiről, és a továbbiakban is ő vezette a harcot a diktátor szellemi öröksége ellen. Ismerte a hibáit is, fenntartásokat táplált ipari és mezőgazdasági kérdésekben alkalmazott rögtönzései iránt, nem értett egyet egy újabb világháború közvetlen veszélyét felidéző taktikai próbálkozásaival. Csendes derűvel fogadta Hruscsov olyasféle gesztusait, mint mikor az Egyesült Nemzetek közgyűlésén levette a cipőjét, és annak a sarkával verte maga előtt a szónoki pultot.

Kádár sohasem próbálta meg kritizálni, tolmácsnője is csak egy vitájukra emlékszik. Hruscsov arra biztatta, hogy újabb és újabb területeken termeljenek kukoricát, mire Kádár megjegyezte:

– Magyarországon a búza után így is a kukorica a legelterjedtebb gabonafajta.

– De nem ez az igazi, hanem a silókukorica!

– Lehet, kár, hogy a disznók ezt nem tudják.

A barátságuk mellett akkor is kitartott, mikor azt már veszélyes volt felvállalni. 1964 októberében Kádár épp Gomulkánál, a lengyel párt első titkáránál járt Varsóban, mikor Brezsnyev felhívta. Közölte vele, hogy a Központi Bizottság leváltotta Hruscsovot, és ő lett az új első titkár. Kádár annyira megdöbbent, hogy még gratulálni is elfelejtett, csak megköszönte az értesítést.

Kádár nemcsak érzelmileg rendült meg ettől a hírtől, hanem attól is tartott, hogy ez a fordulat az egész magyar népben is megingatja a nagy nehezen kialakított stabilitás hangulatát. Már hazafelé a vonaton elhatározta, miképp reagál a történtekre, egyetlen vezető társától sem kért és nem fogadott el tanácsot. A Nyugati pályaudvaron óriási tömeg várta, Kádár nem köntörfalazott előttük.

„...Én magam részéről úgy gondolom, hogy Hruscsov elvtársnak nagyon nagy érdemei vannak a sztálini személyi kultusz elleni harcban és abban, hogy a béke fennmaradhatott. Ő a békéért dolgozott. Én azt hiszem, hogy azok a magyar százezrek, akik a közelmúltban és az idén is, itt, a mi hazánkban üdvözölhették és szívből üdvözölték Hruscsov elvtársat, államának, népének reprezentánsát és a béke fáradhatatlan harcosát, jól tették és utólag sincs semmi gondolkodnivalójuk ezen..."

A diktátorok ritkán szeretik, ha az elődjüket nyilvánosan magasztalják, Brezsnyev sem tartozott a kivételek közé. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy Kádár Jánoson kívül egyetlen szocialista ország vezetője sem mert tisztelegni a leváltott Hruscsov előtt.

Kádár tudatában volt, hogy a nyilatkozata milyen következményekkel járhat. A pályaudvarról egyenest a

Pártközpontba ment, és leült beszélgetni néhány közvetlen munkatársával. Keserűen jegyezte meg:

– Soha többé nem alakítok ki ilyen szoros kapcsolatot szovjet vezetőkkel, nem teszem kockára emiatt az ország sorsát.

A Központi Bizottság néhány tagja, ha óvatosan is, de felhánytorgatta Hruscsov hibáit, szerintük már korábban is le lehetett volna váltani őt, Kádár azonnal visszavágott:

„...Legalább ezen ne vitatkozzunk... én azt mondom, hogy nem ártana, ha tízévenként volna egynéhány Hruscsov. Hogyha ott, azon a ponton azt lehetne mondani, hogy amit eddig csináltál, azt köszönjük és most add át a helyedet a következő Hruscsovnak..."

Brezsnyev néhány nappal később meghívta Kádár Jánost Moszkvába. Kádár, mielőtt elindult volna, itthon még egy erőpróbát tartott, megkérdezte a Politikai Bizottság tagjait, vajon megingott-e a beléje vetett bizalmuk a Hruscsov-ügyben tanúsított magatartása miatt. Mindenki egyetértett vele.

– Ha csak egy ellenszavazatot kap, Kádár azonnal lemondott volna! – vélik az asztal körött ülők.

Brezsnyev egyedül fogadta a magyar párt első titkárát – máskor mindig ott ült mellette egy-egy beosztottja is –, és magyarázni kezdett. Elmondta, hogy Hruscsov a csőd felé vitte a Szovjetuniót, állandó ellátási problémák mutatkoznak, az állami és pártapparátus szétesik. Végül külön nyomatékkal említette meg, hogy Hruscsov személyi kultuszt alakított ki maga körül. Kádárt ez az utóbbi érv sem ingatta meg.

„– ...Én ezt a témát nem erőltetném az Ön helyében, Leonyid Iljics. Épp most zárult le a sztálini személyi kultusz korszaka, hogy ha most Hruscsov személyi

kultuszával hozakodnak elő, a világ arra fog következtetni, hogy a személyi kultusz a szocializmus elkerülhetetlen velejárója."

Arra semmiképp sem gondolhatott, hogy kenyértörésre vigye az ügyet Brezsnyevvel, ez beláthatatlan következményekkel járt volna, mindenekelőtt az ország energiaellátását kockáztatta volna. Kádár önérzete azonban nem engedte, hogy nyilvánosan visszakozzon. Elutasító gesztusként abba sem egyezett bele, hogy átírják beszédeinek megjelenés előtt álló orosz nyelvű kiadását.

Kialakult szokásnak számított, hogy Kádár évente néhányszor egy-egy láda szabolcsi jonatánalmát küldött Hruscsovnak – aki kedvelte a magyar gyümölcsöt –, ezt változatlanul eljuttatta Moszkvába. Brezsnyev apparátusa azonban nem továbbította az ajándékot, a ládát berakták egy félreeső helyiségbe, megvárták, amíg az alma megrothad, és akkor visszaküldték Kádárnak, „a címzett ismeretlen" postai jelzéssel.

Kádár valójában soha nem békélt meg Brezsnyevvel.

„– Nagyon ritka oldott pillanataiban – írja Aczél György – éreztette, hogy Brezsnyevet egy színházat játszó pojácának tartja, ami olyan megjegyzéseiből derült ki, mint hogy »ismered Leonyid Iljicsnek a teatralitás iránti mély vonzalmát!«"

Kádár János még egy szovjet vezetővel állt hosszabb és bizalmasabb jellegű kapcsolatban: Jurij Vlagyimirovics Andropovval – ez is a korábbi időkből származott. Andropov 1953-tól 1957-ig különböző diplomáciai beosztásokban, végül nagykövetként Budapesten dolgozott, ennek következtében minden szovjet vezetőnél pontosabban ismerte a magyar politikát és szereplőit. Figyelmét, annak idején, nem kerülte el a Rákosi börtönéből frissen kiszabadult Kádár János tevékenysége

sem, benne vélte megtalálni azt a személyt, aki leválthatja a csődbe jutott diktátort. Gyakran találkoztak, Kádárnak imponált Andropov intellektusa és műveltsége – a nagykövet állítólag szívesen gitározott és verseket is írt.

Andropov később a Szovjetunióba visszatérve a hatalom mind magasabb csúcsaira hágott, előbb az SZKP Központi Bizottságának osztályvezetőjévé, majd titkárává nevezték ki. Másfél évtizedig irányította a KGB-t, az Államvédelmi Bizottságot, majd a párt első titkárává, egyben a Legfelsőbb Tanács elnökévé lépett elő. Mindvégig fenntartotta barátinak nevezhető kapcsolatát Kádár Jánossal. Bartáné „Nágya", a magyar első titkár tolmácsa úgy emlékszik vissza: akárhányszor is járt Moszkvában, minden alkalommal egy-két órás beszélgetést folytatott Andropovval. Bőven akadt mondanivalójuk egymásnak. Valaki úgy fogalmazta meg: Andropov azt szerette volna tenni a Szovjetunióval, mint amit Kádár tett Magyarországgal.

Andropov mindig különös figyelmet szánt a magyar ügyeknek. Egykori budapesti sajtófőnökét, Krjucskovot az SZKP Központi Bizottságának a szocialista országokkal foglalkozó osztályára helyezte át, aki ilyen minőségében behatóan követte a magyar események alakulását, naponta olvasta a Népszabadságot, és tapasztalatairól folyamatosan tájékoztatta a főnökét.

Andropov viszonylag korai halála mélyen érintette Kádár Jánost, kiutazott a temetésére. Az asztal körül ülő régi külügyesek egyike megjegyzi:

– Kádár megtörten kondoleált az új első titkárnak, Csernyenkónak:

– Szívem mélyéből sajnálom Jurij Vlagyimirovicsot.

Mire Csernyenko gúnyosan megjegyezte:

– Azt elhiszem, hogy maguk őszintén sajnálják! A magyarokkal mindig kivételezett, de ennek én véget vetek!

Magyarország és talán egész Európa szerencséjére a szovjet „hatalmi gerontokráciá"-nak ő volt az utolsó képviselője – 74 éves elmúlt, mikor első titkárrá választották – rövid időn belül meghalt. Ekkor Gromiko, a külügyminiszter az asztalra csapott:

– Unok már minden héten első titkárok temetésére járni!

Ekkor kerestek az élre egy fiatalabb korosztályba tartozó politikust, „szerencsés kézzel" ki is halászták a későbbi likvidátorukat, Gorbacsovot. Kádár János a vele való találkozót sem kerülhette el. Beszélgetésük során kifejtette véleményét az új első titkár két legfontosabb jelszaváról: a „peresztrojkáról", a gazdaságot helyrehozó átépítésről, illetve a „glásznotyról", az elvek tisztázásáról. Itt is elhangzik egy kommentár az asztal körül ülőktől:

– Azt mondta neki: először jöjjön az ellátás, aztán az eszmék – állítólag Szabó Dezső mondását is idézte neki: „üres hassal nem lehet a Himnuszt énekelni!"

Gorbacsov kedvezmények helyett megszorításokat vezetett be. Meg a népet vigasztaló „mákonyokat", az alkoholt és a cigarettát is korlátozta, sorra csukatta be a vodkafőzdéket és a dohánygyárakat. A további fejlemények ismeretében felesleges elemezgetni elképzeléseinek helyes vagy helytelen voltát.

Kádár János nemcsak a szovjet vezetőgárda nagyjai részéről, hanem úgymond „kollegáiról", a többi szocialista ország pártfőtitkárairól sem táplált magában különösebben kedvező véleményt. Aczél György így emlékezik meg feljegyzéseiben:

„...Ulbrichtot korlátolt, vaskalapos, életidegen embernek tartotta, utódját, Honeckert ifjúsági mozgalmárt játszó pojácának, aki télen fiatalok módjára esőköpenyben járt, de az esőköpeny vastag szőrmével volt bélelve. Nőügyeiért, feleségével való kegyetlenségéért sem kedvelte. Zsivkovnál a butaság és a szituációk iránti érzéketlenség zavarta. Novotnyval kapcsolatban újra és újra előhozta, mint ostobasága jelképét, miszerint azt képzelte, hogy az egész 1968-as csehszlovák földindulás nem következett volna be, ha ő éppen akkor nem fekszik kórházban néhány hétig. Gomulkát konzervativizmusa, középhatalmi öntudata tette számára idegenné. Giereknél – mint Husák esetében is – szelíd humorral fogadta, hogy csak egy fél évre vállalja el a vezetést, tudta, hogy ez frázis, és humorral nézte, ahogy lassan beleszoknak a hatalomba és hogy menynyire élvezik. Megvetette Giereket gigantikus budapesti bevásárlásaiért s az elterjedt hírekért, hogy az asszony Párizsba jár ruhát csináltatni. [Ebben a véleményében valószínűleg Kádár Jánosné is osztozott – M. Gy.] Husákot gyávaságáért nézte le.

Ott voltam – teszi hozzá Aczél György –, amikor Husák Moszkvába menet megállt Budapesten, s Kádár oktatta, hogy mondja meg a szovjet vezetőknek: nem kér a hatalomból, de ne szóljanak bele abba, amit csinál, a feje fölött átnyúlva ne forduljanak másokhoz. És amikor Husák a hosszú oktatást megköszönve elutazott, Kádár csak legyintett, tudta, egy szót sem fog elmondani mindabból, amit helyeslően meghallgatott... Castrót anarchista bohócnak tekintette, gondolkodott, hogy egyáltalán elvtársának nevezheti-e. Az utolsó években egyedül Jaruzelski volt az, akiről megbecsüléssel beszélt, ezt még a lengyel tábornok arisztokrata származása sem befolyásolta..."

(Felmerülhet a kérdés: Kádár János rendelkezett-e kellő alappal, hogy ilyen lesújtó véleményt alakítson ki a „kollegáiról". Úgy gondolom, azt a jogát senki sem vonhatja kétségbe, aki az ő történelmi teljesítményét összehasonlítja az említettekével. Castro forradalma nyilvánvalóan nagyobb lelkesedést váltott ki Kubában, mint Kádár hatalomra kerülése Magyarországon, de a Főparancsnok iránti rajongás csak addig tartott, amíg be nem vezette a jegyrendszert.)

„Egyébként mindegyikkel udvarias volt, hisz Kádár, mint a diszciplínák embere, nem engedte meg magának, hogy a hivatalos ügyekben személyes érzelmei vegyenek erőt rajta... Mindenkivel pártszerűen, elvtársként beszélt."

Önfegyelmét leginkább a román Ceauşescuval, a „Kárpátok Géniuszával" folytatott kapcsolata vette igénybe. Kádár helyzetét elemezve önkéntelenül egy régi emlékem idéződik fel. Még az 1970-es években Kolozsváron jártam, és Balogh Edgár, a magyar politikai és kulturális élet kiemelkedő személyisége megtisztelt azzal, hogy megmutatta a várost. Kimentünk a házsongárdi temetőbe is, szerettem volna fejet hajtani egyik kedvenc költőm, Dsida Jenő sírja előtt. Megdöbbenve konstatáltam, hogy valaki – aligha barátságos szándékkal – egy tintásüveget vágott a sírkőhöz, a kék lé végigcsorgott a márványon. Eltelt egy kis idő, amíg meg tudtam szólalni.

– Hogy bírjátok ezt, Edgár bácsi?

– Nézd, mondok egy példát. Tegyük fel, hogy az erdőben jársz és beleesel egy verembe, amelyben már ott van egy medve. Se te nem tudsz kimászni, sem a medve, most mit csinálsz? Elkezded ingerelni a medvét?

„A Történelem vermébe esve" Kádár sem mondhatta el őszintén a véleményét, csak néhány olyan belső

körben tett megjegyzése szivárgott ki, mint hogy: „én Romániában nemcsak magyar nem szeretnék lenni, de román sem".

Az elvárások szerint a Külügyminisztériumban minden évben kidolgozták az állami látogatások tervét, mely országok vezetőjét fogadják a következő esztendőben. Romániához érve Kádár megjegyezte:

– Ezt halasszuk el jövőre!

Tartózkodását formailag azzal indokolta, hogy nem lehetne biztosítani a Magyarországon gyűlölt diktátor személyi bántatlanságát, legfeljebb ha mások társaságában egy hosszú konvojhoz csatlakozik – ez viszont sértette volna Ceauşescu hiúságát.

Az asztal körött ülőknek ehhez is van hozzátennivalójuk:

– Én azt javasoltam, hogy a merénylet elkerülésére építsünk egy metrójáratot a Ferihegyi repülőtér és a Parlament között, amelyet csak ilyen alkalmakkor használnánk. Kádár mosolygott, de nem szólt.

Már említettem, hogy Ceauşescu sohasem vonult be állami vagy pártdíszvendégként Budapestre, Kádár csak határ menti városokban tárgyalt vele, Nagyváradon, illetve Debrecenben. Minden fenntartása ellenére azonban különös gonddal kezelte ezt a Trianonig visszanyúló kérdést. A jobboldal mindig is a határon túli magyarság elárulójának nevezi őt, ezzel kapcsolatban idézek egy részletet Földes György tanulmányából:

„...1964 újabb szovjet külpolitikai kezdeményezéssel indult. Tartalma: az államok mondjanak le az erőszakról a vitás területi kérdések rendezésében. A területi kérdés felvetése kellemetlenül érintette a magyar vezetést. Éles belső polémia bontakozott ki arról, szabad-e Magyarországnak kijelentenie, hogy senkivel szemben

nincsenek területi követelései, és ha igen, ne kerüljön-e valamilyen formában említésre a határon túli magyarság ügye, a nemzetiségi probléma. Maga Kádár is úgy nyilatkozott a Politikai Bizottság ülésén, hogy ez a kérdés mindenkit izgat, nemcsak az értelmiséget. Majd kijelentette, hogy a második világháború jó eredménnyel végződött, de helyreállította a status quót:

»Igazságosnak kell nevezni a második világháborút lezáró szerződést, de ami helyre van állítva, az imperialista rabló szerződés... Őrültség volna azt mondani, hogy nincs határprobléma, 18 éve ezzel küszködik a párt«. Ezt az álláspontját a helsinki értekezleten is kifejtette."

Titkára, Ribánszki Róbert mesélte, hogy a VIII. kerületi pártbizottság új épületének felavatása után is felmerült ez a téma. Szűk társaságban maradva Kádár azt fejtegette, hogy ha van igazán kényes ügy, akkor ez a magyar–román viszony, de a megoldásában nem juthat szerep az erőszaknak:

„...– Ha valaki most azt hirdetné, hogy foglaljuk vissza Erdélyt, akkor egymillió katona és önkéntes sorakozna fel a határon. Ha bárkitől ezt a jelszót hallanák, lőjék agyon, egy golyót bele, de lehet kettőt is, hogy fel ne támadjon. Mert mi volna a következmény? Nemcsak az az egymillió ember veszne el, de minden szomszédos állam is elindulna, és eljönnének Budapestig. Óva intem az optimistákat: román katonatisztek már kétszer is táncoltak a budapesti szállodák parkettjén: 1920-ban és 1944-ben, magyar tisztek viszont még sohasem keringőztek valamelyik bukaresti hotelben. Az USA és az egész Nyugat is őket támogatja, mert borsot törnek a Varsói Szerződés országainak orra alá. Amíg én a helyemen állok, addig Ceauşescu miatt

nem fog magyar vér folyni. Kétmillió túszt tart a kezében..."

Önfegyelme néha cserbenhagyta, vagy éppen a humorérzéke kerekedett felül, egy volt miniszter említett egy különös esetet. Ceauşescu valamilyen alkalomból vacsorát adott 100–120 meghívott előkelőség tiszteletére. A pincérek minden vendégnek ugyanazt az előételt szolgálták fel, csak a diktátor kapott valamilyen más fogást. A mellette ülő Kádár megrökönyödött a házigazda illetlenségén, és megkérdezte:

– Maga mit eszik?

– Brindzát.

– És jó?

– Igen.

– Akkor adjon belőle egy kicsit.

Kádár megkóstolta, aztán bólintott:

– Elég jó.

Elkerülte az öncélú versengő vitákat. Míg Románia hivatalosan használta nevében a „kommunista" jelzőt, Kádár János a „szocialista" szót sem engedte beilleszteni a Magyar Népköztársaság meghatározásba, úgy vélte, ehhez még sokban kellene fejlődnie a viszonyoknak, másrészt a lényeg amúgy sem a hangzatos szavakon múlik.

Ezt az alapállást munkatársaitól is megkívánta, bárhol és bármilyen ügyben képviselték az országot. Márta Ferenc akadémikus így emlékszik vissza erre Gál Jolánnak adott nyilatkozatában:

„...1976-ban tartották Moszkvában azt a tanácskozást, amelyen döntés született a közös űrrepülési programról. A megoldást magyar részről – mint az Interkozmosz Tanács elnöke – én írtam alá. Elkezdődött már ott a vita, hogy melyik ország adja az első űrhajóst a szovjetek mellé. Sőt, már korábban lehetett hallani,

hogy a lengyelek nagyon akarnak elsőként repülni. Nekem személy szerint az volt a véleményem, hogy nem perdöntő, ki lesz az első, de megkérdeztem Kádár Jánost, ő hogy vélekedik erről. »Nézze – válaszolta –, mondja meg, kint: nem attól függ a káposztatermés, hogy ki lesz az első űrhajós.« Bizonyára arra célzott, hogy a lengyel szocialista mezőgazdaság teljesítménye nagyon elmaradt a kívánatostól és a magyar mezőgazdaság teljesítményétől."

XIX.

Legsúlyosabb csatáját a szocialista táboron belül Kádár János az úgynevezett Dubček-ügyben vívta. Ennek a konfliktusnak a kezelése oly mértékben jellemzi Kádár János egész gondolkodását, hogy érdemes részletesebben is foglalkoznunk vele.

Az 1960-as évek második felében Csehszlovákia mind gazdaságilag, mind politikailag válságba került. Ellátási gondok mutatkoztak húsból, zöldség- és gyümölcsfélékből. Nyilvánvalóvá vált, hogy az éppen folyamatban lévő ötéves terv célkitűzéseit nem sikerül teljesíteni, ezen egy adminisztrációs módosítással próbáltak segíteni: a tervidőszak határát ötről hét évre tolták ki – ami természetesen nem gátolhatta meg az életszínvonal zuhanásszerű esését.

A gazdasági romlás tovább élezte a politikai vitákat. Különös erővel vetődtek fel a már másfél évtizede húzódó, de még mindig lezáratlan rehabilitációs ügyek. Novotny elnök elképesztő kijelentéseket tett: „akiket a kormánysértő perekben kivégeztek, azokat állami vonalon rehabilitálni kell, de mivel ezek mint pártemberek az akkori szabályok szerint hibákat követtek el, mint pártembereket, nem kell rehabilitálni". Dubček, aki akkoriban a szlovák Központi Bizottság titkáraként működött, elítélte az efféle nyakatekert látszatmegoldásokat, nyilatkozataival magára vonta a közfigyelmet.

Kádár János, aki maga is megszenvedte a személyi kultuszt, nem kedvelte Novotnyt, túlságosan merevnek, sőt sztálinistának tartotta. Sokáig kitért a találkozás elől, csak 1961-ben volt hajlandó fogadni Magyarországon.

„...Mindjárt a határnál megesett az első malőr – írja emlékezésében Puja Frigyes, az akkori magyar külügyminiszter-helyettes –, a fogadásnál a csehszlovák himnusz helyett valamilyen zagyva kakofónia zendült fel a fúvószenekar tolmácsolásában. Ennek oka az volt – mint később megállapítottuk –, hogy a zenekar egyik fele az indonéz himnusz kottáját kapta meg a csehszlovák himnusz helyett. Igaz, a zenekar hamar észlelte a hibát, s javított. 1956 előtt bizonyára mindenki azonnal szabotázsra gyanakodott volna, pedig nem volt ez szabotázs, csak a szokásos magyar lezserség." Ez a „baki" mintha az egész látogatás hangulatát meghatározta volna.

Az idő múlásával kiéleződtek a nézeteltérések a csehszlovák államszövetség két tagja között. A szlovákok folyamatosan kifogásolták, hogy az új beruházásokra szánt pénzek nagyobbik része az amúgy is előrébb tartó Csehországra jut.

„A pártvezetésben évek óta folyt a harc – írja Kádár János, egy Dubčekkel folytatott megbeszélésről beszámolva –, hogy ne Szlovákiát, hanem a cseh–német határvidéket fejlesszék. Az időközben Kassán felépített üzemeket is oda akarták áthelyezni, jóllehet a Szudétavidéken nem voltak meg a szükséges feltételek. Munkaerő sem állt rendelkezésre, ezért Szlovákiából kívántak odatelepíteni ötvenezer családot. Dubček elvtárs ezek ellen fellépett s ebből jött ki azután, hogy ő szlovák nacionalista."

A viták eredményeként végül is Novotnyt leváltották első titkári tisztségéről, de továbbra is ő maradt a

Csehszlovák Köztársaság elnöke és megőrizte befolyását az állami apparátusban és a többi irányító testületben.

„Utódjaként elsőnek Dubček jött számításba, de ő mindent akart, csak azt nem, hogy őt válasszák meg a Párt élére" – folytatja elemzését Kádár János. Volt egy jelölőbizottság, amely összeállított egy listát, ezen öt név volt. Dubček végül igent mondott, de azt kérte, hogy ő csak az utolsó helyen szerepeljen... Előbb egyikre szavaztak, azután a másikra, mindig elutasítólag, utoljára merült fel az ő megválasztásával kapcsolatos javaslat, s ezt a Központi Bizottság egyhangúlag elfogadta. Dubček rögtön hozzáfűzte, még most is úgy látja: nem nagyon jó ez a választás, különösen abban a vonatkozásban, hogy a pártjuk 1921 óta áll fenn, és még soha nem volt szlovák az első titkár – ez problémát jelenthet a pártban.

Azután hangsúlyozta: „ez a változás nem érinti a párt irányvonalát, bel- és külpolitikai vonatkozásban sem... ez nem számít nemzetiségi kérdésnek, a Központi Bizottság, amely őt megválasztotta, 85 százalékban csehekből állt..."

Alig telt el két hét a beiktatása után, mikor Dubček találkozót kért Kádár Jánostól, erre egy szlovákiai vadászat keretében került sor.

„...Én persze gratuláltam neki – mondja Kádár János a Kanyó András újságírónak adott interjújában –, s hozzátettem azt is, hogy fogadja részvétemet, amit arra értettem, hogy első embernek lenni sok gond és nagy felelősség, ám kevés öröm. Ő értette a tréfát, oldott, jó hangulatban tárgyaltunk..."

„Aztán finoman »beavatkoztam belső ügyeibe« – idézi tovább Kanyó könyve más helyen Kádár szavait –, s óvtam bizonyos dolgoktól. Mondtam, nagyon

fontos a nép egysége, meg a munkásosztály, a párt egysége, de azért gondoljon arra, hogy ennek is van bizonyos mechanizmusa. A nép nem lehet egységes, ha nem egységes a párt, amely összefogja. Én azt ajánlottam: a lefolytatott vitákra borítsanak fátylat...

A konkrét kérdések között a nemzetiségi kérdést is megemlítettem. Ők is vitatkoztak azon, hogy a föderáció reakciós dolog. Mondtam, hogy ebbe beleszólni nem akarok, de van ilyen nemzet, hogy szlovák? Azt mondta, ilyen nincs, mert azok is már a cseh nyelvet beszélik, de más mentalitású emberek. Azt mondtam, így nézve a dolgokat, olyan benyomása van az embernek, hogy az állam egyik lába hosszabb, mint a másik. Ha van Szlovák Központi Bizottság, miért nincs cseh és a kettő fölött egy csehszlovák? Az ember úgy gondolja, ha ennek az államnak a neve Csehszlovák Szocialista Köztársaság, akkor ezen a konstrukción változtatni kellene... A szlovák központi bizottság egyébként semmit sem csinál.

Még egy dolgot említettem meg Dubček elvtársnak. Egyesek külföldön nem valami kitörő lelkesedéssel fogadták, hogy éppen őt választották meg [azt hiszem, Kádár a szocialista tábor néhány országára céloz – M. Gy.], de azt tűrni kell, nyugodtan kell tűrni, és nem szabad megsértődni. Ezt tekintse annak, hogy nem ismerik a körülményeket, a maga álláspontját. Majd ha megismerik, annak megfelelően fogják a dolgot értékelni...

Dubček elvtárs is elérzékenyült, azt mondta, kevés ember van, akivel ilyen kendőzetlenül tudna szót váltani... Egyébként mint kiderült, a harcok idején a vitában Dubček elvtárs azt is bedobta: nézze meg Novotny elvtárs, hogyan csinálták ezt Kádárék, és miért tudták ezt Magyarországon olyan egyszerűen megoldani..."

Kádár tapasztalatból tudta, hogy a szovjet vezetés

okvetlenül tudomást szerez erről a találkozóról, így taktikai szempontból azt találta a legjobbnak, ha ő fogalmazza meg a történteket. Felhívta Brezsnyevet és röviden beszámolt neki, Brezsnyev helyeselte a találkozó tényét, és megköszönte a tájékoztatást.

Még egy hónap sem telt el, és Dubček újra találkozót kért. Nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy Kádárban „apa imágó"-t látott, olyan tapasztalt személyt, aki egyszer már sikeresen megoldott az övéhez hasonló nehéz helyzetet.

A feljegyzés tükrözi Dubček teljes tanácstalanságát. A pártvezetésben nem tudja kiépíteni a maga bázisát, a funkcionáriusok nagy része változatlanul Novotny befolyása alatt áll. Személyes döntések helyett különféle bizottságokat hozott létre a párt- és állami munka normalizálására, alkotmányjogi kérdések tisztázására, a nemzetiségi problémák megoldására, az ő felterjesztésüket aztán egy magasabb fokozatú, központi bizottsági tagokból álló bizottság dolgozza majd fel, mely egyben az akcióprogramot is meghatározza majd. Kádárnak eszébe juthatott az a közhasznú mondás, miszerint a teve egy olyan ló, melyet egy bizottság tervezett, de csak annyit jegyzett meg: vigyázzanak, mert maguknál most már mindenki akcióprogramot készít.

Az előző találkozásuk óta Dubček járt Moszkvában és kedvezőnek minősítette az ottani tárgyalások hangulatát. Kádár örömét fejezte ki a viszony ilyen szerencsés alakulásán, nem akarta megcáfolni Dubček bizakodását, holott Brezsnyev szinte naponta hívta fel őt és adta elő kételyeit, hogy egyáltalán lehetséges-e a csehszlovák kérdés kezelése.

A szocialista tábor vezetői úgy vélték, hogy Csehszlovákiában egyre furcsább dolgok történnek, különös követelések hangzanak el. Úgy döntöttek, hogy a

helyzet tisztázására hatpárti konzultációt szerveznek Drezdában március 23–24-i időponttal.

„– Mi történt Drezdában? – kérdezte Kanyó András Kádár Jánossal készített interjújában.

– Brezsnyev és többen mások is arra kérték Dubčeket: adjon tájékoztatót, hogyan alakulnak a dolgok náluk. Brezsnyev tőle szokatlan szenvedélyességgel szólalt fel, aztán valaki más [a jelentések szerint Gomulka – M. Gy.] úgy fogalmazott, hogy »Prágában szabadon grasszál az ellenforradalom«.

– Mi volt az Ön véleménye?

– Mi arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy bízunk a csehszlovák elvtársakban és a kibontakozás lehetőségében. Ami ott történik, az az ő belügyük, de mi is érdekeltek vagyunk mindnyájan…

– S mit válaszoltak a leginkább érdekeltek?

– Úgy emlékszem, Dubček nem szólt semmit, a társai visszautasították a vádakat, olyasmit mondtak, hogy a vádlottak padján érzik magukat."

A drezdai tárgyalásokról hivatalos közleményt kellett kiadni. A tervezett szöveg lényegében a csehszlovák helyzetről, annak megoldási lehetőségeiről szólt volna – jóllehet más témák is felmerültek a megbeszélésen. Dubčekék felmérték, hogy ha az aláírásukkal ők is hitelesítik ezt a célzatosságot, azzal bűnösnek vallják magukat, az utolsó szöget verik bele a saját koporsójukba.

A magyar küldöttség nem értett egyet a közlemény ilyetén módon történő megfogalmazásával, mert úgy ítélte meg, hogy az nyílt beavatkozást jelentene a csehszlovák belügyekbe. Kádár János, a kompromisszumok örök robotosa azt ajánlotta, hogy a szöveg inkább halvány utalást tartalmazzon – a téma teljes mellőzése maguknak Dubčekéknek sem használna.

A kétoldalú egyeztetés a büfében zajlott le, ahol váratlanul megjelent Koszigin szovjet miniszterelnök, és közölte, hogy létrehozzák a Varsói Szerződés katonai-technikai tanácsát, senki sem kételkedhetett abban, hogy e lépés mögött milyen szándék húzódik meg.

„...Azt mondtam – írja Kádár János az MSZMP Politikai Bizottságának adott jelentésében –, hogy álljunk meg, mert ez megint más kérdés, s ez így nem megy. Vannak itt dolgok, amiket előbb mindenkinek otthon meg kell beszélni, aztán egymással, sőt, még a románokkal is [ők távol maradtak a drezdai tanácskozástól – M. Gy.]. És ez nagyon rosszul esett, hiszen korábban elhatároztuk, hogy a honvédelmi miniszterek hat hónapig tanulmányozzák ezt a kérdést..."

Brezsnyev is közbelépett és végül mindkét fél számára elfogadható közleményt adtak ki, de az világosan látszott, hogy az álláspontok nem közeledtek egymáshoz.

Május 6-án este Koszigin telefonon felhívta Kádár Jánost és arra kérte, hogy május 8-án hivatalos bejelentés nélkül látogasson el Moszkvába, ahol Gomulkával, Ulbrichttal és Zsivkovval együtt tájékoztatást kapnak a csehszlovák helyzetről és a további teendőkről. Kádár elfogadta a meghívást.

Brezsnyev a találkozón bejelentette, hogy néhány nappal korábban beszélt Dubčekkel és csapatával, szerinte komoly bajok mutatkoznak:

„...Az SZKP vezetőit nyugtalanította, hogy nyitottá vált a csehszlovák határ, a szocialista tábor nyugati védővonala, az ellenzék egyre messzebb ment és már nyílt szovjetellenes nyilatkozatok is elhangzottak... Határozott intézkedéseket javasolt arra az esetre, ha a helyzet nem javul, például a Varsói Szerződés csapatai látványos hadgyakorlatot hajtanának végre..."

A résztvevők egyetértettek Brezsnyev szavaival, egyedül Kádár intett megfontolásra, a PB-nek tett jelentésében így foglalja össze a szavait:

„...Mi viszont azt mondtuk, nem szabad elhamarkodottan cselekedni. Ha az ember úgy veszi, hogy Mao-Ce Tung és társai nem normális emberek, Castro kispolgár, Ceauşescu nacionalista, a csehszlovákok pedig megbolondultak, ennyivel mégse lehet elintézni a dolgot... Fegyveres erővel egyébként nem lehet megoldani a társadalmi problémákat. Érdemes 1956-ra is emlékeztetni, nálunk akkor a szovjet csapatok jelenlétének ellenére is kirobbant a fegyveres harc. Kijelentettük azt is, hogy ne oktassuk ki az egész csehszlovák kommunista pártot. Először is Novotnyt kell elmarasztalni, csak aztán Dubčeket, őt és munkatársait inkább erősíteni kell..."

Kádár szavai felzúdulást keltettek, módjában állt volna részben vagy egészében visszavonni nézeteit, de erre nem volt hajlandó. Állásfoglalása közrejátszott abban, hogy a helyzet egyelőre nem éleződött tovább. Az öt párt vezetői levelet intéztek a CSKP elnökségéhez, ebben újabb közös tárgyalásokat javasoltak, színhelyként Varsót ajánlották. Kádár János lehangoltan számol be a csehszlovák reagálásról:

„...Akkor következett a csehszlovák párt elnökségének az a bizonyos július 8-i ülése, ahol ők ezt megtárgyalták, s olyan határozatot hoztak, hogy »mi nem ülünk le magukkal«. Hasznosabb és célszerűbb, ha külön-külön tárgyalunk a testvérpártokkal. És azt kérték – tekintettel nagy elfoglaltságukra –, hogy ez Prágában történjék".

Közben már az idegesség és az izgalom megnövekedett a testvérpártoknál, és kialakult egy olyan állás-

pont, hogy: „ha ők nem hajlandók velünk összeülni, akkor leülünk nélkülük."

A varsói tanácskozást július 14-ére, vasárnapra tűzték ki. A magyar párt képviselői pénteken összeültek, hogy megbeszéljék a tárgyaláson követendő alapállást, úgy döntöttek, nem kísérleteznek egyéni megoldásokkal, a találkozót nem lehet ráerőltetni a csehekre.

Kádár ezután visszament a munkahelyére. Kora éjszaka telefonhívást kapott, a csehek azt üzenték, hogy Dubček és Černik akárhol, akármikor, magyar területen szeretne találkozni a magyar pártvezetéssel. Kádár János nem kívánt egyedül dönteni ilyen fontos kérdésben, a kapuőrrel értesíttette a Politikai Bizottság elérhető tagjait, aztán telefonon értekezett a többiekkel is. Úgy döntöttek, alkalmat kell adni a cseheknek, hogy kifejthessék az álláspontjukat, megállapodtak egy újabb komáromi találkozásban. Kádár, hogy védje a hátát, konzultált a szovjet vezetőkkel, akik Varsó felé tartva már a vonaton ültek. Ők és a testvérpártok is azt ajánlották neki, ne foglalkozzanak Dubčekékkal, hanem menjenek ők is egyenest Lengyelországba. Kádár azonban tartotta magát a cseheknek adott ígéretéhez.

Kádár minden bizonnyal értesült róla, hogy a látogatás napján – attól függetlenül, vagy szándékosan arra időzítve – egy durván provokatív cikk jelent meg egy cseh irodalmi folyóiratban. Az írás Nagy Imre kivégzésének tizedik évfordulójáról emlékezett meg, üzenete szerint Dubček előtt két lehetséges út áll: a kiegyezés a szovjet típusú társadalmi berendezkedéssel, vagy a nyílt szembeszállás vele. A lap Nagy Imrét hozta fel követendő példának, hangsúlyozva, hogy Dubček csak így biztosíthatja a maga számára a csehszlovák társadalom többségének támogatását. Kádár valószínűleg taktikai okokból nem hozta elő az ügyet, de a vele tartó

Fock Jenő nyíltan nehezményezte, hogy egy ilyen cikk éppen akkor megjelenhetett.

„...A csehszlovákok üzenetében benne volt, hogy nem publikált, diszkrét jellegű találkozót kérnek, és általában az volt a benyomásom, hogy valamit mondani akarnak a vasárnapi varsói találkozóval kapcsolatban, valamilyen javaslatuk van – írja beszámolójában Kádár János... – Hallgattuk, hallgattuk a csehszlovák elvtársakat, akik mindenféléről beszéltek és ismételték, amit már korábban is mondtak: vannak nehézségek, de akadnak pozitív dolgok is. Mi csak néztünk, hogy mit akarnak mondani tulajdonképpen... persze aztán a végén ez is kiderült. Meg akartak ugyanis győződni, hogy összejövünk-e nélkülük, hogy ez egy végleges elhatározás-e? Megmondtuk nekik, igen, mi holnap Varsóban nélkülük is össze fogunk jönni. Megmondtam nekik: súlyos hibát követtek el, mikor úgy határoztak, hogy nem ülnek le az öt testvérpárttal együtt. Hová akarnak menni és kivel, ha nem a Szovjetunióval, nem a lengyelekkel, nem a bolgárokkal, nem az NDK-val, nem a magyarokkal?! Figyelmeztettük őket, végzetes útra léptek... Erre ők fogták magukat és elmentek..."

Fock Jenő még hozzátette:

„...Mértékletességet, óvatosságot, bölcs belátást kértünk Dubčektől. Én azt fejtegettem, hogy Csehszlovákia önmagán, rajtunk s ilyen formán az egész szocialista világon segítene, ha csak addig menne el, mint mi magyarok. Majd két-három év múlva újra továbblépne az intézményrendszer reformjában és nekünk is példát mutatna vele. Dubček az asztalra borult és sírt. Másnap Varsóban kezdődött a szövetségesek tanácskozása, tanácsot kért: milyen álláspontra helyezkedjen. Mi kifejtettük a fontolva haladás teóriáját, és azzal búcsúztunk: most hazamegyünk csomagolni, és holnap

délben kezet fogunk Varsóban. Dubček nem jött el, távolmaradása történelmi következményekkel járt..."

Kádár János helyzete csak tovább nehezedett, amiért az előző nap találkozott Dubčekkel, úgy néztek rá, mint egy sztrájktörőre. Kádár nem hagyta magát elrettenteni, újabb békéltetési kísérlettel próbálkozott, de erre már senki sem figyelt, növekedett a fegyveres beavatkozás támogatóinak a tábora. Kádár utolsó érvként ismét a magyarországi tapasztalatokra hivatkozott, ily módon is utalva a Szovjetunió történelmi felelősségére. Annyit elért vele, hogy sikerült kitolnia az erőszakos megoldás terminusát, újabb egyeztetések következtek, de ezek sem hoztak eredményt.

Prágában megjelent a „Kétezer szó" című kiáltvány, mely jelezte, hogy a csehszlovák reformerők már messze túlléptek a dubceki elképzeléseken, új pártok és egyesületek alakultak, tüntetéseket, sztrájkot, bojkottot hirdettek.

„Dubček nem tudja vagy nem akarja felfogni, hogy a CSKP első titkáraként milyen kötelezettségek terhelik, kísérletet sem tesz rá, hogy meggátolja egy második hatalmi központ kialakulását, betiltsa a szocialistaellenes szerveződéseket.

Olyan volt, mint egy mentőcsónakban ülő ember a nyílt tengeren. Nem fordulhatott szembe a széllel, ezért úgy döntött, hogy fut a szél elől. A nép természetesen éljenzett, mert csak azt látták, amikor csónakja orrát egy-egy hullám taraja magasra emelte" – jellemzi valaki az akkori Dubčeket.

Puja Frigyes, a magyar külügyminiszter is hasonló módon vélekedik a memoárjaiban:

„Alekszander Dubček – ahogy a kis képességű embereknél gyakori – lassan elhitte, hogy ennek a nagy nemzeti felbuzdulásnak ő a központi figurája, aki vala-

mi újat visz a kommunista mozgalomba és aki talán a történelembe is beírja a nevét... Ennek a hiedelemnek a megerősödésében nagy szerepet játszott Dubček hiúsága is. Emlékszem, hogy 1968 tavaszán naponta várta őt a hivatala előtt 20-30 ember, asszonyok és főképpen fiatalok, s virággal, üdvözlő szavakkal kedveskedtek neki. Úgy néztek rá, mint egy félistenre, mint a legnagyobbakra szokás. És Dubček elhitette magával, hogy ezek a nép szívéből fakadó megnyilvánulások, eszébe se jutott, hogy szervezett akciókról van szó, amelyeket az »újítók« vezérkara éppen azért szervez, hogy erősítse benne a hitet, vagy inkább a hiedelmet: helyes úton jár, ő az és senki más, aki éppen most menti meg az országot, a nemzetet, s ezért a nép szeretete övezi.

Miközben az egész szocialista világ azért drukkolt, vajon mi lesz holnap Csehszlovákiában, Dubčeket ez nem nagyon izgatta. Ráért arra, hogy strandra járjon, úszkáljon, illegesse és fényképeztesse magát minden pózban. Egyszer Kádár Jánosnál voltunk, mikor elővett egy magyar képes újságot:

„– Nézzék meg ezt az embert, ezt a Dubčeket. Mi itt halálra izgatjuk magunkat, szinte hetenként meglátogatjuk, hogy meggyőzzük arról, mi volna a helyes, ő meg strandra jár, s mintha divatbemutatón szerepelne, csukafejest mutat be a közönségnek. Hadd lássák, mit tud az ő első titkáruk..."

A szovjet vezetés Jaltába hívatta Kádár Jánost és még egy közvetítésre kérte fel. Augusztus 17-én került sor az újabb komarnói találkozóra, de Kádár csak annyit jelenthetett: „utunk nem járt a kívánt eredménnyel". A magyar első titkár kísérletet tett, hogy óva intse Dubčeket, mert már tudott Moszkva katonai intervenciós terveiről, vagy legalábbis sejtette azt. Mikor elbúcsúztak egymástól, Kádár értetlenül kérdezte Dubčeket:

– Mondja, Önök valóban nem tudják, mit kell tenniük?

Dubček azonban nem fogta fel a hatékony és gyors cselekvés szükségességét, és a további elodázás mellett döntött, abban reménykedett, hogy a helyzet magától is kitisztul majd.

A komarnói megbeszélés másnapján találkozott Moszkvában az öt testvérpárt képviselője. Brezsnyev úgy értékelte a helyzetet, hogy már csak a fegyveres beavatkozás mentheti meg Csehszlovákiában a szocialista rendszert.

„– Önök egyetértettek ezzel az értékeléssel? – kérdezte Kanyó András interjújában Kádár Jánost.

– Nem mindenki. Mi úgy véltük, hogy a legvégsőkig el kell menni és katonai megoldást csak abban az esetben szabad alkalmazni, ha már minden más lehetőség kimerült. De akkor már nem hallgattak ránk."

Kanyó igazi riporterként tovább makacskodik:

„– A hírek szerint Ön ellenállt a fegyveres beavatkozás tervének."

Kádár most is kitér:

„– Nem tudom, hogy ez fontos-e. Az mindenesetre igaz, hogy csak akkor adtuk hozzájárulásunkat, amikor kiderült, nincs más lehetőségünk.

– Mi volt a döntő érv, ami a magyar részvétel mellett szólt?

– Ha volt ilyen, akkor az lehetett, hogy a csehszlovák elvtársak nem engedtek, nem tették meg azokat a lépéseket, amelyekkel talán el lehetett volna kerülni a katasztrófát. Moszkvában az is kiderült, hogy mi magyarok magunkra maradtunk az éppen induló reformunkkal és ezért is szemben találtuk magunkat a szocialista országok többségével.

– Igaz-e, hogy Leonyid Brezsnyev külön is agitálta Önt, fogadja el a többség nézeteit?

– A megbeszélésnek egy bizonyos fázisában valóban kérte, hogy ne térjünk ki az együttes fellépés elől."

Kádár János később úgy nyilatkozott, hogy augusztus 18-án a moszkvai találkozón Brezsnyev már elhatározott döntésként jelentette be, hogy a Varsói Szerződés csapatai bevonulnak Csehszlovákiába. Tisztában voltak vele, hogy ez a lépés világszerte felháborodást vált majd ki, ezért „eszmei fügefalevélről" is gondoskodtak. Lényegében az 1956-os magyar felkelés leverésénél alkalmazott receptet vették elő újra.

Vasil Bilak és néhány más, reformellenes csehszlovák politikus egy levelet küldött az SZKP-nak, ebben közölték, hogy szakítani akarnak a Dubček által képviselt politikai vonallal, mely a fennálló szocialista rendszer megdöntését célozta meg. A fordulat végrehajtásához külső támogatást kértek, beleértve a katonai segítséget is. Amennyiben igenlő választ kapnak a szovjet párttól, akcióba lépnek.

„– Tervük az volt – elemzi Kádár János –, hogy augusztus 20-án a CSKP ülésén fellépnek és felhívással fordulnak az ország lakosságához, nyíltan kérik a katonai beavatkozást. Ezzel egy időben gondoskodnak arról, hogy a televízió, a rádió, a fontosabb nyomdák az ellenőrzésük alá kerüljenek, s ha kell, megjelentetik a Rude Právo különszámát. Végül, ha minden simán megy, akkor augusztus 21–22-én a CSKP új pártvezetést, a nemzetgyűlés pedig új kormányt választ. Erre a menetrendre épült a katonai akció, mely augusztus 20-án indult el."

Bár Kádár János mindent megtett a csehszlovák ügy békés és tisztességes rendezéséért, nem léphette át a saját árnyékát. Fegyelmezett kommunistaként és a pro-

letár internacionalizmus elkötelezettjeként végül is tudomásul vette a beavatkozást, és hozzájárult, hogy magyar katonák is részt vegyenek az akcióban.

Kádár mélységes kudarcként élte meg a történteket, hosszú hetekig nem jelent meg a nemzetközi nyilvánosság előtt, maga helyett Biszku Bélát küldte el a Lengyel Egyesült Munkáspárt kongresszusára. Időközben Moszkvába hívták, hogy megbeszéljék vele a további teendőket a csehszlovák ügyben. A szovjet vezetők úgy vélték, hogy az adott helyzetben Gustav Husák számít a legalkalmasabb embernek. Kádár elhárította magától, hogy továbbra is belevonják a dolgok menetébe:

„– ...Azt mondtuk Brezsnyevnek: Husák a szomszédunk, rendes embernek ismerjük, isten éltesse sokáig, de miért kellene nekünk minősítenünk őt?! Minősítse talán a csehszlovák nép."

Ide kívánkozik egy személyes emlékem is. Kádár az események után ellátogatott az Írószövetségbe, melynek akkoriban még én is tagja voltam. A beszélgetés elején felállt Kamondy László barátunk, és az első titkárhoz fordult:

– Mondja meg nekünk, Kádár elvtárs: Magyarországnak mindenképpen részt kellett venni Csehszlovákia megszállásában?

Kádár a fejét rázta:

– Nem, Kamondy elvtárs, módunkban állt volna nemet mondani. Az elutasító döntés számtalan gazdasági és politikai nehézséggel járt volna, de a Szovjetunió tudomásul vette volna. A magyar pártvezetés döntött úgy, hogy csatlakozunk ehhez az akcióhoz.

– Ha ez így van, akkor meg kívánom jegyezni, hogy én lélekben nem vonultam be Csehszlovákiába!

– Ehhez joga van, Kamondy elvtárs, és nem is kívánom meggyőzni Önt – zárta le a vitát Kádár János.

A magyar átlagembereket tulajdonképpen nem hozta lázba a csehszlovákiai megszállás híre. Ha nem is gyűlölték, de lenézték a többi szocialista ország polgárait. „Csak azért jönnek ide, hogy elvegyék előlünk a téliszalámit és ellepjék a Balatont!", „azt kapták, amit megérdemeltek!" – vélekedtek mindenütt.

A kultúra és a politika nagyjai sem léptek sorompóba. Ismereteim szerint két tiltakozó levél érkezett tőlük, az egyik Lukács György filozófustól, a másik Hegedüs Andrástól – ez utóbbi gesztusát különösen ellentmondásossá teszi, hogy annak idején miniszterelnökként magyar részről éppen ő írta alá a Varsói Szerződést.

Nyers Rezső egy későbbi nyilatkozatában elmondta, hogy a bevonulást követő napon kijelentette a Politikai Bizottság ülésén:

– Én nem értek egyet vele!

Mire Kádár állítólag szarkasztikus modorban azt felelte:

– Mi sem értünk egyet saját magunkkal!

Megjegyzendő, hogy a legfőbb érintett, Dubček nem bizonyult hálásnak a magyar támogatásért, Kádár János halála után egy televíziós adásban súlyos vádakat emelt ellene. De hát a hála – mint Pozsgay Imrétől tudjuk – nem politikai kategória.

XX.

Fentebb említettem, hogy Kádár Jánost egyik munkatársa Bethlen Gábor fejedelemhez hasonlította, aki a keleti török és a nyugati német nyomás között egyensúlyozva próbálta fenntartani Erdély önálló létét. A párhuzam „keleti" része mellett Kádár nyugati irányban is szerteágazó tevékenységet fejtett ki.

A felkelés leverése után Németországban, Franciaországban és szerte Nyugat-Európában Kádár nevéhez lesújtó jelzők tapadtak: „áruló", „báb", „Quisling", „hóhér" és így tovább. A „Die Tat" című lap már azért is megtámadta dr. Haller minisztert, Svájc moszkvai nagykövetét, amiért „helyesnek tartotta, hogy a moszkvai repülőtéren megjelenjék Kádár, a magyar Quisling fogadásán, s megszorítsa vértől szennyezett kezét." Egy másik újság így írt:

„Kádárnak csak annyi mozgási lehetősége van, mint egy harckocsi után kötött babakocsiban ülő robotnak. Hivatalában három távbeszélő vonal van közvetlen beszélgetésre a Kremllel. Tudja, mikor mit kell válaszolnia. Meg van engedve, hogy igent mondhasson és néha saját maga állapíthassa meg, hogy hány óra van..."

A hangnem aztán lassan változott. Az egyik német újság már arról ír, hogy a magyar parasztság megtarthatta a forradalom eredményeit. „A Nagy Imre által megszüntetett kényszerkollektivizálást és kényszer-beszolgáltatást nem állították vissza. Úgyszintén háttérbe

helyezték a Nagy Imre-program értelmében a nehézipar fejlesztését, a közszükségleti cikkek termelésének javára", de még hosszú idő telt el odáig, amíg valaki azt írta Kádár Jánosról, hogy „ortodox kommunista – emberi arccal".

Mind gyakrabban találkozott nyugati államférfiakkal.

„Bámész csodálkozással vette tudomásul Bruno Kreisky osztrák kancellár népszerűségét – írja Aczél György –, miután ő is elfogadta azt a feltételezést, hogy egy zsidó a tömegek előtt nem lehet igazán népszerű. [Ez a népszerűség, úgy gondolom, nem volt egyértelmű, a bécsi Ringen sétálva gyakran láttam, hogy a Kreiskyt ábrázoló plakátok homlokára felírták a »Jude« szót. – M. Gy.]

Kreisky is kedvelte őt, egy alkalommal azt mondta neki:

– Milyen kár, hogy maga kommunista!

Kádár szótlanul mosolygott ezen.

A politikájáért becsülte Willy Brandtot, ugyanakkor értetlenül fogadta, hogy tudta a politikát egy nő miatt feláldozni. Beszélgetéseikben Kádár gyakran megemlítette, hogy ha az 1920-as években a szociáldemokraták nem harcolnak a kommunisták ellen, Hitler soha nem kerül hatalomra."

A nyugati kommunisták közül csak két ember, Maurice Thorez és Alvaro Cunhal keltette fel érdeklődését. Könnyen és jól szót értett Margaret Thatcherrel, aki a tolmácsa szerint „valósággal itta a szavait". Az egyik tárgyalásukról távozóban külön megkereste a magyar külügyminisztert, és kérte, tegyenek meg mindent Kádár János egészségének megőrzéséért. Az ő esetleges kiesését pótolhatatlannak ítélte. Helmut Schmidt német kancellár emlékezéseiben a kelet-európai politiku-

sok legnagyobb egyéniségének nevezte, úgy vélte, hogy csak Tito hasonlítható hozzá.

A konszolidációt jelezte, hogy az úgynevezett „magyar kérdést" 1962-ben levették az ENSZ napirendjéről, ez a lépés hallgatólagosan a Kádár-rendszer elfogadását jelentette, fokozta az ország tekintélyét.

Bizonyos időszakokban egyenesen úgy festett, mintha az európai politikai élet központja Budapestre helyeződött volna át. Különösen vonatkozott ez a nemzetközi válságperiódusokra. Mikor a fegyverkezés újabb hullámaként megkezdődött a szovjet SS–100-as, illetve a nyugati Pershing rakéták telepítése, egy háború veszélye rémlett fel. A szembenálló táborok közötti egyeztető tárgyalások kevés jót ígértek, mindkét félből hiányzott a szükséges bizalom. A közvetítésekhez Kádár János látszott a legmegfelelőbb személynek. Egymás után jelentkezett nála Craxi, Thatcher, Mitterrand, Kohl. Kádár attól tartott, hogy a nyugati látogatóknak ez az impozáns névsora mind itthon, mind a szocialista táboron belül gyanút válthat ki, ezért mintegy álcázásként a franciák és a németek közé beiktatott egy tárgyalást Vietnammal vagy Észak-Koreával.

Kádár most sem képzelte, hogy ezek az összejövetelek titokban maradhatnak a szovjet vezetés előtt, ezért beszámolt nekik a felmerült témákról. Jelentős szerepet játszott a kölcsönös gyanakvás leküzdésében. Thatcher asszonynak azt mondta, hogy Budapest épp félúton fekszik London és Moszkva között, ha már idáig eljött, miért nem teszi meg az út másik felét is. Mikor megérezte, hogy Thatcher hajlana erre a lépésre, ha nem jár presztízsveszteséggel, felhívta Brezsnyevet, és kérte, hogy küldjön személyes meghívást a brit miniszterelnök asszonynak.

Kádár János irányvonalát a nyugati sajtó is értékelte:

„...Megállapítható, hogy Magyarország a fegyverkezés kérdésében általában mérsékletet tanúsított a Nyugattal szemben, az Egyesült Államok vonatkozásában pedig különösen – írta a Neue Züricher Zeitung – nem állt érdekében, hogy könnyelműen kockára tegye a fejlett ipari országokkal fenntartott jó gazdasági kapcsolatait. Persze hiba volna úgy vélni, hogy Thatcher és más NATO-kormányfők látogatásai alkalmasak arra, hogy fellazítsák Budapest külpolitikai hűségét Moszkvához. Magyarország büszke arra a szabadságra, amelyet gazdasági és társadalmi területen szerzett, de nem nagyon szereti, ha túl nagy nyilvánosságot kapnak ezek a vívmányok!"

Meg kell említeni, hogy Kádár János volt az első kelet-európai kommunista vezető, aki ellátogatott a pápához – másfél évtizedes szívós előkészítő munka előzte meg ezt a találkozót. Kádár és VI. Pál pápa biztosította egymást, hogy tovább kívánják építeni ezt a kapcsolatot.

(Berecz János, aki Kádár kíséretéhez tartozott, megemlíti, hogy az audienciát fél órára tervezték, de több mint egy teljes óráig tartott. Aztán végre kinyílt az ajtó:

„...A pápa két kézzel fogta Kádár jobbját, az istennek sem akarta elengedni, erre Kádár bal kezével finoman megveregette a pápa jobb karját:

– Hát, Szentatyám, hallotta, hogy tengernyi gondom van, de meg kell mondjam, magát sem irigylem!

Erre a pápa égnek emelte a kezét és ha nehezen is, de útjára engedte a vendégét.")

Minden nyitottsága ellenére Kádár János nem tűrte el, hogy a nyugati kommunista pártok vezetői megpróbáljanak beleszólni a magyar belügyekbe. John Gallon, az angol kommunista párt főtitkára budapesti látogatása során megjegyezte:

– A magyarországi leszámolások nem voltak méltók az igazi kommunistákhoz.

Kádár János nem bocsátkozott vitába vele, csak annyit kérdezett:

– Ön mikor lépett be a pártba?

– 1936-ban.

– Én 1935-ben. Nagyjából ugyanannyi időt töltöttünk a mozgalomban. Ez alatt hány pofont kapott a rendőrségen?

– Egyet sem.

– Én ötvenig számoltam, aztán abbahagytam. És hány évet töltött börtönben?

– Egyet sem.

– Én mindent összevetve hat és felet. Ezt tessék előbb bepótolni, aztán majd tovább beszélgetünk.

Külföldön jártában is elkerülte az elméleti vitákat a testvérpártokkal. Feljegyezték, hogy valaki egyszer egy Lenin-idézettel próbálta Kádár fejére olvasni valamilyen tévedését.

– Mit gondol? – kérdezte – Ha élne, mit csinálna a maga helyében?

– Nem tudom, de annyi biztos, hogy nem idézgetné a saját harminc évvel ezelőtt írt cikkeit.

„Kádár korrekt és következetes irányvonalával nemcsak a maga tekintélyét növelte, de elérte azt is, hogy Magyarországot a szocialista táboron belüli legszabadabb és legvirágzóbb országként tartsák számon" – vélekedtek a külpolitikai elemzők.

A világsajtó hangos volt a „magyar gazdasági csoda" dicséretétől, a tudósítók ilyesféle pesti vicceket idéztek:

„Nixon és Brezsnyev csúcstalálkozóra tart, és elhívják magukkal Kádár Jánost is. Egy oszlopban haladnak, külön-külön kocsiban ülve. Egy útkereszteződéshez érve Brezsnyev utasítja a sofőrjét:

– Irányjelző balra, kanyar balra!

Nixon így szól:

– Irányjelző jobbra, kanyar balra!

Kádár pedig így szól:

– Irányjelző balra, kanyar jobbra!"

Más nyugati lapok arról számolnak be, hogy a bürokratikus abroncsok lazulása tényleges alkalmat adott a vállalkozások kibontakozására az országban. Kádár János a menedzserek egész nemzedékének tette lehetővé, hogy bizonyíthassanak. Egy-egy kiemelkedő vezető egyéniség nem csak az általa irányított gyárat vagy mezőgazdasági nagyüzemet emelte európai rangra, hanem a várost vagy a községet is maga körül. Például Horváth Ede egyszerre fejlesztette a Rába Műveket és Győrt, Borovszky Ambrus a vasművet és Dunaújvárost, Szabó István a „Vörös Csillag" termelőszövetkezetet és Nádudvart.

A valóságban azonban többször is súlyos fenyegetések bontakoztak ki, vegyünk egy példát a későbbi évekből:

„...A klasszikus kádárizmus az 1973–74-es első olajválsággal roppan meg, amikor világossá vált, hogy a rendszer sem egymagában, sem a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsával és ezen belül a Szovjetunióval együtt sem tud versenyképesen helytállni a termelés és a szolgáltatások piacán – írja Lengyel László. – Feltevésem szerint a kádári rendszer még mindig fennmaradt volna válságokon keresztül is, ha a nyolcvanas évek elején nem következik be a második olajsokk."

1981–82-ben az ország sokkal kedvezőtlenebb financiális helyzetbe került, mint 1956-ban, mikor viszony-

lag szerényebb kifizetések és tartalékképzések voltak folyamatban. Az 1980-as évek elején egy világmozgás alakult ki, mely a szocialista országok egész tömbjét válságba sodorta.

Korábban szinte korlátlanul lehetett nyugati kölcsönöket szerezni, „olcsó" volt a pénz, inkább az volt a baj, hogy a keleti országok nem találtak megfelelő, valódi hasznot hozó beruházásokat, most azonban elzárták a „dollárcsapokat", sőt visszaszivattyúzták a már kihelyezett pénzt is. Számos szocialista országbeli bankból a nyugati ügyfelek kivonták a betétjeiket, ennek következtében Lengyelország, Románia, Vietnam csődbe ment, Kuba sem tudott fizetni.

A magyar gazdasági egyensúly is felborulással fenyegetett. Elsőként az önmagukat menteni próbáló szocialista országok hívták haza nálunk elhelyezett pénzeiket, de a nyugatiak is egyre fokozódó mértékben választották ezt a megoldást. A Magyarországgal kapcsolatos kedvező megítélés szertefoszlott, a nemzetközi sajtó már őt tippelte a következő feldőlő dominónak.

A Magyar Nemzeti Bank számot vetett a helyzetével, úgy ítélte meg, hogy két hétre-egy hónapra elegendő tartalékkal rendelkezünk, a további fennmaradáshoz legalább hatszázmillió dollárt kell szereznünk.

Többféle megoldás is kínálkozott. Legegyszerűbbnek a csőd bejelentése látszott, de ez a már ismert példákat tekintve semmi jót sem ígért. Láthattuk a román mintát, ott az önerőre való támaszkodás diktatúrához és gazdasági szükségállapothoz vezetett. Magyarországon aligha lehetett volna keresztülvinni, nemcsak a szükséges elvi és főleg rendőri feltételek hiányozta hozzá, de szöges ellentétben állt volna a kádári alap-

gondolattal, mely az életszínvonal folyamatos emelését tűzte ki céljául.

Ugyanilyen kevés sikerrel kecsegtetett egy esetleges segítségkérés a Szovjetuniótól, mely a saját problémáival is alig boldogult. Harmadik esélyként kínálkozott a hitelfelvétel egy nyugati banktól, de ha valamilyen véletlen folytán találtak volna is egy megfelelő tőkeerejű csoportot, az minden valószínűség szerint visszaél monopolhelyzetével, a kapcsolódó feltételek szálaiból olyan hálót fon, amely mintegy az ország „társtulajdonosává" teszi, és tetszése szerinti kedvezményeket követelhet magának. Az orvosság keserűbb lett volna magánál a betegségnél.

Akárcsak az 1956-os válság idején, Kádár János most is a „magyar devizafejedelemhez", Fekete Jánoshoz fordult. Ő továbbra is világszínvonalú tekintélynek számított, személye körül legendák sokasága keringett. Az 1970-es évek második felében állítólag Tokióban aláírt egy ötszázmillió dolláros kölcsönfelvételt, és a következő nap délelőtt 9 órakor már át is irányította egy korábbi kölcsön törlesztésére.

Fekete nem titkolta Kádár János előtt, milyen bonyolult feladatot jelent a helyzet megoldása. Megismételte, hogy elmúlt az „olcsó kölcsön" időszaka, sőt maguké a kölcsönöké is, egyetlen kiutat látott: be kell lépnünk a Nemzetközi Valutaalapba. Ez a szervezet még a II. világháború vége felé alakult, szabad keretekkel működött, 1944-ben a Szovjetunió is aláírta a parafált alapító szöveget, bár aztán meggondolta magát, és mégsem lépett be. Lengyelország viszont egy időre csatlakozott hozzá, és csak később szüntette meg a tagságát. Kádár már magától a gondolattól is megdöbbent:

– Muszáj?

– Igen. De úgy kell csinálnunk, hogy senkinek sem szólhatunk róla előzőleg.

– De a külügyminiszter aláírása nem kell hozzá?

– Ez olyan, mintha egyenest Moszkvának üzennénk.

Fekete János végül olyan megbízólevelet kapott, amely felhatalmazza, hogy a magyar kormány nevében pénzügyekről tárgyalhasson. Kádár egy pillanatra eltűnődött:

– Egy ilyen papírral akár el is adhatja az országot!

– Igen, de maga is tudja, hogy nem adom el.

Kádár végül is beleegyezett. Fekete úgy utazott ki Washingtonba, hogy senki sem tudott a küldetéséről. Annak a nagy nemzetközi hotelnek, ahol megszállt, minden szobája „be volt technikázva", vagyis lehallgatókészülékkel volt ellátva – kivéve az igazgató irodáját. Fekete ide kérte be magát, és felhívta Tom Clausent, a Világbank akkori elnökét és De Larosiére-t, az IMF főigazgatóját. Mindketten ugyanazt a kérdést tették fel Feketének:

– Miért jöttél?

– Be akarok lépni.

A szándéknyilatkozatát az alapszabályok szerint elfogadták, de ez nem jelentett azonnali felvételt, ezt a közgyűlésnek kellett eldöntenie. Tíz órakor Fekete aláírta az IMF-be való jelentkezését, 11 órakor a világbankit. Közben arra is jutott ideje, hogy megnézze az 1944-es alapító levelet, melyen szerepelt Szoldatovnak, a Szovjetunió akkori megbízottjának aláírása is, ezek után megnyugodva szignálta.

A hírt időveszteség nélkül nyilvánosságra kellett hozni, hogy megerősítsék a magyar gazdaság iránt megingott bizalmat. Két órakor összeült a Központi Bizottság, Kádár János bejelentette az eseményt. A kedvező hatások azonnal megmutatkoztak, leálltak a betét-visszavonások.

Nem maradt el a szovjet felelősségre vonás, de Kádár mosta a kezeit: az elindult folyamat már visszavonhatatlan, különben is az egykori szovjet példát követték az aláírással. Elutasító magatartásában némi személyes-indulati elem is közrejátszott, Huszár Tibor idézi az ügyben közreműködő Pulai Miklós közgazdász háttérelemzését:

„...Kihasználtuk, hogy Kádárt akkoriban nagyon megsértették a szovjetek. Kádár a Krímben nyaralt, ott találkozott Brezsnyevvel meg a többiekkel, akik semmit sem mondtak neki, de mire hazaért Magyarországra, az asztalán talált egy levelet: a következő tervidőszakra szóló évenkénti hat és fél millió tonna olajszállítást másfél millió tonnára csökkentik..."

A nemzetközi pénzügyi szervezetekbe való jelentkezés nem oldotta meg az aktuális fizetési gondokat. Bár minden tagország támogatta a felvételünket, a szabályok szerint pénzt csak egy fél év múlva lehetett igényelni – a 600 millió dollárra viszont azonnal szükség volt. Fekete ismét elutazott Bázelbe, a Nemzetközi Fizetések Bankjánál (BIS) próbált áthidaló kölcsönt szerezni. A pénzintézet vezetői azonban elzárkóztak a kérés elől, mert egy ilyen döntéshez már kancellári döntés volt szükséges. A német szövetségi köztársaságbeli ismerősei is a kormányfőhöz utasították.

Fekete megpróbált audienciát kérni Helmut Schmidttől, de az tüdőgyulladással feküdt otthon. A magyar bankár megkereste Kővárit, a bonni nagykövetünket, hogy próbáljon meg kieszközölni számára egy rövid, akár tízperces fogadást. Maga is meglepődött, mikor igenlő választ kapott, Schmidt azt kérte, hogy este tíz órakor jöjjön el hozzá.

Fekete János a nagykövet kíséretében bejutott a szigorúan őrzött rezidenciára. Schmidt még korábbról ismerte őt, mégis méltatlankodva kérdezte:

– Mit akar tőlem? Nem látja, hogy milyen állapotban vagyok?!

– Csak azért mertem Önhöz fordulni, mert nem maradt más reményem. 600 millió dollárt kértem a BIS-től és ők ezt elutasították, ha nem kapjuk meg, akkor a jövő héten csődbe megy Magyarország. Holnap reggel még egyszer tárgyalok a Bankkal, arra kérem Önt, utasítsa őket, hogy adják meg nekünk ezt a pénzt.

Schmidt nem adott azonnal igenlő választ, ehhez beszélnie kellett Matthöferrel, a pénzügyminiszterével, de egy feltételt eleve kikötött. Mivel a lengyel események miatt felerősödött a német kormány kelet-európai politikájának a bírálata, okvetlenül szüksége volt egy látványos pozitív lépésre.

– Fekete úr, beszélje rá Kádár Jánost, hogy jöjjön el Bonnba egy hivatalos látogatásra, mert ezzel igazolni tudnám, hogy a mi politikánk szilárd alapokon áll, a bensőséges jelleget pedig az hangsúlyozná, ha magával hozná a feleségét is.

Fekete beszámolt az ajánlatról, Kádár megdöbbenve fogadta:

– Mi az?! Maga úgy árul engem, mint egy utcalányt?!

Az első titkár végül is elfogadta a meghívást – később, 1982 áprilisában került rá sor. Helmut Schmidt is állta a szavát: még azon az estén felhívta a Bundesbank elnökét, közölte vele, hogy ezt a pénzt össze kell adniuk a különböző nemzeti bankoknak, és a német szövetségi bank elsőnek tegye le az asztalra a maga részét. A vállalkozáshoz aztán csatlakoztak a belgák, hollandok, dánok és számos más ország.

Az utolsó húszmillió dollár összeszedése ment a leg-

nehezebben. A BIS devizahitel-osztályának vezetője megkötötte magát, hogy neki egyelőre csak 580 millióra van jóváhagyása, és ilyen körülmények között nem kezdheti meg a folyósítást. Fekete egyelőre beérte volna 100 millióval, mert így elkerülhető lett volna a magyar államháztartás azonnali összeomlása. Leutwiler, a BIS elnöke azonban tovább kételkedett:

– Hogy fogják ezt a magyarok visszafizetni?!

Fekete a Nemzetközi Valutaalapra hivatkozott, Leutwiler felhívta a pénzintézetet, ahol megerősítették, hogy a magyarok már aláírták a jelentkezésüket, a felvételi folyamat hat hónapig tart, ha ez lezajlik, megkapják az első hitelt.

– Akkor ez most szerinted rendben van? – kérdezte az IMF vezetőjét.

– Szó sincs róla, még nincs rendben, csak azt tudom garantálni, hogy hat hónappal a felvételük után a kölcsön ügyében támogató javaslatot teszek az Igazgatóságnak.

– És volt már rá példa, hogy tettél ilyen javaslatot és az Igazgatóság visszautasította?

– Nem, ilyen nem volt még, de elméletileg nem lehet kizárni.

Leutwiler kivárta az írásos megerősítést, és Magyarország megkapta az első 100 milliót, aztán a többi pénzt is.

Fekete János természetesen nem kerülhette el, hogy pénzügyi manővereiért raportra idézzék Moszkvába. Öt szovjet funkcionárius tárgyalt vele, bankvezetők, belügyisek, sőt, maga Garbuzov pénzügyminiszter is.

– Miért csináltad? – kérdezte Feketétől a vele jó viszonyban levő Garbuzov.

– 5-600 millió dollár kellett az országnak, ti adtatok volna?

– Egy lóf...t. Olyan szegények vagyunk, hogy a cipőnk mellett járunk.

– Akkor inkább én kérdezek tőled. Miért nem próbálkozol te is valami hasonlóval?

– Azt hiszed, hülye vagyok? Holnap kirúgnak, nem lesz állásom, kocsim, dácsám, hagyjál békén.

Nem sokkal később szovjet közgazdászok jelentek meg Feketénél, puhatolóztak: milyen módon lehetne belépni az IMF-be.

XXI.

1961 decemberében a Hazafias Népfront Országos Tanácsának ülésén mondta ki Kádár János először azt a mondatot, amely később a nevével jelzett rendszer alapvető jelszavává vált: „aki nincs ellenünk, az velünk van".

Nagyjából akkorra fejeződött be a retorziók sorozata a munkástanácsok felszámolásától az utolsó halálraítélt felkelők kivégzéséig, megkezdődtek az előkészületek az általános amnesztia bejelentésére.

Kádár János nem minden elégedettség nélkül vehette tudomásul, hogy beigazolódnak a „nagy pipájú – kevés dohányú" humán értelmiséggel kapcsolatos fenntartásai – különösen a művészekre vonatkozóan.

Hamarosan összeomlott az „írósztrájk" is, a népi írók vezéralakjai sorra retiráltak. Veres András irodalomtörténész idézi Németh László Moszkvában elmondott pohárköszöntőjét, melyben így emlékezett meg az 1956-os felkelésről:

„...Aztán bekövetkezett a szerencsétlenség, amelyet már az első percben vigyázatlanságból eredő robbanásnak éreztem. Az előző években sok olyasmi történt másokkal, velem is, amit másnak, mint méltányosságnak nem tudtam érezni, mindezt azonban sohasem írtam sem a szocializmus, sem az orosz nép rovására..."

Németh László átvette a Kossuth-díjat Kádár János kezéből, majd 1961-ben a Munka Érdemrend Arany

Fokozatát is elfogadta. Az ő példája nyomán Illyés Gyula is kiállt a Kádár-rendszer mellett. Ők ketten szervezőként működtek közre annak a nyilatkozatnak a létrejöttében, melyben 200 (!) magyar író tiltakozott az ellen, hogy az ENSZ megtárgyalja a magyar kérdést az úgynevezett „ötös bizottságnak a forradalomról és annak elfojtásáról készített jelentése alapján" – idézi Veres András.

Kádár János munkabékét kötött az addig háttérbe szorított tudósokkal, orvosokkal, mérnökökkel, néhányan közülük soha nem képzelt karriert futottak be. Péter János egykori református püspök, a volt kisgazdapárti köztársasági elnök Tildy Zoltán hajdani titkára előbb a Kulturális Kapcsolatok Intézetének élére került, később külügyminiszterré avanzsált.

Határozatban mondták ki, hogy a pártonkívüliek bármilyen funkciót betölthetnek – párttisztséget kivéve –, és semmilyen hátrányt nem jelenthet, ha valaki nem kíván belépni az MSZMP-be. Ez az állásfoglalás még akkor is sokat jelentett, ha a gyakorlatban sokszor elvárták, hogy a magasabb állásokra pályázók rendelkezzenek „vörös könyvvel".

1962-ben hivatalosan is eltörölték az egyetemi felvételiknél addig alkalmazott osztályszempontokat. Az egykori „kizsákmányolók–burzsoák" gyerekeinek alig volt esélyük a bejutásra, már a jelentkezési lapjukat is az „osztályidegen" származást jelző „X" betűvel látták el, és ez mintegy andráskeresztként el is zárta az útjukat. Ez a szelekció különösen olyan úgynevezett elvi szakokon érvényesült, mint amilyen a magyar tanári, történészi vagy közgazdász pálya.

Kádár esélyeket adott a beilleszkedésre a Moszkvából hazatérő vagy az eseményeket itthon „kidekkoló" Rákosi-féle párt- és állami apparátus tagjainak is. A Központi Bizottság 1962-ben közölte azt a határozatot, hogy a volt vezetők nem tölthetnek be jelentősebb beosztást. Gerő Ernő ugyan továbbra is fordításból tartotta fenn magát, de Andics Erzsébet egyetemi katedrát kapott, Hegedüs András tudományos kutatóként helyezkedett el, Piros László, az egykori belügyminiszter pedig a Szegedi Szalámigyár vezérigazgatójaként dolgozott tovább. Még Péter Gábor is kapott egy részmunkaidős könyvtárosi állást.

Kádár tudta, hogy a kialakult nyugalom ideiglenes és bármelyik pillanatban felborulhat, különös figyelmet fordított arra, hogy megakadályozza bármelyik csoport vagy réteg előnyszerző próbálkozásait.

Ebbe a folyamatba tartozott vitája, majd szakítása Marosán Györggyel. Marosán lendületes, olykor demagóg stílusa fölött végképp eljárt az idő, behatárolt intellektusa folytán hiányzott belőle az a képesség, hogy váltani tudjon, új ismereteket szerezzen. Marosán változatlanul a második számú vezetőnek hitte magát, de a kibontakozó reformok világában mind távolabb került a hatalom felsőbb köreitől. Kádárhoz fűződő kapcsolata is meglazult, ennek apró, de sokatmondó jeleként kimaradt a megszokott kártyakompániájából is.

Számos példa bizonyítja, hogy az első titkár káderügyekben rendkívüli óvatossággal és körültekintéssel járt el. Mikor úgy döntött, hogy leváltja Ábrahám Kálmánt az építésügyi miniszter posztjáról, titkára szerint 31 emberrel konzultált az ügyben. A Politikai Bizottság néhány tagja egyszerűen szélnek engedte volna Ábrahámot, kezdjen magával, amit tud, de Kádár ebbe nem egyezett bele.

– Olyan nincs, hogy valaki évekig dolgozik döntő hiba nélkül, aztán egyszer csak levágjuk a fejét. Egyébként annak idején éppen ti javasoltátok a kinevezését.

Minimum államtitkári rangot kell most adnunk neki. [Ha jól tudom, Ábrahám Kálmánt végül az Országos Természetvédelmi Hivatal elnökévé nevezték ki. – M. Gy.]

Még látványosabb az a mód, ahogy leszámolt Biszku Bélával, aki mind nyíltabban szembeszállt az ő politikai irányvonalával. Eltávolítását már régen elhatározta, nem engedte beleszólni fontos döntésekbe, de még évekig nem távolította el magas beosztásából. Ő maga este nyolc óráig dolgozott, de szótlanul figyelte, hogy Biszku délutánonként veszi az ütőjét és elmegy teniszezni. 1978-ban viszont irgalmatlanul lezárta az ügyét, a korábbi belügyminisztert – központi bizottsági titkárt nyugdíjba küldte, és a SZOT Számvizsgáló Bizottságának elnökévé nevezte ki, ezzel gyakorlatilag a nullára lefokozva őt.

Marosán esetében különös türelmet tanúsított, mindenképpen elkerülte volna a nyílt szakítást. Felfogásukban sok volt a közös vonás: feltétlen ragaszkodásuk a munkásosztályhoz, gyanakvásuk az értelmiség iránt, puritán életfelfogásuk és így tovább. Kádár János változatlanul emlékezett rá, hogy vállat vállhoz vetve harcoltak a Horthy-rendszer, majd a Rákosi-klikk ellen, szinte ugyanakkor kerültek börtönbe, a felkelés leverése után is együtt dolgoztak a szocialista rendszer újjáépítésén.

A robbanékony, magamutogatásra hajlamos Marosán vitte kenyértörésre a lappangó ellentétet. 1962 szeptemberében egy levelet küldött Kádár Jánosnak, majd egy beadványt a párt Központi Bizottságának. Az első titkárnak bejelenti:

„...A Veled való munka- és életviszonyom megromlott, ezt nehezen viselhetem el... egyes politikai bizottsági tagokkal már sem együtt dolgozni, sem egy asztalnál ülni nem tudok" – emeli ki a szövegből Sípos Levente történész – „az emberek már Kádár-klikkről beszélnek. A hatalom csúcsán elfogadod-e még az emberek jelzéseit, a figyelmeztetéseket? Nem mernék igennel felelni!... Egyedül Te tudod összefogni a jelenlegi vezetőket teremtő munkára. De azért meg kell mondanom: úgy, ahogy most vezetsz és ahogy a környezeted cselekszik, nem jó..."

A Központi Bizottsághoz intézett beadvány még keményebb hangot üt meg, kiáll sorstársai, az 1956. november 4-e után hatalomba lépett vezetőgarnitúra védelmében:

„...A mostani vezetésnek nem szabad addig eljutnia, hogy türelmét elveszítve megbízható, hűséges és fejlődőképes embereit – miután felhasználta őket s velük célt ért – szélnek eressze... Ahhoz, hogy Kádár elvtárs ma elismert vezető, nekem sok közöm van! Elismertségében az én munkám eredménye is bőven benne van" – ismétli meg a már sokszor hangoztatott érveit.

Marosán Kádár szemére veti, hogy az utolsó években személyi kultuszt alakított ki maga körül – szokásához híven nem válogatja meg a szavait:

„...Úgy látszik, belátták, hogy mi csak úgy haladhatunk előre életünk minden vonalán, hogy ha egyedül Kádár elvtárs tud mindent. Belátták, hogy az a helyes, ha egyedül Kádár elvtárs gondolkodik. Ez a vezetés néha úgy fest, mintha mi valamennyien iskolás gyerekek volnánk. Ilyen vezetési módszerrel juthatnak el ahhoz a nézethez, hogy csak egyetlen okos, ügyes, bátor és művelt emberünk van – egy ember, aki mindenhez mindenkinél jobban ért... a párt politikáját egyetlen személy csinálja, egy olyan elvtárs, aki fokozatosan és szívós következetességgel ráfekszik a kollektívára..."

A beadvány hangja egyre provokatívabbá válik:

„...Ma már szép számmal vannak olyanok, akik félnek Kádár elvtárssal találkozni... Az utóbbi időben – sajnálatos – Kádár elvtárs goromba és cinikus... Ha valaki netán elvét egy szót, már gúny tárgyává teszi. Igaz, utána azt szokta mondani, hogy csak tréfált. De nem mindenki szereti az olyan tréfát, ami sértő. És a másik véglet: ha Kádár elvtárs bármit mond, netán káromkodik, akkor is mosolyogni illik, sőt, kell... S, ami nem kevésbé hiba: nem viseli el a kritikát – de nem is bocsátja meg... ki fogja már egyszer megmondani, hogy senki nem beszél, nem fecseg annyit a pártban, mint éppen Kádár elvtárs... Kezd túlságosan szubjektív lenni s nem elég, hogy indokolatlanul sértegeti az embereket, sértéseit tetézi azzal is, hogy nem bízik bennünk, azt kezdi hinni, hogy valami csak akkor készül el jól, ha azt ő csinálja és csak úgy jó, ahogy ő képzeli el..."

Beadványában Marosán nemcsak Kádár személyét kritizálja, de azt is állítja, hogy egy zárt vezetői klikk alakult ki körülötte. Biszku Béla, Sándor József, Szirmai István nevét említi, de ide sorolja Gáspár Sándort, a Központi Bizottság titkárát – felindulásában egy táborba sorolva az első titkár bizalmasait és párton belüli ellenlábasait.

„...Szirmai, amikor már nyeregben érezte magát, kezdett megváltozni, minél feljebb jutott, annál fölényesebb, annál cinikusabb és másokat lenéző lett...

...A megnyert hatalom Biszku elvtársnak a fejébe szállt. Megfigyelhető, Biszku hogyan változik meg napról napra, hogy válik fölényessé, pökhendivé..."

Bár az említettek egyikével-másikával személyesen is találkoztam, nem veszem magamnak azt a bátorságot, hogy eldöntsem, Marosán vádjai a valóságot tükrözték-e, vagy a rajta esett sérelmek miatt fakadt ki. Annyi bizonyos, hogy végül – levonva a következtetéseket – bejelentette a lemondását.

Kádár valóban nehezen viselte el a bírálatokat, a szembeszegülést akaratával, egy őszinte híve kis malíciával jegyezte meg róla:

– Kádár elvtárs jól bírta a kritikát – főleg ha dicsérték.

Általában keményen visszavágott, ha valaki alapvető elvi kérdésekben lépett fel ellene. Köböl József egykori illegális kommunista létére is kimaradt a Központi Bizottságból, mert nem vállalt funkciót november 4-e után. Kádár azt is Köböl szemére hányta, hogy később is tartotta a kapcsolatot a jugoszláv követségre menekült Nagy Imre-csoporttal, amely a reménytelen helyzetben küszködő MSZMP-t csak „Kádár-frakciónak" nevezte. Kádár tőle szokatlan személyeskedéssel évekig nem engedte, hogy Köböl értelmiségi állásba helyezkedjen el.

Most nem kis erőfeszítésébe kerülhetett, hogy ne vegye fel a Marosán által elébe dobott kesztyűt. Nehéz volna megítélni, hogy a felesleges konfliktusokat akarta-e elkerülni, vagy úgy érezte, tartozik annyival régi harcostársának, hogy megpróbálja tisztázni vele az ügyet.

„...Magamra vettem annak felelősségét, hogy egy ideig még a Politikai Bizottságnak sem teszek jelentést, megkísérlem Marosán elvtársat meggyőzni arról, hogy jöjjön be, végezze munkáját tovább, úgy, mintha semmi sem történt volna..."

Kádár ismerte annyira Marosánt, hogy tudja, nem lehet eltéríteni szándékaitól, de megpróbálta legalább arra rábeszélni, hogy enyhébb formában fogalmazza meg a mondanivalóját. Hosszas egyeztetés után Ma-

rosán ezt a kompromisszumot is elutasította. Kádár nem tehetett mást, szabad folyást engedett az eseményeknek, de önmagában már eldöntötte a szakítást. Észrevételeket fűzött Marosán beadványához, ezeket a Politikai Bizottság a magáévá tette és a saját álláspontjaként juttatta el a bejelentőhöz.

„...Amennyiben fenntartja a beadványát, az ügyet a Politikai Bizottság a Központi Bizottság elé terjeszti. Egyidejűleg közli Marosán elvtárssal, hogy miután a viselt tisztségeire a KB választotta meg, felmentést is csak az adhat alóluk. Ennek megfelelően a KB újabb határozatáig a tisztségeivel összefüggésben semmilyen változtatás nem történhet. A Bizottság nyomatékosan figyelmezteti Marosán elvtársat a beadványával kapcsolatos ügyben a kötelező szigorú titoktartásra..."

Marosán újabb beadványokkal próbálta védeni az igazát, de ezeket a Központi Bizottság, „mint alaptalan és pártellenes okmányokat, teljes egészében elutasította és pártszerűtlen eljárását elítéli". Marosánt felmentették vezető párttisztségei alól, és javasolták nyugdíjazását. Sipos Levente tanulmányában felsorolja a nyugalomba vonulás kondícióit:

„...formálisan az Elnöki Tanács alelnöke maradhat a választásokig, ha e minőségében nem fejt ki tevékenységet. Országgyűlési mandátumát tartsa meg, az új választásokon jelölése függjön addigi magatartásától. A törvényesen járó 6500 Ft nyugdíjat kapja. A Sarolta utcai lakásból a pártközpont költöztesse kisebb lakásba. Gépkocsihasználatra nem jogosult... A Központi Állami Kórházat ő és a családja továbbra is igénybe veheti..."

Ezek a feltételek megfeleltek a nyugdíjba helyezés általános szabályainak, mely alól az ország egykori második emberének számító Marosán sem bizonyult

kivételnek. Mint ahogy a gimnáziumban tanult Vergilius-szöveg mondja:

„– Migrate veteres coloni!" – távozzatok, öreg harcosok!"

A félreállított vezető visszavonult a magánéletbe, naponta járt uszodába, továbbra is énekelt egy munkásdalárdában. Nekikezdett önéletrajza megírásának, sorra jelentek meg az egyes kötetek, Kádár sem emelt kifogást ellene. Az előbeszédben oly hatásos Marosán az írott szóval nehezen boldogult, Kardos György, a Magvető Kiadó igazgatója szinte sorról sorra fogalmazta át a szöveget.

Maga Kádár János sohasem fordította energiáját arra, hogy már lezárt ügyeken töprengjen, de a túlbuzgó állambiztonsági szolgálat továbbra is rajta tartotta a szemét Marosánon. Ebből egy emlékezetes botrány is kerekedett. Marosán épp a Rákóczi úton sétált, mikor észrevette, hogy egy civil ruhás nyomozó követi. Visszafordult, megragadta a zakójánál fogva, és a falhoz csapdosta:

– Hogy mersz te kémkedni utánam? Mondd meg annak, aki utánam küldött, hogy dögöljön meg!

A nyomozót állítólag alig tudták kiszedni a kezéből. Marosán 1965-ben kilépett az MSZMP-ből, de továbbra is gyakran hallatta a véleményét. 1968-ban helyeselte a csehszlovákiai bevonulást, viszont nem értett egyet az új gazdasági mechanizmussal. Az évek múlásával lehiggadt, néha találkozott Kádár Jánossal, és 1972-ben a párttagságát is helyreállította.

Szakszervezeti munkát végzett, előadásokat tartott, külföldi körutakra vállalkozott, ahol mint egykori szociáldemokrata vezető, megpróbálta szorosabbra fűzni Magyarország kapcsolatait a nyugati szociáldemokrata pártokkal.

Míg Kádár Jánost a kegyes halál megkímélte attól, hogy végig kelljen néznie a szocialista rendszer összeomlását – ennyit mindenképpen megérdemelt a Sorstól –, Marosán György tanúja volt a rendszerváltásnak. Az MSZMP felbomlásánál a Munkáspártot választotta, de gyakorlati tevékenységet nem végzett benne. Hamarosan végképp ki is maradt, a szállongó pletykák szerint azért, mert egyszer elfelejtettek autót küldeni érte. 1992-ben, 84 éves korában fejezte be hányatott, ellentmondásokkal teli életét.

XXII.

Az MSZMP tagságának társadalmi összetételét tekintve mind kevésbé felelt meg a nevében hordozott „M"-nek, vagyis a „munkás" meghatározásnak. Csak minden negyedik párttag tartozott ebbe a kategóriába, soraiban mind több alkalmazott és szellemi foglalkozású akadt. A Komócsin, Gáspár, Biszku vezette úgynevezett munkás ellenzék mindenképpen meg kívánta akadályozni, hogy az értelmiség túlsúlyba kerüljön. Nem akarta tudomásul venni azt a természetes folyamatot, hogy a technikai fejlődés a fizikai dolgozók részarányának rohamos csökkenésével jár – és a megmaradó réteg sem szívesen foglalkozik a politikával. A Komócsin-csoport minden eszközt bevetett, hogy leállítsa ezt az irányzatot, elsősorban a tagfelvételt szigorították meg, Pozsgay Imre ír le egy jellemző példát:

„...Az Állami Operaházban egy világhírű tenornak semmi esélye nem volt, hogy az MSZMP tagja legyen, mert csak szaporította volna az értelmiség számarányát. Viszont az Operaház kazánfűtője jogosan felvehető az MSZMP-be, mert javítja a párt összetételét és közelíti alapeszméjéhez, a munkásosztály pártjának gondolatához..."

A helyzetet néha már szánalmas módszerekkel próbálták kozmetikázni, például az országgyűlési választások előtt a jelöltek listáján Aczél György is „munkás"-ként szerepelt.

Kádár János nem tudott és nem is akart megszabadulni eredendő nosztalgiájától a munkásosztály iránt, de messzebbre látott, mint a „baloldali ellenzék". Felmérte a társadalomban lezajló folyamatok irányát, és mind több értelmiségit vont be az ország irányításába. A korszak szellemének megfelelően ez az elgondolás is előre meghatározott arányszámok alapján valósult meg, a tudósok például 5-6 százalékkal képviseltették magukat a vezetésben. Márta Ferenc kémiaprofesszor a Magyar Tudományos Akadémia egykori alelnöke a kiválasztottak közé tartozott, 15 évig volt tagja a Központi Bizottságnak.

Kádár tudatában volt annak, hogy csak négy polgárit végzett, meg sem próbált mindentudónak mutatkozni, fontos döntések előtt kikérte a szakértők véleményét, Mártához is többször fordult tanácsért.

„– ...Mondta, hogy megy a Szovjetunióba – nyilatkozta a professzor Gál Jolán újságírónőnek –, és a Szovjet Tudományos Akadémiát jelölték ki neki, mint meglátogatandó helyszínt. Előtte érdeklődött Mártától. – Maga szerint mit kérdezzek ott az akadémikusoktól?

– Kérdezze meg, hogy a katonai kutatások miért mennek át a közhasználatba olyan lassan? Tapasztalatból tudom, hogy a katonai kutatásokra mindig van pénz, szinte számolatlanul. Nyugaton sokkal gyorsabban hasznosítják a kutatások eredményét a civil szférában is, hogy igazán megtérüljön a befektetés.

Amikor visszajött a látogatásról, mondta nekem:

– Maga jó helyzetbe hozott engem a javaslatával, a kérdéstől elállt a szavuk, alig tudtak megszólalni, annyira meglepte őket!"

Márta más alkalommal is elbeszélgetett az első titkárral.

– „Vallásos megszállottság élt benne a szocializmus iránt, és ez gyakran türelmetlenségbe torkollott. Kifakadt azon, hogy a szocialista ipar háromszoros alapanyagból, háromszoros anyagfelhasználással sem tud olyan minőségű árut előállítani, mint a kapitalisták, és ennek az emberek isszák meg a levét, nyomott hangulatban kérdezte:

– Elhatározott dolog, hogy a szocializmusban roszszabbul kell élnünk. Csak a magántulajdon lehet a hajtóerő?

– Nézze, Kádár elvtárs, a fizikai rendszerekben kétféle erőt ismerünk: a kényszererőt – ez az egyensúlyt biztosítja, és a hajtóerőt. A hajtóerő csak akkor érvényesül, ha a rendszerben különbség van, vagy különbséget viszünk bele, például magasabb, illetve alacsonyabb vízoszlop formájában. Ha nincs különbség, a rendszer nem végez munkát. Ugyanez vonatkozik a társadalomra is, ha valaki nagyot lendít az ország szekerén, keressen többet, mint mások, én nem irigylem Rubik Ernő millióit. A szocializmusban nem kell attól tartanunk, hogy a pénz kizsákmányoló vagyonná válik.

– Nagyon sok mindent meg kellene valósítanunk, de egyelőre lehetetlen.

– Minden kofa okos a piac után – mondja Márta professzor –, így kellett volna, úgy kellett volna, de az az igazság, hogy Kádárnál többet senki sem tett akkoriban. Márpedig ha valaki egy adott történelmi korban adott feltételek között valamit a legjobban végzett el, azt utólag is illik bajnoknak elismerni."

A párton belüli konfliktusok ideiglenes elsimultával az általánosnak mondható amnesztiával és az egyéb, enyhülést célzó intézkedésekkel kialakult egy olyan társadalmi összhang, mely lehetővé tette a nemzetgazdaság fokozatos átalakítását.

Az előkészületek hosszú évekig tartottak, különféle tabukat kellett eltörölni vagy megkerülni. Egy, legalább részben piaci alapokra épülő gazdasági rendszernek még a fogalma is eretnekségnek számított az akkori Magyarországon.

„...A »piac« és a szabad verseny hallatán eszembe jut egy amerikai szólásmondás: »mindenki magával törődjön, isten úgyis törődik mindnyájunkkal!« – mondta az elefánt, miközben táncolni kezdett a baromfiudvarban a tyúkok között" – nyilatkozta a Politikai Bizottság egyik meghatározó tagja, mások is a társadalmi különbségek növekedésétől tartottak.

Már számos példából láthattuk: a kádári politika arra törekedett, hogy minden területen érvényesüljön az egyenlőség, vagy legalábbis a messzemenő méltányosság. Aczél György egy francia újságíróval folytatott beszélgetésén így jellemezte ezt az állapotot:

„...A gazdasági és politikai vezetők, illetve a munkások jövedelme közötti különbség lényegesen kisebb, mint Franciaországban... A vezetők családjaiban az egy főre jutó jövedelem átlagosan 35 százalékkal magasabb a munkáscsaládoknál. Egy miniszter fizetése annyi, mint egy nagyon jól képzett vájár jövedelme. Sok esetben a vezetők nem érik el azt az életszínvonalat, amelyre eredeti szakmájukban megmaradva számíthatnának...

Most pedig a kiváltságokról. A vezetők egy részének jár a hivatali gépkocsi. Jogosultak annak a kórháznak az igénybevételére is, ahol külföldi diplomatákat és a volt ellenállókat kezelik. Ha orvosi kezelésre megyek, nagyobb esélyem van arra, hogy a professzor mindjárt fogad, s ha be kell feküdnöm, különszobát kapok. Viszont ugyanazt, ugyanott és ugyanannyiért vásárolunk, mint bárki más Magyarországon..."

Akkoriban terjedt el Gyilasz Milovan jugoszláv politikus elmélete, mely szerint a szocialista országokban a párt- és állami vezető elit egy új osztállyá szerveződik. Ez az osztályok minden ismérvét felmutatja, például a kiváltságaik is örökölhetővé válnak. Aczél erre is kitért:

„...A vezető réteg zárt körön belüli újratermelődése és a kasztrendszer a nyugati propaganda kedvenc veszszőparipája. Pedig nincs is szükség szociológiai felmérésekre, hogy bebizonyítsa: a leendő vezető beosztású »csemeték« valójában nem a vezetők gyerekei közül kerülnek ki... A magas beosztásba kerülők háromnegyed része fizikai dolgozók családjából származik. Csak egy dolgot hadd mondok ezzel kapcsolatban. Ha túlzás is talán, de tény, hogy 1956 óta egy családnak csak egy tagja nevezhető ki nálunk a kormányba, választható a Központi Bizottságba s természetesen a Politikai Bizottságba is..."

Bármilyen tetszetős is ez a társadalmi téren megvalósuló egyenlősdi, gazdaságilag egyre inkább vadvédelmi területhez tette hasonlóvá az országot. A „vadak" reflexeibe beleivódott, hogy az erdész mindig hoz nekik annyi kukoricát, szénát és egyéb táplálékot, amennyi elégséges a szolid életben maradáshoz, de többre akkor sem számíthatnak, ha egész nap futnak vagy ugrálnak. Ez a szemlélet csak passzivitást eredményezett, gátolta a termelőerők kibontakozását. A meghirdetett beruházási és termelési programok jelentős részét le kellett állítani, és veszélybe került a legfőbb kádári célkitűzés: a lakosság életszínvonalának folyamatos növelése is.

A szocialista államrend alapvető meghatározó elemeihez sem lehetett hozzányúlni, az állami vállalatoknak továbbra is össznépi tulajdonban kellett maradniuk. A népgazdaság mozgását a továbbiakban is köz-

pontilag irányították, az újdonság abból állt, hogy engedték hatni rá az áruviszonyokat és a piaci aktivitást.

A mennyiségi szemléletet ki kellett egészíteni a minőségi elvárások követelményeinek megfelelően. A tervutasításos rendszerben a munkaerő, anyag, energia és minden más tényező felhasználását pontosan rögzítették, így kívánták elhárítani a piacgazdaságban fellelhető pazarlást, a párhuzamos folyamatokat, az eladhatatlan készletek felhalmozódását.

Ez a spekulatív, a valódi folyamatoktól távol álló szervezés azonban csak annyit ért el, hogy az üzemeket képtelenné tette rá, hogy a megfelelő gyorsasággal reagáljanak a változásokra. A háború előtt, ha a Goldberger gyár tulajdonosa jelentést kapott egy-egy új divatirányzat megjelenéséről, a nyomógépek csak addig nyomhatták a régi mintákat, amíg az épp soros „werk" lefutott, utána azonnal átálltak, egy ilyen váltás az 1960-as évek vége felé már hónapokba tellett. Nem kell külön mondani, hogy ez mekkora versenyhátrányt jelentett. Ezeket az úgynevezett „kilométerárukat" a Szovjetunió és más szocialista országok átvették ugyan, de az égető valutahiány miatt áttörést kellett végrehajtani a nyugati piacokon. Azok a reformok, amelyekre sor került a szocialista tábor országaiban, kevés eredményt hoztak. „Jugoszlávia arra a lovasra emlékeztet, aki túl nagy lendületet vesz és átesik a ló túlsó oldalára – írja egy nyugati elemző. – A Szovjetunió még alig helyezte lábát a kengyelbe, Csehszlovákia elkövette azt a hibát, hogy túl gyorsan és túl hangosan fújta meg a diadalkürtöt", Lengyelországban is hamar zátonyra futott a kísérletezés.

„– Magyarországon – szemben a hasonló politikai berendezésű országokkal – bevallottan piaci jellegű, igaz, azt jelentős mértékben csak imitáló eszközökkel

működtették a gazdaságot – írja Pető Iván. – A központi állami irányítás – legalábbis hivatalosan, az információs eszközöket nem számítva – főként szabályozással és nem utasításokkal valósult meg. Ez a vállalati jövedelmek részbeni elvonását, a hitelnyújtás, a bérek, árak, árfolyam-politika és a külkereskedelem szabályozását jelentette..."

A történelem során kialakult magyar sajátosságok miatt a reform eredményei elsőként a mezőgazdaságban mutatkoztak meg. A gazdaságokat többé nem a városokból falura küldött káderek, vagy politikailag megbízható, de szakmailag képzetlen helybeliek irányították, a termelőszövetkezetek többségében a tagság most már maga választotta meg az elnököt. Egy-egy kiemelkedően tehetséges vezető megpróbálta a kor legmagasabb színvonalára emelni a rábízott mezőgazdasági nagyüzemet. Egy-egy nagyobb és sikeresebb gazdaságban tucatszámra dolgoztak mérnökök, eddig csak kiállításokon látott Claas Dominatorokkal és nyugati traktorokkal fejlesztették fel a már lerobbant gépparkot. A személyes érdekeltség bevezetésével megváltozott a tagság magatartása, és nem hagyták veszendőbe menni a megtermelt értékeket. Az egy főre jutó gabona, sertéshús vagy baromfi előállításában megelőztük az európai országok többségét és az Egyesült Államokat is. Zöldség- és gyümölcstermelésben is a világranglista első harmadában helyezkedtünk el. Igaz, ezt az eredményt úgy értük el, hogy az önköltség messze felülmúlta a riválisországokét. A beidegződések nyomán csak a mennyiség számított, az előállítás ára nem, egy-egy mezőgazdasági üzem teljesítményét kizárólag e szempont alapján értékelték és jutalmazták. Érdemes volt művelésbe vonni a legelőket és a réteket,

bármilyen kevés is termett rajtuk, javították a gazdaság összesített mennyiségi mutatóit.

A magyar ipar szerkezete is alapvető változásokra szorult, még mindig érződött az 1950-es évek első felének erőszakos fejlesztési hulláma. A nem gazdaságos, elavult termékek gyártását be kell szüntetni – jelölte meg az irányt Kádár János – a felszabaduló termelési kapacitást megpróbálták ésszerűen hasznosítani.

A változásokat csak egy új vagy legalábbis átcsoportosított gazdasági vezetőgárda hajthatta végre – ehhez tartozott Tímár Mátyás is, a legtöbbre hivatott pénzügyi szakemberek egyike. Örömömre szolgált, hogy most, annyi év után, anyaggyűjtés közben sikerült beszélnem vele is.

Tímár már a pályája kezdetén úgy vált ismertté, mint „Tímár, aki nem ad!". A Rákosi időszakban is meg merte engedni magának, hogy felülbírálja a belügyi büdzsé tervezetét, és jelentős összegeket faragott le belőle. Kádár János később, mikor az ÁVH börtönéből kiszabadulva találkozott vele, tréfásan megjegyezte:

– Nem volt igaza, mikor levett az ÁVH pénzéből, én ültem a börtönükben, és tanúsíthatom, hogy semmit sem költöttek felesleges luxusra.

Egykori professzora, Friss István 1957 elején hívta maga mellé Tímárt abba a bizottságba, mely a felkelés során keletkezett károk összegét volt hivatva megállapítani. A párton belüli balszárny, mely magával Kádár Jánossal is ellenségesen állt szemben, ezután sokáig háttérbe szorította Tímárt. Karrierje 1960-ban kezdett újra felfelé ívelni, ekkor Nyers Rezsőt nevezték ki pénzügyminiszternek, ő megfelelő emberek után tájékozódva Tímárt választotta helyettesnek maga mellé. Nyers nem sokáig maradt a minisztérium élén, mikor 1962-ben Marosán lemondott politikai tisztségeiről, őt

hívták be helyette a párt Központi Bizottságába, a pénzügyi tárcát Tímárnak adta át.

Tímár kezdettől fogva bekapcsolódott a gazdasági reform munkálataiba, tagja lett az úgynevezett Apostolok Tanácsának, Nyers Rezső, Péter György, Vilcsek Jenő és Csikós Nagy Béla mellett. (Csikós Nagy ellentmondásos pályát futott be, a háború előtt és alatt felvállalta, hogy a náci birodalomról és a német nagytérségi politikáról elismerő hangú könyvet írjon. A felszabadulás után számosan kifogásolták személyét, de már Gerő Ernő is kihozta az internálótáborból, és Aczél György sem engedett hozzányúlni. Szükség van rá! – jelentette ki.)

Az Apostolok Tanácsa alá 12 albizottság tartozott, javaslatokat dolgoztak ki a hatáskörök decentralizálására, anyagi érdekeltségre, magánkedvezményezések támogatására, a háztáji gazdaságoktól a vállalati munkaközösségekig.

– Kádár nélkül ezt nem lehetett volna megcsinálni – értékelte ezeket a kezdeményezéseket Tímár Mátyás egy beszélgetésünk során. Kádár sok megbeszélésen személyesen elnökölt. Gazdasági ügyekben való ismereteinek hiányosságait állandó önképzéssel próbálta pótolni. Volt egy különös hatodik érzéke, melynek segítségével majdnem mindig a helyes irányba fordult. Ritkán vetett fel új gondolatokat, de tűrte és támogatta azokat, akik megtették.

A reformok keresztülvitele nem ment konfliktusok nélkül. Az új cselekvések szélesebb intézkedési jogkört biztosítottak a gyárigazgatóknak, és előírták, hogy minél magasabb nyereségre törekedjenek – fennállt a veszély, hogy ennek érdekében a munkások kizsákmányolására törekszenek majd. Kádár azt javasolta, hogy meg kell erősíteni a szakszervezeti munkát a dolgozók

érdekvédelmében. Felismerte azt is, hogy a reform olyan kihívásokat is teremt, mely mind az igazgatók, mind a munkások számára lehetővé teszi, hogy valódi teljesítmény, a termelés tényleges növekedése nélkül magasabb jövedelemhez jussanak, ezt a buktatót jobban szervezett ellenőrzéssel igyekezett elkerülni.

Ellentéteket szült, hogy a reform következtében a parasztság sokkal látványosabban gyarapodott, mint az ipari munkásság. Ebben a különbségben számos tényező is közrejátszott: a mezőgazdasággal foglalkozókat nem védte egy műhely teteje esőtől-hótól, munkaidejük nem napi nyolc órára korlátozódott, hanem hétköznapon-ünnepen látástól-vakulásig tartott. A családok többségében a férfiak „kétlaki" életmódot folytattak, valamilyen üzemben dolgoztak, visszatérőben nem mentek haza, egyenest a földjükre siettek, szántással-kapálással folytatták a napot.

Az MSZMP vezetésének már említett „Munkás-baloldali szárnya" a paraszti munkából származó jövedelem korlátozását próbálta elérni. Ezt ideológiai köntösbe öltöztették, a „proletárdiktatúra" védelmének tüntették fel. Kádár visszautasította ezeket a támadásokat, nem volt hajlandó ideológiai tartalmat tulajdonítani az ügynek.

„Most ne arról beszéljünk, hogy mi kommunizmust akarunk építeni, mi egy fejlett országot akarunk létrehozni."

Világosan kimondta, hogy a célok korlátozottak, felfogását a nyugati szemleírók is méltatták:

„...Rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy a reform nem jelenti a kapitalizmushoz való visszatérést, nem jelenti a „burzsoá" demokráciának a visszaállítását. A rendszer igyekezett olyan politikát folytatni, amely

tartalmában liberális és nemzeti, de megkapja hozzá a Szovjetunió áldását is. Mint a magyarok mondják: Kádár megpróbál fából vaskarikát csinálni."

Kádárt az elvi vitáknál sokkal inkább érdekelték az olyan gyakorlati elképzelések, mint az „irányított visszafejlesztés", vagyis ami hasznot hoz, azt támogatni kell, ami pedig csak viszi a pénzt, azt fokozatosan felszámolni.

Kádár nem mindig járt el következetesen, oly sokat emlegetett „hasadtlelkűsége", például az ellentét a racionális felmérés és a munkásokhoz fűződő érzelmi kötődés között néha megmutatkozott nála. Ötven történelmi nagyüzemet, olyanokat, mint a Ganz vagy a MÁVAG, kivont a tervezett felszámolás hatálya alól, jóllehet ezek csak ráfizetést „termeltek", de mint a munkásmozgalom egykori fellegvárai, nála felül álltak a gazdaságosság szempontjain. Az is jellemző, hogy nem vétózta meg azt a 200 millió forintos tervet, melyet a magyar kohászat fejlesztésére készítettek, jóllehet az iparág válsága és visszaszorulása már elkerülhetetlennek látszott.

A reform következetes végrehajtása a számítások szerint százezer munkanélkülit eredményezett volna, ebbe Kádár semmiképp se ment bele. Hiába figyelmeztették a szakértők, hogy a teljes foglalkoztatás kapun belüli munkanélküliséggel jár, emberek söprögetnek, támaszkodnak a szerszámnyélre minden értelmes cél nélkül. Kádár ezt maga is tudta, egyszer megjegyezte: „nálunk hajdan kényszer volt a munka, majd dicsőség, mostanában meg szívesség" – de kitartott az álláspontja mellett. Kreisky osztrák kancellárra hivatkozott, aki egyszer azt mondta neki, hogy a munkanélküliség az alapja minden társadalmi bajnak, az erkölcsi züllésnek,

a drogozásnak és így tovább. Magyarországon még 1988-ban is bűncselekménynek számított a „kmk", a közveszélyes munkakerülés. Megbüntették azokat, akik hosszabb ideje nem rendelkeztek személyi igazolványba bejegyzett munkahellyel.

A teljes igazság kedvéért azt is meg kell említenünk, Kádár mindvégig fenntartásokkal kezelte a technikai fejlesztés ügyét, jellemző, hogy a pártközpontban sokáig egyetlen számítógép sem működött.

Kádár a nemzetgazdaság technikai megújításában is hasonló zárt alapállást foglalt el. Soha nem volt hajlandó elmenni Japánba, hogy tájékozódjon a tudományos-technikai forradalom újabb vívmányairól. Ebben a tekintetben még a képességek tekintetében messze alatta álló bolgár Zsivkov is megelőzte, folyamatos kapcsolatot tartott fenn a távol-keleti országgal, gépsorokat, sőt egész üzemeket vásárolt tőlük.

Puja Frigyes említ meg egy ide vágó esetet. Japán szakértők látogattak el Bulgáriába, felméréseket végeztek és közölték: tízmillió dollárért vállalkoznak rá, hogy az egyik gyárat alkalmassá tegyék modern robotok előállítására is. Délelőtt tették meg az ajánlatukat, Zsivkov azonnal tárgyalt tanácsadóival, és már délután közölte a japánokkal: elfogadja az ajánlatukat. Kádár sohasem tudta volna elszánni magát egy ilyen lépésre.

A reform részeként az összes szocialista országot megelőztük volna a részleges privatizáció keresztülvitelével. Az elképzelés szerint 1987-re a termelőeszközök egyharmada külföldiek, másik harmada a belföldi magánszemélyek kezébe került volna, és csak egyharmad marad meg állami (közületi) tulajdonban. Ha ez megvalósul, a 7-8 milliárdos bevételből az államadósság felét ki lehetett volna egyenlíteni. Később az

Antall-kormány ugyanezt a feladatot úgy oldotta meg, hogy még 7-8 milliárdot rakott hozzá az adóssághoz.

Kádár felfogásának ezt a különös ellentmondását fogalmazta meg Fehér Lajos egy szarkasztikus megjegyzésében:

– „Azt tudtam, hogy a Politikai Bizottságban két szárny létezik, a reformista és a nosztalgikus, csak azt nem tudtam, hogy mindkettőnek az »Öreg« a vezetője!"

XXIII.

Az anyaggyűjtés során néha oldottabb hangulatú beszélgetésekre is sor került, ezek közé tartoztak azok is, melyeket Romány Pállal, majd később Szabó Istvánnal folytattunk. Romány számos kimagasló tisztséget töltött be a Kádár-rendszerben, volt Bács-Kiskun megyei első titkár és földművelésügyi miniszter, kevesen ismerik nála jobban a mezőgazdaság akkori állapotát.

– Milyen kapcsolat fűzte Kádár Jánost a parasztsághoz? – kérdezem tőle.

– Gyerekkorában eltöltött néhány évet egy somogyi faluban, erre szívesen emlékezett vissza, azon kívül a parasztság inkább csak úgy foglalkoztatta, mint a munkás-paraszt szövetség egyik alkotó osztálya.

– Mást nem tudott a parasztokról?

– De igen, azt, hogy sokat dolgoznak. Hiányzott belőle a Hruscsovra oly jellemző narodnyik gondolkodás, belőle nem váltott ki emóciókat mondjuk egy-egy új kukoricatermesztési rendszer. Viszont az is igaz, hogy „nem tette magát", a sajtó kedvéért sem fogta meg a kaszát, hogy kalimpáljon vele, mint csinálta ezt annyi más politikus Rákosi Mátyástól Torgyán Józsefig. Az előbb elfelejtettem megemlíteni még egy, a paraszti élethez fűződő kapcsolatát: Kádár Jánosnak volt egy lova...

– Lova?

– Úgy történt, hogy egyszer kint járt Mongóliában,

megnézett egy kolhozt, és séta közben csak úgy udvariasságból megdicsért egy csikót, aztán el is felejtette az ügyet. Az „Öreg" nem gondolta, hogy a mongolok szentnek tekintik a vendégjogot, ha valami elnyeri a tetszését, azt neki ajándékozzák. Egy év múlva értesítést kapott, hogy a ló megérkezett Magyarországra – egy külön vagonon hozták egy gondozó kíséretében. Az állatorvos megvizsgálta a lovat, megállapította, hogy a neme mén – ez egyébként nem stimmelt, mert herélt volt. A mongolok vigyáztak rá, hogy különleges fajtáikat ne szaporíthassák külföldön. Kádár addig soha életében nem lovagolt – később egy Gorbacsovval közös vadászaton kénytelen volt nyeregbe ülni.

Lóadót sem kívánt fizetni, ezért kivitette az alagi állami állattartó telepre, kezdjenek vele, amit tudnak. A ló a „Góbi" nevet kapta és 1973 augusztusában múlt ki.

– Köztudomású volt, hogy az értelmiség mellett a parasztságot sem érezte túlságosan közel magához, egy kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy „proletár csőlátásban szenvedett" – folytatja Romány. – Ebben a tekintetben még a formára sem adott igazán. Tíz évig dolgoztam első titkárként Bács-Kiskunban, mint ismeretes, az a leginkább mezőgazdasági jellegű megye az országban. Ez idő alatt háromszor is ki volt tűzve, hogy Kádár János ellátogat hozzánk – de egyszer sem jött el. Lett légyen szó aratásról-cséplésről vagy sváb kulturális estről Hajóson, mindezt lemondta az utolsó pillanatban. Más megyékben is ritkán fordult meg, legfeljebb a dabasi „Fehér Akác" termelőszövetkezetig jutott el, de ott sem töltött el többet másfél óránál.

– Akkor miből adódott, hogy az ő regnálása alatt a magyar mezőgazdaság minden korábbinál – és sajnos minden későbbinél is – magasabb szintre emelkedett?

– Bizonyára meséltek már magának arról a hatodik

érzékéről, amellyel Kádár tájékozódni tudott az általa alig-alig ismert területeken, így a mezőgazdaságban is. Felfogta, mit jelent Mobergnek, a neves norvég közgazdásznak az a mondása, hogy „akinek van kenyere, annak sok a gondja, akinek nincs, annak csak egy, az, hogy legyen". Nem tűrte el, hogy több mint tíz évvel a felszabadulás után még mindig jegyrendszer legyen érvényben, és azt sem fogadta el, hogy Magyarország agrárimportra szoruljon. Ne felejtsük el, még 1960-ban és 1961-ben is kaptunk gabonát Hruscsovtól. Nem veszett el a részletekben, nem érdekelték a tejhozam növelésének a műhelytitkai, ő inkább egy Budapestet körülfogó ellátási gyűrű tervével foglalkozott. Olyan esetek hozták indulatba, hogy a földalatti vasút keszonjaiból feljöttek az építőmunkások, valamilyen ennivalót akartak venni, és az „éjjel-nappal közértet" zárva találták, mert nem volt áru.

(Mind a jobboldal, mind a nagytőke másik pártja, az MSZP utólag kevés jót mond róla, azt viszont elismerik, hogy Kádár János idejében Magyarországon senkinek sem kellett a szemeteskukából ebédelni, és este sem feküdt le üres gyomorral minden harmadik gyerek. Kopátsy Sándor professzor egy érdekes szempontot említ meg a könyvében:

„Van egy olyan objektív mérce, amelyik alkalmas rá, hogy bármilyen kor fejlettségi színvonalát, eredményeit egybevessük: mekkora és hogyan alakul az átlagos testmagasság... Miért objektív mutatója ez a társadalom milyenségének?... Mert a testmagasság három tényezőtől függ:

a) A lakosság egészének táplálkozási viszonyaitól

b) Az állapotos és szoptatós anyáknak és a kiskorúaknak a nehéz fizikai munkától való kímélésétől

c) A jövedelemelosztás egyenletességétől

Tekintettel arra, hogy ez a mutató tizennyolc évvel eltolódva jelentkezik, a szocialista évtizedekről csak most lehetnek megbízható adataink. A testmagasság még a Rákosi-években is lényegesen, a Kádár-korszakban pedig még egyszer gyorsabban nőtt, mint a két háború között... a nép egésze jobban táplálkozott, lényegesen javult az anyák és a gyermekek védelme, és egyenletesebb lett a jövedelemelosztás..."

Az általános akceleráció nem cáfolja meg Kopátsy professzor állítását, elég arra gondolnunk, hogy a nehéz anyagi körülmények között nevelkedő cigánygyerekek általában most is alacsonyabbak hasonló korú társaiknál.)

– Kádár a nagyüzemi közös gazdálkodásban látta a követendő utat, de elutasított minden erőszakos törekvést. Megvált egyik miniszterétől, aki azt javasolta, hogy növelni kell a parasztokra kivetendő adót, így elszegényednek és bekényszerülnek a szövetkezetekbe – ehelyett újabb és újabb kedvezményeket vezettek be.

– A parasztok jövedelmi szintje, szociális ellátottsága megközelítette a munkásokét, a lomtárrá lezüllött istállókba újra jószágok kerültek, már nem kellett több adót fizetni egy lóért, mint egy autóért.

– 1966-ban a magyar mezőgazdaság teljesítménye elérte az 1938-as, háború előtti nívót, de addigra a falu elöregedett és elnéptelenedett. 1945-ben még 54 százalékos volt a mezőgazdasággal foglalkozók részaránya, ez húsz év alatt 38 százalékra süllyedt. Az agrárnépesség apadt, a bolti kereslet viszont növekedett, számos nehézséget támasztva. Még 1970-ben is külföldről kellett behozatni fagyasztott húst, hogy május elsején jusson a boltokba. A fejlődés lendülete azonban nem tört meg, 1985-ben a magyar mezőgazdaság 15 millió tonna gabonát, 700 ezer tonna zöldséget, 1,7 millió tonna vá-

gott húst termelt exportra és hazai fogyasztásra. A növekvő agrárexport nagyobbrészt konvertibilis valutát hozott – dollármilliárdos nagyságrendben, alárendelt méretű import mellett – az egész magyar nemzetgazdaságot segítve.

Kádárnak folyamatos harcot kellett vívni a további előrejutásért. Mikor 1972-ben megérkeztek a legelső nyugati vetőgépek és teljes szerszámsorral ellátott traktorok, a szovjet nagykövet berohant hozzá:

– Mi a céljuk ezzel? Le akarnak szakadni a Szovjetuniótól?

– Nem, csak arról van szó, hogy 5-6 tonnás terméseket a bjelorusz gépek csak nagy veszteséggel tudnak betakarítani.

Kádárnak a párton belül is meg kellett vívnia a maga harcát. Visszautasította azokat a nézeteket, miszerint a mezőgazdasági szövetkezetek ne terjeszkedjenek túl a termelés keretein, ne foglalkozzanak feldolgozó tevékenységgel, még kukoricát sem darálhattak. Állami ösztönzéssel új és új konzervgyárak nyíltak, malmok, vágóhidak épültek, a falusi lányok nem mentek fel a pesti textilüzemekbe, hanem itt találtak munkát.

A melléküzemágak kialakítása aztán túlzásokba is átcsapott. Az 1980-as évekre a szövetkezetek nyereségének közel a fele az úgynevezett alaptevékenységen kívüli szolgáltatásokból eredt.

– „Ahol autós mozik nyári működtetésére volt kereslet, ott azt, ahol tojáspor előállítására, ott azt végezte a szövetkezet, az is előfordult, hogy külföldi telephelyen. Vagy fogadta az ipari kooperációt" – mondja Romány Pál. A budapesti hivatalok nagy részében a téeszkirendeltségek takarítottak és mosták az ablakokat.

A téeszek megengedhették maguknak, hogy melléküzemeikben magasabb fizetéssel magukhoz csábítsák a

legjobb szakmunkásokat, kiváltva ilyen módon az ipari vezetők haragját.

„A soros pártkongresszuson – írja Romány – egy csepeli küldött azzal a kérdéssel fordult »paraszt testvéreihez«, hogy mit szólnának hozzá, ha Csepelen felvállalnák a lucernatermesztést is?

– Talán több lenne a lucerna – jegyezte meg egy agráros."

A termelőszövetkezetek a községeik igazi gazdáivá váltak. Nem csak munkát és keresetet adtak az embereknek, de megszervezték a kulturális és sportéletet, utakat és közintézményeket építettek, az öregek gyámolításáról is ők gondoskodtak. Még a mérleghiányos szövetkezeteknek is tartalékolniuk kellett ilyen célokra.

– Az állam a szociálpolitikát a téeszeken keresztül oldotta meg, az emberek igényeikkel nem a tanácshoz, hanem a téeszhez mentek – mondta Szabó István, a kor egyik legismertebb agrár szakembere.

(Szabó karrierje tipikus módon tükrözi a Kádár-időszakban kibontakozó vezetők sorsát. Már 17 évesen korengedménnyel ő vezette a Hangya szövetkezetet szülőfalujában, Nádudvaron. 1952-ben választották meg elnöknek a „Vörös Csillag" téesz, egy élőmunkára alapozott gazdaság élére.

Működésének első évében aszály sújtotta a környéket, a szövetkezet a kötelező beszolgáltatást sem tudta teljesíteni, de Szabó ennek ellenére a tagoknak kiosztott fél kiló kukoricát munkaegységenként. A megyei ügyészség a közellátás veszélyeztetése miatt vádat emelt ellene, az 1930-as években ezért kolhozelnököket végeztek ki a Szovjetunióban, Szabó is csak nehezen kerülhette el a komolyabb büntetést.

Az elnök makacsul haladt tovább a maga útján, be-

vezette a részes művelést. Nem törődött a helyi funkcionáriusok méltatlankodásával: „milyen nehéz volt összehozni ezt a nagy táblát, a Szabó meg széjjelméri". A paraszt a munkaegység mellett megkapta a termés húsz százalékát a kukoricából, a búzából pedig minden kilencedik keresztet. Munkaidőben az egész család kint dolgozott a földeken.

Nádudvar hamarosan a szocialista mezőgazdaság egyik mintaképévé nőtte ki magát. Holland traktorok érkeztek olyan port kavarva a falu földes útjain, hogy nem lehetett lefotózni a bevonulásukat. A terület kétharmadát valaha a nagybirtok tartotta a kezében, a parasztok nyomorban éltek, a házak hatvanöt százalékát nádtető fedte.

– Öt-hat százalék maradt belőle, kellett volna még tíz év szocializmus! – mondta erről Szabó István.

A közös konyhás, földes padozatú cselédlakásokból új sorházakba, vagy saját családi házakba költöztek át a parasztok. Olyan könnyítéseket is bevezettek, hogy ha a téesz építőbrigádja valamelyik tagnak dolgozott, nem adóztatták meg ezt a tevékenységét, ezzel is csökkentve a költségeket. Az öregekről is fokozottabban gondoskodhattak: ha egy asszony egy évben ledolgozott 120 napot, ez nyugdíj szempontjából egy teljes évnek számított, tízéves munkaviszonnyal pedig nyugdíjjogosulttá vált.

– Szükséges volt ennyi kedvezményt adni?

– Igen, azt a célt szolgálta, hogy a paraszt ne költözzön fel Budapestre, hanem maradjon otthon, az államnak is ez volt a legolcsóbb.

Szabó Istvánt tizenháromszor választották újra elnöknek, 38 és fél évig vezette a szövetkezetet. Tagja lett az Elnöki Tanácsnak és az MSZMP Politikai Bizottságába is bekerült.)

– Mikor járt a csúcsokon a magyar mezőgazdaság?

– 1980 körül, 1990-ig még vitte a régi lendület, aztán lehanyatlott. Antall József, Csoóri meg a többiek úgy döntöttek, hogy le kell bontani a nagyüzemi mezőgazdaságot, mert annak idején erőszakkal hozták létre. Jött a földfelosztás, a növénytermesztés jövedelme lement nullára, a parasztság pedig termelőből szavazóbázissá vált.

– Kádár János milyen szerepet játszott a magyar mezőgazdaság virágzásában?

– Az Isten találta ki ide ezt az embert, nélküle semmi sem ment volna.

A mezőgazdaság ügyeiben Kádár legfőbb tanácsadójának Fehér Lajos számított, feltehetőleg még a II. világháború előtti-alatti illegális kommunista mozgalomból ismerték egymást. Fehér részt vett a Gömbösszobor felrobbantásában is. Ez a magyar–latin szakos tanári diplomával rendelkező, az érthetetlenségig hadaró beszédű ember humán képzettsége ellenére a magyar agrárium megújítójává és apostolává vált. Annak idején Rákosi nem kedvelte Fehért, a Balaton távoli sarkában fekvő Nagybereki Állami Gazdaságba száműzte, Kádár onnan hozatta vissza Budapestre, és a párt falusi osztályának élére állította. Fehér sokáig nem hitt abban, hogy a magyar mezőgazdaságban nagyüzemeket lehet kialakítani, tőkehiánytól tartott:

– Azt hiába is várnánk, hogy a paraszt beruházzon!

Kádár leintette:

– Nem is ő állja majd a cehhet!

Fehér Lajos aztán beállt a zászló alá, és szenvedélyesen küzdött a szövetkezetek érdekeiért. Új gépeket, új épületeket követelt, és nem érte be olyan válasszal, hogy „ha nincs kombájn, vegyék elő a kaszát, azzal is lehet aratni", vagy „nem szabad olyan területeket be-

vonni a kollektivizálásba, ahol el kell tartani a parasztokat".

Sokan úgy vélték, hogy Fehér vezetői stílusában sok Kádárra is jellemző vonást lehet találni. Mindketten hagyták dolgozni az embereiket, nem nyomorították meg a gondolkodásukat saját teóriáikkal. Kádár tőle telhetőleg segítette és védte Fehér Lajost, de megtagadta volna önmagát, ha a figyelmébe nem vegyül bele egy cseppnyi gyanakvás.

Már említettem, hogy a sztálini korszakban kolhozelnökök tucatjait végezték ki különböző vélt vagy valós gazdasági bűncselekmények miatt. Ezek az idők elmúltak, de a bűnüldöző szervek előítéletei nem oszlottak szét, ez az alapállás a magyar helyzetre is érvényes volt.

A termelőszövetkezetek elnökeinek egyik lába folyton a börtönben volt. A reform elindítása után megszűnt a korábbi védettségük, ha rosszul dolgoztak, belebuktak, és az állam már nem dobott nekik mentőövet. A pozíciójukat viszont meg kívánták tartani, ezért kockázatos, a törvénytelenség határát súroló, azt néha túl is lépő vállalkozásokra, manőverekre kényszerültek, haszonleső szélhámosok csapdájába estek.

A helyi és központi ügyészségek különös gonddal figyelték a tevékenységüket, és ha gyanús jelet észleltek, le is csaptak. Csak 1970 és 1975 között 130 téeszelnök ellen indult ügyészségi eljárás, ebből 32 elmarasztaló ítélettel végződött a bíróságon.

Fehér Lajos megsokallta az igyekezetüket, és magához rendelte Szénási Géza legfőbb ügyészt. Követelte tőle, hogy beosztottjai ne vadásszanak a téeszelnökökre. Az eset Kádár János tudomására jutott, aki a legkeményebben megdorgálta Fehért, mondván: senkinek sincs joga beleszólni az igazságszolgáltatás menetébe,

de az apróbb szabálytalanságokat sem akkor, sem később nem hánytorgatta fel neki. Csak később, a reformellenes szovjet beavatkozás hatására vált meg tőle.

Kádár különleges fontosságot tulajdonított az állami gazdaságoknak, a magyar élelmiszerellátás alapvető tartalékainak tartotta őket. Ha például Ózdon húshiány mutatkozott, a környékbeli, még fejletlen termelőszövetkezetek nem tudtak segíteni, az állami gazdaságok viszont akár 10-15 vagonnyi húst is képesek voltak a helyszínre küldeni. Ezekben a nagyüzemekben magas színvonalú szakembergárda összpontosult, akik szakítottak minden olyan hagyománnyal, amely gátolta a termelést. Ezek közé tartoztak például a Liszenko által bevezetett módszerek, vagy a keresztsoros vetés technikája. A soros konferenciákon bátran felvállalták a véleményüket. Burgert Róbert, a bábolnai igazgató így beszélt:

„Ha az az olasz búza, amelyet Jugoszláviából hozott be a minisztérium, beváltja a reményeket, és hatvan mázsát ad hektáronként nálunk is, akkor én ezt a búzát termelni fogom. De ugyanezt el tudom képzelni az angol vagy a kínai búzáról is. Véleményem szerint akárhonnan is hozzuk be, azt a búzát kell termelni, amely többet ad és olcsóbban..."

Kádárnak imponált Burgert felfogása, megvédte Dögei Imrétől, a rátámadó földművelési minisztertől, aki úgy értékelte, hogy „Burgert elvtárs revizionista búzát akar termelni!"

A magyar mezőgazdasági modell nem kerülte el a többi szocialista ország figyelmét. Példája a Szovjetunióra is ösztönzőleg hatott, például a duplájára emelték a kolhoztagoknak juttatott háztáji földek területét.

A FAO soros konferenciáján a világ 145 mezőgazdasági minisztere tapsolt a magyar eredményeknek.

XXIV.

Miképp történhetett, hogy a kádári új mechanizmus a mezőgazdaságban gyorsabb és jelentősebb arányú sikereket tudott felmutatni, mint az első titkár „hazai pályáján", az ipar területén?

– Számos okból alakult így. Mi meghatározóan mezőgazdasági országnak számítottunk, következésképpen több tapasztalat halmozódott fel itt, több kiváló szakember nevelődött ki, mint az ipari szektorban – mondta egy beszélgetőpartnerem. – A műszaki értelmiség tovább gyengült azáltal, hogy a legtehetségesebb és a változásokra legérzékenyebb rétege otthagyta a gyárakat, átnyergelt a jobban fizető, kevesebb kockázattal járó külkereskedelmi pályára. A megmaradt gárdában sok volt a gyengén képzett és faragatlan stílusú. Ez azért is bajnak számított, mert a munkásság nem szétszórtan helyezkedik el, mint a parasztság, ezért nem országos szintű irányítókra van szüksége, inkább egy-egy helyi vezetőt igényel. Sajnos kevés Horváth Ede vagy Borovszky Ambrus kaliberű első ember akadt.

Másrészt az ipari átszervezés lényegesen nagyobb anyagi és energiabefektetést követelt. A végrehajtása pedig bonyolultabb volt. Egy-egy iparágat egy-egy nagyvállalatban próbált összpontosítani, például a PANYOVA, a Pamutnyomóipari Vállalat az adott profilhoz tartozó gyárak többségét a kezében tartotta, de még vagy tucatnyi más iparágban, üveg-, papír-, gumi-

gyártásban is egy-egy mamutcég fogta egybe az ország teljes termelését. Némelyik trösthöz negyven-ötvenezer fős munkásgárda is tartozott.

A nagyvállalatok vezetői nem csak szinte korlátlan gazdasági érdekérvényesítéshez jutottak, de egy-egy vezérigazgató a párt vezető testületeiben is hatékonyan hallatta a hangját, érdemben befolyásolta az ott hozott döntéseket, lobbitevékenységet folytatott, többet kaparintott meg az anyagi forrásokból, mint a politikai reprezentánsokkal nem rendelkező termelési szektorok.

Maga a párt képtelennek bizonyult arra, hogy beleszóljon az átszervezés folyamatába, Kádár János hiába próbálta tisztázni az egymásra halmozódó problémákat:

„– ...A mi irányítási rendszerünknek hiányzik a végső fázisa – mondta a Központi Bizottság ülésén. Ha azt mondtuk, hogy korszerűsítettünk, hát akkor olyan, mintha egy korszerű gépnek az alkatrészei háromnegyed részt korszerűek és a legvégén, ahol az adott termelési rendszerhez kapcsolódik egy fabunkó, hiányzik egy operatív, egy döntésre, mérlegelésre, helyes elhatározásokra segítő fázis... Ha egyebet nem is tudnak a kommunisták, állítom, hogy két dologhoz nagyon értünk: lerombolni valamit, ami nem tetszik nekünk, s megszervezni valamit. Hát akkor mutassuk meg, hogy az üzemvezetést is meg tudjuk becsületesen szervezni. Ez egyelőre nem sikerült.

Nem tudunk harcolni a fölösleges adminisztratív létszám ellen sem. Amit leépítettünk radikálisan kétszer vagy háromszor is az utóbbi tíz év alatt, azt kamatostul beépítettük a középfokú irányító szervekbe és az üzemekbe, tehát semmit sem csináltunk. Elhiszem azt a társadalmi törvényt, hogy a fizikai dolgozók relatív

száma csökken, ez vele jár a technikai fejlődéssel. Elfogadom a szellemi munka növekvő mértékarányát, de semmiképp nem tudom elfogadni az adminisztráció növekvő mértékarányát. Ez így nem fog menni. Mi az adminisztratív létszám kitermelésében és felduzzasztásában messzi megelőztük a korunkat. Most a bolgárok megint a kisbaltával nyúltak hozzá a létszámhoz. Mi így nem akarjuk.

Következő kérdés, ami előtérben van: a nem gazdaságos termékek leállítása. De legalább ugyanennyire kell emlegetnünk szerintem a gazdaságos cikkek termelésének a beállítását. Mert ezt sem végeztük el."

Kádár János a párt gazdasági irányító munkáját, döntéseit sem tartotta kielégítőnek, elrettentő példákat sorol fel:

„...1955-ben hallgattam a Parlament kongresszusi termében egy nagyszerű országos értekezleten egy előadást a dieselesítésről, a mostani ülésünkön is sok szó esett róla. 1975-ben! És most megkérdezem: lehet az normális, hogy húsz esztendeig ilyen kérdés nyitva marad? Ez nem helyes, és én azt állítom, hogy akiknek ezt meg kellett volna oldani – nem tudom, hány száz ember – azok nem lopták közben a napot, azok dolgoztak, de ha az összes többi feladatukat nem végezték volna el és ezt a kérdést legalább tíz évvel ezelőtt megoldották volna, több hasznot hoztak volna a Magyar Népköztársaságnak. Ugyanilyen probléma a Váci úti Hajógyár – én magam 1954-ben titkár voltam a kerületben s már akkor is létező probléma volt, ma is az. Vagy a Kispesti Traktorgyár, ha nincs húszéves probléma, akkor egyéves sem. A Felvonógyár mit gyártson? Gyártson felvonókat vagy ne gyártson. Ez is 1954-ben volt és még mindig ott tartunk...

...Nem tudom, ki hogy áll az atomerőművel, én a

négy polgárimmal nem tudok felelni műszakilag az atomerőmű miatt. Vagy a vizet felejtik el hozzá megtervezni, vagy az ionokat, vagy valami mást. A politikai döntést természetesen nem tudjuk majd elkerülni. De hogy ez tudományos, műszakilag komplett elgondolás, azért a szakemberek feleljenek, és mi majd a volumenről meg tudjuk ítélni, meg az energiagazdálkodásunk mérlegéből, hogy politikailag támogathatjuk-e, megszavazzuk-e és ezt csináljuk-e. Csak azt ne csináljuk, elvtársak, hogy egy ilyen kérdésben 10-20 évig spekuláljunk, meg beszéljünk. A magyar szakemberek 12 éven át megakadályozták azt, hogy a kormány egy licencet megvegyen, folyton hitegetve, csalogatva, mondogatva, hogy a jó magyar szakemberek meg tudják csinálni és 12 év elvesztése után mégiscsak meg kellett vásárolni, így jártunk például azzal a motorral, amit most Győrben gyártanak..." (Úgy hiszem, Kádár a Rába Steiger traktorra gondolt, ennek a licencét 1 millió dollárért vásároltuk meg, jóllehet korábban már egy másik szocialista ország is lekötötte és konkurensként lépett fel vele a piacon. A Schindler felvonó szabadalmáért pedig egy adminisztratív hiba miatt kétszer fizetett az ország. – M. GY.)

Talán már felesleges említeni, de az iparban tervezett reformnak is számos ellenfele akadt a párton belül, az ő ellenállásuk következményeként is csökkent a lendület. Élete vége felé Kádár János így tekint vissza erre a konfliktusra Kanyó Andrásnak adott interjújában:

„...Először a belső ellenálláson, majd pedig a nemzetközi körülmények alakulásán tört meg ez a törekvés... A reform ellenzéke sokféle formában jelentkezett. A lényeg azonban az volt, hogy mozdulatlanságra voltunk kárhoztatva... Mindez párosult azzal a jelenséggel, hogy nemcsak a teljes nemzeti jövedelmet, ha-

nem a külföldi forrásból származó pénzek egy részét is elosztottuk. Vagyis többet fogyasztottunk, mint amennyit megtermeltünk. Bekövetkezett a fokozódó eladósodás, akkor ezt még senki sem tartotta bűnnek, sőt, egyesek azt hangsúlyozták, hogy tulajdonképpen hasznos dolog, mert majd mi határozhatjuk meg, hogy mivel fizetünk a kölcsönzőknek. Ami az eladósodást illeti, én az elején elleneztem. Nem tagadom, idegenkedtem attól, hogy azoktól vegyünk fel kölcsönt, és azoktól váljunk függővé, akiket a legjobb indulattal sem mondhatnánk a szocializmus hívének... De a dolgok változnak, egy idő után rákényszerültünk..."

A világosabb értelmezés kedvéért tisztáznunk kell, hogy az olyan jelenségek, mint az eladósodás vagy a munkanélküliség azokban az időkben más arányokban jelentkeztek, mint napjainkban. 1972-ben Magyarországnak a tőkés országokkal szemben fennálló tartozása 1 milliárd dollár körül mozgott, a Kádár-rendszer három és fél évtizede alatt valószínűleg kevesebb adósságot halmozott fel, mint a Medgyesy–Gyurcsány kormány három év alatt.

Most félmillió körüli munkanélküliről szokás beszélni, Romány Pál idéz egy közgazdászt, aki a létező szocializmusnak szinte az utolsó pillanatában azt írta:

„Itt van a farkas! Ezt jelzi a 15 ezer munkanélküli!"

Maga Brezsnyev is rossz szemmel nézte a magyar helyzet alakulását. Többek között nehezményezte, hogy a magyar népgazdaság fejlődési üteme elmarad a KGST-országok átlagától, valamint az eszközök és a képzettebb munkaerő mindinkább növekvő arányban megy át az állami szektorból a szövetkezetbe és a magánszektorba.

„– Nem tehettük volna meg, hogy mindenkitől függetlenül a magunk útját járjuk? – kérdezi Kanyó András már 1989-ben.

– Ezt nem gondolhatja komolyan. Emlékezzen csak vissza, hogy a mozgalomban egyes pártok részéről milyen ellenállást váltott ki 1948-ban a jugoszlávok önállóságra törekvése, aztán jött 1956, amiben ugyancsak nagy szerepet játszott a nemzeti önállóság, amit százezrek követeltek, a párt belső ellenzéke küzdött érte, s jómagamat is közéjük sorolom. Aztán nagy nehezen talpra álltunk s mikor azt hittük, hogy már kedvezőek a feltételek az újításokra, akkor meg beütött a csehszlovák ügy. S ha mindez nem lett volna elég figyelmeztetés, fékezőerőként hatott ránk az is, hogy a gazdasági életünk a szocialista országokból, lényegében a Szovjetunióból származó nyersanyagra épült. Mi pedig egyre több nyersanyagot, azon belül is mind több energiát igényeltünk. Mindezek ismeretében azt hiszem, aligha mondhatjuk, hogy szabad kezünk lett volna minden értelemben..."

Nem sokat értek a közgazdaságtanhoz, így feltételezésemet inkább gyanításképpen fogalmazom meg. Úgy hiszem, hogy a magyar ipar adott állapotában még esélyek sem kínálkoztak felfelé vivő reformok elindítására. Sokszor elhangzott a mondás: a németeknek szerencséjük volt, hogy a háború alatt tönkrebombázták a gyáraikat, meg sem kísérelhették toldozni-foldozni őket, rákényszerültek, hogy a harcok után új és modern üzemeket építsenek. A magyar ipar úgyahogy restaurált „fellegváraival" viszont nem volt mit kezdeni. A Csepeli Vasműben, az ózdi kohókban, a Ganz és MÁVAG gyárban száz-százötven éves termelési viszonyok, technikák konzerválódtak, egy-egy Nyugatról behozott gépet be sem lehetett illeszteni a sorba, letakarva álltak a csarnok valamelyik sarkában.

Nemzetközileg is elfogadható szintű új termékkel alig jelentkeztünk a piacokon, a ritka kivételek, mint például a győri Rábában gyártott néhány száz vagy akár néhány ezer teherautó-hátsóhíd sem ellensúlyozhatták az egész ipari termelés elmaradottságát. A fejlesztők eleve is másodosztályúnak számító nyugati ötletek „lekoppintásával" kísérleteztek, melyek aztán termék formájában visszakerülve az eredeti piacokon eladhatatlannak bizonyultak. Emlékszem a Panyova vezérigazgatójának diadalmas mosolyára, aki egy gyapjú-pamut keverék anyagot mutatott be nóvumként, olyat, amely Bécsben már a „bóvlitemetőkben" feküdt, rég leszállított áron.

A külkereskedelem egyébként még a néha-néha adódó esélyeket sem használta ki. Irányítói elképesztő hibákat követtek el még a legfontosabbnak számító magyar–szovjet kapcsolatban is. Puja Frigyes külügyminiszter önéletrajzában megemlít egy esetet.

„A magyar gazdasági vonal egyik kiemelkedő »üstökösе«... alaposan elrontotta a viszonyát a szovjet partnereivel... Emlékszem, hogy amikor a szovjeteknek élelmiszerre volt szükségük, dollárt követelt a »nem kemény cikkekért« is. Utasította moszkvai nagykövetünket: mondja meg a szovjeteknek, ha nem fizetnek dollárral, nem lesz mit enniük. Ilyen magatartás láttán aztán a szovjetek is begorombultak, nem egyszer megtették azt, hogy – bár szükségük volt élelmiszerre – nem magyar árut vásároltak, hanem hollandot vagy argentint, s mi csinálhattunk a mienkkel, amit akartunk..."

A külkereskedők gyakran a saját személyes érdekeiket helyezték előtérbe, megfelelő baksisért szinte bármit hajlandók voltak megvenni. Emlékezetes példa maradt, hogy a magyar áruházak kirakataiba olyan cipők kerültek, melyeket a spanyolok a halottak öltöztetéséhez szoktak használni, a magyar vásárlók erről nem tudván utcán viselték, a cipő vékony talpa pillanatok alatt átázott egy esőben. Ugyanekkora botrányt váltott ki, mikor Indiából tonnaszámra kesudiót importáltak.

A külső és belső nyomás 1974-től a reform megtorpanásához és kényszerű személycserékhez vezetett. Kádár nem tudta helyén tartani a reformok irányító csapatát. „Kilőtték" Nyers Rezsőt, a reformok atyját, Fehér Lajost, a mezőgazdasági szövetkezetek megújítóját, Aczél Györgyöt, a kultúra liberalizmusra hajlamos irányítóját. Eszembe jut az akkori mondás: mivel fizetünk a szovjet olajért? A válasz: nyers fehér acéllal. Ez ma már nem több gyenge anekdotánál, de akkoriban összeszorult a gyomrunk a változások hallatára. Ha nem is tudtuk, de éreztük, hogy kivételezett helyzetünk a szocialista táboron belül bármikor meginoghat, és visszatér a régi időkből már ismert keménykezű irányítás. A leváltottak sora egyre szaporodott: Ajtai Miklós, Fock Jenő, majd Tímár Mátyás is, helyükön baljóslatú nevek tüntek fel: Németh Károly, Korom Mihály, Óvári Miklós.

Kádár nem engedte, hogy végképp a süllyesztőbe küldjék a reform csapatát, jobb időkre várva mintegy „vitrinbe rakta" őket. Nyers Rezsőt a Közgazdasági Egyetemre küldte tanárnak, Aczél Györgyöt a Benczúr utcai Társadalomtudományi Központba.

– Mivel foglalkozott ott Aczél? – kérdeztem később a leváltottak egyikét.

– Volt körülötte egy csoport, annak a tagjaival vitatkozott, hogy tulajdonképpen mi is a szocializmus. Szerintem korábban kellett volna elkezdeni ezt a témát.

Később, mikor Kádárnak módja nyílott rá, hogy a „reform reformjával" kísérletezzen, szinte valameny-

nyiüket megpróbálta rábírni az ügyek irányításában való részvételre. Huszár Tibor idéz egy interjúból, melyet Lakatos Ernő, az APO, az Agitációs és Propaganda Osztály vezetője adott:

„– Kádár összecsapta a tenyerét, és a káderek, mint a varjak felszálltak a levegőbe, majd kis szünetet követően mind leszállt, csak egyik-másik más ágra ült le..."

Nem minden „madár" volt hajlandó ilyen manőverre. Kádár kísérletet tett Fehér Lajos reaktiválására is, ő azonban elhárította az ajánlatot. Kádár megsértődött a visszautasítástól, kapcsolatuk gyakorlatilag megszakadt.

Fehér Lajos 1981 novemberében hunyt el. A Központi Bizottság úgy rendelkezett, hogy a párt vezetői álljanak díszőrséget a koporsó mellett. Szabó Istvánt is felkérték erre a szolgálatra, természetesen elvállalta. Megnézte a kijelöltek névsorát, és csodálkozva konstatálta, hogy Kádár János nem szerepel benne. Felhívta Aczél Györgyöt, de ő sem tudott magyarázatot adni az első titkár távolmaradására.

Kádár eredetileg nem szándékozott kimenni a temetésre, csak az utolsó pillanatban döntött a megjelenés mellett. A gyülekezésnél megkereste Szabó Istvánt:

– Én majd maga mellé állok a koporsónál!

A díszőrséget letöltvén Kádár behúzódott a gyászolók sűrűjébe, onnan hallgatta Németh Károly patetikus beszédét, aki Szabó emlékezete szerint olyan frázisokat mondott, hogy „ha nincs Fehér Lajos, a fák sem rügyeztek volna ki..." A temetés után Kádár meghívta néhányukat az irodájába, kávét, whiskyt hozatott:

– Meghalt a Fehér elvtárs, fogadjuk el, amit Németh elvtárs mondott róla, de azért jobb, ha tudjuk: ha rá lett volna bízva a magyar mezőgazdaság, ott tartanánk, ahol a lengyelek. Emeljük poharunkat Fehér Lajos elvtárs emlékére. Jó csatár volt. Nehéz volt tőle elvenni a labdát.

A futballrajongó Kádár János szájából nem hangozhatott volna el ennél nagyobb dicséret.

– Akkor éreztem először – mondta Szabó István –, hogy egy politikusnak is lehet lelke.

Fock Jenő is kiesett a pikszisből. Bukását állítólag annak köszönhette, hogy reálisabb feltételeket próbált szabni a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokban és a KGST-n belüli viszonyokban – ezért orrolt meg rá a Moszkva-barát klán. Kikezdték a kérlelhetetlenül szigorú Marjai Józsefet, aki talán még Kádárnál is keményebben szállt szembe minden pazarlással. Marjai a legendák szerint egyszer kint a repülőtéren felsorakoztatta a külföldre induló delegációt. Mindenkitől megkérdezte, milyen feladatot kell majd elvégeznie, ezek után úgy döntött, hogy néhány tag kiutazására nincs szükség, és hazaküldte ezeket. Romány Pál mezőgazdasági minisztert azért távolították el, mert állítólag nem volt hajlandó átvenni hatezer rossz konstrukciójú szovjet traktort többmilliárd rubelért. Vályi Péter, a sokra hivatott fiatal pénzügyminiszter üzemi baleset áldozata lett: a diósgyőri öntödét megszemlélve beleesett egy izzó acéllal teli kokillába, és halálra égett. (Itt szándékosságot emlegettek, de úgy gondolom, alaptalanul. Néhány nappal később jártam a helyszínen, akkor is csak egy jelzésszerű léckordon figyelmeztetett a veszélyre, korábban még ennyi se. Egy Vályihoz hasonló, üzemi viszonyokban egyébként is járatlan ember könnyen bajba kerülhetett.)

Kádár János úgy vélhette, hogy a változások egyúttal arra is alkalmat adhatnak, hogy megszabaduljon a „munkás baloldal" néhány szektás alapállású vezetőjétől. Mint már említettem, nyugdíjba küldte Biszku

Bélát, Komócsin Zoltánt, felfelé buktatta Pullai Árpádot – közlekedési miniszterré nevezte ki, majd alig egy év múlva leváltotta.

Az ilyen és ehhez hasonló kölcsönös huszárvágások nem oldhatták meg az ország egyre súlyosbodó gazdasági és politikai gondjait.

„...Magyarország összeépítette gazdasági szerkezetét a Szovjetunióval, aminek következtében nyersanyagot és energiát cserélt sugaras szerkezetben élelmiszerre és gépekre – írja Lengyel László. – Ennek a szerkezetnek csak kis része volt alkalmas arra, hogy Európához kapcsolódjon. A szovjet gazdaság válsága felgyorsította az egész szerkezet válságát."

Kádár többször is találkozott és tárgyalt Gorbacsovval, bár a szovjet főtitkár ilyenkor nem fukarkodott a magyar pártot illető bókokkal, Kádárnak fel kellett fognia, hogy többé nem alapozhat a sokszor százmillió dollárokat kitevő támogatásokra, melyeket Hruscsovtól Brezsnyevig és Andropovig mindenkitől megkapott. Gorbacsov a maga érdekeinek a védelmében Magyarországot – a többi kelet-európai szocialista országgal együtt – kiszolgáltatta a nyugati piacnak. Itt – visszaélve a kényszerhelyzetünkkel – a világpiaci árnál drágábban vásárolhattunk és olcsóbban kellett eladnunk a saját termékeinket, a veszteség egy-egy tételnél a húszharminc százalékot is elérte.

Többé nem lehetett arra számítani, hogy a tonnánként 17 rubelbe kerülő szovjet olajra alapozhatjuk a magyar gazdaság energiaellátását. „Kiépítettük az Adria olajvezetéket – írja Puja Frigyes – azzal, hogy majd az arab országokból vásárolt olajat ezen a vezetéken hozzuk fel. Miután ezen a vezetéken hosszú ideig egy csöpp olaj sem áramlott, fizethettük a pönálét a jugoszlávoknak, mert nem használtuk ki a csővezetéket."

A kényszerhelyzetben újra megpróbálták fejleszteni az egyszer már félig-meddig leállított magyar szénbányászatot.

A kibontakozást szinte lehetetlenné tette, hogy Magyarország követelései jórészt rubelben álltak fenn, adósságai viszont Nyugat felé konvertibilis valutában. Ez utóbbi gyors tempóban növekedett, az 1980-as évek közepére a 12–14 milliárd dollárt is elérték. Kétségessé váltak a gazdasági reformmal való kísérletezések és az ötéves terv célkitűzései is.

Az eladósodásért magyar pénzügyi vezetőket is komoly felelősség terhel, súlyos következményekkel járó hibákat követtek el.

„Líbia bizonyos pénzösszegeket tartott a Magyar Nemzeti Bankban – írja Puja Frigyes önéletrajzi könyvében. – Egyesek szerint a hetvenes évek végén több mint kétszázmillió dollárt tartalékolt itt Líbia a magyar export finanszírozására. Ép ésszel azt kellett volna hinnünk, hogy kezünket-lábunkat törjük, hogy minél többet exportáljunk Líbiába, hiszen ennek ellenértéke nálunk van dollárban... Igen ám, de ez ellentétben állt a Nemzeti Bank érdekeivel, ő ugyanis abban volt érdekelt, hogy minél hosszabb ideig birtokolja a kétszázmilliót, hiszen azért nem kellett kamatot fizetnie, és forgathatta ezt a pénzt. Neki tehát az volt az érdeke, hogy minél később hívják le, sikerült is alaposan lefékeznie a magyar exportot..."

Ami mégis megvalósult az együttműködésből, abban sem volt sok köszönet.

„...A katonai építkezések terén az együttműködés jól ment, nem így a civil, közelebbről a lakásépítkezések terén – folytatja Puja. – Az építésügyi miniszter viszolygott ettől a feladattól, a szerződés aláírásába tulajdonképpen belekergették... Arra sem ügyeltek, hogy

szolid szerződés szülessen, olyan kötelezettségeket vállaltak, amelyeket egy kiválóan működő építésügyi minisztérium sem tudott volna megoldani, nem a miénk. Például munkások és szakértők százait küldték ki Líbiába, akik hosszú hónapokon át semmit sem csináltak, mert sem terv nem volt, sem az anyag kiszállítása nem volt megszervezve. A munkások unalmukban pálinkafőzdét rendeztek be s a pálinkát feketén árusították. A líbiai hatóságok felfedték az ügyletet, s csak éles eszű konzulunknak volt köszönhető – aki amikor konstatálta, hogy baj van, előszedette és összetörette a pálinkafőző berendezéseket, majd eltüntette a roncsokat –, hogy nem zárták őket börtönbe néhány évre."

Emlékezetes szállóige volt az 1980-as évek elején a „gazdag vállalatok – szegény állam". A Nemzeti Bank nyakló nélkül finanszírozta a vállalati import igényeket – és ezek csak hosszan tértek meg – vagy sehogy. Ez is felgyorsította az eladósodás ütemét.

XXV.

1972-ben közeledve hatvanadik évéhez, Kádár János úgy határozott, hogy lemond a párt első titkárának pozíciójáról, és nyugdíjba vonul. Szándéka formailag megfelelt az előírt kívánalmaknak: mind az életkor, mind a szolgálati idő tekintetében elérte a törvényekben megállapított nyugdíjkorhatárt.

A legendák szerint először Brezsnyevet tájékoztatta a szándékáról, mikor az Budapesten járt, de az SZKP első embere hallani sem akart róla, állítólag a következőképpen tiltakozott:

– János, ezt nem teheted meg Magyarországgal, a szocialista táborral, a szovjet emberekkel – és végül velem sem. Gondold csak meg: ha te a korodra hivatkozva visszavonulsz, miképp maradhatok meg én a helyemen, aki hat évvel idősebb vagyok nálad?

Akár van valamilyen igazságmagva a fenti történetnek, akár nincs, Kádár továbbra sem adta fel a tervét. Levelet intézett a Politikai Bizottsághoz, azt kérte benne, hogy a hatvanadik születésnapjáról való „megemlékezés a lehető legegyszerűbb módon történjék, a nyilvánosság egyetlen rövid ténykommüniké legyen, és mellőzzenek mindenféle publicisztikai körítést..." Ehhez mellékelve adta be a tervét, hogy helyezzék nyugállományba. Részletesen kifejtette az indokait:

„...Az első titkári munkakör betöltésénél a személyi adottságokban rejlő, mindenkinél, természetesen ná-

lam is fellelhető különböző hiányosságokat lelkiismeretességgel és intenzív munkával törekedtem mindenkor pótolni. Most azonban – tetszik ez nekem vagy sem – reálisan szembe kell néznem azzal a ténnyel, hogy olyan életkorba léptem, amelyben a munka- és teherbíró képességem már nem növekszik, ellenkezőleg, az idő múlásával évről évre és fokról fokra csökken..."

Kádár János akkor már több mint tizenöt éve állt az általa alapított MSZMP élén, de úgy vélte: „helytelen, ha valaki pusztán múltbeli érdemek alapján, kegyeletből vagy megszokottság miatt marad időn túl egy tisztségben és beidegzett sablonokkal, a politikai munka mesterségbeli rutinjával próbál úgymond »vezetni«. Én magam semmiképpen nem akarok ilyen helyzetbe jutni. A rám bízott felelős munkát a jó ügy szolgálatának szándékával vállaltam, szeretném azt tisztességesen befejezni és másnak átadni".

Úgy ítélte meg, hogy a pártban és a Központi Bizottságban helyreállt valamiféle egyensúly, így a személycsere nem okozhat fennakadást a munkában, a váltást azonban rövid idő alatt végre kell hajtani „egy megoldásra váró ügyet jobb mielőbb elintézni, mert annak a rendezése a halasztástól a későbbiekben nem lesz könnyebb".

Kádár János két héttel később megismételte a felmentését kérő levelet, mint írja, „a Politikai Bizottság tagjainak véleményét figyelembe véve átdolgozta". Összehasonlítottam a két változatot, de csak lényegtelen stiláris módosításokat találtam benne, mindössze egy figyelemre méltó különbséget észleltem. Az első variációban szereplő „Pártunkban tisztség betöltésére bárki is csak az érdemi és hatékony munka alapján jogosult" mondat elé beiktatta az „Azt tartom, hogy..."

szavakat, ami az állítást megfosztja általános elvi érvényétől és Kádár János magánvéleményének tünteti fel, vagy legalábbis megenged egy ilyen értelmezést.

Mindmáig hosszú elemzések taglalják, hogy valójában mi is késztette Kádár Jánost erre az elhatározásra. A liberális és konzervatív történészek – és miféle más történészek vannak Magyarországon? – egybehangzóan azt állítják, hogy a lemondás bejelentése Kádár részéről nem volt több egyszerű politikai sakkhúzásnál. Szerintük az első titkár fel sem tételezte, hogy akár a magyar, akár a szovjet vezetés hozzájárulna a távozásához. Ha viszont ragaszkodnak hozzá, hogy a helyén maradjon, az ily formában kinyilvánított bizalom megerősíti a helyzetét. Ellenfelei akár a párton belül, akár azon kívül vesztes pozícióba kerülnek, és ő szabad kezet kap elképzeléseinek végrehajtására.

Úgy gondolom, az említett történészek spekulációi logikailag nem kizártak, de nem is bizonyítottak, nem találtam olyan dokumentumokat, melyek minden kétség fölé emelnék azokat. Maga Kádár János feltehetően előttük sem tárta fel cselekedetének indokait. Ugyanilyen joggal és valószínűséggel tételezhetjük fel, hogy az első titkár csakugyan vissza akart vonulni a hatalom gyakorlásától, melynek döntő súlya és felelőssége az ő vállára nehezedett.

A huszadik század Magyarországán végigélt hat évtized bajait még egy átlagos sorsú ember is megsínylette, Kádárnak nála is többet kellett elviselnie. Osztályrészül jutott a „törvénytelen származás" minden hátránya, több mint negyven évig hordozta a vállán az elkötelezett kommunistákat érő megpróbáltatásokat, hat évet töltött el két rendszer börtöneiben, 1956-ban látnia kellett, hogy dől össze küzdelmeinek minden eredménye. Utána felvállalta Magyarország leggyűlöl-

tebb emberének szerepét, majd a romokból felépítette Kelet-Európa gazdaságilag legfejlettebb, polgárai számára legélhetőbb országát. Egészsége megrendült, légzési, mozgási nehézségekkel küzdött, idegei is nehezen bírták már az állandó feszültséget. Elképzelhetőnek találta, hogy egy súlyos idegi vagy pszichiátriai károsodás lép fel nála. Előtte állt a leépült Tito példája, aki már összekeverte a tárgyalópartnereit: Kádárt Dej elvtársnak szólította, azt hitte, a román vezetővel beszél.

A Politikai Bizottság kezdetben nem akarta tudomásul venni Kádár szándékát, tagjai egységesen arra kérték, hogy tekintsen el levelének megtárgyalásától és folytassa első titkári tevékenységét. Ugyanakkor megállapították, hogy nincs jogukban visszautasítani Kádár János beadványát.

A Központi Bizottság egy négytagú küldöttséget menesztett hozzá, Kádár azonban ragaszkodott hozzá, hogy mint a munkásokat, úgy őt is megilleti a jog, hogy 60 éves korában nyugdíjba vonuljon. Tárgyalópartnerei meg sem kísérelték, hogy különböző frázisokkal hassanak rá, egyszerűen elébe tárták a valós helyzetet: egyelőre egyetlen olyan ember sem akad, aki alkalmas volna rá, hogy a helyébe léphessen.

Kádár, ha nehezen is, de engedett, sok jel vall arra, hogy jobb meggyőződése ellenére maradt a helyén. Kijelentette, hogy soha többé nem hozza elő a felmentésének ügyét, a pártvezetés közölje vele, mikor tartja majd aktuálisnak. Ilyen tekintetben jellemző az az epizód is, melyet Kárpáti Sándor idéz fel Varga Gyula zalaegerszegi első titkárral folytatott beszélgetésében:

„...1985-ben kértem a nyugdíjazásomat – mondja Varga. – Az illetékesek – köztük Kádár János is – arra kértek, maradjak még tovább, minthogy Zalában rendben mennek a dolgok. Én azonban hajlíthatatlan maradtam, és megjegyeztem Kádár elvtársnak: talán Önnek és a pártnak is javára vált volna, ha elfogadják a felmentését, mikor azt kérte. Erre ő azt felelte: »maguk, a Központi Bizottság tagjai tehetnek róla, hogy maradtam».”

(Később hasonlóan kiélezett helyzetben már nem tudták befolyásolni. Mikor Losonczi Pál felállt az Elnöki Tanács elnöki székéből, Fock Jenő azt javasolta, hogy Kádár kerüljön a helyére, de ő kereken visszautasította az ajánlatot:

– Én már nem akarok újat tanulni! Magyarországon különben is csak parasztember lehet az elnök.)

A nyugdíjügyet végül is a Központi Bizottság határozata zárta le, az irat minősítő jelzéseit olvasva önkéntelenül elmosolyodtam: „Szigorúan bizalmas! Készült 102 példányban”. Nem hiszem, hogy Magyarországon bármilyen ügyet is szigorúan bizalmasként lehet kezelni, melyet egynél több példányban írtak le, sőt akkor is kétes, hogy nem szivárog-e ki.

„...1. Tudomásul veszi Kádár János elvtárs levelét és elfogadja a Politikai Bizottság javaslatát, mely szerint Kádár János elvtárs, mint a Központi Bizottság első titkára dolgozzon tovább, mert munkájára a pártnak, a munkásosztálynak, a dolgozó népnek, az országnak szüksége van. E határozattal a Központi Bizottság a kérdés felett napirendre tér...”

Kádár azt kérte, hogy a határozat meghozatala után a kérdést vegyék le a napirendről. Ő képesnek érezte magát, hogy kivesse gondolataiból, és ne foglalkozzon vele, „ne töprengjünk rajta, ne tűnődjünk holnap vagy holnapután: van nekünk éppen elég dolgunk, testületileg is, egyénileg is...”

Kádár azonban önmagát nem tudta meggyőzni. Aczél György ezt írta róla:

„...A 60. születésnapja után, 1972-től személyisége sok szempontból megváltozott. Hirtelen elkezdett rohamosan öregedni, csak »üzemeltette« a testét, hogy a munkaképessége fennmaradjon. Egyre inkább bezárkózott, többet a szabadság, a pihenés nem öröm, csak a munkaképesség regenerálása volt a számára." Egy dagályos képet használva: minden reggel cserepekből drótozta össze a lelkét, hogy estig kibírja.

Referense jellemző változásként említette meg, hogy esténként, mikor hazatért, Kádár János többé nem rakta tele a táskáját otthon elintézendő ügyekkel. Baráti kapcsolatait sorra megszakította, elmaradtak a megszokott ultipartik is. Magányossága még a külföldi politikai partnereknek is feltűnt, Jaruzelski lengyel elnök megdöbbenve kérdezte Aczélt Kádár elidegenedésének okairól, de az nem tudott vagy nem akart magyarázatot adni.

És még hátra volt Kádár János életéből 17 hosszú és nehéz esztendő.

Valóban fedi-e a valóságot, hogy a korszak magyar politikai életében egyetlen olyan személy sem akadt, aki Kádár János helyébe léphetett volna? És ha csakugyan így állt a helyzet, óhatatlanul felmerül a kérdés: maga Kádár mennyiben felelős ezért.

„...Kádár Jánost sokan – többek között én is – nem tartották jó káderesnek – írja Puja Frigyes. – Gyakran nyúlt mellé, nem tudta gyorsan megismerni az embereket, sőt, az is hibája volt, hogy e téren majdnem mindent magas rangú munkatársaira hagyott rá. Miniszterségem néhány éve után megpendített egy-egy nem hozzám tartozó káder ügyet, nyilván a véleményemre volt kíváncsi. Emlékszem, az első eset Havasi Ferenc

esete volt. Havasi akkor a Minisztertanácsban dolgozott, miniszterelnök-helyettes volt.

Most is gondjaink vannak – folytatta Kádár egy megkezdett gondolatát. – Hát ugye Németh elvtársat, aki ez ideig gazdaságpolitikai titkár volt, Biszku helyett be kellett hozni helyettesemnek. A kérdés az, ki legyen a gazdaságpolitikai KB-titkár?... Havasit ajánlják nekem, ismeri?

– Ismerem, Kádár elvtárs, és én nem tartom jónak. Úgy érzem, hogy Havasi nem tudja majd megoldani ezt a problémát, hiszen nem is gazdasági ember, világéletében a megyénél dolgozott. Eléggé primitív is, majdnem semmi műveltsége.

Kádár döbbenten nézett rám.

És Havasi Ferenc persze KB-titkár, majd politikai bizottsági tag lett. Természetesen semmit sem oldott meg azon kívül, hogy néhány őt ajnározó fiatalt maga köré gyűjtve főtitkári aspirációkat melengetett."

Puja Frigyes nem állt egyedül ezzel a véleményével, néhány más, a Kádár közvetlen környezetében dolgozó ember is osztozott ebben. Szerintük gyakran hibásan választotta meg munkatársait.

Nem engedett felnőni senkit maga mellett – mondta egyikük –, beárnyékolta lehetséges utódjának életterét, mint egy öreg fa a tövében ütköző csemetét.

Megpróbáltam tisztázni ezt az ügyet.

– Szeretném, ha megneveznék azokat a tehetséges fiatal politikusokat, akiket Kádár János háttérbe szorított, nem hagyott érvényesülni.

Beszélgetőpartnereim összeráncolták a homlokukat és hosszasan eltűnődtek, de egyetlen komolyan vehető nevet sem tudtak említeni. Ha Kádár Jánost bármikor, akár 1970-ben, akár 1980-ban elvitte volna egy hirtelen szívroham, bárki is lép a helyébe, a magyar vezetés

színvonala nem egy lépcsőfoknyival, hanem egy egész emeletnyi mélységgel esett volna vissza.

Számos más babona is kering ebben a témában. Napjaink politikai újságírói gyakran állítják, hogy egy-egy új vezető kijelölésénél Kádár személyi önkénye döntött.

– A mellényzsebéből elővett egy cédulát, és felolvasta róla a saját jelöltjének a nevét és azzal az ügy le is zárult! – szokták mondani mostanában a televíziók vitaestjein.

Megkérdeztem a kormány, majd a párt egyik legmagasabb rangú vezetőjét, mennyiben fedi ez a valóságot, csak csóválta a fejét:

– Kádár János mindig komolyan vette a kollektív vezetés elvét, kötelezőnek ismerte el magára nézve a többségi véleményt. A dolgok gyakorlati megvalósításában minden fenntartás nélkül lehetett vitatkozni vele. Néha taktikai okokból megengedett magának egy-egy „szondázást", felvetett valamilyen gondolatot, látszólag hangsúly és nyomaték nélkül, aztán hagyta, hogy valaki más felkapja és előhozza, mint a saját elgondolását.

Annak idején Rákosi Mátyás minden fontosabb megbeszélést azzal kezdett, hogy elsőként ő fejtette ki a maga véleményét – ezzel eleve meghatározva a tárgyalás további menetét. Kádár János viszont mindig az összefoglalóban szólalt meg. Ha úgy érezte, hogy a szóban forgó kérdés nem tisztázódott kellőképpen, ő ki sem fejtette az álláspontját:

– Hát akkor gondolkodjunk tovább.

Ha valóban egy-egy vezetőváltás merült fel, akkor a Politikai Bizottság soros ülésének végén Kádár megkérte a PB tagjait, hogy a meghívott vendégek távozása után maradjanak a teremben. Közölte velük az eldöntendő kérdést, nem igényelt azonnali választ, otthon kézírással jelöljék meg a megfelelőnek tartott személyt és véleményüket leragasztott borítékban adják le a titkárságára. Egy újabb zárt ülésen összegezte az eredményt, az egyes szavazók döntését nem említette.

Ha valaki megkapta a szükséges többséget, akkor egy újabb, ezúttal már a Központi Bizottság titkáraival kibővített konzultáció következett. Mikor már kialakult az „éles jelölés", akkor Kádár is elmondta a véleményét. Bár elméletileg jogában állt volna vétót emelni, gyakorlatilag soha nem élt ezzel az eszközzel. A káder-munkában alapvető értéknek tartotta a közmegegyezést és a stabilitást.

Kádár az esetleges utódja kiválasztására sem fordított különösebb gondot. Úgy gondolta azután, hogy 1972-ben visszautasították a nyugdíjba vonulási kérelmét, ez már nem rá tartozik. Emberileg érthető, hogy ez a kérdés mégsem hagyta nyugodni. A legendák szerint a Politikai Bizottság egyik ülésén papírlapokat osztott ki, melyekre a tagoknak rá kellett írniuk, hogy az ő eljövendő távozása után kit látnának legszívesebben a Párt első titkári posztján. Átnézte a cédulákat, de szokása szerint most sem árulta el, hogy kire és hányan szavaztak.

– Ha megnevezném az illetőt, a többiek felfalnák – mondta.

Kádár János azonban nemcsak politikai képességek tekintetében múlta felül minden lehetséges vetélytársát, hanem szigorú erkölcsi tartásával is, mely az idők múlásával sem borult fel. Mind gyakrabban hallatszottak olyan hírek, hogy a szocialista országok egyes vezetői miképp rúgják fel a magatartás elvárható normáit: Tito királyi pompát alakított ki maga körül, Zsivkov egy kilométeres földsávot vásárolt meg a Fekete

tenger mellett, és egy hatalmas palotát építtetett rá. Bár kisebb súlyú, de talán még jellegzetesebb volt Romanovnak, a leningrádi pártbizottság első titkárának az ügye. Mikor a lánya esküvőjét tartotta, a múzeumból kihozatta a cári Romanov család címeres, monogramos arany étkészletét, és azzal teríttetett meg az ünnepi ebédhez. „Romanov – Romanov" – gondolhatta.

A magyar pártvezetésben számos szerény és tisztességes életvitelű funkcionárius akadt: Aczél Györgytől Nyers Rezsőn át Lázár Györgyig és másokig. A fiatalabbak közül Vályi Péter számított ide, aki valaha egy óbudai gangos lakásban élt és szórakozásként akvarelleket festett, mintegy a környező világ szürkesége ellen tiltakozva. Ezt a jelenséget azonban korántsem lehetett volna általánosnak mondani, a tekintélyes káderek nagy részének a magatartására ráillett egy angol újságíró jellemzése: „bolse vita – dolce vita".

A csak „Pol Pot megye" néven emlegetett Csongrád megye első titkára megengedte magának, hogy a felesége kedvéért kinyittasson vasárnap egy zárva tartó áruházat, híre terjedt az Ónody vendéglős által rendezett zártkörű mulatságoknak, ahol állítólag csokoládéban fürdettek meg hölgyeket.

A munkahelyeken is felborult a fegyelem. A belügyminiszter reggel nyolc órakor érkezett meg a hivatalába, és azzal kezdte a napot, hogy vadpörköltet, csülköt, pacalt vagy más magyaros ételt hozatott és meghívta villásreggelire a helyetteseit, főosztályvezetőit. A jó étvágyat pálinkával alapozták meg, a falatokat sörrelborral öblítették le, kilenc-tíz órára a teljes magyar belügyi vezetés berúgott. Aki még rendelkezett jártányi erővel, azt kicsempészték a minisztérium épületéből, aki mozdulni sem tudott, az a hivatali kanapén végigterülve aludt. És ez a „szertartás" hetente többször megismétlődött.

Újabb és újabb botrányok követték egymást. Egy nyugaton megjelenő magyar nyelvű hetilap 1988 májusában felsorolt néhány esetet.

A Szabolcs megyei első titkárt rendőri biztosítással kellett kimenekíteni a környékről, mert egy felszarvazott férj halálra kereste. A Borsod megyei első titkár olyan palotát építtetett magának, hogy a lelátogató Kádár János kultúrháznak nézte, a falakat milliókat érő trófeákkal díszítették. A nógrádi pártvezér tökrészegen pánikba esett, és mozgósította a fegyveres területvédelmi erőket. A Heves megyei első titkár ugyancsak italos állapotban Verpelét határában négy embert gázolt halálra, aztán maga helyett egy ártatlan trabantost akart őrizetbe vétetni az ügyésszel. Gáspár Sándor helyettese is elütött egy embert.

Nem maradtak el tőlük a közigazgatási vezetők sem, sokan korrupt módon osztogatták a telkeket, adtak lakáskiutalásokat. Az egri tanácselnök egy egész utcasort építtetett fel a maga és cimborái számára. Az igazságügyi államtitkárnak rabok húzták fel a balatoni üdülőjét, Czinege Lajos honvédelmi miniszternek katonák alakították ki a hegyi villájához vezető utat.

Néhány munkatársa, akik hízelgéseikkel valósággal rátelepedtek, mindenképpen meg akarta akadályozni, hogy értesüljön a hasonló skandalumoktól, de nem tudták elérni ezt a céljukat. Kádár minden erejével igyekezett fellépni a visszaélések ellen.

Amikor a szentendrei sziget egyik részére bevezették a háztartási gázt, a csövek lefektetésénél a megyei titkár is érintve volt, mert az ő telkén is áthúzódott volna a vonal, felfordulásokat okozva. A titkár utasítást adott a terv módosítására, iktassanak be egy kitérőt az

eredeti vonalvezetésbe. Kádár, ahogy értesült az esetről, pártfegyelmi elé állíttatta és leváltotta az illetőt.

Kádár néha túlzásba is vitte a szigorúságot. A Zala megyei első titkár egy könyvespolcot rendelt egy asztalosnál, és elfogadta, hogy az iparos ingyen készítse el neki ezt a bútordarabot. Ő sem maradhatott meg a helyén.

Mindinkább tapasztalnia kellett, hogy hiába hozza meg az intézkedéseit, azokat kijátsszák, a bűnösöket mentegetik. Kádár egy idő után fel is adta a harcot, egy-egy újabb esetet már kézlegyintéssel vett tudomásul:

– Ha egy nagy asztalnál sokan esznek, sok morzsa lehullik.

Egy dolgot azonban meg kell említenünk: a Kádár-korszakban előforduló korrupciók arányai kétségtelenül elenyésztek a mai állapotokhoz képest. Pozsgay Imre úgy jellemezte a különbséget:

„– Akkoriban tízezer forintba kerülő vacsorákon beszélték meg, hogy miképp lehetne elsikkasztani egymilliót, mostanában pedig milliós vacsorán döntenek, hogy lehetne »lenyúlni« egymilliárdot."

XXVI.

Kádár János mindinkább légüres térbe került, a megmaradt kapcsolatai is sorra felbomlottak, sőt, ellenségeskedésbe fordultak, így például az is, mely régi társához, Donáth Ferenchez fűzte. Bár Donáth értelmiségi pályán mozgott – történész volt, majd a mezőgazdasági tudományok kandidátusa – a sorsa sokáig párhuzamosan futott Kádár Jánoséval. 1934-től ő is az illegális Kommunisták Magyarországi Pártjában dolgozott, majd a nagy letartóztatások után gyakorlatilag ők ketten irányították a KMP-t, a felszabadulást is együtt érték meg egy zuglói romházban bujkálva.

Donáth a felszabadulás után vezető állami és párttisztségeket töltött be, egy ideig Rákosi Mátyás titkára is volt. 1951-ben Kádárhoz hasonlóan koholt vádak alapján letartóztatták, tizenöt évre ítélték, de 1954-ben szabadult. Hamarosan rehabilitálták és tudományos munkatársként dolgozott.

1956 tavaszán Donáth a Nagy Imre körül csoportosuló párton belüli ellenzékhez csatlakozott, hívta maguk közé Kádár Jánost is, de ő, mint említettem, nem volt hajlandó közösséget vállalni szándékaikkal. Sorsuk a felkelés során még egyszer összeért, Donáth belépett ugyan a Kádár alapította MSZMP-be, távollétében titkárrá és a Központi Vezetőség tagjává választották, de két nap múlva lemondott erről a tisztségéről.

A felkelés leverése után Donáth a Nagy Imre-cso-

porttal együtt családostul a jugoszláv nagykövetségre menekül, onnan kijövet letartóztatják és Romániába internálják. Tizenkét évi börtönre ítélik, de ebből csak hármat tölt le, 1960-ban amnesztiával szabadul. Visszatér a tudományos tevékenységhez, könyvkiadónál, kutatóintézetben dolgozott.

Barátsága Kádár Jánossal megszakad, legfeljebb egy-egy találkozóra, levélváltásra kerül sor köztük. Egy alkalommal Donáth egyik művének terjesztését valószínűleg túlbuzgóságból leállították, de Kádár intézkedett, hogy oldják fel a tilalmat. Már úgy látszott, a kapcsolatuk normalizálódik, de Donáth az 1970-es évektől a rendszerváltásra törő értelmiségi mozgalom meghatározó alakjává válik, részt vesz a Bibó-emlékkönyv szerkesztésében, aláírása ott szerepel minden tiltakozó kiáltványon. Kádár többé nem táplál illúziókat iránta, 1979-ben egy központi bizottsági ülésen már így beszél róla:

„...Van nekem egy régi »ismerősöm« és »barátom« is az aláírók között, a Donáth Ferenc. Számomra ő olyan eset, mint Ilf és Petrov könyvében az öreg Funt, aki minden rendszerben ült. Ez a Donáth is ült valamennyit a kapitalista rendszerben, aztán a személyi kultusz évei alatt is. Ismerem, mert vádlott-társam volt. Aztán ült a mi kurzusunk alatt is, az 56-os viselt dolgai miatt. Magunk közt mondva – családtagja is ezt mondja róla –, politikailag ő már nem beszámítható."

Ezzel a „méla akkorddal" zárult le két férfi barátsága és harci szövetsége, akik majd egy fél évszázaddal korábban együtt indultak el, hogy megvalósítsák világmegváltó eszméiket.

Kádár életében számos fordulat látszólag esetlegesen következett be, de utólag visszatekintve sohasem véletlenül, a változások mindig jellemének alapvető

vonásaiból adódtak. Mégsem maradhat említés nélkül, hogy élete folyamán hány alapvető kapcsolatát szakította meg, hány példaképével, harcostársával jutott el a kenyértörésig, sőt, a nyílt szembenállásig.

Rákosi Mátyás, Rajk László, Péter Gábor, Farkas Mihály, Nagy Imre, a színész Major Tamás, Marosán György, Fehér Lajos és még egy egész oldalon át lehetne folytatni a névsort.

Annyit biztosan elmondhatunk, hogy hosszabb távon csak nagyon kevés emberrel tudott együtt haladni. Ebben egyaránt közrejátszott az is, hogy másoknál hamarabb kivételes érzékkel ismerte fel azokat a szükségszerű lépéseket, melyeket a történelem változásai megköveteltek, és ezeket meg is valósította. Hozzájárult a természetéből adódó bizalmatlanság is.

Kádár csak abban volt biztos, amit ő maga végzett el. Hasonlított arra a dzsungelharcosra, aki az őserdőben előretörve nem széles ösvényt vág a késével, csak akkorát, amelyen épp hogy tovább haladhat, és nem visz magával senkit és semmit, ami mozgásában akadályozhatná.

Ez a végtelenségig leegyszerűsítő szemlélet esztétikailag nem tűnik túl látványosnak, és sokakra kiábrándítóan hatott. Kádár János azonban sohasem törekedett arra, hogy a maga személyében megvalósítsa a polgári értelemben vett sokoldalú embereszményt – teljességgel alkalmatlan lett volna erre a szerepre. Nem próbált lépést tartani a tudomány, a filozófia, a művészeti élet folyamatosan jelentkező szenzációival, beérte annyival, amennyit a munkájához szükségesnek tartott.

Bármilyen különösnek is tűnik, Kádár János, akinek életteljesítményével a XX. századbeli Kelet-Európa egyetlen vezető politikusa sem mérkőzhet, lényegében elsőnemzedékes értelmiségi volt. Magasabb iskolákat,

tudjuk, nem végzett, egy-egy döntésében nem vezethették történelmi példák és szabályok, tízszer annyi energiát kellett felhasználnia, mint képzettebb, járatosabb társainak. Ennek az iszonyú erőfeszítésnek meg kellett mutatkoznia bizonyos egyoldalúságban és bizalmatlanságban.

Az idők múltával új embereket már nem engedett közel magához. Aczél György felfedezettjét, a kecskeméti pártbizottságról felhozott Pozsgay Imrét is fenntartással fogadta, bár gyanakvását nem éreztette vele.

– Kádárral akkoriban korrekt kapcsolatban álltam – mondta Pozsgay egy beszélgetésünk során –, a viszonyunk csak később romlott meg, rám is kiterjesztette az értelmiséggel szembeni általános ellenérzéseit. Nem vette komolyan az intellektuel politikai mozgalmakat, azt mondta, hogy majd akkor lép közbe, ha a Csepeli Vasműben is feltűnnek az ellenzéki agitátorok. Mikor Lengyelországban kibontakozott a „Szolidaritás" mozgalom, Kádárt az döbbentette meg a legjobban, hogy munkások vesznek részt benne és a vezetőjük, Lech Walesa igazi munkás. Konfliktusok bontakoztak ki közöttünk.

– Mondana egy példát?

– Éppen egy kocsiban utaztunk le valahová vidékre. Én akkoriban tértem haza Franciaországból, lelkesedtem neki az ottani viszonyokról, mire Kádár csak annyit mondott: maga ne Párizsból jöjjön, hanem Bukarestből, akkor itt is mindent csodálatosnak fog találni.

Kádár ellenérzései hamar beigazolódtak. Pozsgay elégedetlenkedett a helyzetével és bevádolta mentorát, Aczél Györgyöt, de Kádár rövid úton elutasította:

– Ne nekem panaszkodjon, menjen át Aczélhoz és vele intézze el! Különben is töltsön több időt a munkahelyén, és dolgozza fel a restanciáját!

Pozsgay mind nyíltabban szállt szembe Kádárral:

„...1986-ban hivatalos bonni látogatásomon egy nemzetközi sajtókonferencián arra a kérdésre, hogy: mit tenne, ha az ön népe elfordulna a szocializmustól, azt mondtam, hogy én a népemet követném. Ez volt az első alkalom, amelyre Kádár János a Központi Bizottság ülésén nyíltan és megrovóan nyilatkozott és elítélte a magatartásomat..."

Kádár figyelmét az sem kerülte el, hogy Nyugaton felismerték: a miniszter átkacsingat az eszmei barikád túlsó oldalára. Minden bizonnyal a kezébe került a Párizsban megjelenő Magyar Füzeteknek az a száma, amely így ír a Pozsgay körül csoportosuló erőkről:

„...A magyarság sorsának jobbra fordulásához elengedhetetlenül szükséges az, hogy Budapesten hatalomra jussanak a népies-szocialista-balos intranzigensek: akkor majd manifesztálódnak a társadalom ellentmondásai..."

A Szabad Európa Rádió a Magyar Írószövetség közgyűlésén elhangzott funkcionárius beszédek közül (Óvári, Aczél, Pozsgay) a miniszteri szavakban vélte felismerni a támogatandó reformgondolatokat.

Hamarosan sor került a szakításra:

„– Aczél György bevezette a Hétfői Egyeztető Megbeszéléseket, minden hétfőn reggel nála indult a nap, kettőnkön kívül két bizalmi embere, Óvári és Kornidesz vett részt rajtuk, tehát eleve biztosítva volt, hogy a véleményemmel kisebbségben maradok. Minden káderpolitikai személyi döntésben leszavaztak. Hiába írtam Kádárnak, kérdeztem, hogy működik-e Magyarországon kormány és valódi döntési mechanizmus, nem lépett közbe. Egy év alatt ledaráltak, 1982-ben fel kellett adnom miniszteri pozíciómat.

– Így utólag miképp ítéled meg a tevékenységedet? Joggal neveztek téged bomlasztónak?

– Igen, az ő normáik szerint mindenképpen – objektív és szubjektív értelemben egyaránt – mondta Pozsgay Imre."

Kádár végül is leváltotta, de közéleti hitelét nem tudta és nem is kívánta megingatni, ezt Pozsgay nem bízta idegenre: maga hajtotta végre két évtizedes politikai irányváltásaival.

Valaha interjút készítettem az idősebb jogász nemzedék kimagasló egyéniségével, Nehéz Posony Józseffel. Beszélgetés közben az öreg ügyvéd azt mondta:

– Lehet, hogy önhittnek tartasz, de én már 18 éves koromban úgy képzeltem, hogy Magyarország miniszterelnöke leszek.

– Egyáltalán nem tartalak önhittnek, sőt a magyar miniszterelnökök névsorának ismeretében ez a célkitűzés inkább bizonyos szerénységre vall.

Ugyanilyen jelentéktelen eseménynek tűnt, mikor Lázár Györgyöt – 12 évi működés után – a kormány éléről a párt főtitkár-helyettesi posztjára helyezték át. Megüresedett posztjára három személy jött számításba: Grósz Károly, Medgyesy Péter és Nyers Rezső.

Nem rám tartozik, hogy Grósz Károly személyét és működését értékeljem, beérem azzal, hogy néhány pártbeli vezetőtársa véleményét idézzem róla. Bányász Rezső így ír:

„...Az egy vezetőre épülő rendszerek kulcsproblémája, hogy ha az elsőszámú vezető valamilyen akadályoztatása – például betegség – miatt kidől a sorból, az események nehezen irányíthatóak. Nekem Grósz egy ideig jó barátom volt, de amikor miniszterelnök lett

– és egyszerre akart minden hatalmat megkaparintani –, akkor már keserves volt látni, hogy 150 centiméteres magassággal nem lehet kétméteresnek tűnni."

Ribánszki Róbert, Kádár János egykori titkára ennél is lesújtóbb véleményt fejtett ki Grószról. Elmondása szerint Grósz a felszabadulás után az ifjúsági mozgalomban kezdte a tevékenységét, később hivatásos katonatisztként szolgált, onnan került vissza a pártapparátusba.

Ribánszki szerint 1956 októberében Grósz Földvári Rudolf Borsod megyei első titkár mellett dolgozott, és mikor Földvári átállt a felkelők oldalára, Grósz követte. A szovjet csapatok november 18-án szállták meg Miskolcot, akkor letartóztatták Földvárit, és Ungvárra deportálták. Egy jelentős számú, az ellenállást még folytató csoport túszokat ejtett, és azzal fenyegetődzött, hogy ledobják őket a szakszervezeti székház tetejéről, ha nem bocsátják szabadon Földvárit. A követelésüket teljesítették, de Kádár János semmiképp nem akarta meghagyni őt a helyén, leváltották tisztségéből, majd a helyzet enyhültével le is tartóztatták.

Döntést kellett hozni Grósz Károly ügyében is. Bár pártellenes vétkeit súlyosnak ítélték, az illetékesek alkut ajánlottak neki. Azt ígérték, hogy ha elvállalja a koronatanú szerepét a Földvári ellen indítandó perben, ő bántatlan marad. Visszaadják a párttagsági könyvét, szereplésére pedig azt a magyarázatot adják, hogy a párt utasítására épült be a borsodi felkelés vezető stábjába. A tortára habként megkapta a fegyveres ellenállóknak kijáró „Munkás-Paraszt Hatalomért" érdemrendet is. Grósz megtette a vallomását, Földvári nyolc évet ült a börtönben. Ribánszki szerint erről a trükkről Kádár Jánost nem tájékoztatták, aligha ment volna bele.

Grósz karrierje mind feljebb ívelt: a Magyar Rádió párttitkára lett, onnan a Fejér megyei, majd a Budapesti Pártbizottság élére került, beválasztották a Politikai Bizottságba is. A „munkás ellenzék" is a maga emberének tekintette és támogatta miniszterelnöki jelölését, így végül ő nyert az ugyancsak számításba vett Nyers Rezső és Medgyesy Péter ellen. Kádár sem emelt vétót, nehéz megmondani, hogy egy utódjelöltjétől próbált legalább ideiglenesen megszabadulni, vagy valóban teret engedett egy tehetségesnek látszó ember számára.

Míg az MSZMP a maga belső harcaival volt elfoglalva, mindinkább kibontakozott a már 1968 óta létező értelmiségi reformmozgalom. Újra az írótársadalom – Kádár János meghatározása szerint „a kocsi rúdján ülő légy" – próbálta átvenni a kocsi irányítását.

A botrányok egymást követték. Megmaradt emlékezetemben egy epizód a fiatal írók szentendrei tanácskozásáról, ahol a minisztériumi küldött előadásában megjegyezte:

– Az adott politikai kérdésben Kádár János másképp vélekedett...

Erre felállt egy „Költőcske Mihály":

– Ki az a Kádár János? – kérdezte, kihívóan körülnézett és leült, láthatóan elragadtatva saját merészségétől. Nem kell külön mondani, hogy a kutya sem vonta őt felelősségre. A közéletben elszaporodtak a „földszintes Dugovics Tituszok", akik halált megvető bátorsággal vetették magukat a mélybe egy sámliról és mindenféle ostromlók nélkül.

Az 1956-os felkelés emléke mind gyakrabban felidéződött, Nagy Gáspár költő a „Tiszatáj" című folyóiratban megjelent versével alig burkoltan tetemre hív Nagy Imre ügyében:

„...Nincs sehol
Egyszer majd el kell temetNI
És nekünk nem szabad feledNI
A gyilkosokat nevén nevezNI"

Az írói mozgalom, és a hozzá csapódó ellenzéki körök vezetői között fellép Csoóri, Konrád, Csurka, Csengey és több más jeles literátor is, szinte valamennyien jelentős szerepet játszanak majd a rendszerváltás körüli vitákban és később a tárgyalásokon is.

(Az utolsó fél évszázadban a baloldal két társadalmi réteget nem tudott maga mellé állítani: a művészeket és a sportolókat. Legfeljebb ha erős presszíót alkalmazott velük szemben, de akkor is csak ideiglenesen. Többé-kevésbé az orvosokat is ide lehetne sorolni. Egyszer valaki biztos megfejti majd, hogy miért éppen ezek a kiváltságokat élvező csoportok találják meg eszményeiket a jobboldalon.)

A mozgalom azonban nem maradt meg az irodalom keretein belül. Az alapvetőnek számító „tabukhoz" egyelőre még nem nyúlhattak: nem támadhatták az egypártrendszert, nem követelhették a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok kivonását, más célpontot kellett választaniuk. A világszerte megerősödő környezetvédelmi törekvések jegyében a bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer ellen léptek fel. Sokan vélik úgy, hogy ez volt az a rés a magát szocialistának nevező rendszer falában, ahová az ellenzék beilleszthette a maga régen készenlétben tartogatott feszítővasát.

Tüntető tömegek hömpölyögtek végig Budapest utcáin, élükön egy egész politizálásra önmagát felkent értelmiségi csapat haladt: genetikusok, irodalomtörténészek, filozófusok és színészek. A támadások Kádár János személyére is kiterjedtek, sok évvel az első titkár

halála után megkérdeztem az egykori miniszterelnökét, Lázár Györgyöt:

– Kádár János mit szólt a vízlépcső tervéhez?

– Ő semleges maradt. Azt mondta nekem: döntsék el ezt az ügyet felelősen azok, akik értenek hozzá, aztán pedig hagyják abba a sóhajtozást – válaszolta Lázár.

Kádár János mind nehezebben viselte el a rá háruló terheket, Huszár idézi egy megrendítő hozzászólását a Politikai Bizottság ülésén:

„Valamikor Önök azt mondták – én utoljára a kongresszus előtt kérdeztem, hogy mondják meg, szükség van rám vagy nincs szükség. Maguk azt mondták, hogy szükség van. Hát én mit csinálok? Szalutálok és csinálom. Csak nehogy azt higgyék, hogy nekem nagyon könnyű dolgozni... Azt hiszem, az eszemnél vagyok, de az összes többivel már probléma van! Énnekem minden reggel két és fél óra kell, amíg teljesen rendbe jövök, ahhoz, hogy én bejöjjek és dolgozzam. Sajtót átnézzek, mindent. De hát hetven, frász tudja hány éves vagyok már. Nekem ez erőfeszítés. És ugye maguk nekem adják ezt a három hónapos szünetet egy évben, de én a 9 hónap alatt ledolgozok 12 hónapra valót. A gyakorlatot ismerik, hogy ez hogy néz ki. És én magamban azt mondom, én szolgálok, amíg van egy leheletem, és tőlem telhetően intézem azt, amit rám bíztak, de cégtábla nem leszek. Senki számára. Ezt meg akartam mondani. Ezt nem köll jegyzőkönyvezni! Hogy az én cégtáblám mögött mindenki csinálja a maga buliját, meg az elképzelését, meg a saját népszerűségét keresi, ehhez én nem adom a nevemet. Én nem adom! Nem személyi presztízsből, hanem az nem egészséges és nem normális. Akkor vitatkozzon a PB, döntsék el és intézzék az ügyeket! Ha ennyit ér az én szavam, amit egy rendkívül fontos kérdésben azért

kértem, mérlegeljünk és döntsünk! Ezzel volt a baj (?), tessék, minden további nélkül. Hát énnekem egy inggombom nem kívánja, hogy én főtitkár legyek. Személyileg. Ezt csak mint személyes megjegyzést fűzöm hozzá. Nekem egy tenyérnyi gyógyszert nyomnak, valakik, azt se tudom, köll vagy nem köll. Gyógyszert adnak eleget, megértést kevesebbet. Azt se tudom, azt is köll-e szedni? Befejeztem..."

Számomra azért megindítóak ezek a szavak, mert úgy tűnnek, mintha nem egy politikus fogalmazta volna meg őket, hanem egy munkás, aki ismeri és becsülettel végzi el a feladatát és tudja, hogy rajta múlik, működhet-e tovább is a gyár.

Mint ahogy a könyveknek megvan a maguk sorsa, úgy az íróiknak is. Ez utóbbi, lássuk be, inkább magánügynek számít, a kódexmásoló szerzetesek is legfeljebb egy-egy szót vethettek a pergamen szélére, olyanokat, mint „biberem", „ihatnék". Én is csak annyit jegyzek meg, hogy itt tartottam az írásban, mikor 2006. április 23-án a Magyar Szocialista Párt és a Szabad Demokraták Szövetsége megnyerte az országgyűlési választásokat.

XXVII.

Kádár János egészsége fokozatosan megingott. A Kútvölgyi kórházban egy külön szobát tartottak fenn a számára, ahová egyre sűrűbben adódó rosszullétei idején befeküdt kezelésre. Csak a legszükségesebb időt töltötte benn, ahogy jobban érezte magát, rögtön visszatért a munkájához.

A fizikai gyengeség nem tudta megzavarni realitásérzékét. A kompromisszumok örök robotosa a kor követelményeinek szellemében képes volt átértékelni korábbi alapvető nézeteit is. Kádár János az életét tette fel a kizsákmányolás elleni harcra, meggyőződésében sohasem ingott meg, mégis a korát messze megelőzve ismerte fel, hogy az elkerülhetetlenül beáramló tőke milyen hatást gyakorol majd Magyarországra:

„...A szocialista rendszernek van egy sarktétele, amit úgy hívnak, hogy megszünteti az embernek ember általi kizsákmányolását. Ezt sok éve mondjuk, de az életben, a valóságban mindig jelen vannak más elemek is. Végig jelen volt a magántőke. A kisipar, a kiskereskedelem mindig deklarált és elismert magántőke volt Magyarországon, és ha egy magániparosnak van alkalmazottja, akkor ember zsákmányol ki embert. Természetesen nem ez adta meg a rendszer sajátosságát, hanem az, hogy a termelőeszközök döntő része társadalmi tulajdonban van" – mondta Kádár János a Politikai Bizottság 1988. március 22-i ülésén, majd így folytatta:

„– Amiről most tárgyalunk, akárhogyan is cifrázom, bővíti az embernek ember általi kizsákmányolását. Ezzel szembe kell nézni, nem lehet behunyni a szemünket. A javaslat tőkejövedelmet, profitot vezet be szélesebb körben, mint eddig volt.

Szerintem szükséges a külföldi tőke lehetőség szerinti bevonása a magyar népgazdaságba. Jelentős mértékben már most is bent van bankhitelek formájában. A működő tőke is jelen van, szükség is volna rá, de ez csak bizonyos feltételek mellett lehetséges. Meg kell szabni a külföldi tőkének a korlátjait is...

...Normális, világos, garantált feltételeket kell biztosítani, de a külföldi működő tőkét is meg kell adóztatni... Ezért úgy képzelem, hogy a külföldi tőkének a részesedési arányát meg kell szabni, s miután adózott, nyereségét kiviheti. A szakszervezeteknek működnie kell ezekben a vállalatokban is. Ezt magától értetődőnek kell tekinteni. És ha érvényes a mi vezető jelszavunk, akkor azt hiszem, hogy ezt nemcsak a magyar kormánnyal szemben kell képviselnie, hanem a külföldi tőkével szemben is...

A külföldi tőke nem fog ideözönleni működő tőke formájában sem. Akármit csinálunk, nekik az kevés lesz. Nem akarok a külföldi tőkének olyan paradicsomot teremteni Magyarországon, ahol nem kell adót fizetni és ahol tilos szakszervezeti munkát végezni! A tőke saját országában – főleg Nyugat-Európára gondolok – sem tilthatja be a szakszervezet munkáját, s ott is kell adóznia...

A külföldi tőke még mindig vár, ide sem fog nyakló nélkül rohanni. Amiben lehet, segíteni kell, megfelelő

feltételeket kell teremteni, rugalmas formákat ki lehet alakítani, de valamilyen szabálynak kell lenni.

Nálam nem jól mutatkozott be a bankok második lépcsője január elején. Ismerek mai magyar bankszakembereket is. Ha rájuk lesz bízva, hogy mit engedélyeznek és mit nem, akkor ez nem garancia semmire. Ezt kicsit szorosabban kell szabályozni...

...Csak olyasmit tudunk megcsinálni, amit a magyar közvélemény, ha nem is üdvözöl lelkesen, de legalább tudomásul vesz. Mert ha elgondolásainkkal szembeszáll az ország lakosságának a többsége, akkor nem tudom, ki valósítja azt meg...

Szocialista partnereinket illetően – legalábbis én mindig ezt gyakoroltam – a lelkes helyeslést sosem kértük, hanem megmagyaráztuk, hogy mit miért teszünk és kértük, hogy azt vegyék tudomásul. Erre szükség van. Mert ha ezt nem tesszük meg, és erre nem figyelünk, akkor azonnal belép a negatív hatása a szocialista partnerek részéről. Nem arról van szó, hogy a Központi Bizottságuk hoz egy határozatot és publikálja, hogy helyteleníti a magyar reformokat. Ilyesmi nem lesz, ennek a szezonja már réges-régen elmúlt, de a napi együttműködésben rögtön érződik a negatív hatás. Bevallom, hogy ilyen értelemben gondolkodom mindig a reformlépéseken: a magyar közvélemény valahogyan fogadja el és a partnereink is fogadják el. A Nyugat hamarabb megértette, hogy mit csinálunk, mint némelyik szocialista partnerünk. Tudomásul is vette és elfogadható irányzatnak tartotta..."

Azért idéztem ilyen hosszan ezt a Kádár beszédet, mert sehol sem láttam, hogy hivatkoznak rá, vagy legalább megemlítették volna. Ez az elhallgatás persze érthető, mint ahogy az akasztott ember házában kerülni szokták a kötél emlegetését. A beszéd a rendszerváltás utáni tőkés térfoglalás lehetséges veszélyeiről szól, melyek aztán sorra-rendre meg is valósultak. Olyan adótörvények születtek, melyek lehetővé tették, hogy a nyugati cégek hosszú ideig tartó kedvezményeket kapjanak, majd ezek lejártával tovább vándorolhassanak keletre, újabb esélyeket kínáló „vadászmezőkre". Megemlítette a szakszervezetek felszámolásának veszélyeit, mely a dolgozók teljes kiszolgáltatottságát eredményezte. Felvetette a bankok erkölcstelen üzletkötéseit, a többség véleményének mellőzését és így tovább.

Az elmúlt húsz év alatt bebizonyosodott: azok, akik Kádár Jánost követték az ország élén, vagy fel sem tudták mérni a rájuk háruló teendőket, mert nem voltak többek lelkes amatőröknél, vagy nem is akarták, mert a tőke farvizén haladva ők maguk is vagyonra tettek szert. Tulajdonképpen mindegy, annyi mindenképp tény, hogy a rendszerváltás felszámolta a magyar nehézipart, a nagyüzemi mezőgazdaságot, alapjaiban rengette meg az oktatást és az egészségügyet. Mindent egybevetve nagyobb veszteséget okozott az országnak, mint a második világháború, azzal a különbséggel, hogy a „békebűnösöket" senki sem vonja felelősségre. Újjászületett a nemzeti nyomor, ma éppúgy hárommillió nyomorgó él az országban, mint a Horthy-rendszerben.

„Olvastam egy cikket a Valóságban a magyar szocializmus válságáról – mondja Kádár a beszéde végén. – Egyrészt bírálja a pártvezetést és az ország vezetését, nem következetes a reform, nem következetes a politikai demokratizálás és így tovább. Másrészt sajátosan és érdekesen ugyanebben a platformban bevetik az összes szektás hangulatkeltést velünk szemben: élősködés, gazdagodás folyik, villanegyedek születnek stb. A napirenden levő témáról ugyanezt fogják tapasztal-

ni. Föl fogják szítani a hangulatot, hogy nem vagyunk eléggé reformisták és bátrak, s ugyanakkor eladjuk a szocializmust és a népet. Mind a két oldalról támadni fognak!"

Az 1980-as évektől egyre nyilvánvalóbbá vált a gazdasági válság. A második olajárrobbanás a magyar gazdaság teljesítményének leértékelődését hozta, a cserearányok romlása tovább növelte az eladósodást. A hitelállomány már meghaladta a 20 milliárd dollárt, a Nyugatról származó bevétel fele-harmada elment a kamatok és a rövid lejáratú kölcsönök törlesztésére.

Minden új év áremelkedéssel indult, ezek mértéke a 8-9 százalékot is elérte. A kádári politika, mely középpontjába a tömegek anyagi jólétének folyamatos növelését állította, mindinkább csődbe jutott.

Most is érvényesült az a dialektikus tétel, hogy az alap megingása visszahat a felépítményre is, a társadalomban végbemenő folyamatokra is. Az ellenzéki értelmiség mind nyíltabban és mind hatékonyabban szerveződött (1987-ben Lakitelken megalakult a Magyar Demokrata Fórum, majd a következő évben a Fidesz és a Szabad Demokraták Szövetsége), az Ellenzéki Kerekasztalban 1989-ben egy második számú hatalmi centrumot alakítottak ki. Az MSZMP-n belül is megindult az erjedés, az „Új Márciusi Front"-ot, vagy a reformköröket csak árnyalatok különböztették meg az államszocializmus nyílt ellenfeleitől. Mindenképpen el akartak kerülni egy az 1956. októberi felkeléshez hasonló robbanást. Úgy vélték, céljuk eléréséhez ki kell ragadniuk az irányítást Kádár János kezéből, törekvésük még külföldön sem ment titokszámba.

„Puccs van készülőben Magyarországon – írta az

Economist 1988 májusában. – Célja nem más, mint Kádár János távozása a párt éléről, aki 1956 óta tölti be a tisztséget. Maga Grósz Károly miniszterelnök célzott erre nagy-britanniai látogatása előestéjén, mondván, hogy a vezetőkérdés napirendre kerül a párt május 20-án kezdődő értekezletén. A valaha népszerű Kádár előrehaladott korban van (ebben a hónapban tölti be 76. életévét) és konzervatív. Sok párttag szerint legfőbb ideje, hogy átadja a helyét valakinek, aki fiatalabb és nagyobb lelkesedést mutat a reformok iránt. Az öreg fák értékesek, mondotta Grósz, de nem hagyják, hogy a fiatalabbak felnőjenek az árnyékukban.

Bármennyire régimódi politikusnak is számít már Kádár, nem lesz könnyű az öreg fát kivágni még akkor sem, ha Grósz és favágó társai a lehető legjobban időzítik kísérletüket. Budapesten élénk visszhangot váltott ki Mihail Gorbacsovnak a szovjet kommunista párt átalakítását célzó kampánya. Magyarországon egyre határozottabban követelik a merészen új politikai intézkedéseket...

A bírálók azt mondják, hogy ha a párt vissza akarja szerezni a hitelét, sutba kell dobnia azt a jövőjéről szóló tervezetet, melyet a május 20-i értekezlet elé terjesztenek. Kádár és tanácsadói hosszú évek óta nem dolgoztak ki ilyen lehangoló konzervatív programot. Grósz száraznak és túl általánosnak nevezte. Vajon Grósznak és barátainak sikerül-e a lehangoló dokumentumot és szerzőit eltávolítani? Ne számítsunk erre. Ahogy a közmondás tartja: »az öreg fák gyökerei messzire nyúlnak».."

Maga Grósz Károly azonban másképp ítélte meg az esélyeket és energikus szervezőmunkába fogott. Mind több befolyásos megyei párt- és állami vezetőt nyert meg a céljainak. Bizton számíthatott a fiatalabb funk-

cionáriusok támogatására is, akik úgy érezték, hogy a Kádár János körül csoportosuló „öreg gárda" akadályozza őket az előrejutásban.

Grósz azt is pontosan tudta, hogy a pecsétet erre a döntésre is a Szovjetunióban ütik rá, ezért felkereste Gorbacsovot. Beszámolt neki, hogy a gazdasági romlás következtében Magyarországon folyamatosan csökken az életszínvonal, felerősödnek a legfelsőbb vezetést és magát a szocialista rendszert támadó kritikák. A helyzetet csak az oldhatja meg, ha Kádár János kezéből kiveszik a párt irányítását.

Döntését latolgatva Gorbacsov természetesen a saját érdekeiből indult ki. Egy különös történelmi párhuzam ismétlődött meg. Mint ahogy Hruscsov ütőkártyaként használta fel Kádár János személyét és tevékenységét a maga sztálinista ellenfeleivel szemben, Gorbacsov ugyanezt a szerepet szánta Grósznak a magyar konzervatív kommunista vezetőkkel vívott játszmájában. Ezért rábólintott Kádár leváltására.

Tisztában volt vele, hogy még mindig Kádár az egyetlen olyan vezető, akire a tömegek felnéznek, ezért kockázattal járna, ha egy kurta adminisztratív intézkedéssel kiiktatnák őt a magyar politikai életből. Áthidaló megoldásként létrehozták a pártelnöki posztot – viselője inkább csak reprezentált, gyakorlati hatalommal nem rendelkezett, ezt kívánták felajánlani Kádárnak.

Gorbacsov önéletrajzában a következőképpen emlékszik meg a történtekről:

„...A magunk részéről köszönetet mondunk a magyar elvtársaknak, amiért lehetségesnek tartották, hogy beavassanak minket az országuk politikai vezetését érintő igen fontos kérdéseikkel kapcsolatos elgondolásaikba, hangsúlyozzuk, hogy ezt a pártjaink közötti bizalmi viszony újabb bizonyítékának tekintjük. Ugyan-

akkor félreérthetetlenül kimondtuk: az ilyen típusú kérdésekben csakis és kizárólag az érintett párt dönthet. Hozzátettük: biztosak vagyunk benne, hogy Kádár óriási politikai tapasztalata vagy tekintélye segíteni fog abban, hogy – Grósszal és harcostársaival együtt – olyan megoldást találjanak, amely mind a helyzet lényegének és a feladat nagyságának, mind a párton és a magyar társadalmon belüli elvárásoknak megfelel.

Többet nem mondhattunk, hiszen nem szerettük volna, hogy úgy értelmezzék a dolgot, mintha mi bárkire is rá akarnánk erőszakolni az akaratunkat.."

(Mit szólhatunk ehhez a megfogalmazáshoz? Elegáns, roppant elegáns!)

Gorbacsov Budapestre küldte Krjucskovot, a KGB alelnökét, a magyar ügyekben leginkább jártas szakértőjét, és rábízta, hogy tárgyalja meg az ügyet Kádár Jánossal.

Huszár így idézi fel a „leváltás operatív tervének" részleteit:

„Megbízható csatornákon keresztül tolmácsolni lehetne Kádárnak azt a véleményt, hogy ez a helyzet semmi jót nem ígér, személy szerint neki sem". Továbbá elfogadható formában ki kellene nyilvánítani, hogy „politikai támogatást nyújtunk Grósz elvtársnak és néhány más magyar vezetőnek". Emiatt cikket kell rendelni Grósz Károlytól és Berecz Jánostól a Pravda részére. „Mindezt természetesen taktikus formában kellene végrehajtani, betartva a pártjaink közötti viszony elfogadott normáit."

Kádár János nehezen fogadta el ezt a döntést. Nem a posztjához ragaszkodott – ez már régen teherként nehezedett a vállára, inkább a kijelölt utódja ellen táplált fenntartásokat. Grószt sem elég tehetségesnek, sem elég jellemesnek nem tartotta ahhoz, hogy az ő kezé-

ben egyesüljön az első titkári és miniszterelnöki hatalom. A realista Kádár azonban felmérte, hogy az ellene felsorakoztatott erők az ő akarata ellenére is keresztül tudják vinni a váltást. Esetleges tiltakozásával csak a párt tekintélyét és belső szilárdságát gyengíti, és ezt fegyelmezett kommunistaként el kívánta kerülni. Krjucskov útján megüzente Gorbacsovnak, hogy kész elfogadni a tervezett személyi változásokat, a szovjet főtitkár – mintegy nyugtázva a közlést, május 19-én, a pártértekezlet előestéjén felhívta Kádárt, beszélgetésüket egy hangszalag is rögzítette:

„Gorbacsov: Megértem, milyen nehéz lehetett az elhatározás, amelyre jutott. Bizonyára nem kevés töprengés előzte meg. De ez is a magyar vezető, barátom, Kádár János bölcsességét bizonyítja. A fő az, hogy ezáltal az ország, a párt érdekeit érvényesítették. Őszinte leszek: nem is vártam más döntést. Biztos voltam benne, hogy akkor hozzák meg, amikor már megérett és szükségessé vált.

– Sokáig töprengtem – válaszolta Kádár, nem kívánva foglalkozni a sima nyelvű ömlengéssel, Gorbacsov bizánci stílusban folytatja:

– A kettőnk közös dolgait természetesen nem zárjuk le, kapcsolatainkat mind politikai, mind emberi vonatkozásban fenntartjuk. Nagyon szeretném, hogy így legyen. Mindig örülni fogok, ha találkozhatok önnel és bármely kérdésről véleményt cserélhetünk.

Kádár: Köszönöm. Meghatnak a szavai.

Gorbacsov: Még egyszer szeretném elmondani, Kádár elvtárs, mi egymás mellett álltunk és egymás mellett is fogunk állni.

Kádár: Köszönöm, így lesz. Ami a személyes kapcsolatainkat illeti, úgy hiszem, megtaláltuk a közvetlen és megbízható kapcsolattartás szerencsés módját, mint

például most is – a hangszalagon itt nevetés hallatszik, Kádár nyilvánvalóan nem tudta visszafojtani magába a keserű gúnyt, melyet az álszent Gorbacsov váltott ki belőle, majd folytatja – Mivel nem felejtettem el, milyen nagy figyelmet szentelt mindig is a magyar problémáknak, kötelességemnek tartom arról gondoskodni, hogy ön a magyarországi változásokról ne az újságokból értesüljön..."

Kádár ezután áttért néhány, a személyét érintő kérdésre. Megemlítette: „az utóbbi időben Magyarországon felerősödött az a vélemény, hogy maradnom kellene – de el kellett szánnom magam." Gorbacsov válasz nélkül hagyta a megjegyzést.

Másodikként Kádár megemlíti, hogy pártelnökként nem lesz tagja a Politikai Bizottságnak. Az indoklásból kiérződik némi irónia: „nem jól hat a munkára, ha a vezető szervekben az új és a régi vezető is ott van. Akkor a Politikai Bizottság tagjai erre is, arra is figyelnének, s abból semmi jó nem származna".

Végül utalt rá, hogy csökkentenie kellett a fizikai terhelését, mely már nyomasztóvá vált számára. Majd szertartásosan elbúcsúzik:

„...Köszönöm ezt a magam és elvtársaim számára fontos beszélgetést. Minden jót kívánok. Kérem, adja át üdvözletemet Raisza Makszimovnának is." (A beszélgetés szövegét Páll Erna fordításában idéztem.)

„Az 1988. május 20–22-i pártértekezletnek Kádár látványos megdicsőüléséről és folyamatos sikereiről kellett volna szólnia – írja Lengyel László. – Ehhez képest a háttérben Grósz, birtokolva a küldötteket vezérlő megyefőnökök támogatását, megszervezte, hogy a »kádárista öregeket« húzzák ki a KB listájáról. Ha valaki nem kerül be a Központi Bizottságba, akkor nem lehet tagja a Politikai Bizottságnak sem. A küldöttek kiejtették

Gáspár Sándort, Havasi Ferencet, Lázár Györgyöt, Óvári Miklóst és Németh Károlyt is." A PB-ben egyetlen olyan személy sem maradt, aki már 1986 előtt is részt vett a testület munkájában. A tanácskozás formálisan is leváltotta Kádár Jánost első titkári tisztségéből, a helyébe Grósz Károly került.

„A mód, ahogy elmozdították posztjáról – írja egy nyugati újság – újabb vád egy olyan rendszer ellen, amely nem engedi, talán nem is képes tisztességgel elbocsátani visszavonuló vezetőit... senkit, aki 32 évet töltött hivatalában s nem követett el semmiféle különös vétséget, mint ő, nem lett volna szabad olyan helyzetbe hozni, hogy nyilvánosan kelljen mentegetődznie, hogy szándékai egyáltalán nem voltak rosszak..."

El lehetne filozofálgatni, hogy Kádár János mennyiben felelős maga is, hiszen ezek az állapotok az ő vezetői működése során alakultak ki. Az ítélkezés nem ránk tartozik, csak annyit jegyzünk meg, Kádár mérlegén a hibákat messze lehúzza majd az a serpenyő, melybe eredményeit és érdemeit vetik. Ezt Grósz Károlyról semmiképp sem lehet elmondani.

XXVIII.

A májusi pártértekezlet kezdeményezői arra számítottak, hogy döntéseikkel megerősítették az MSZMP irányító szerepét, megszüntették a társadalomban kialakult feszültséget, a valóságban viszont egyre fenyegetőbb változások követték egymást.

1989 januárjában a Magyar Rádióban elhangzott Pozsgay Imre emlékezetes beszéde, melyben az 1956. október 23-a után bekövetkező eseményeket népfelkelésnek és forradalomnak minősítette, amely fokozatosan nemzeti szabadságharcba ment át. Ezzel kétségbe vonta a rendszer létrejöttét és egész létezésének törvényes voltát, eltávolított minden gátat a párton belüli reformerők és a kívülálló radikális ellenzék útjából.

Mind világosabban látszott, hogy Grósz nem hogy megállítani, de korlátozni sem tudja ezt a folyamatot. Durva politikai hibákat követett el, egy, a Sportcsarnokban rendezett pártaktíván reális veszélyként említette meg a „fehérterrort", az „ellenforradalom visszatérését". Az ilyen riogatások végképp összezavarták az amúgy is nehezen tájékozódó párttagságot, gátszakadásszerűen megindultak a kilépések.

Kádár tehetetlenül figyelte az események alakulását, pártelnöki szerepében gyakorlatilag passzivitásra volt kényszerülve. Külföldi politikusokat, vezető diplomatákat fogadott, a Központi Bizottság üléseit irányította. Mind gyakrabban vett ki betegszabadságot, hetekig

pihent Dobogókőn, Manninger professzor megműtötte a csuklóját, mely még évtizedekkel korábban a börtönbeli kínzásoktól nyomorodott meg. Testi romlását aggasztó és megrendítő jelek mutatták. A környezetéhez tartozó Petrovszki István, egy tanárból lett egykori pártmunkás így emlékszik egy interjúban:

„...1988 őszén, már elnök volt, nem főtitkár, Tolna megyébe hívták egy kétnapos látogatásra. Szívesen tett eleget ilyen meghívásoknak, bár akkor beteges volt már... Feljött hozzám Kádár elvtárs, megmutatta a levelet és azt mondta: »ugye tudja, hogy nekem elég sűrűn kell pisilni, vele jár a korral, no meg azt is tudja, hogy a jobb kezem kissé megbénult, nem tudok vele fogni, nehéz mozgatni. A feleségem is beteg, nem enged maga mellé senkit, nekem kell ápolni, reggel-este megetetem, megvacsoráztatom, nem hagyhatom ott esténként. Ezért megkérem, jöjjön le velem Tolnába és figyelmeztesse az embereket, hogy nekem óránként ki kell mennem és időre haza kell érnem. Egyébként maga jobbkezes? Igen – mondtam. Gombolta be már bal kézzel a sliccét? – kérdezte. Nem – mondtam. Tudja, hogy milyen nehéz az?!"

Kádár idegi tartása is mind inkább felszámolódott, ami korábban soha nem fordult elő, veszekedett titkársága tagjaival. Olyanokba kötött bele, hogy az ablakokon miért vannak összehúzva a függönyök.

Talán Gyurkó Lászlónak évtizedekkel korábbi interjúkötete adta azt az ötletet Grósznak, hogy egy újabb riportsorozatot készíttessen Kádár Jánossal. Indítékait nem ismerem. Lehet, hogy fontosnak tartotta a párt alapítójának történelmi elemzéseit , de nem kizárható, hogy abban bízott, Kádár már annyira megingott mentálisan és fizikailag, hogy szereplésével lejáratja magát

és a benne bízók szemében is nyilvánvalóvá teszi teljes alkalmatlanságát, végleg kiesik a riválisok sorából.

Kádár megromlott egészsége ellenére felvállalta a beszélgetéssorozatot, mert közölték vele, hogy az adott helyzetben a pártnak szüksége van egy ilyen dokumentumra. Grósz riporternek Kanyó Andrást, a Magyarország című hetilap frissen kinevezett főszerkesztőjét választotta, aki már korábban is felvetette egy Kádár-interjú ötletét. Ha valóban élt is Grósz Károlyban valamiféle lejáratő szándék – állítólag a felteendő kérdéseket is cenzúrázta –, ez megtört két akadályon: Kádár megmaradt intellektuális erején és Kanyó szakmai profizmusán. Így született meg a már sokszor említett „Végakarat" című könyv, mely híven rögzíti az utolsó heteit élő Kádár János gondolatait.

A kapcsolat nehezen indult, az első találkozónál Kádár fürkésző tekintettel mérte végig az újságírót:

– Mi ugye ismerjük egymást?

Kanyó megerősítette a sejtését, valaha Róna Ottóéknál találkoztak. Róna, mint említettem, Kádár Jánosné első férje volt, a Rendőr-főkapitányság politikai osztályán szolgált főhadnagyi rangban. Ez az ismeretség korántsem ajánlotta Kanyó személyét.

– Én nem értem, miért akarja kompromittálni magát velem? – kérdezte Kádár János. Később is csak nehezen engedett fel. Huszár idézi háziorvosának, Rétsági professzornak a szavait:

– „...Amikor végigszenvedte az első vagy második beszélgetést, elmondta nekem: nem tudja, hogy ővele mi történt, de amióta neki abba a dobozba [a magnetofonra gondolt – M. Gy.] kell beszélnie, a gondolatai összezavarodnak... Ő ezt nem tudja megcsinálni."

Miközben az interjúsorozat készült, Grósz tovább folytatta a Kádár János ellen indított idegháborúját. En-

nek a legjellemzőbb epizódja volt az a nyilatkozat, melyet a Moszkvában megjelenő Lityeraturnaja Gazetának adott, ezt a Népszabadság is átvette. A szövegben szerepelt egy olyan mondat, miszerint Kádár János elévülhetetlen érdemeket szerzett, de az utóbbi években már nem tudott újítani, lemaradt.

– Most már érti, hogy mitől van nekem üldözési mániám? – kérdezte Kádár. A folyamatosan irritált pártelnök Kanyóval szemben is nehezen fékezte indulatait.

„Találkozásunk során többször is vitatkoztunk, amikor megtagadta a kérdésre a választ – jegyezte fel Kanyó. – A második esetnél kikapcsoltam a magnetofont és elkezdtem összecsomagolni.

– Mit csinál? – kérdezte a jól ismert hangsúllyal.

Mondtam, ha bizalmatlan velem, nem tudom folytatni a munkát. Engem lehet helyettesíteni, de ő nem hagyhatja abba ezt a beszélgetést. Számadással tartozik az utókornak. Amikor látta, hogy komolyan gondolom és szolgálati kötelességére figyelmeztetem – amire maga is gyakran hivatkozott –, kompromisszumot ajánlott.

– Elmondom, de nem írhatja meg. Én nem akarok senkire sem ujjal mutogatni. Se lefelé, se fölfelé, érti?"

Kanyó megígérte, de nem ismerek a világon olyan újságírót, aki egy ilyen fogadalmat képes lett volna betartani, Kanyó sem számított kivételnek:

„...Ígéretemet nem mindig tartottam meg. Úgy vélem, hogy ezt a hitszegést ő, a »kompromisszumok robotosa« megbocsátotta nekem. Legalábbis nem tiltakozott. Igaz, sorozatunk utolsó darabjait már nem tudta olvasni, felolvasták neki..."

1989. március 17-én Kádár János lemondta a további magnetofonnal rögzített interjúkat. Rövidre fogott kérdéseket igényelt, azt ígérte, hogy írásban válaszol majd

rájuk. Utána már csak egyszer találkozott személyesen Kanyó Andrással. Az újságíró szerette volna feltenni a kívánt módon előzőleg már benyújtott kérdéseket, de Kádár János csak akkor kívánt válaszolni rájuk, ha Grósz Károly főtitkár-miniszterelnök is megérkezik.

„Várakozás közben Kádár megemlítette, hogy az addigi találkozások szövegének egy részét ő még nem látta – emlékszik vissza Kanyó András. – Arra a megjegyzésemre, hogy mi pedig elküldtük neki, megismételte, ő nem kapta meg az említett szöveget. Szerencsére vittem magammal egy másodpéldányt, azt átadtam neki, összehajtotta és megnézve az utolsó lapot, megjegyezte: »nincs aláírva!«. Aláírtam. Ellenőrizte, majd ismét visszaadta azza a megjegyzéssel: nincs rajta dátum!" Azt is ráírtam. Ezután felállt és azt javasolta, menjünk át mind a titkárságra és ott várjunk a főtitkárra. »Így illik« – mondta. Miután elhelyezkedtünk, néhány perc múlva valóban megérkezett a főtitkár, a Központi Bizottság irodavezetőjének a kíséretében.

Kádár elébük sietett, a nagy tárgyalóasztalnál foglaltunk helyet. Jelezte, hogy a két nap múlva sorra kerülő központi bizottsági ülésen (április 12-én) részt kíván venni.

– Nem tiltja meg nekem, hogy ott legyek? – kérdezte a főtitkárt többször is a beszélgetés során olyan hangsúllyal, amiből nyilvánvaló volt, tulajdonképpen kéri, teljesítsék a kívánságát."

(Nehéz megmagyarázni, hogy Kádárnak miért kellett külön engedélyt kérni. Pártelnöki jogkörében rögzítve volt, hogy bár nem tagja a Politikai Bizottságnak, a pártvezetés bármelyik ülésén részt vehet és elmondhatja a véleményét.)

„A főtitkár hangsúlyozta, hogy ő ezt meg nem tilthatja, de egészségi állapota miatt azt javasolná, hogy

ne vegyen részt a KB ülésén – folytatja Kanyó az események leírását. – Majd a beszélgetésnek ez a része azzal zárult, hogy ha mindenáron ragaszkodik hozzá, jelenjen meg a tanácskozáson, nyissa meg és mondjon néhány mondatot, majd átadhatja a munkát a soros elnöknek, ő pedig nyugodtan eltávozhat..."

Ezután a beszélgetés Kádár János egészségi állapotára terelődött. Grósz azt javasolta, hogy utazzon el a Szovjetunióba vagy Lengyelországba pihenni, de ő ezt az ajánlatot elutasította, a társaságnak minél több tagja vetette fel ezt a gondolatot, annál határozottabban.

Mikor Grósz eltávozott, Kanyó azt ajánlotta, hogy a szép tavaszi időben majd vonuljanak fel Dobogókőre, és ott folytassák az interjút.

– Ez jó gondolat – mondta Kádár János. – Megbeszéljük.

Búcsúzóul kezet fogtak és soha többet nem találkoztak.

Orosz József egy visszapillantó cikkében feljegyezte, hogy 1989. április 19-én a reggeli órákban Kádár János felesége társaságában felkereste a kórházban Rétsági professzort. Bejelentette, hogy most bemegy a Központi Bizottság ülésére és beszédet tart. Ő ezt meg kell, hogy tegye a „saját arca" miatt.

– Órákon keresztül győzködtem, hogy ne tegye – mondja Rétsági. – Többször úgy volt, mintha hallgatna rám, de úgy fél tizenegy körül egyszerre csak felugrott, és azt mondta, hogy megyek, és kirohant az ajtón, mint egy őrült, megfogta a felesége kezét: gyere! És elindult olyan gyorsan, hogy a kormányőr alig tudott lépést tartani vele, elrohant."

– „Kádár János már nem volt olyan állapotban, hogy

beszédet tudjon tartani, vagy összefüggően elmagyarázni bárkinek bármit is – mondja Rétsági egy másik interjújában. – Térben és időben gyakran teljesen dezorientálttá vált. Tehát mind fizikailag, mind mentálisan képtelennek tartottam rá, hogy egy hosszabb beszédet elmondjon..."

A professzor felhívta a központi bizottsági ülés színhelyét, és kérte, hogy küldjék Grószt a telefonhoz, de ő akkor már belekezdett a beszédébe. Egy másik funkcionáriusnak mondta el, hogy Kádár elindult, és előfordulhat, hogy rosszul lesz, tudjanak róla. Grósznak egy elébe csúsztatott cédulával jelezték Kádár jövetelét, a főtitkár beszéde végén be is jelentette az eseményt és hogy a pártelnök szólni kíván majd a jelenlevőkhöz.

Szünetet tartottak, Kádár fél tizenkettő körül érkezett meg a helyszínre.

„A magára mindig adó Kádár Jánosnak már a külseje is sejtette, ez nem a korábbi Kádár János – írja le a jelenetet Huszár Tibor. – Belépett egy hajszolt, ruháiból kifogyott, barázdált arcú ember, sápadtan és aszottan, nyakkendő nélkül, gyűrött ingben. Tekintete üres volt, eszelős és riadt..."

Kádár megállt, hosszan figyelte a megdöbbent tömeget, aztán kiválasztotta közülük Bereczky Gyulát, a Magyar Televízió akkori elnökét, ő ezen funkciója révén tagja volt a párt Központi Bizottságának. Félrevonta az előtér egyik sarkába:

– Bereczky elvtárs, hol van a pecsét?

– Milyen pecsét, Kádár elvtárs?

– Maga nagyon jól tudja, hogy milyen pecsétre gondolok.

Bereczky nem akart szembeszállni az indulatos Kádárral, kitért előle:

– Felmegyek a titkárságra és utánanézek.

Megkereste Kádár egyik titkárnőjét, Gacsal Lujzát:
– Milyen pecsétet keres az Öreg?
– Nem tudom. Nálam is járt, de mondtam, hogy nekünk csak egy pecsétünk van, a hivatalos, erre legyintett és itt hagyott.

Bereczky dolgavégezetlenül távozott, csak hosszú hetek múlva sikerült megfejtenie a rejtélyt. Katona István mondta el neki, hogy 1956. november elején, mikor Kádár Moszkvában tárgyalt Hruscsovékkal, a szovjet vezetők egy pecsétet készíttettek az ő aláírásával. A későbbiekben ezt nyomták oda a különböző dokumentumok aljára.

Nem akartam elhinni a történetet:
– Előfordulhatott, hogy egy pecsételt szignót valódi aláírásként fogadtak el?
– Akkoriban ennél nagyobb hamisításokra is sor került, másrészt biztos, hogy kiváló minőségben vitték fel a bélyegzőre az aláírást.

A pecsét további sorsát Katona István sem ismerte, a mindennapi munkában említés sem tétetett róla, rég elveszítette a jelentőségét és használhatóságát, csak Kádár megbomlott idegeiben merült fel a félelem, hogy valaki visszaélhet vele.

Mire Bereczky visszaért a tárgyalóterembe, a Központi Bizottság ülése már folytatódott, Kádár állt a szónoki emelvényen, bal kezével műtött jobb csuklóját szorongatta.

„Aki külső megjelenése láttán nem eszmélt volna rá, annak az első mondatok hallatán fel kellett ismernie, egy elborult agyú emberi ronccsal áll szemben" – írja Huszár Tibor.

„Elvtársak! Itt szabad még használni, hogy elvtárs? Mert a Parlamentben már nem. Ha tudomásul veszik, hogy ha visszaemlékezésekben [valószínűleg a Kanyó

Andrásnak adott interjúra gondol – M. Gy.] ahhoz tartom magamat... hogy én nem békebontó akarok lenni, de én a hetvenéves KMP-nek ötven éve vagyok a tagja. És nem tudtam nem igazat mondani és mégis, hogy békebontó ne legyek, vagy ne az egységet szolgáljam...

...És akkor az van, hogy én ragaszkodom ahhoz, hogy bizonyos mostanában nem szeretett államfőt, aki nagyon rosszul viselkedik csak olyan világtáj szerint nevezzem meg [kire céloz? Talán Gorbacsovra? – M. Gy.] és elvtársnak senkit sem szólítok, mert az ilyen bizonyos megrögzött vagyok, nem tévesztem el, hogy ki az elvtárs és ki nem...

...De arról nem tehetek, hogy harminckét év után merül fel egy ilyen kérdés, mert már annyi kongresszusunk volt, meg pártértekezlet, mindenféle. És ezt soha nem bírálta senki, hogy ellenforradalom vagy népi felkelés. Mert én amikor elmondtam a nyilatkozatot, akkor azt mondtam egész pontosan: békés diáktüntetés, fölkelés és nem minősítettem semmiféle ellenforradalomnak. Ezt értettem a résztvevőkre is, mert különben senki nem érti, hogy én mit beszéltem így, ahogy beszéltem.

Mert ez a – most már rájöttem, a 28-ától [1956. október – M. Gy.] kezdődött az, amikor ruhára, bőrszínre, nem tudom, mire rámutatva fegyvertelen embereket pogrom alapján megöltek. És azokat előbb ölték meg, mint Nagy Imréék. Mert ha arról van szó, hogy nem történelmileg nézem akkor én is nyugodtan azt mondanám, hogy ha harminc év távlatából nézem akkor én mindenkit sajnálok..."

Bevallom, komoly fáradságomba került, hogy illusztrációként legalább ezt a fél oldalt kitevő összefüggő és értelmezhető részt ki tudjam emelni a szövegből. A félórás, gondolatilag és megfogalmazásában

egyaránt szétesõ beszédben Kádár összevissza formában szót ejtett a betegségéről, a Rajk-perről, Rákosiról, a párt aktuális feladatairól és így tovább. Messze túllépett az érthetőség határán, a teljes idegi felbomlás jeleit mutatta.

Többen is feltételezik, hogy Grósz Károly, ha szándékában állt volna, megakadályozhatta volna ezt a méltatlan jelenetet.

„Kétségtelen, hogy Grósz Károly hozzájárulása nélkül Kádár sohasem jutott volna el a pártközpontig egy gépkocsin. Ha orvosi okokra hivatkozva Grósz megtiltja részvételét a KB-ülésen, nincs az a hatalom, amelyik autót ad Kádárnak. Grósz nélkül nem juthat be a pártközpont épületébe, nem beszélhet a Központi Bizottság tagjai előtt – írja egy elemző.

A főtitkár vezeti az ülést, ha nem akar, nem ad szót Kádárnak. Sőt, ő volt az egyetlen, aki ezt a beszédet – tapintatosan figyelmeztetve Kádár állapotára – megállíthatta volna tíz perc után, s el is fogadták volna. De hagyta, hogy hosszan végigmondja zavaros és értelmetlen beszédét."

Később szemforgató módon mentegette Kádár összeomlását, de egyidejűleg minden lehetséges módon terjesztette a betegsége hírét és a beszéde szövegét. Grósz a KB májusi ülésén kerített sort a Kádár-ügy végleges lezárására:

„...Több központi bizottsági tagtól kaptam telefont és levelet, amelyben kezdeményezték: gondoljuk meg, hogy nem kellene-e nyugállományba való vonulását kezdeményeznünk, felmenteni a pártelnöki tisztség alól. Személyesen megpróbáltam Kádár elvtárssal erről beszélni... Azt a kérésemet, hogy ő kérje a testülettől a felmentését, tulajdonképpen nem értette meg. Nem elemezte, nem jutott el tulajdonképpen a kérés a tudatáig. Orvosi szakvéleményt kértünk, négy professzor írásba adta, hogy Kádár János elvtársat egészségi állapota pártmunkájának ellátására alkalmatlanná teszi...

Mindezek alapján a Politikai Bizottság egyetértésével kezdeményezem, hogy mentsük fel Kádár János elvtársat a pártelnöki tisztsége alól és kezdeményezzük nyugalomba vonulását. Javaslom, hogy a KB tagsága alól is mentsük fel, ne csak az elnöki tisztsége alól."

Grósz javaslatát öt ellenszavazat és három tartózkodás mellett elfogadták. A felmentést bejelentő, hosszadalmas és álszent, frázisoktól fröcsögő levelet sem Grósz, sem más nem vállalta fel a saját nevével, a „Központi Bizottság" megjelöléssel szignálták.

Kanyó András könyve végén így ír Kádár János reagálásáról.

„...Aztán, mint régen, késő este az íróasztalához ült és mind erőtlenebbé váló kézzel, de vasakarattal nekilátott a válaszlevél megfogalmazásának. Eltelt egy éjszaka és még egy. Az értelem és az akarat már nem tudott parancsolni a kéznek, a szöveg alig, egyes részei pedig egyáltalán nem olvashatóak. Tudomásul kellett vennie, hogy az egy életen át bevált módszer – mindent előbb saját maga vetett papírra kézzel s csak aztán fordult munkatársaihoz és vette igénybe a technika segítségét – már nem alkalmazható. S amikor megszületett végső formájában a Központi Bizottságnak szóló levél, arra is volt gondja, hogy azt két tanú előtt írja alá. Az aláíráshoz is ragaszkodott..."

Megrendítő az a méltóságteljes gesztus, hogy Kádár János válaszában egyetlen szót sem ejtett saját személyéről, pozíciójának védelmében.

„...Hozzám intézett levelüket kézhez vettem – írja. – Emberileg bizonyára megértik, hogy nehezen fogtam

tollat, de úgy éreztem: kötelességem válaszolni Önöknek. Annál is inkább, mert nem tudom, hogy lesz-e hozzá még egyszer fizikai erőm.

A testület döntését fegyelmezett kommunistaként is elfogadom, de mint Önök közül sokan tudják, jómagamat is hónapok óta foglalkoztatott a visszavonulás gondolata. November óta orvosaim csak minimális munkavégzést engedélyeztek, áprilistól pedig egészségi állapotom tovább romlott..."

A levél további részében Kádár János elköszönt a munkatársaitól, a magyar emberektől, a külföldi elvtársaitól, és sok sikert kívánt az MSZMP-nek az előtte álló nehéz feladatok megoldásához.

„...S mikor nyilvánosságra hozták a KB levelét és Kádár János válaszát – folytatja Kanyó András –, másnap összecsomagolt. Távozni akart a Cserje utcai háromszobás villából, amelyben 1951-ben letartóztatták [pontosabban szólva egy ennek közelében fekvő utcán – M. Gy.], s amely 1957-től a haláláig ismét az otthona volt. Egyre csak azt hangoztatta: miután már nem visel semmilyen tisztséget a pártban, a villa nem illeti meg. Felesége és munkatársai csak hosszas rábeszélés után tudták meggyőzni, hogy maradjon..."

Ha nem sikerül eltéríteni a szándékától, nem tudni, hová mehetett volna. Kádár János más országokbeli szocialista pártvezérektől eltérően nem szerzett vagyont, nem építtetett magának palotákat, luxusgarázsokat az ajándékba kapott luxusautóknak. A halála után személyes tárgyai aukcióra kerültek, bútorai, ruhái, könyvei és minden más holmija, ha jól tudom, összesen 1,2 millió forintért keltek el.

A házat felesége szerette volna megőrizni egy jövendő Kádár-múzeum számára, de később lebontották, és egy vállalkozó épített a helyén egy csillogó-villogó palotát.

A lemondása után különféle rendű-rangú ellenfelei minél hamarabb igyekeztek eltávolítani őt az útból. Május 11-én már elkészült a Minisztertanácsi Hivatal elnökének határozata Kádár János nyugdíjáról: havi 43 900 forintot állapítottak meg.

Kádár csak annyit jegyzett meg:

– Meg fogom spórolni ezt a pénzt a magyar népnek!

Többé nem járt be a Pártközpontba, csak az orvosi kezelésekre tartva hagyta el a lakást. Később már az orvosokhoz sem járt, nem hitt a gyógyulásában. Ült otthon és órákig bámult ki az ablakon. Néha este tíz óra után felélénkült, és telefonon felhívta egy-egy régi ismerősét, hogy megbeszéljen vele valamit, de már senki sem igényelte a tanácsait.

„Egyszer voltam a lakásán – írja Aczél György –, kopott köntösben, kopott kabátban fogadott, mint ahogy a magára maradt, elhagyott öregemberek kinézni szoktak..." Felesége nem gondozhatta, maga is ápolásra szorult.

Élete utolsó heteiben Kádár János még egy akcióra szánta el magát: 1989. május 26-án levelet intézett a párt Központi Bizottságához. Ebben az időben már folytak Nagy Imre újratemetésének és rehabilitációjának előkészületei, ennek kapcsán magasra csaptak az ő személyét ostromló gyűlölethullámok, milliók tartották őt a volt miniszterelnök gyilkosának. Kádár János mindenképpen tisztázni akarta a helyzetet:

„Alulírott arra kérem az MSZMP Központi Bizottságát – szól a levél –, hogy a Nagy Imre-ügy bírósági kivizsgálását szorgalmazza. A történelmi vizsgálatok

már folynak. Az 1958. évi ítélet harminc esztendeje az akkori jogi és törvényszerűen folyt le. Kérem vizsgálják felül az ügyben saját szerepemet. Beleszóltam-e a vizsgálatokba, beleszóltam-e az ítéletbe stb. Amennyiben a bíróság meghallgat, a legjobb tudásom szerint minden kérdésre válaszolok. Amennyiben a bíróság bűnösnek tart, úgy azt mondják ki. Ha nem vagyok az, úgy kérem a Központi Bizottságot, hogy hassanak oda: szűnjenek meg a személyemet illető inszinuációk, célozgatások. Fáradságukat előre is köszönöm Elvtársi üdvözlettel: Láttam: Kádár János. Ui. a levelet a feleségem írja"

A levelet a pártvezetésnek egy szűkebb csoportja tárgyalta meg, Grósz Károly főtitkár vezetésével. A fennmaradt, bár sokáig kallódó jegyzőkönyv tanúsága szerint nem tudták miképp kezelni a helyzetet.

„Grósz: A levelet a Központi Bizottságnak címezte Kádár elvtárs, nem tudom, hogy van-e kötelességünk ebben az esetben a Központi Bizottságot erről tájékoztatni.

Nyers: Azt hiszem, hogy igen.

Grósz: Erre gondoltam én is, hogy nem hallgathatjuk el. Ugyanakkor azonban itt minekünk semmifajta intézkedést nem kell tenni.

Nyers: Nem kell.

Grósz: Ugyanis ő, vagy bárkinek az ügyének a megvizsgálása csak a perújrafelvétel esetén lehetséges törvényesen... Tehát itt tenni nem kellene úgy érzem semmit. Jogilag nem is tudunk tenni. Másik kérdés, hát maradjon-e ez zárt körben, vagy esetleg az ügyet lezárása után hozzuk nyilvánosságra? Tekintettel arra, hogy ezt a Központi Bizottság ülésén én ezt fel fogom olvasni, erről legendák fognak mászkálni.

Major: [A KB Irodavezetője – M. Gy.] Most nem tu-

dom, hogy kérte-e ezt Kádár elvtárs, mert nekem beolvasta telefonba előzőleg, hogy ő azzal a szándékkal állította össze, hogy ez publikálva legyen. Nem tudom, neked ezt megismételte-e?

Grósz: Ezt nem, vagy lehet, hogy mondta, csak én nem értettem meg, hát annyira koncentráltam, mégsem tudom megérteni. Nekem mondogatta, mondogatott itt valamit a levélről, de nem értettem, mert a levelet utána kaptam meg. Tehát, ő lehet, hogy azt mondta, hogy hozzuk nyilvánosságra. Nem tudtam összerakni. Na most hát ez nyilván elkezd majd terjedni, meg ez megy a maga útján. A temetés előtt [Nagy Imre újratemetéséről van szó – M. Gy.] semmiképpen. Elképzelhető-e, hogy ott ne tájékoztassuk a Központi Bizottságot, hanem egy üléssel később?

Németh: Túl vagyunk a temetésen, aztán.

Grósz: Mert korrektek vagyunk akkor, nem?

Major: De a mostani ülésen ismertetnénk, ugye?

Grósz: Nem. Épp ezt kérdeztem.

Major: Nekem éppen azért vannak kétségeim, és ha közben történik valami? Az ő egészségi állapotában. És van egy antedatált levél, akkor mit kezdünk vele.

Grósz: V. hó 26.

Major: Hát ez az. Akkor aztán az isten sem mossa le rólunk, hogy elrejtettük a levelet...

Grósz: Vagy pedig annyit lehet, hogy nem elolvasni a levelet, hanem hogy Kádár elvtárs írt egy levelet, hát nem muszáj felolvasni.

Major: Akkor már követelni fogják a teljes szöveget, azt hiszik, hogy misztifikálunk valamit...

Jassó: Hát mi van akkor, ha elolvassuk a levelet, de nem kerül nyilvánosságra?

Grósz: Ezt javasoltam. Nem vagyunk kötelezve, hogy nyilvánosságra hozzuk, mi arra vagyunk kötelez-

ve, hogy a Központi Bizottságot tájékoztatassuk. A dolog lényege: a levélben nincs benne, hogy hozzuk nyilvánosságra... Az a KB-nak íródott, a KB megkapta, lerakjuk a levelet és akkor az ügy le van zárva.

Nyers: Majd a »Reform« újságban esetleg megjelenhet.

Grósz: Elvtársak, na most ehhez kapcsolódik a következő. Fazekas János elvtárs Romániából a következőket küldi:

»Kedves Elvtársak! Mikor e sorokat írom, a politikai státuszomat tekintve rab vagyok. A román titkosrendőrség minden lépésemet figyeli. Megfigyelés alatt vannak fiaim, feleségem, testvéreim, rokonaim és jó barátaim. Már kétszer hívtak Ceauşescu utasítása alapján a Központi Bizottsághoz és tudomásomra hozták, hogy ha bármilyen politikai aktivitást fejtek ki, akkor kizárnak a pártból, kilakoltatnak Bukarestből, bíróság elé állítanak... Ilyen nehéz helyzetben sem tudok elszakadni attól, ami Magyarországon történt és nagyon foglalkoztat magyar nemzetem helyzete és jövője. Szeretném felhívni a figyelmüket azokra a veszélyekre, amelyeket június 16-a, Nagy Imre és társainak újratemetése teremthet... Nagy Imrét és társait nem lett volna szabad megölni, ami történt azért azonban nemcsak Kádár János felelős. Többször beszélgettem személyesen Nagy Imrével és társaival is a snagovi tartózkodásuk idején... Szeretném elmondani Önöknek, hogy benyomásaim szerint Nagy Imre minden cselekedetében tudatosan járt el. Meg volt győződve, hogy Kádár János megmenti az életüket, ha a szovjetek nem kényszerítik őt radikális megoldásra. Ez utóbbi történt, a szovjet titkosszolgálat Hruscsov jóváhagyásával erősebb volt. Nem Kádár János ölte meg Nagy Imrét, hanem a szovjet párt akkori vezetősége és az ítélettel

egyetértett Tito és valamennyi szocialista ország vezetője. Ezt meg kell mondani világosan. Meg kell mondani azt is, hogy talán a legnagyobb hibát a román párt követte el Nagy Imre ellen, mert kiadta őt, nem biztosítva neki és társainak a politikai menedékjogot. Többen voltunk, akik elleneztük a kiadatásukat, de a szovjet nyomás Romániában is győzött.«"

Sem a vita, sem a levél nem késztette döntésre az MSZMP vezetését, Grósz Károly így zárta le Kádár János bejelentésének ügyét:

„...Nem javaslok intézkedéseket. A bírósági ügy, illetve annak felülvizsgálata folyik... a kérésének az a része, hogy védjük meg ezektől a támadásoktól, elvtársak, ezzel nem tudunk mit kezdeni... célozgatásokkal szemben nem tudjuk megvédeni..."

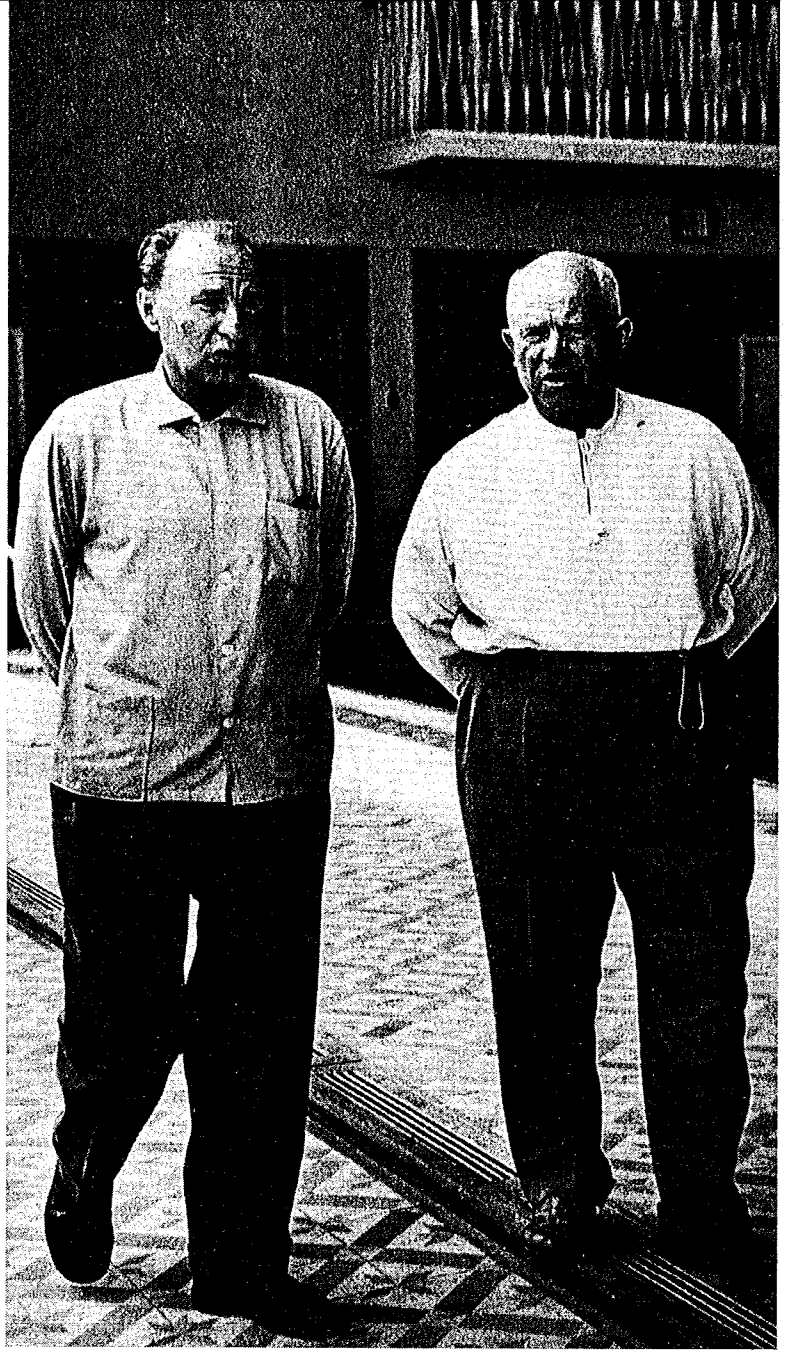

◁ *Hruscsovval* △ *Andropovval, a szovjet vezetővel* ▽ *Dubčekkel tárgyal*

Helmut Schmidttel

Aláírja a helsinki nyilatkozatot

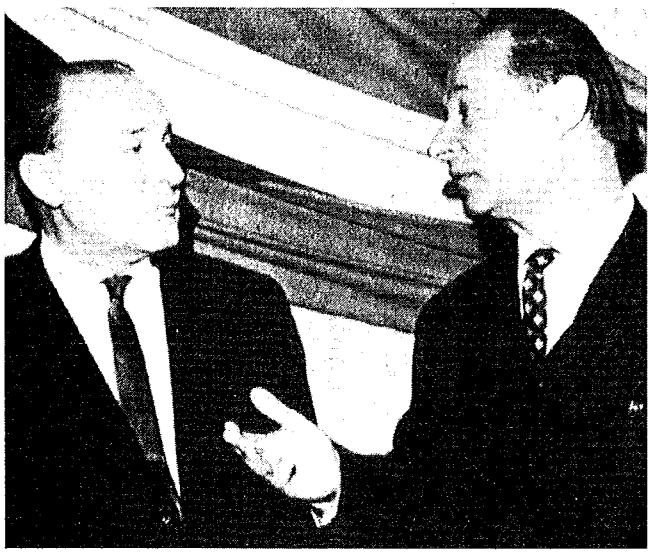

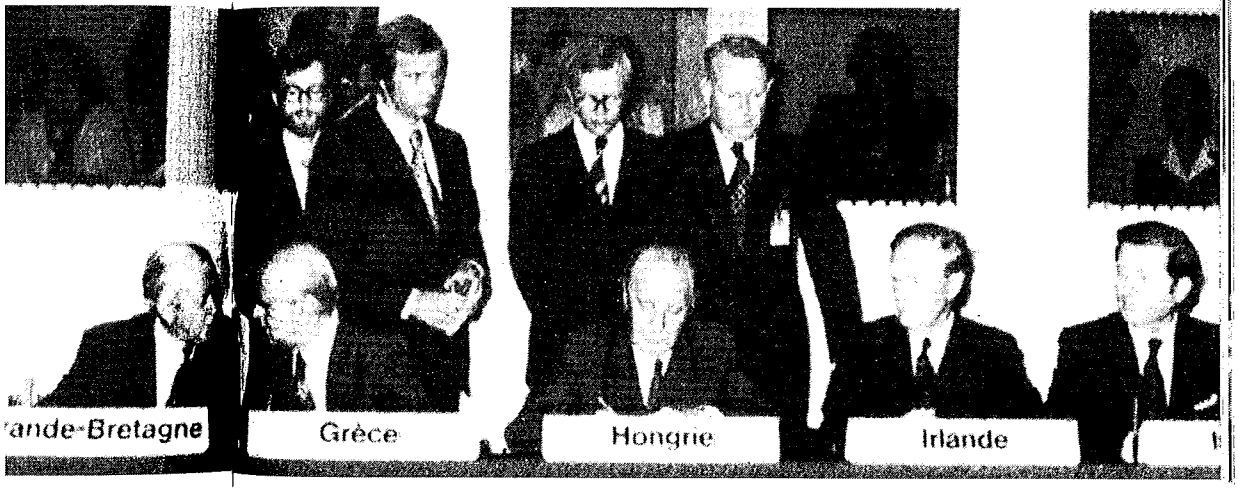

Hát én merre menjek? (balra Ceauşescu, jobbra Jaruzelsky)

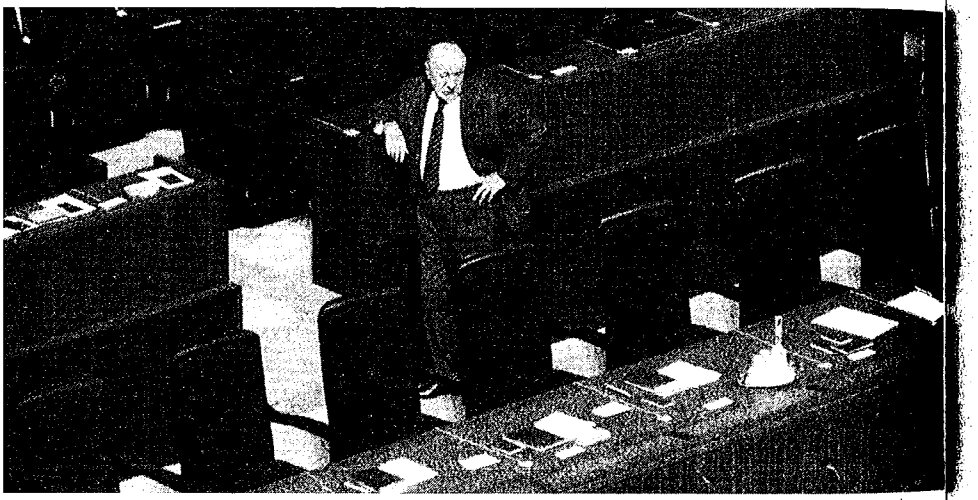

Egyedül a Kremlben

„Che" Guevarával

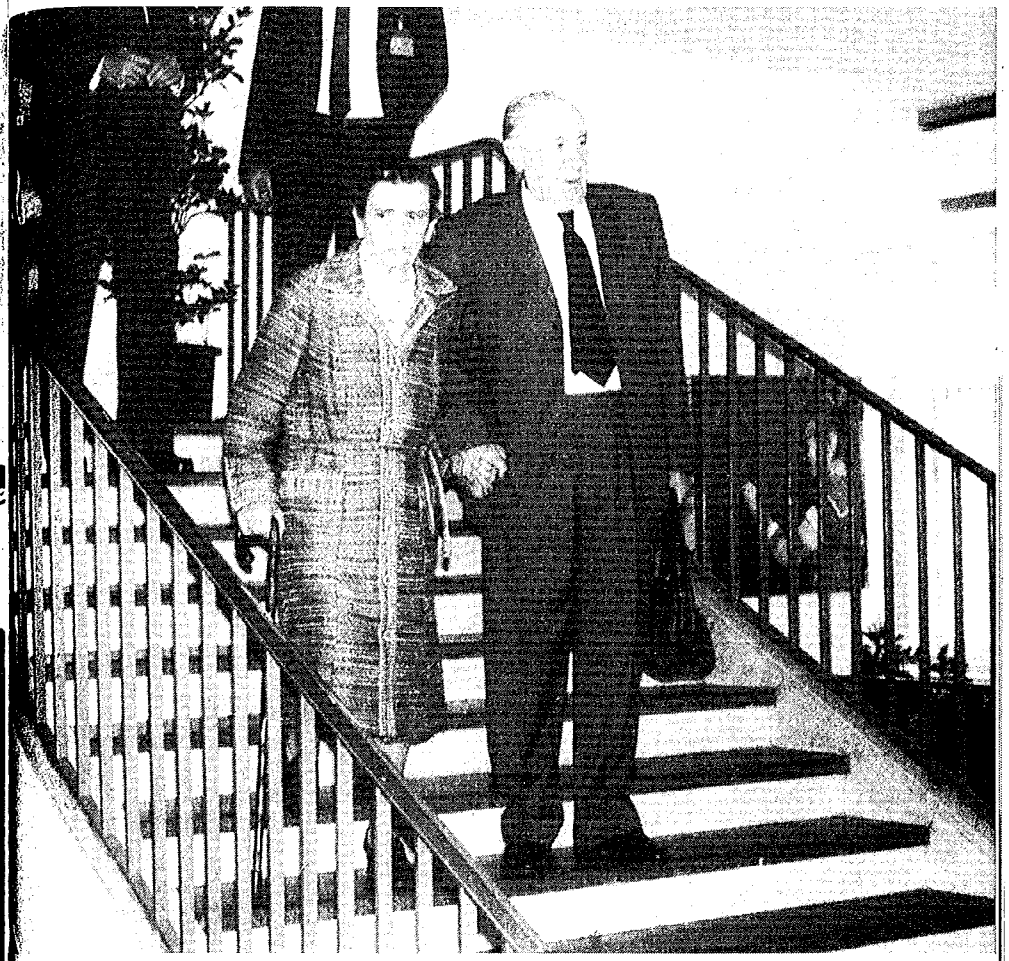

„Mindig együtt"

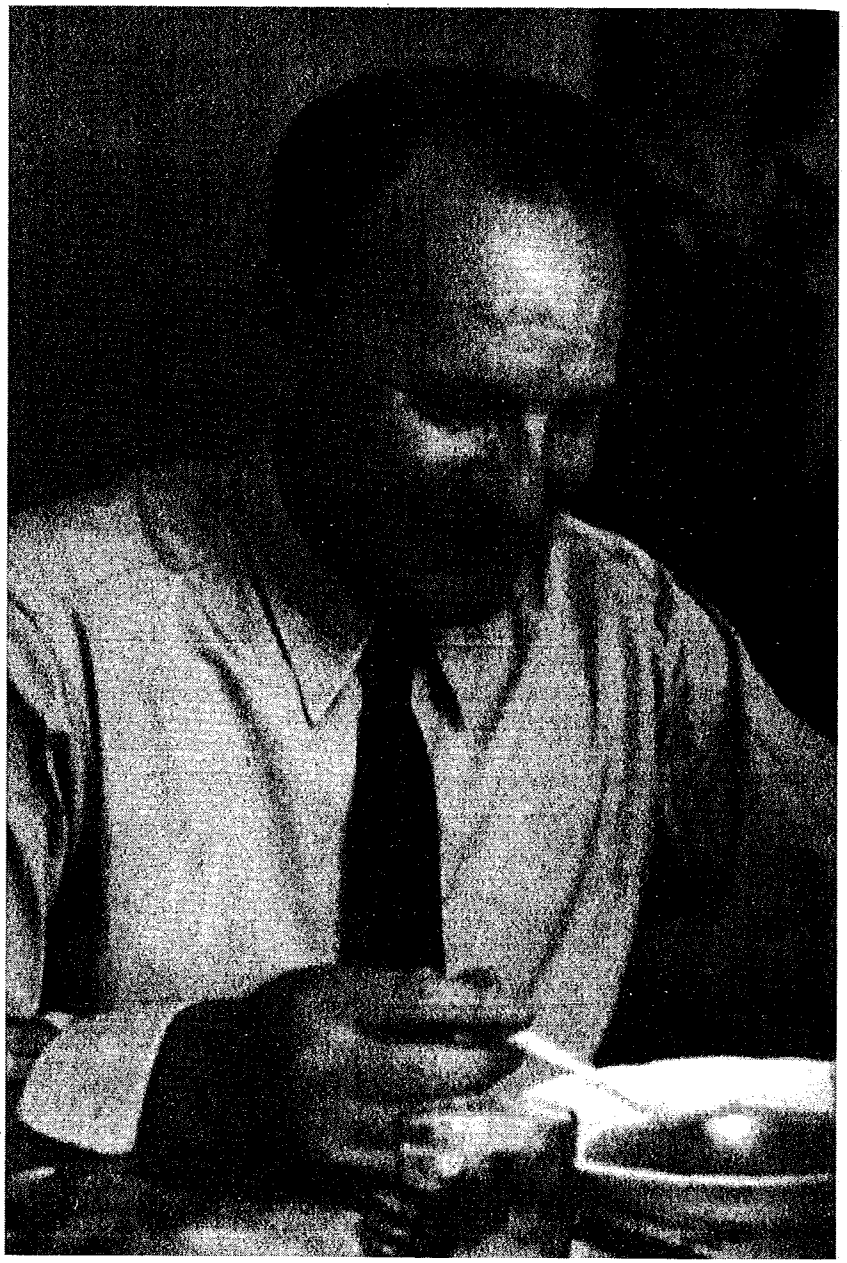

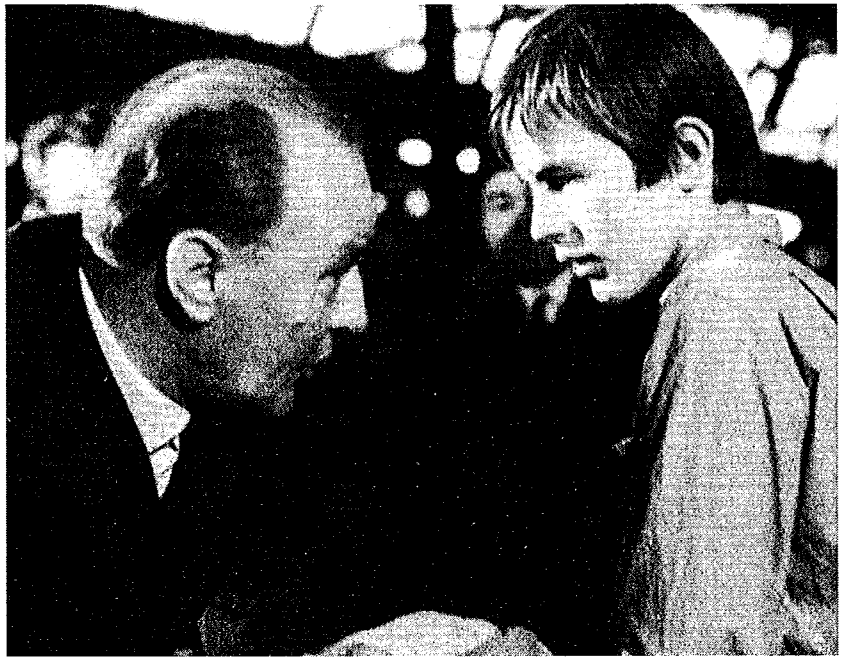

◁ *„Ami krumplileves, legyen krumplileves"*

△ *Munkások között*

„A két szenvedély: a cigaretta és a sakk"

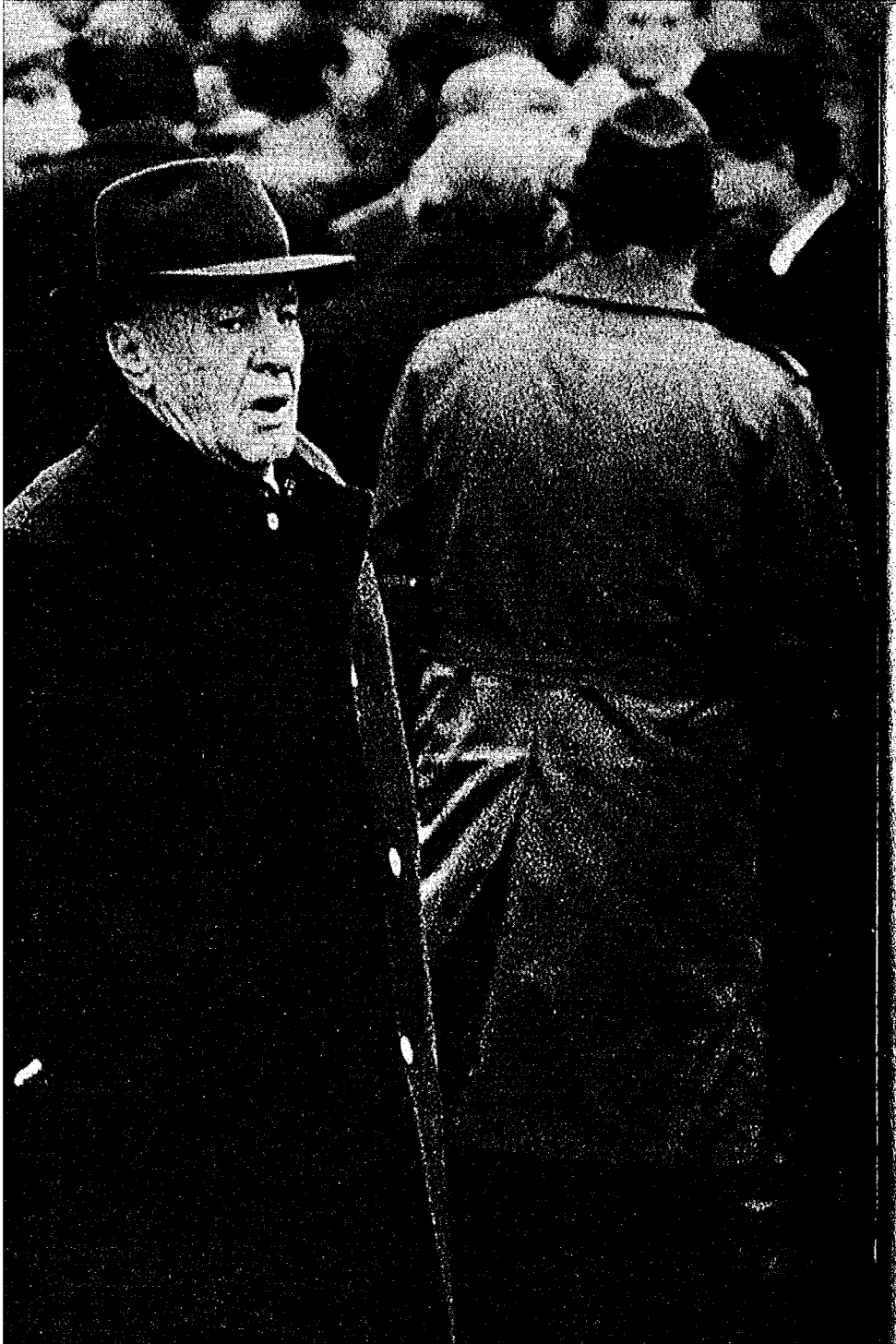

◁ *Magányosan*

△ *Grósz, a likvidátor*

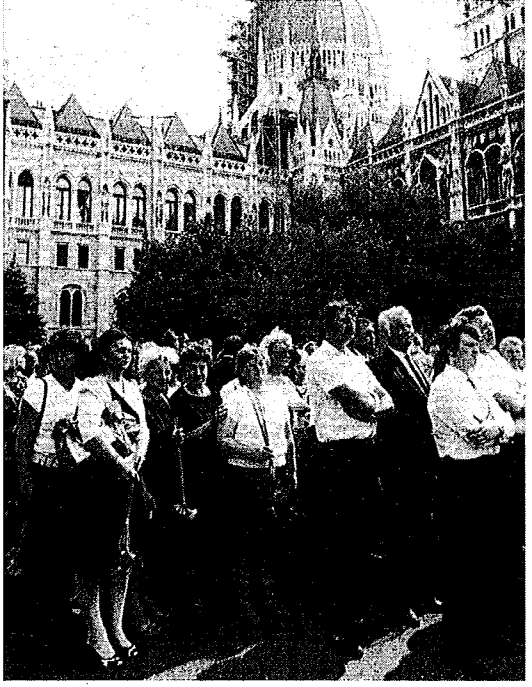

Kádár temetése

„Kádár árvái"

XXIX.

Több mint harminc évvel a kivégzése után Nagy Imre hivatalos értékelése nem várathatott tovább magára. Ennek jegyében 1989. szeptember elején a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága foglalkozott Nagy Imre egykori szovjetunióbeli tevékenységével. Az ülésen Grósz Károly főtitkár ismertette az ezzel kapcsolatos dokumentumoknak a tartalmát. Beszédét a feszült politikai helyzetben nem hozták nyilvánosságra, egy ilyen lépés a közelgő választások előtt komoly kockázatot jelentett volna.

A beszéd szövege közel egy évig lappangott, végül is a „Szabadság" című hetilap hozta le eredeti formájában és kommentárok nélkül 1990-es 21. számában. Újabb megjelenéseiről nem tudok, azt hiszem, ez a dokumentum gyakorlatilag hozzáférhetetlennek számít, ezért idézek belőle néhány terjedelmesebb részletet, melyek, meggyőződésem szerint sokat segítenek Nagy Imre valódi történelmi megítélésében.

„...Nagy Imre felszabadulás előtti tevékenységéről viszonylag kevés pontos ismerettel rendelkezünk – mondja Grósz Károly –, az MSZMP és az SZKP együttműködést kezdett a szovjetunióbeli magyar emigrációval kapcsolatos dokumentumok feltárására... Július folyamán [Kádár János ekkor már a Kerepesi úti temetőben nyugodott – M. Gy.] az SZKP KB Politikai Bizottságától több dokumentum-másolatot kaptunk. Az ok-

mányok alapján új ismeretekhez is jutottunk, amelyeket – úgy érzem – kötelességünk önökkel megosztani.

Sok helyütt felmerült, vajon Nagy Imre az SZKP tagjaként és szovjet állampolgárként tevékenykedett-e 1956 tragikus időszakában is? Nos, a dokumentumokból megállapítható, hogy Nagy Imre 1919 júniusában lépett be az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba és 1921-ig tagja maradt, amikor illegális munkára Magyarországra küldték. 1930-tól ismét a szovjet párt tagja. Az SZKP KB titkársága 1945 májusában törölte az SZKP tagjai sorából, tekintettel arra, hogy 1945 óta Magyarországon élt.

Bizonyos az is, hogy Nagy Imre 1936-ban lett szovjet állampolgár. Többször kértük a szovjet szerveket: vizsgálják át a Legfelsőbb Tanács elnökségének határozatait. Olyan dokumentumot, ami bizonyítaná Nagy Imre elbocsátását a szovjet állampolgárságból, a szovjet kutatók nem találtak. [Gondolatilag szinte felfoghatatlan, hogy Nagy Imre, az 1956-os „forradalom és szabadságharc" vezére, szovjet állampolgár volt. – M. Gy.]

A közvéleményben többféle híresztelés jár Nagy Imre és a szovjet belügyi szervek kapcsolatáról – folytatja Grósz Károly. – Mit mutatnak a dokumentumok?

1. Nagy Imre 1920-ban mintegy 5 hónapig az V. hadsereg CSK-részlegében teljesített szolgálatot. 1921–22-ben a szovjet belügyi népbiztosság, az NKVD kötelékében, majd a Vörös Hadsereg hírszerző csoportfőnökségén szolgált. A fehérgárdisták ellenforradalma elleni harc és a fasizmussal vívott küzdelem erkölcsi és politikai megítélésével kapcsolatban úgy gondolom, nem merülnek fel kételyek.

2. Sokkal inkább elgondolkoztató az, s – a közvéleményben főleg ez a kérdés él –, hogy Nagy Imre 1930–41 között a háború kezdetéig az OGPU SZ–122

számú ügynökeként, majd a belügyi népbiztosság titkos munkatársaként működött. Ezt dokumentumok bizonyítják, amelyek hitelességéhez nem férhet kétség. Az Állambiztonsági Bizottság irattárában 369903 sorszámmal nyilvántartott anyagokat egyik munkatársunk megtekintette s egy részüket a szovjet fél másolatban átadta.

Mint ismeretes, Nagy 1929 végén érkezett a Szovjetunióba a KMP II. kongresszusára. A párt határozata alapján 1930-ban a Szovjetunióban maradt. Megérkezését követően többször igyekezett kapcsolatot teremteni az OGPU-val. 1930. szeptember 4-én írásbeli kötelezettséget vállalt az együttműködésre. Az OGPU rövid ideig használta ügynökként, majd 1930 végén a kapcsolat megszakadt.

1933. január 17-én az együttműködés megújult, Nagy Imre személyi anyaga végén – saját kezével – az alábbiakat írta:

»Kötelezem magam, hogy az OGPU-tól kapott megbízásokat teljesítem s azokat, illetve az OGPU-hoz fűződő kapcsolatomat titokban tartom. A titkok megsértése esetén az OGPU bizottsága előtt felelek tetteimért... Jelentéseimet Vologya névvel írom alá. Vlagyimir Joszifovics Nagy.«

A állambiztonsági szervek ezt követően ügynöküket magyar és más országok emigránsai körében információgyűjtésre használták. Munkáját nagyra értékelték. Egy NKVD-jellemzés »kezdeményező ügynöknek« nevezi. Egy másik 1933-ban kelt értékelés azt emeli ki, hogy »Vologya« a „munkája iránt nagy érdeklődést és kezdeményezőkészséget tanúsít. Anyagi ellenszolgáltatást nem kapott. 1938-ban az NKVD egyik vezető munkatársa így ír: »Vologya mindig értékes anyagokat

adott a magyar politikai emigrációhoz tartozó személyek szovjetellenes tevékenységéről.«

Nagy Imre 1938. június 30-i keltezésű, saját kezűleg írt önéletrajzában maga is minősítette tevékenységét:

»Hosszú ideig tisztességesen és odaadóan együttműködök az NKVD-vel a népellenség minden fajtájának megsemmisítéséért vívott harcban.«

3. A dokumentumok alapján az is megállapítható, hogy Nagy Imre jelentései alapján több magyar, német és más nemzetiségű kommunistát ítéltek el, »szovjetellenes, terrorista, ellenforradalmi, trockista« tevékenységéért.

Az NKVD operatív jelentései szerint Nagy Imre részt vett az »Agrárszakemberek«, a »Javíthatatlanok«, »A kárhozottak agóniája«, a »Restaurátorok« elnevezésű ügyek feltárásában. Matuszov, a belső elhárítás egyik vezető munkatársának jelentése szerint »Vologyán keresztül feltártuk és megsemmisítettük az Agrárszakemberek elnevezésű ellenforradalmi csoportot«, Merkulov belügyi népbiztoshelyettes 1941 júniusában a következőket jelentette Malenkovnak, a párt egyik vezetőjének: »Vologya, született 1896-ban, Kaposváron, magyar, a Szovjetunió állampolgára, 1918-tól a bolsevik párt tagja. 1937–38-ban számos jelentést küldött Farkas és Vágó szovjetellenes tevékenységéről. További jelentései alapján letartóztattuk és elítéltük Manuelt, Lubarszkijt, Dubrovszkijt, Barost, Kramert, Madzsart. Vologya adott jelentést a most letartóztatott Steinberger, Stukko, Sugár, Pollacsek, Karikás szovjetellenes tevékenységéről is.«

A dokumentumokban megszólal maga Nagy Imre is. Előbb 38 olyan emberről állít össze saját kezűleg írt listát, akikkel – idézi „a forrás szükség esetén baráti viszonyt tud létesíteni". Egy későbbi listán, 1938 áprilisában már 150 név szerepel. Köztük – csak az ismertebbeket említem – Andics Erzsébet, Balázs Béla, Berei Andor, Varga Jenő, Gábor Andor, Lukács György, Szántó Zoltán, Münnich Ferenc. 1940-ben ugyancsak saját kezűleg 15 fős listát állított össze azokról a – idézem – letartóztatottakról, akikről a forrás információkat adott. Ezen szerepel Karikás Frigyes, Hidas Antal, Manuel Sára neve is.

De mit mond erről Nagy Imre? 1940. március 20-án saját kezűleg írt önéletrajza szerint: »1930 óta együttműködök az NKVD-vel. Megbízásuk alapján foglalkoztam sok népellenséggel. Az Agrárintézetben végzett munkám során 1936-ig az alábbi népellenségeket ismertem meg: Dubrovszkij igazgató, Lubarszkij, helyettes, Bergman, tudományos titkár, Szpektator, osztályvezető, Steinberger, Stukke (németek), Tarasmevics, Mihalcsuk (lengyelek). Ugyancsak ismertem sok magyar politikai emigránst, akiket a nép ellenségeként letartóztattak. Kun Bélát 1928 óta ismertem, Bokányival egy házban laktam, Vági Istvánt 1923 óta ismerem...«"

Feltételezem, hogy ezek a nevek nem sokat jelentenek a ma olvasójának, de ők a maguk idejében a munkásmozgalom legjelentősebb személyiségei közé tartoztak.

„Csupán példaként idézem Nagy Imre 1936. január másodikai feljegyzését – folytatja Grósz Károly:

»Kötelességemnek tartom jelenteni, hogy Lubarszkij, a Nemzetközi Agrárintézet kiadó igazgatója szovjetellenes magatartást tanúsít, a beszélgetések során kijelentéseket tett a szovjet hatalom ellen, kapcsolatban áll az ellenforradalmár Zinovjevvel. Kérem, tegyék lehetővé, hogy szóban részletesebben jelenthessek.«

Rendelkezésünkre áll Nagy Imre későbbi részletes

vallomása és a bírósági ítélet is, ami alapján az illetőt háromévi száműzetésre ítélték.

Egy szovjet ügynök saját kezűleg írt jelentése szerint Nagy Imre őt is arra biztatta, hogy a magyar emigránsokról anyagot gyűjtsön. A magyar emigráció tagjai sejtették, hogy Nagy együttműködik az NKVD-vel s többen provokátornak tekintették.

Nagy Imre jelentései alapján a magyar emigráció tagjai közül – eddigi ismereteink alapján – 25 főt tartóztattak le és vontak felelősségre. Nagy Imre 150 fős listájából 6 főt, 15 fős listájából 9 főt, a 38 fős listájából 10 főt ítéltek el. Magyar Lajos újságírót, a Komintern VB keleti titkárságának helyettes vezetőjét halálra, Madzsar József orvost, a Társadalmi Szemle egykori szerkesztőjét 10 év börtönre, Sugár András, a szovjet rádió osztályvezetőjét halálra, Pollacsek Lászlót, a Kreml Kórház osztályvezető főorvosát, aki Nagy Imre kezelőorvosa is volt, 15 évre, Karikás Frigyes írót, újságírót halálra, Baros László újságírót halálra, Farkas Gábor mérnököt halálra, Manuel Sára nyugdíjast 5 év börtönre, Müller Ernőt, a KMP Külföldi Bizottságának tagját, a Thälmann Klub helyettes vezetőjét halálra, Hidas Antal írót 8 évre, Vági Istvánt, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt elnökét, a szakszervezeti Internacionálé közép-európai szekciójának helyettes vezetőjét halálra, Hevesi Gyula mérnököt 8 évre, Wimmer Ernő szakszervezeti vezetőt halálra, Gold Géza munkást halálra, Hajdú Pál újságírót halálra, Rákos-Marschowsky Ferenc építészt nyolc évre, Vágó Bélát, a Tanácsköztársaság volt belügyi népbiztosát halálra, Károlyi Gréta titkárnőt 3 év száműzetésre, Varjas Elemér minisztériumi alkalmazottat halálra, Grelyner József újságírót 10 évre. Lukács Györgyöt halálra ítélték, de a bírósági ítéletet 1941-ben felülvizsgálták. Benedek

György munkást 5 év börtönre ítélték, Csutor Károly asztalost letartóztatták, de nem ítélték el. A szovjet igazságügyi szervek 1955 után valamennyi érintettet rehabilitálták, legutoljára Károlyi Grétát 1988-ban..."

Bevallom, ennek a beszámolónak az olvastakor úgy éreztem magam, mintha valaki tiszta erőből gyomorszájon vágott volna. Mikor megnyugodtam, igyekeztem végiggondolni az ügyet. Először azt kellett tisztázni, valóban mondta-e Grósz Károly a fentieket? A válasz egyértelmű igen, a beszéd tíz példányban is megtalálható volt a Párttörténeti Intézetben és a Központi Bizottság irodájának levéltárában – igaz, csak a KB tagjai férhettek hozzá. Az is kétségtelen, hogy a „Szabadság" 1990-ben közölte le az anyagot, Grósz Károly 1996-ban halt meg, tehát módjában állt volna tiltakozni, ha hamisítás történt – nem tette.

Másodszor: Grósznak érdekében állt volna-e, hogy egy hamisítvánnyal álljon elő? Ezt semmiképp sem tehette meg, hiszen a legfelsőbb szovjet illetékesektől kapott adatokra hivatkozik és ők aligha hagyták volna szó nélkül a falsifikációt. Nem cáfolták meg a Nagy Imre-életrajzok sem, mint például a Méray Tibortól származó, vagy a Tóbiás Áron-féle tanulmány válogatás.

És hátha a szovjet titkosszolgálatok gyártották őket? Köztudott, hogy vezetőik megrendelésre gyorsan és jó minőségben állítottak össze bármilyen szükséges dokumentumot – ezt a manipulációt az adott esetben alighanem kizárhatjuk. Gorbacsov a Nyugat elnyerésére törekedett, Nagy Imre megrágalmazásával aligha szerezhetett volna jó pontokat.

Az adott időszakban Grószt a legfőbb törekvés vezette, hogy hatalmának legalább részleges átmentése céljából közös hangot találjon a Nemzeti Ellenzéki Ke-

rekasztallal és ezt Nagy Imre múltjának leleplezése lehetetlenné tette volna. A kiszabadult szellemet már nem tudta visszagyömöszölni a palackba, de mindenképpen enyhíteni próbálta a következményeket. A beszédét sokáig nem engedte nyilvánosságra hozni és egyidejűleg mentséget is keresett Nagy Imre számára:

„...Mérlegelnünk kell, hogy az 1920-as, 1930-as évek cselekményeit nem lehet a mai mércével megítélni. Az akkori viszonyok között a belügyi szervekkel, a forradalmat védelmező intézményekkel való együttműködés a proletár forradalom őszinte szolgálatának tűnt, sőt, minden bizonnyal részben valóban az is volt. Az is biztos, hogy sokan azok közül, akik ezt vállalták, meggyőződésből tették...

Megkérdezhetjük: nem sértjük-e a reformpolitikus emlékét, nem akarjuk-e deheroizálni az MSZMP egyik alapítóját? Meggyőződésem, hogy Nagy Imre életútjának megítélésében a döntő nem az, amit most megtudtunk... tevékenységéből azt tekintjük értéknek, amit a demokratikus szocializmusért, a szabad, független, szocialista Magyarországért tett..."

Grósz Károly minden szándéka kevésnek bizonyult ahhoz, hogy ez az ügy „ad acta" kerüljön. Mint Hamlet mondja:

„...Rút csíny nem marad
Borítsa bár egész föld, föld alatt..."

Egyre többen suttogták, hogy Nagy Imre a szovjet elhárítás besúgója volt, Hegedüs András egy írásában pletykaszinten utalt is rá. A jobban értesültek azt is hozzátették, hogy Nagy Imre csak azért mert makacsul nemet mondani arra a felszólításra, hogy mondjon le a miniszterelnöki címről, mert abban bízott, hogy ha a

helyzet végzetesre fordul, a Szovjetunió majd közbelép az érdekében. Mint tudjuk, ez nem történt meg.

Napjainkra már mértékadó személyiségek nyilatkozatai is feltárják a történteket. Charles Gati, a washingtoni John Hopkins Egyetem professzora így vélekedik:

„...Nagy Imre... életének több periódusában is olyan tetteket is elkövetett, amelyekről szintén beszélni kell. Nem újdonság a magyar olvasónak, hogy az 1930-as években az NKVD informátora volt. Az se, hogy a második világháború után rövid ideig belügyminiszterként, majd a párt adminisztratív osztályának vezetőjeként tevékenykedett. Az is tény, hogy nem szólalt fel a Politikai Bizottság ülésein, mikor elvtársait s kollegáit letartóztatták. Nem kétséges, hogy 1953-as miniszterelnöki kinevezése, amelyet a szovjet pártvezetés döntött el, annak is köszönhető, hogy Moszkvában megbíztak benne. Végül botcsinálta forradalmár lett. Október 23. és 28. között már a forradalom miniszterelnökeként egyáltalán nem értette a helyzetet s csak a forradalom utolsó napjaiban s különösen a forradalom bukása után magasztosult igazi hőssé."

Ma, mint tapasztalhatjuk, csak a hősi vonásait hangsúlyozzák, a minap az ő szobrától indultak el a választásokon győztes MSZP képviselői a parlamenti megnyitóra. Nem nekem kell ítélkeznem arról, hogy Nagy Imre-Saulusból a damaszkuszi úton végighaladva milyen Paulus vált. A Világtörténelem egyben Világítélőszék, és előbb-utóbb a méltó helyére teszi majd.

XXX.

A rendszerváltás rítusa az én emlékezetemben két gyászünnephez kötődik: Nagy Imrééhez és Kádár Jánoséhoz, a nevek említésének sorrendje nem rangsorolást fejez ki, hanem csak időbeli egymásutániságot.

1989. június 16-án került sor Nagy Imrének és társainak: Gimes Miklósnak, Losonczy Gézának, Maléter Pálnak, Szilágyi Józsefnek és 1956 névtelen áldozatainak újratemetésére – ez utóbbiak emlékét egy üres koporsó jelenítette meg. A rendezvény egyaránt számított tisztelgésnek az októberi felkelés emléke előtt és tiltakozásnak az akkori uralkodó erő, a Magyar Szocialista Munkáspárt ellen.

A kivégzettek családtagjai szerették volna, ha ez a megemlékezés bensőségesen, szűk keretek között zajlik le, de később beleegyeztek a Történelmi Igazságtétel Bizottságának döntésébe, hogy nyilvánosan, valamelyik nagy budapesti köztéren kerüljön sor rá. Így mód nyílott rá, hogy az ország népe is búcsút vehessen a halottaktól. Először a Kossuth tér merült fel lehetséges színhelyként, később a Hősök terét választották. A teret erre az alkalomra a „provizórikus építészet" jegyében – a tervező ifjabb Rajk Lászlónál olvastam ezt a meghatározást – alakították ki. Ezt a műfajt a XX. században kiemelkedő képzőművészek is gyakorolták, például Vityebszkben egy május elsejei felvonulást maga Chagall komponált meg. De az olasz „Marcia su

Roma" rendezvényeken és az 1936-os „hitleri" olimpián is hatásos látványelemeket alkalmaztak.

Ezen a júniusi eseményen a szabad tér – a „szabad" szó egyaránt értendő képletesen és konkrétan – illúziókeltésének jegyében nem díszletezték túl a helyszínt, inkább csak a szegélyező épületek nyújtotta adottságokat használták fel. Nem ácsoltak dobogókat, tribünöket, leszámítva a fotósok és a televíziós kamerák számára felállított emelvényt. Néhány szimbolikus tárgyat helyeztek el: egy rozsdás vas akasztófára egy lyukas fehér lobogót, amelyet az Operaházból kölcsönzött kandeláberekkel vettek körül.

A szervezők a maguk kezébe vették a rendezést, ki akarták nyilvánítani abbéli felfogásukat, hogy itt és most maga a nemzet temeti el a hősi halottait. A már említett ifjabb Rajk László azt írja: nem a rendszer, az állam, a kormány engedélyezte a végtisztesség megadását, hanem épp ellenkezőleg, a nép engedélyezte, hogy a megbukó, sőt gyakorlatilag már meg is bukott rendszer képviselői is megjelenhessenek az újratemetésen. Ők éltek is ezzel a lehetőséggel: Németh Miklós, Medgyesy Péter, Pozsgay Imre, Szűrös Mátyás és a Magyar Szocialista Munkáspárt több más vezető funkcionáriusa is díszőrséget állt a koporsók mellett.

A rendőrség, amely egy évvel korábban még szétverte a kivégzések harmincadik évfordulójára emlékező tüntetést, most nem vállalta fel, hogy egyenruhásokat küldjön a rendezvény biztosítására, csak néhány civilbe öltözött tagját irányította a helyszínre, a rendfenntartást a Magyar Demokrata Fórum rendezőgárdájára kellett bízni.

Senki sem lehetett biztos benne, hogy ez az újratemetés botrányok nélkül zajlik majd le. Nem ismerem a tömeglélektan elméletét, de életemben néhányszor már tapasztaltam, hogy a sokaság milyen váratlan akciókra,

hirtelen változásokra képes. Példákért nem kell messzire mennünk, idézhetjük éppen a Nagy Imre 1956. október 23-i esti szereplésén történteket. A tömeg úgy várta őt, mint a nemzet megváltóját, de elég volt kiejtenie az „elvtársak" megszólítást, és olyan pfujolás hangzott fel, hogy időlegesen be kellett húzódnia az Országház erkélyéről.

150-200 ezer ember gyűlt össze a Hősök terén – ennyi az itt tartott rendezvények stabil létszáma, például annyian jelentek meg 1957. május elsejének megünneplésére, Kádár János köszöntésére is. (Az egykori diplomata, Schöpflin Gyula írja memoárjában, hogy 1945-ben az első szabad május elsején Grigorjev szovjet tanácsadóval együtt nézte a felvonuló tömeget.

– Mondja – kérdezte Grigorjev –, ugye ez a kétszázezer proletár fél évvel ezelőtt ugyanígy lelkesedett a nyilasokért?

Nehéz lett volna tagadó választ adnom – írja Schöpflin.)

Ezúttal nem csak az egyszerű polgárok képviseltették magukat, hanem a forrongásban levő politika minden árnyalata is, az Ellenzéki Kerekasztal jelesei éppúgy, mint az állam-párti hagyományok terheitől szabadulni kívánó „reformkommunisták", a későbbi Magyar Szocialista Párt. Talán az ő felhívásaik, melyekben méltóságteljes ünneplésre szólítottak fel, is közrejátszottak abban, hogy a rendezvény komolyabb incidensek nélkül zajlott le.

Az emlékezés szónokainak java része az 1956-os veteránok közül került ki, szinte mindegyikük megjárta az előző rendszer börtöneit, és a pártállam lebontását követelő mozgalmak zászlóvivői közé tartoztak. Vásárhelyi Miklós a demokratikus átmenet követelményeiről beszélt, Király Béla Nagy Imre személyes példamutatását emelte ki, Rácz Sándor, a Munkástanácsok elnöke a magyar földön állomásozó idegen, vagyis szovjet csapatok távozását követelte.

A legnagyobb hatást azonban mégsem a „veteránok", hanem a fiatal nemzedék nevében színre lépő Orbán Viktor szavai váltották ki. Ő minden előtte elhangzott tételt összeadott, sőt beszorzott. Megtámadta az úgynevezett reformkommunistákat, akik még mindig egy pártba tartoznak az 1956-ot követő megtorlások végrehajtóival. A Történelem különös fordulatai közé tartozik, hogy a reformkommunisták némelyike, például Pozsgay, Szűrös, Csintalan és a többi később Orbán hűséges vazallusai közé sorolt be. Az ifjú szónok felhívott a rendszerváltó folyamat következetes folytatására:

„...Ha nem tévesztjük szem elől '56 eszméit, olyan kormányt választunk magunknak, mely azonnali tárgyalásokat kezd az orosz csapatok kivonulásának megkezdéséről... Senki sem hiheti, hogy a pártállam magától fog megváltozni. Mi nem érhetjük be a kommunista politikusok semmire sem kötelező ígéretével, nekünk azt kell elérnünk, hogy az uralkodó párt, ha akar, se tudjon erőszakot alkalmazni ellenünk. Csak ilyen módon kerülhetjük el az újabb koporsókat és a maihoz hasonló megkésett temetéseket..."

Orbán bölcs körültekintésről tett tanúbizonyságot, mikor általánosságban fogalmazott, miszerint abban a bizonyos koporsóban a magyar ifjúság jövője fekszik és nem a saját személyes karrierje. Az ünnepségre elképzelhetőleg az oxfordi kollégiumból jött haza, ahol Soros-ösztöndíjjal tanulhatott és a jövő méhe fényes politikai pályafutást és sok száz milliós vagyont tartogatott a számára. Hogy a többi hozzá hasonló korú fiatal milyen sorsra jutott? Hát, Istenem, nem lehet mindenki megyés püspök.

Én nem mentem el a Hősök terére, mindig is óvakodtam a tömegrendezvényeken való részvételtől – ez alól csak az 1956. október 23-i tüntetés számított kivételnek. Mindig is úgy véltem, hogy politizálni csak akkor kell, ha nem szabad, felelősséggel, sőt retorzióval járhat, nem pedig olyankor, amikor az átlagember úgy érzi, hogy személyi fontossága a történelem magaslatára emelkedik és véleménye kimondásában senki sem gátolja, sőt a propaganda, a korhangulat trombitaszóval támogatja.

Ez a rendezvény még az átlagosnál is kevésbé vonzott. A várható hangulat nem sok jót ígért. Felmértem, hogy nincs szörnyűbb a felébredt baleknél, főleg amikor egy újabb balekké válás felé tart. Mindig túlzásokhoz vezet, ha egy ügyben az addig uralkodó „össznemzeti elfojtás"-t a kollektív visszaemlékezés és az önigazolás vágya váltja fel.

Emlékezetemben még ott élt Rajk Lászlónak (az építész édesapjának) és társainak: Pálfy tábornoknak, Szalai Andrásnak, Szőnyi Tibornak és a többi vezető kommunista funkcionáriusnak az 1956. szeptemberi újratemetése, akiket még 1948-ban a Rákosi Mátyás indította koncepciós perekben ítéltek el és akasztottak fel. Kivégzésük után a gödöllői országút árkába kaparták el őket, onnan kellett kihantolni a csontjaikat, hogy visszaadhassák az anyaföldnek. Azt a szertartást is egész országra szóló felhajtás kísérte, emlékszem a meghatottságot tettető szónoki eskükre és fogadkozásokra, hogy soha többé nem fordulhatnak elő hasonló események Magyarországon és történt mindez kevesebb mint két hónappal az októberi felkelés kirobbanása előtt.

Én azt hiszem: az élők és a holtak is jobban járnának, ha az elhunytakat békén hagynák azon a helyen, ahová letették őket. A Városliget hangulatát sem zavarja az ott álló „Fuit" feliratot hordozó sírkő, sőt a megbolygatása keltene ellenszenvet.

1956 körül a mozikban nagy sikerrel játszottak egy Latabár Kálmán-filmet, a „Költözik a hivatal"-t, mely egy hurcolkodás körülményein élcelődött, a pesti humor ennek a címét alkalmazta az újratemetéshez „Költözik a ravatal" változatban. A helyzet szomorú groteszkségét csak tovább fokozta, hogy Rajk László hamvait a család kívánságára innen is továbbvitték.

Hasonló felhangokat véltem kihallani ebből az 1989. júniusi megemlékezésből is. A „gyásztechnikusok" igyekeztek tovább fokozni a rendezvény hatásosságát: felszólították a tömegben állókat, hogy fogjanak kezet egymással – akárcsak a misék végeztével szokás –, kint a temetőben az őrzászlóalj díszsorfalban helyezkedett el a 301-es parcellához vezető út mentén.

Délután három órakor már eloszlott a tömeg a Hősök teréről. Nem tudok arról, hogy különösebb incidensek történtek volna. Bizonyára akadtak olyanok, akik bosszút forraltak a múlófélben lévő régi rendszer vagy általánosságban a „kommunisták" iránt, csak megfelelőbb időre várva egyelőre visszafogták magukat. Egyelőre.

A rendszerváltást követően szobrokat állítottak, márványtáblákat avattak Nagy Imrének és társainak emlékezetére. Október 23-át piros betűs nappá nyilvánították, és minden eszközzel megpróbálták felzárkóztatni a hagyományos történelmi ünnepek: március 15-e és augusztus 20-a mellé. Számos fontos eseményt helyeztek át erre a napra: katonai díszelgéseket a Parlament előtt, kitüntetések és díjak átadását, váltófutásokat és így tovább. Sajnos azt kell megállapítanunk, hogy ez a „felülről erőltetett spontaneitás" most is kudarcot vallott. Emlékszünk rá, hogy a korábbi, magát szocialistának nevező rendszerben is hogy veszítette el minden eszmei és érzelmi tartalmát április 4-e vagy november 7-e.

Október 23-a sem tudta áttörni az emberek egyre fokozódó közönyét. Eleinte még legalább botrányok kerekedtek, az ünnep öreg úriasszonyok sípszavától, pfujolásától volt hangos, a tömeg átdobálta a temető falán a bűnösnek kikiáltott szocialisták virágait. Aztán az indulatok heve csökkent, „csak a vak Hivatal és a süket megszokás hozza koszorúit".

Kevéssel Nagy Imréék újratemetését követően Kádár János a Hősök terétől alig néhány kilométernyi távolságban a Kútvölgyi kórház intenzív osztályán feküdt, már csak napjai voltak hátra az életéből. Július 3-án rosszul lett, kórházba szállításakor a hatalomban eltöltött 32 év után az volt az utolsó kívánsága, hogy másnap reggel a saját lábán tudjon elmenni a fürdőszobáig – nem adatott meg neki.

Halála előtt sokat szenvedett. Berecz János szerint Kádár János egy tiszta pillanatában azt kérdezte a feleségétől, hogy meddig kell még kínlódnia. Az asszony – inkább csak azért, hogy mondjon valamit – azt felelte: karácsonyig. Bármilyen távolinak is látszott ez az időpont, Kádár megnyugodott, újra konkrét, megoldandó feladat állt előtte: ki kell tartania karácsonyig. Nem sikerült.

Betegágyán a párt vezetői közül csak Nyers Rezső és Grósz Károly látogatta meg, de akkor már agonizált. Kádár János 1989. július 6-án reggel kilenc óra tizenhat perckor halt meg. Mikor meghallottam a gyászhírt, csak az apámtól hallott zsidó imát tudtam elmondani:

„Dicsértessék az Úr, az igaz bíró! – aztán magamban hozzátettem: Isten adjon nyugalmat és békességet szegény háborgó szívednek!"

Utódai a párt és állami vezetésben Kádár János emlékének sem adták meg az illendő tiszteletet. Huszár Tibor leírja, hogy „temetésének előkészületeivel egy időben európai körútja egyik állomásaként Budapestre érkezett George Bush, az Egyesült Államok elnöke. [Természetesen az idősebb Bushról van szó – M. Gy.]

A Politikai Bizottság üléséről, amely éppen akkor Kádár János búcsúztatásáról tárgyalt, idő előtt eltávozott Grósz Károly első titkár és Nyers Rezső, mivel Bush elnök fogadására voltak hivatalosak."

Az a kérdés is felmerült, hogy Kádár Jánosnak úgynevezett „kis" vagy „nagy" temetést rendezzenek-e. Grósz és néhány más vezető is hajlott rá, hogy a szerényebb búcsúztatás is megfelelő volna, csak az emberek felzúdulásától tartva hátráltak meg.

A nagy halottat a Duna-parti „Fehér Ház"-ban, az akkori Pártközpontban ravatalozták fel. Koporsóját aranycsíkos vörös drapéria fedte, mellette négy katonatiszt állt díszőrséget, hátul a magasban ott lógott az arcképe. Július 13-án 15 órától hajnali kettőig, július 14-én pedig 7-től 13 óráig 150 ezer ember tisztelgett a ravatala előtt. Erre az alkalomra én is erőt vettem „tömegiszonyomon".

A Kossuth téri metrómegállótól majd egy kilométer hosszan húzódott azoknak a sora, akik el akartak búcsúzni tőle, a vonulásukat oldalt álló szürke egyenruhás munkásőrök biztosították. A menet viszonylag gyorsan haladt, nekem is alig egy fél órámba került, hogy bejussak az előcsarnokban felállított ravatalhoz. Senki sem tudta, hogy kell viselkednie ilyen helyzetben, akadtak, akik fejet hajtottak, vagy vigyázzba vágták magukat, mások virágot raktak le, a csokrokat tíztizenöt percenként cserélni kellett, akkorára duzzadt a halmuk. A félhomályban halk gyászzene hallatszott.

(A fejekből akkor már kezdett kiszállni az a füst,

amely a hatalom átvételére készülődő ellenzéki értelmiség máglyatüzéből áradt. Sokan megsejtették, hogy Kádár János halálával őket is életük végéig kiható veszteség érte.

Évekkel később a rádió „Vasárnapi Újság"-jában hallottam azt a különös kifejezést, hogy „Kádár árvái". A műsor jobboldali alapállásából kiindulva először úgy értelmeztem, hogy azokra vonatkozik, akiknek a szüleit az 1956. októberi felkelés leverése után, mintegy Kádár utasítására kivégeztek. Csak a további szövegből derült ki, hogy a beszélő azokat az embereket érti ezen, akik siratják a Kádár-korszakbeli nyugodt, biztonságos életüket. Ilyen értelemben véve az ország nagyobbik fele „Kádár árvájának" tekintheti magát.)

Én csak fejet hajtottam és elköszöntem, nem követtem a koporsó útját a városon keresztül. A temetést csak a televízióban néztem végig – amennyire a közvetítésből és az utólag tájékozódó beszélgetésekből meg tudtam állapítani: a szertartást gyalázatos slendriánsággal szervezték meg.

Az ország akkori köztársasági elnökét, a 76 éves Straub F. Brúnó professzort és Nyers Rezsőt, a párt egyik vezető személyiségét kérték fel rá, hogy tartson beszédet a sírnál. A rendezők azonban megérezték, hogy az egyszerű emberek tömegei elégedetlenek volnának, ha az ő nevükben senki sem szólna, ezért mintegy szépségflastromként egy munkást is beiktattak a szónokok sorába: Kollát Pált, a Ganz Danubius Angyalfödi Hajógyár lakatoscsoportjának vezetőjét. Személyének kiválasztásában szerepet játszhatott, hogy Kádár János valaha a XIII. kerületben töltött be párttitkári posztot.

A megbízatás meglepetésszerűen érintette Kollátot, már csak olyan okból is, hogy nem rendelkezett ehhez

a fellépéshez illendő fekete öltönnyel, egy kölcsönzőben kellett bérelnie, és egy fekete cipőt kellett vásárolnia.

Kollát, mikor megfogalmazta a beszédét, a munkás társait is megkérdezte. Bőven akadt jegyzetelni való: az átszervezés kudarca folytán a Hajógyárban már megkezdődtek az elbocsátások, nem volt munka, csak munkahely. A leromlás aztán egyre szélesebb gyűrűket vetett: 1988-tól (Kádár János ekkor vált meg első titkári posztjától) 1992-ig 17 sztrájk robbant ki, ez idő alatt 2000-ről 500 főre csökkent az alkalmazotti és munkáslétszám.

A gyászmenet a Pártközpontból indult el, másfél órával korábban fenn az emeleten már gyülekeztek az állami és pártvezetők, megjelentek a kijelölt szónokok is. A várakozás ideje alatt a Központi Bizottság egyik osztályvezetője elkérte Kolláttól a beszéde kéziratát, elolvasta és számos kifogást emelt ellene. Főleg olyan mondatokat nehezményezett, mint hogy „Kádár János érdeklődése a dolgozók iránt, felelősségérzete a sorsukért nem a hivatásos és fizetett politikus, hanem az osztályából kinevelődött, azt haláláig híven szolgáló ember becsületessége volt... Úgy látszik azok, akik igazán közel álltak hozzá, mint mi, munkások is, tudják értékelni igazi nagyságát. Olyan vezetők kellenek, akik nem felejtik el, honnan jöttek...."

Ennek a gondolatnak a puszta felvetése is kellemetlenül érintette volna a pártelitet, az osztályvezető megpróbálta rábírni Kollátot, hogy hagyja ki ezeket a szövegrészeket, de ő nem vállalta, bejelentette: ha kötelezik rá, inkább visszalép.

Grósz Károly beszédéből „úgy szállt a semmi, mintha valaminek lenne a pora", minden komolyan vehető gondolatot vagy érzelmet nélkülöző szónoklattal indí-

totta el a gyászmenetet, egyetlen megjegyzése érdemel csak figyelmet:

„...Nem formailag, hanem szellemiségében maradjunk hűek a párt alapító tagjának és első vezetőjének hitvallásához" – ezzel utat nyitva a szocialista világnézet bármilyen értelmezéséhez, netán félremagyarázásához.

Kint a temetőben is számos nyoma látszott a rendezetlenségnek: a hajlott korú államelnöknek elfelejtettek egy széket bekészíteni, Nyers Rezső beszédének befejeztével lezuhant volna a magas, korlátok nélküli dobogóról, a mellette álló Kollát Pálnak kellett elkapnia. Egyébként Nyers akkor elmondott szavait újraolvasva felkelti a figyelmünket néhány Kádárra valóban jellemző magatartásbeli vonás:

„...Most, amikor meghalt, a hivatalokban, a külképviseleteinken képeket kerestünk róla. Nem találtunk. Kádár János irtózott személyisége előtérbe tolásától, mindvégig szerény, egyszerű ember maradt. Ilyennek tisztelte, ezért is tisztelte az ország. 1986 nyarán a külföldi sajtó kérdésére azt válaszolta: »engem sohasem érdekelt a rang, bizonyos értelemben a népszerűség sem. Véleményem szerint, aki azt gondolja, hogy történelmet csinál, az ostoba ember. Mindenkinek el kell végeznie a saját feladatát, ha ez a történelem része lesz, hát legyen...«"

(Ezt a szerény háttérbe húzódást akkor értékelhetjük megfelelően, ha meggondoljuk, hogy később, már a rendszerváltás után, egy Szabó János ügyvédből lett honvédelmi miniszter, aki személyi adottságai közül azt értékelte a legtöbbre, hogy fél lábon állva is tudott twisztelni, minden katonai létesítmény portáján kirakatta a fotográfiáját.)

Nyers Rezső egy Illyés Gyulától származó naplórészletet is idézett a beszédében:

„...Lent a fordulónál megáll a kocsi: Kádár lép ki belőle, s jön felém integetve.

– Hová fordult a világ? S a nemzeti vetélkedés? [kérdezi Illyés Gyula – M. Gy.]

Kádár ezt válaszolja:

– Megtesszük, amit lehet! – azután nyomatékkal –, s ahogy lehet."

Magát a temetés aktusát is gyalázatos gondatlansággal szervezték meg. A zenekar a nyitott sírgödör előtt a „Szózat"-ot játszotta, de az elhantolás nem fejeződött be ezalatt. A karmester láthatóan elbizonytalanodott, aztán feltalálta magát, és intett a zenészeknek, hogy kezdjék újra. Ez sem töltötte ki a szükséges időt, ezért másodszor is megismételték. Ha nem hangzana kegyeletsértésnek, azt mondanám: aki nem ismerte a Szózatot, az most megtanulhatta volna.

Ami a pártvezetés hozzáállását illeti, Huszár idéz egy részletet a szertartás lebonyolításának hivatalos forgatókönyvéből:

„...a Politikai Bizottság tagjai azok között vannak, akik átkísérik a végső nyughelyre. A résztvevők többsége a helyén marad. Mert látja az átvonulást és a sírhelyet, így nem mozog, hanem az amúgy is lezárt területen a helyén marad. Mi tehát átmegyünk a sírhelyre, megnézzük azt, amikor a sírba helyezik, a hantolást elvégzik, eközben a Szózat szól, elhangzik az Internacionálé, és lezajlik a díszzászóaljnak a díszmenete. A díszmenet után a temetést szervező bizottság elnöksége Mária nénihez, Kádár elvtársnőhöz odamegy, kondoleál, ezután a Kádár elvtársnő hagyja el elsőként a temetőt, utána mi és ezzel befejeződik a búcsúztatás..."

Az már csak hetekkel a gyászünnepség után derült

ki, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának titkársága többtucatnyi értesítést elfelejtett kiküldeni külföldi követségeknek, képviseleteknek, jelentős pozíciót betöltő személyiségeknek, így azok nem is jelentek meg Kádár János temetésén.

Innen már rövid út vezetett a teljes lebomlásig. A Nemzeti Ellenzéki Kerekasztallal történt megegyezés nyomán 1989. szeptember 18-án megszűnt az állampárton alapuló hatalmi rendszer. Alig három héttel később összeült az MSZMP XIV. kongresszusa, az 1274 résztvevőből 1202 megszavazta a párt „feloszlatását, aminek következtében a még meglevő 5-6 ezer fős pártvezetés és az apparátus szervezeti és hatalmi pozíciója, irányítási jogosítványai egyik napról a másikra megszűntek" – írja egy elemző.

Az 1990-ben lezajlott parlamenti és önkormányzati választások az ellenzék elsöprő győzelmét hozták, az MSZP a szavazatoknak alig tíz százalékát szerezte meg, az akkor még az MSZMP nevét viselő Munkáspárt pedig be sem került az országgyűlésbe.

A világpolitikát meghatározó erők nem emeltek vétót a magyarországi változások ellen. Gorbacsov 1989 decemberében egy Málta szigeti találkozón közölte Bushsal, az Egyesült Államok elnökével: a Szovjetunió tudomásul veszi, ha egy vele szomszédos ország a szocializmus helyett más társadalmi berendezkedést választ, és eltekint mindenféle katonai beavatkozástól. Ez tovább gyorsította a magyar reformok menetét: már az első, Antall József vezette kormány felmondta a Varsói Szerződést, és kilépett a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsából. A Kádár János teremtette világkép 32 év után látványosan összeomlott.

XXXI.

Kádár János mindvégig vonakodott attól, hogy a személyével foglalkozzanak, csak a Párt Politikai Bizottságának kötelező erejű döntése tudta rákényszeríteni, hogy belemenjen egy bizonyos fajta kompromisszumba. Az 1980-as évek legelején – hetvenedik születésnapja előtt – hozzájárult, hogy megjelenjen egy válogatás a cikkeiből és a beszédeiből, a kötet bevezetője pedig afféle életrajzi-politikai áttekintést tartalmazott volna. Ennek az utóbbinak az elkészítésével Gyurkó László író-politikust bízták meg. A fegyelmezett Kádár János nem térhetett ki a párthatározatok hatálya alól, de igyekezett minél kevesebb időt vesztegetni erre az interjúra, mondván:

– Nincs nekem időm arra, hogy a múltammal törődjek!

Gyurkó úgy emlékszik rá, hogy Kádár kertelés nélkül megkérdezte tőle: milyen hosszan kötné le őt ez a munka. Az író három napot kért, ebbe az első titkár bele is egyezett. Úgy tudom, valóban három alkalommal fogadta Gyurkót: egyszer egy politikai nagygyűlésre kísérhette el, egyszer együtt mentek uszodába, végül egy hosszabb beszélgetést is folytattak – ezen kívül néhány alkalmi dialógusra is sor került az idők folyamán. Nem áll jogomban minősíteni ezt a vállalkozást, de mint gyakorló riporter, felfoghatatlannak találom, hogy lehet ennyi idő alatt, ilyen alapozással a szá-

zad legjelentősebb, egyben legvitatottabb magyar politikusának pályaképét akár csak felvázolni is.

A könyv anyagának talán csak az egytized része foglalkozik magával Kádár Jánossal, a többit idézetek, elméleti és történelmi eszmefuttatások és más töltelékek teszik ki. Ebből már a cím is érzékeltet valamit: „Arckép – történelmi háttérrel".

Maga az arckép elmosódó, sőt enyhén retusált is. Mellőz olyan eseményeket, melyek Kádár János életében döntő szerepet játszottak: a Horthy politikai rendőrségén tett vallomását, az 1968-as csehszlovákiai bevonulásban való részvételt és így tovább. Belátom, hogy nehéz, sőt egyenesen lehetetlen lett volna ilyen kényes kérdésekkel szembesíteni az ország első emberét, viszont az is igaz, hogy senki sem kényszerítette Gyurkó Lászlót töltött fegyverrel a könyv megírására.

Feltételezem, Kádár János megkönnyebbült, mikor túlesett ezen a nyűgös „kötelező feladaton" és újra valódi munkájával foglalkozhatott. A könyvet valószínűleg Aczél György és annak hivatalbeli utódja, Óvári Miklós lektorálta, bár ez az impresszumban nincs feltüntetve. Maga a szerző is bevallja, hogy Kádár János sem a kéziratot, sem a kész kinyomtatott művet nem olvasta el. A terjedelme meglepte, az előre jelzett 60-80 oldal majd 400-ra sikerült. – „Beleolvastam a bevezetőjébe, úgy tűnik, igazat ír" – emlékszik vissza Gyurkó egy odavetett megjegyzésére.

Bár több mint hatvan évig vett részt a politikai harcokban, harminckét évig irányította Magyarország sorsát, Gyurkó művét leszámítva egyetlen könyv sem jelent meg róla életében.

Aki azt hinné, hogy az önmutogatásnak ez a puritán elutasítása általában is jellemzi a magyar politikusokat, az alaposan téved. Csak példaként említjük meg, hogy

Torgyán Józsefről vagy Orbán Viktorról féltucatnyi életrajz és önéletrajz született, és Gyurcsány Ferenccel is több mű foglalkozott, bár jóllehet ez az utóbbi alig két éve lépett ki a magasabb politikai porondra. Nincs okunk feltételezni, hogy ezek a könyvek az akaratuk ellenére születtek volna meg.

Kádár halála után megszaporodtak a személyét érintő különféle „alkotások", a számuk napjainkra talán a huszonöt-harmincat is eléri. A többségük ügyesebb vagy silányabb sajtótermék, mely a tárgyban mutatkozó konjunktúra hatására fogantatott.

Természetesnek tekinthetjük, hogy az 1989-ben bekövetkezett halála után Kádár János alakja először szépirodalmi alkotásokban tűnt fel. Ha nem is kizárólagos érvényű, de sok esetben bebizonyosodott tapasztalat, hogy egy elméleti jellegű megközelítés az ismereteknek legalább a komolyan vehető minimumát megköveteli, a szépirodalmi megjelenítés viszont alig igényel tájékozottságot, az indulatok, közhelyek, szóvirágok jótékonyan elfedik a tények hiányát.

A „véreskezű diktátor"-t vádoló költemények után hamarosan a drámai műfaj is jelentkezett. Végh Antal, Szigethy András, Sziládi János, Kornis Mihály és mások is megkísérelték színpadra vinni Kádár János életét. Távol áll tőlem, hogy kétségbe vonjam az illusztris szerzők képességeit, a maguk megszokott témavilágában mozogva mindegyiküktől kitellett volna egy-egy sikeres színjáték. Kádár János esetében azonban – képletesen szólva – kőbe haraptak.

Szinte mindannyian azonos drámai alaphelyzetet választottak: Kádár János „hasadt lelkének" két felét próbálják szembesíteni egymással, a „véreskezű diktátorét" és az önmagát marcangoló, büntetéstől rettegő öregemberét. Ebben a viaskodásban tűnik fel ellenfél-

ként a mártír Nagy Imre árnyéka, kettősük Macbeth és Banquo párviadalára emlékeztet. Kádárnak a jelenetek során alig jut más feladat, mint hogy célzatosan és önkényesen szerkesztett párbeszédekben „magas labdákat adjon fel" Nagy Imrének, melyeket a miniszterelnök könnyed és hangzatos mondatokkal lecsaphat. Az ítélet minden szerzőnél azonos: a pálca eltöretik a bűnös Kádár János feje felett.

A prózai műfaj jellegénél fogva eleve nehézkesebben indult, de aztán igyekezett felzárkózni. Sorra jelentek meg olyan hangzatos című könyvek, mint „Igazságos Kádár János", „Kádár köpönyege", „Kádár koszos inge" és a többi hasonló leleplezésnek szánt dolgozat, mondanivalójukban alig különböztek a fentebb említett drámáktól.

A konfliktus kiélezésében legmesszebbre egy novellás kötet merészkedett – sem a „mű", sem a szerzője nem éri el azt a minimális szintet, mely a cím konkrét említését indokolttá tenné.

A kötet egyik elbeszélése arról szól, hogy Kádár János felkeresi Nagy Imrét a kivégzése előtti éjszakán a Gyorskocsi utcai börtönben. Ez az ötlet valószínűleg onnan származott, hogy a szóbeszéd szerint Sztálin mindig meglátogatta halálra ítélt ellenfeleit.

Feszült vagy legalábbis annak szándékolt párbeszéd bontakozik ki a két férfi között a fentebb említett kurzus drámák stílusában. Kádár elismeri, hogy Nagy Imrének hamarabb emelnek szobrot a Kossuth téren, mint neki – ez úgynevezett „beteljesülés utáni jóslat", mert a könyv megjelenése idején a Nagy Imre-emlékmű már több mint egy évtizede ott állt a megjelölt helyen.

További pengeváltások következnek, ezekből mindig az egykori miniszterelnök kerül ki győztesen, végül az egyre idegesebb Kádár János felteszi az őt leginkább érdeklő kérdést:

„...Szeretném tudni, hogy amíg én börtönben voltam, pontosabban ti, moszkoviták, te meg Rákosi bebörtönöztetek, szóval, hogy ez idő alatt mi történt a feleségemmel? [Csak a tájékoztatás kedvéért jegyzem meg, hogy Kádár János hét-nyolc évvel korábban történtekre kérdez rá, ezalatt százszor is találkozott Nagy Imrével, ha meg akart volna tárgyalni valamit, rég megtehette volna – M. Gy.].

N. I. felállt és a sűrűn rácsozott, sötét ablak felé fordult:

– Nem tudok róla semmit, csak annyit, hogy leváltották és elhelyezték valahol másutt...

– Egy sötét pincében, ahol játék mackókat gyártottak. Mesélik viszont, hogy munka után a te kocsid várta...

– Ezeket Róna [mint említettem, Róna Ottó Kádár Jánosné első férje volt – M. Gy.] terjeszti, hogy elterelje magáról a figyelmet. Hiszen mindenki tudja, hogy miután elváltak és Mária hozzád ment feleségül, maradt köztük kapcsolat...

Kádár zsebkendőt vett elő, hogy megtörölje vele a homlokát.

– És veled?

N. I. érezte, hogy most, élete utolsó játszmájában fölénybe került és rá nem jellemző módon azt kívánta, hogy győzelemmel fejezze be ezt a halálos diskurzust:

– Mindig gyanakvó voltál, Kádár, s az is maradsz és egész életedben boldogtalan..."

Az a sejtetés, hogy Kádár János a felszarvazott férj, Nagy Imre pedig a csábító szerepét játszhatta, véleményem szerint mindkettőjük emlékét sérti, minden határon túlmenő gyalázatosság.

Az irodalomban külön divattá vált összehasonlítani a XX. század három leghosszabban regnáló magyar vezetőjét: Ferencz Józsefet, Horthy Miklóst és Kádár Jánost. Belátom, a hatalomban eltöltött időszakon kívül nem lehetett könnyű olyan kategóriákat találni, amelyek alapján párhuzamba állíthatták a Habsburg-császárt, a „lovas tengerészt" és egy cselédlány törvénytelen gyermekét. Végül is olyasfajta egyezéseket fedeztek fel a sorsukban, hogy mind a hárman egy-egy forradalom (az 1848-as szabadságharc, a Tanácsköztársaság, illetve az 1956-os felkelés) véres felszámolásával indultak el az útjukra, hogy aztán hosszú országlásuk alatt kivívják maguknak a nép megbecsülését, sőt szeretetét, haláluk után pedig a nosztalgikus visszaemlékezést.

Ezek a már kiinduló feltételezéseiben is nyakatekert, gondolatilag gyökértelen művek még a lektűrök színvonalát sem érték el, de egy pozitívumot mégis megemlíthetünk velük kapcsolatban: ha felületesen is, de tárgyilagosságra törekedtek. Íme egy gondolatuk:

„Nemcsak a politikusok, de a történészek is élvezettel turkálnak Kádár múltjában, mi volt a szerepe például a Rajk-perben. Érdekes módon az ilyen múltvizsgálat más esetekben nem jellemző. Erre jó példa Horthy Miklós, akinél fel sem merül, hogy milyen előélet után lett az a kormányzó, aki a királypuccs esetében nemcsak egyértelműen, de egy korábbi Habsburg-lakájhoz nem méltóan viselkedett a visszatérni akaró IV. Károllyal szemben."

Maga Kádár János soha nem foglalkozott azzal, hogy a saját személyét elhelyezze különféle történelmi rangsorokban. Életének egyik legviharosabb időszakában, 1956 valamelyik novemberi éjszakáján titkárával, Ribánszki Róberttel beszélgetve megjegyezte:

– „Hány és hány uralkodót, vezetőt láttam már én! Ferencz Józsefet, IV. Károly királyt, Károlyi Mihályt, Kun Bélát, Horthy Miklóst, Szálasi Ferencet, Tildy Zoltánt, Szakasits Árpádot [ez a két utóbbi a köztársaság elnöki posztját töltötte be a felszabadulás után – M. Gy.], Rákosi Mátyást és mind megbukott. Nem létezik, hogy én lebukás nélkül megúszom. Én csak addig maradhatok, amíg szükség van rám".

A skála túlsó végén a kádári életutat elismerő emlékezések között is alig találhatunk komolyan vehető könyvet. „Miért lettem Kádár János híve?", „Amit Kádár Jánosnak köszönhetek...", „Őrizd a lángot!" – olvasni a fedelükön, de szerzőik valamennyinek azt a címet is adhatták volna: „Én és Kádár János" – így, ilyen sorrendben. Az első titkár szinte csak ürügyül szolgált személyes, többnyire jelentéktelen élményeik elmondásához.

Baloldali találkozókon, gyűléseken, megemlékezéseken egyre gyakrabban kérdezték, hogy miért nem írok egy könyvet Kádár Jánosról, életrajzot vagy bármilyen más műfajba tartozót, mely méltó megemlékezést jelentene. Többnyire egyszerű emberek fordultak hozzám, magasabb helyről vagy hivatalos formában senki sem keresett meg. Elhárítottam a kívánságukat:

– Ez a téma réges-rég foglaltnak számít. Gyurkó László, Kanyó András és mások is írtak róla. Nem is beszélve Huszár Tiborról, aki tíz évet szánt a kétkötetes Kádár-biográfiájára, minden elérhető adatot összeszedett.

– Ez igaz, de mi úgy érezzük a könyvéből, hogy Huszár nem szerette Kádár Jánost.

– Ezt én nem tudom, de ha így van, akkor is csak őrá tartozik. Ez nem vonhat le semmit a könyve értékéből, ilyen szempontok alapján nem szabad megítélni egy

történelmi tanulmányt. Én, lehet, hogy épp az ellenkező irányból vagyok elfogult.

– Az nem lenne baj, hiszen úgyis egyoldalúan foglalkoznak vele, csak a rosszat emlegetik, nem ártana egyszer jót is mondani róla. Az Öreg azt mondta: „ha egy ellenálló képességgel rendelkező acéllemez elgörbül és vissza akarják hajlítani, azt előbb mindig áthajlítják a túloldalra és úgy ütik, csak aztán ugrik vissza egyenesbe..."

Eltűnődve hallgattam, valószínűleg az én memóriámmal van baj, de nem emlékszem egyetlen más magyar politikusra sem, aki valaha is efféle, a fizikai munka világából vett képet használt volna. Igaz, hogy mindmáig Kádár János volt az egyetlen munkás, aki Magyarország élén állt, és Európában sem ismerek hasonlót.

– Én nem vállalkozhatok erre az „egyengetésre" – feleltem –, ehhez a munkához hosszú-hosszú idő kellene, összeszedni az anyagot, megírni, megszerkeszteni és így tovább, és én már betöltöttem a hetvenedik évemet. Nem is tudok eleget Kádár Jánosról, kevésszer találkoztunk, beszélgettünk. Majd jön valaki más, aki megírja azt a könyvet, amit maguk szeretnének.

Bár elhárítottam a felkérést, nem maradt rám egészen hatástalan. Újra belenéztem a már említett könyvekbe, végigolvastam a Rubicon című folyóirat Kádár Jánossal foglalkozó, annak idején nagy port felvert számát. Előkerestem régi jegyzeteimet is, de a szándékom nem változott.

Az írást persze nem hagytam abba, folyamatosan dolgoztam tovább. Megpróbáltam törleszteni egy régi tartozásomat, nekiláttam egy önéletrajzi sorozatnak, eljutottam egészen a hetedik kötetig. Ennek középpontjában elképzeléseim szerint a rendszerváltás állt

volna, de az események fonala menet közben mintha kicsúszott volna a kezemből, mind inkább Kádár János személye körül összpontosult. Már máskor is előfordult, hogy a téma szembeszegült az eredeti elképzeléssemmel és más irányba kívánt fordulni, tapasztalatból tudtam, hogy mint máskor, most is nekem kell engednem. Tetszik vagy nem tetszik, nem térhetek ki egy Kádár Jánosról szóló könyv megírása elől, és elérkezett rá az utolsó vagy inkább az utolsó utáni pillanat.

„A halottak gyorsan ellovagolnak", az emlékek elmosódnak, elmerülnek az időben. Kádár János alakját azonban nemcsak a felejtés, hanem a lassan húsz éve tartó folyamatos agymosás is átformálta. Aki 1989-ben, Kádár halálakor született, az mostanában teheti le a középiskolai érettségit. Ha jól tudom, magyar nyelvből épp a „Megtorlás az 1956-os forradalom után" című tételt kellett megoldani.

Mikor felvállaltam, hogy az ő személyével foglalkozom, mintegy meghosszabbítva jelenlétét a köztudatban, nem becsültem túl a munka lehetséges eredményét. Kádár valódi nagyságát nem a memoárok, nem is a majdan felállítandó szobrok és emléktáblák idézik fel, hanem magának a Történelemnek az alakulása hívja elő kényszerítő erővel.

Végül is elkezdtem a munkát. Nem törekedtem titkok felfedezésére, szenzációk feltárására, ilyenekről nem tudok, feltehetően nem is léteznek. Amit írtam, nem tudósoknak és politikusoknak szántam, ők elképzelhetően találnak majd pontatlanságokat az adatokban, leírásokban. Én egy népkönyvet akartam az emberek kezébe adni, amelyből megismerhetik, hogy ki volt és mit tett Kádár János.

XXXII.

Alig hunyta le a szemét, a hatalom új birtokosai és klienseik máris megpróbálták kikezdeni Kádár János emlékét. A rohamot – mint említettem – az újságok és különféle irodalmi művek könnyűlovassága indította el, de a támadás minden fegyvernemre és frontra kiterjedt.

Nem volt könnyű „fogást találni rajta". A történelmi méretű bűnöknek nyilvánított tetteit már életében ezerszer felhánytorgatták, ezek elvesztették hatékonyságukat. Új trükkökkel kellett kísérletezni – kisebbekkel-nagyobbakkal.

A fortélyok közül azt találtam a legprimitívebbnek, hogy Kádár Jánost Csermanekként emlegették – és teszik ezt mind a mai napig is. A közéleti fair play szelleme – véleményem szerint – megkövetelné, hogy ha egy jelentős személyiség magyarosított nevet választ, akkor azt használják vele kapcsolatban. Egyetlen színésznek sem jutna eszébe, hogy a „Nemzeti dal"-t szavalva szerzőként Petrovics Sándort mondja be.

Ha valaki mégis áthágja ezt a szabályt, általában sanda politikai szándékok vezérlik. Kételyt kívánnak gerjeszteni a szóban forgó személy magyarságát illetően, megkérdőjelezni, hogy valóban „része-e a nemzet testének".

Régi szokás ez Hunniában. A háború előtti és alatti jobboldali sajtó ellenfeleit támadva mindig odabigy-

gyesztette a korábbi, idegenes hangzású nevüket: „Kun-Kohn Béla", „Vas-Weinberger Zoltán" és így tovább.

A hatalom megszerzése után Rákosi Mátyás is élt ezzel a taktikai elemmel. Emlékezetes, hogy a Rajk László ellen indított koncepciós perben a tanácsvezető hosszan faggatta a vádlottat, hogy eredetileg nem Reichnek hívták-e.

A rendszerváltás környékén aztán újra divatba jött az „őskutatás". A hasonló gyanakvásokat elhintők most már kellő óvatossággal jártak el, sokan azt kockáztatták, hogy a „céltábla visszalő", és az ő nevüket is elkezdik kapargatni, hátha találnak alatta valamit. Az óvatossági rendszabályok közé tartozott az is, hogy célpontul mindig „sérült vadat" választanak, vagyis előbb körülnéznek és megbizonyosodnak, hogy egyetlen válaszcsapásra képes párt, szervezet vagy személy sem áll ki majd a már ezer sebből vérző célpont védelmében. Nem emlékszem olyan televíziós műsorra, ahol Mindszenty bíborost folyamatosan eredeti nevén, Péhm Józsefként emlegették volna, senki sem kockáztatta meg, hogy magára vonja a katolikus egyház és a hívők százezreinek felháborodását.

Kádár ilyen tekintetben is szabad prédának számított. A „csermanekozást" némileg indokolttá tette volna, ha a név felemlegetői valamilyen hétpecsétes titokról rántották volna le a leplet, Kádár János azonban soha nem tagadta le az eredeti nevét – miért is tette volna –, minden életrajzában, számos nyilatkozatában megemlítette.

Ez a bennfenteskedő piszkálódás túlságosan is alantas ahhoz, hogy sértse az ő emlékét, mégis rejt magában veszélyeket. Azóta már megtapasztalhattuk, hogy a „névkutatás" nem állt meg Kádár Jánosnál. Egy jobb-

oldali képviselő már kiterjesztette „Róth Manó"-ra, vagyis Rákosi Mátyásra, mások pedig azt híresztelik, hogy Orbán Viktort eredetileg „Orsós"-nak hívták.

Ez a porhintés önmagában érdektelen, arra viszont alkalmas, hogy zavart keltsen az átlagemberek gondolkodásában. Aki szerette Kádár Jánost és tiszteli az emlékét, nem tud mit kezdeni ezekkel a politikai „hadargásokkal", és úgy fogja fel, hogy titkolnia kell az érzelmeit.

Hadd említsek meg egy jellegzetes esetet. Egyszer egy könyvesboltban dedikáltam, kérdeztem a sorban következő olvasó nevét, de ő szabadkozott:

– Nem szeretném hangosan mondani!

Arra gondoltam, hogy valamilyen erősen idegenes hangzású vagy gúnyolódást kiváltó névről van szó:

– Jól van, akkor súgja a fülembe!

Közelebb hajolt, és szinte némán, csak az ajkát mozgatva mondta:

– Kádár Jánosnak hívnak.

Puszta kíváncsiságból megnéztem a 2005-ös budapesti telefonkönyvet: hat Kádár János nevű előfizetőt találtam benne, Csermanek Jánost pedig egyet sem. Magának Kádárnak nem született gyereke.

Az átok-szitok háború nem állt meg a nevénél. A polgári demokratikus ellenzék egyik vezéralakja, az azóta már elhunyt Szabó Miklós, még Kádár János egykori szakmunkási múltját is kétségbe vonta utólag.

Mint köztudott: írógépműszerésznek tanult ki, Izsák Sándor műhelyében szerezte meg a segédlevelet. Kádár még tanoncként csatlakozott az ifjúmunkás-mozgalomhoz, még mindig innen járt a húszon, mikor letartóztatták és elítélték. 1935-ben újra lebukott, kétéves börtönbüntetés kapott. A szegedi Csillag börtönből kiszabadulva feketelistára került, többé nem alkalmazták

a szakmabeli cégek, egy szőnyegkereskedőnél dolgozott segédmunkásként, majd a Kaszab esernyőgyárban helyezkedett el kifutóként. Kádár életpályájának ezt a szakaszát Szabó Miklós a következőképpen elemzi a Rubicon című folyóiratban közölt cikkében:

„...Miféle műszerész volt Kádár? Jószerileg semmilyen. Soha nem művelte kitűnő szakmáját. A róla elnevezett korszak napjaiban eljátszottam azzal a gondolattal, hogy a majdani Kádár-múzeumban egy szobácskát sem tudnak megtölteni majd azokkal az írógépekkel, amelyeket Csermanek János megjavított. Az akkor még Csermanek János azzal kezdte a pályáját, hogy kifutó volt egy esernyősnél. Miért adta annyira alább annál, amit szakmájával elérhetett volna? Rejtély. Az elmondottakat figyelembe véve detektívregény-fejtő logikával gondolhatunk egy megoldásra. A leendő Kádár valószínűleg ama nevezetes „guruló rubelből" élt. A kifutóskodás csak fedőállás volt neki. A párt fizetett az esernyősnek, hogy „fal" állást adjon az emberének. Ha merész feltevésem igaz, akkor Kádár annyira nem akart dolgozni, hogy evégett még eredendő gyávaságán is felül tudott emelkedni."

Szóval nemcsak munkakerülő, hanem gyáva is volt. Úgy gondolom, hogy ha már megfizették ezért Kaszabot, könnyebb beosztást is adhatott volna Kádárnak, munkatársai szerint egyszerre tíz-tizenöt tucat esernyőt is ki kellett szállítania kerékpáron a vevőknek.

Teszi mindezt Szabó Miklós olyaténképpen, hogy akár a legkisebb bizonyítékot vagy bármilyen más rá utaló jelet fel tudna mutatni állításainak igazolására. Kádár Jánosról való vélekedését nem a tények, hanem a mindentudó értelmiségi gőg szülte.

(Hallottam egy történetet Kádár életének ezzel a sza-

kaszával kapcsolatban, sajnálnám, ha elsikkadna az időben, ezért ide iktatom.

Fejtő Ferenc, a neves, Franciaországban élő író és filozófus 1956-tól a Kádár-rendszer legelkeseredettebb ellenségei közé tartozott, tajtékozva írt róla a nyugati újságokban:

„...A Kádár-kormány rendőri jellege szüntelenül kihangsúlyozódik, Kádár János Moszkvában körvonalazta: itt volna a kedvező alkalom, hogy újra érvényesítsék a kegyvesztetté vált sztálini tételt, melynek értelmében a szocializmus építésének időszakában az osztályharc fokozódik" – hangnemben.

Kádár nem fordított különösebb figyelmet ilyen támadásokra, de nem felejtette el őket. Hosszú évekkel később egy hivatalos küldöttség élén Párizsban járt és kérte vendéglátóját, hogy a díszfogadásra hívja meg Fejtőt is. Az író meg is jelent a magas invitálásra, de hogy elkerülje a kézfogást, az egyik félreeső sarokba húzódott, Kádár lépett oda hozzá:

– Elnézést, Fejtő úr, hogy zavarom, de szeretném köszönteni mint régi ismerőst.

– Nem emlékszem rá, hogy mi találkoztunk volna.

– De igen. Emlékszik még a Kaszab-féle esernyőgyárra, ahol Szántó Judit, József Attila szerelme dolgozott?

– Igen, gyakran kijártam oda Attilával együtt. Maga honnan tud erről?

– Emlékszik rá, hogy dolgozott ott egy vékony szőke kifutófiú is?

– Valami rémlik.

– Nos, ez a kifutófiú én voltam, én vittem ki mindig az ételt, amit Judit küldött haza József Attilának – mondta Kádár János, és barátságosan kezet nyújtott.

Nem tudom, Fejtőre miképp hatott ez az epizód,

annyi bizonyos, hogy később sem lett a szocialista rendszer híve. Még 2005-ben is olyan kijelentést tett, hogy „mindenkinek megbocsátok, de Kádár Jánosnak legutoljára."

Mi tehetünk?!)

A „nagyágyút", a magyar közvélemény előtt mindig is leghatékonyabb lejáratót eszközt: a személyes anyagi előnyszerzést még Kádár János ellenségei sem merték bevetni. Egyszer egy bennfenteskedő riporter megkérdezte tőlem, hogy akarom-e tudni az egyik, rendszerváltás utáni miniszterelnök titkos svájci bankszámlájának a számát. Én elhárítottam az ajánlatot, de megjegyeztem, hogy az viszont rendkívül érdekelne, ha Kádár János esetleges hasonló betétjéről tudna tájékoztatni. Az illető többet nem jelentkezett.

Az igazi kommunistákról sok rosszat el lehet mondani, de anyagi javak hajszolásával csak ritkán szokták vádolni őket. Köztudott, hogy Lenin után nem maradtak kincsek, magáról Sztálinról is ismeretes, hogy nem vette fel személyes célokra a főtitkári fizetését, hanem berakatta a páncélszekrénybe. Időnként megkérdezte titkárát, Poszkrebisevet, hogy mennyi pénz gyűlt össze és átirányította segélyezésre vagy különféle állami beruházások számlájára.

Ez az alapállás még Sztálin magyar helytartójára, Rákosi Mátyásra is vonatkozott. Emlékszem, az 1956-os felkelés idején az újságok kolumnás cikkekben számoltak be az elhagyatott és átkutatott Rákosi-villa „titkairól", de csak egyetlen luxust tudtak feltárni: a háztartásban két mosógépet is használtak.

Ami Kádár Jánost illeti – becsületből vagy józan belátásból, valószínűleg mind a kettőből – de valósággal irtózott minden anyagi kedvezmény elfogadásától, még a legapróbbat is elhárította. Ezzel kapcsolatban

Földes Péter újságíró mesélt el egy jellemző történetet a „Rubicon"-ban:

„...Ha jól emlékszem, 1954 őszén volt az a nagy népfrontgyűlés a Városi Színházban, amelynek a szónoka Nagy Imre volt, ragyogó beszédet mondott. A szünetben fényűző protokoll volt, ahol rém nagy tolongás támadt. Nagyon sokan mentek oda. A földszinten egy másik, fizetős büfé volt, én a magam ízlése szerint oda mentem, mindig utáltam a protokollt. Vettem egy sütit, megállt mellettem Kádár. Akkor láttam először a börtöne után, rossz állapotban volt. Köszöntem neki udvariasan, és mondtam: »Mit csinál most?«. Mondta, hogy a XIII. kerületi pártbizottságon dolgozik, és közben előszedett négy forintot, és levett egy almát a pultról... Én meg úgy viccesen megjegyeztem, hogy úgy látszik, vannak, akik pénzért szoktak enni. Ő is mosolygott, aztán elköszöntünk."

Később, már az ország első embereként sem változtatott a magatartásán. Ha a május elsejei felvonulások dísztribünjén állva elfogyasztott egy kávét, az árát letette a pulpitusra, és figyelmeztette társait, hogy kövessék a példáját.

„Ő volt az, aki megszüntette azt a gyakorlatot, hogy a vezetők mindent ingyen kapnak" – mondja róla referense és tolmácsa, Bartáné „Nágya". – Az volt az elve, hogy mindenki kap fizetést, abból gazdálkodjon.

1956 végén Kádár János első intézkedései közé tartozott, hogy bevezette: a párt alkalmazottai 8-10 százalékkal kevesebbet keressenek, mint a hasonló szinten dolgozó államapparátusbeli kollégáik. Úgy vélte, ez is hozzátartozik az eszmei példamutatáshoz. Dühbe gurult, ha utazás közben a feleségével együtt fényképezték le:

– Mit szól a magyar paraszt, ha megtudja, hogy Kádár az állam költségén az asszonyt is magával viszi?

Kádár János nem adatott ki a maga nevében „négerek", vagyis névtelen bedolgozók által megíratott könyveket, jóllehet az élete nyilvánvalóan inkább bővelkedett eseményekben, mint például Horn Gyuláé vagy Orbán Viktoré, akik házat vettek önéletrajzuk honoráriumából. Keményen rendre utasította a hasonló vállalkozásra készülő Aczél Györgyöt is:

– Én a te helyedben nem próbálnék meg üzletelni a szenvedéseimmel!

Úgy hiszem: alapvető etikai normáink közé tartozik, hogy mások megítélésénél nem tagadunk meg tőlük olyan erényeket, melyek belőlünk hiányoznak – mégis kevesen tudják elkerülni ezt a hibát. Kádár Jánosról is sokan elmondják, hogy puritán magatartása, az anyagiak ignorálása valójában nem a jelleméből fakadt, hanem csak politikai tőkét kívánt kovácsolni magának. Felesleges volna vitát kezdeményezni erről, csak annyit jegyzek meg, hogy az utódjaitól is szívesen vennénk ilyen „szemforgató" gesztusokat. Kádár János, ha szőlőt kívánt, akkor egy kilót vásárolt és nem tíz- vagy húszhektárnyit.

Szellemesnek találom Kopátsy Sándor egyik megjegyzését, miszerint „Kádárnál szerényebb, mondhatni olcsóbb diktátora az egész ezeréves magyar történelemnek nem volt. A magyar történelemre mindig az volt a jellemző, hogy királyai, urai még a nyugati társaiknál is fényesebben, költségesebben éltek, a nép ugyanakkor a nyugatiakhoz képest szegény maradt... Ezzel szemben a 80-as években az európai szocialista országok közül csak rólunk volt elmondható: szegény ugyan az ország, de a nép viszonylag jól él... Ma már talán a nagy többség életszínvonala elérte a rendszerváltás előttit, de ez a vezető réteghez képest katasztrofális lemaradást jelent..."

Mint említettem, az MSZMP két közvetlen utódpártja közül a Munkáspárt elveszítette politikai súlyát, az MSZP is kikerült hatalmi pozíciójából, az 1990-es országgyűlési választásokon alig tíz százalékot szerzett. Hivatalos, állami szintű megemlékezést Kádár Jánosról nem kezdeményezhetett, de biztonsággal állíthatjuk, hogy ez nem is állt szándékában.

A rendszerváltás hozta új körülmények között az MSZP mindig is azzal próbálta szalonképessé tenni magát, hogy ha támadni nem is merészelte, de mindenképpen megtagadta Kádár János emlékét.

Az 1990-es évek elején interjút készítettem a szocialisták elnökével, Horn Gyulával. Többek között azt is megkérdeztem tőle, hogy a pártja miképp viszonylik az MSZMP-hez. Horn annak idején a Központi Bizottság ülésein ömlengve dicsérte szembe az első titkárt: „Kádár János nélkül nincs párt" – stílusban, Kádár ezt meg is elégelte, és ráförmedt:

– Ugyan már, ne protezsáljon engem!

Most a kérdésemre Horn komoly arckifejezést öltve azt felelte:

– Csak három dologban nem értünk egyet velük: a múlt, a jelen és a jövő megítélésében.

Mivel több idősíkot nem ismerünk, ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy semmiben sem vállalnak közösséget. Horn nyilvánvalóan nem a magánvéleményét fejezte ki, hanem az MSZP általános felfogását, ezt később, más beszélgetéseken is tapasztalhattam. Egyszer egy követségi fogadáson találkoztam Szekeres Imrével, aki egykori megyei KISZ-titkárból vált a Magyar Szocialista Párt prominens vezetőjévé, és érdeklődtem nála, hogy miért nem visznek vagy legalább küldenek egy szál virágot Kádár János sírjára. A jeles politikus megtisztelt bizalmával:

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED

– Megállapodást kötöttünk koalíciós partnerünkkel, a Szabad Demokraták Szövetségével, hogy elhatárolódunk Kádár János emlékétől.

Csak nehezen tudtam megállni, hogy meg ne jegyezzem: egy sincs köztetek, aki a pályafutását, elért pozícióját, szerzett hatalmát nem Kádár Jánosnak köszönheti – közvetlenül vagy alig áttételesen.

Idézhettem volna Romain Rolland-t is, aki azt mondta, hogy egy ember vagy egy társadalom lelki épsége a megtörténtek vállalásától függ. Aki megtagadja önmagát, annak nem múltja lesz, amelyre a jelenét és a jövőjét építheti, csak előélete, mint a bűnözőknek, a pártok pedig puszta érdekszövetséggé válnak.

Az idők múlásával az MSZP egyre inkább eltávolodott Kádár emlékétől. 2005 novemberében Gyurcsány Ferenc kijelentette, hogy a Horthy-rendszerben nagyobb szabadság és demokrácia uralkodott, mint Kádár János idején. Gyurcsány olyanokat is hozzátett, hogy ha politikai mintaképet kellene választania, Bethlen István, Horthy miniszterelnöke mellett döntene Kádár János ellenében. Nem tételezhetjük fel, hogy Gyurcsány nem tudta volna, hogy Bethlen – kétségtelen államférfiúi adottságai mellett – a szíve gyökeréig jobboldali politikus volt. 1920-ban ő vezette a bécsi ellenforradalmi akciókat, asszisztált a fehérterror rémtetteiben, a zsidó egyetemistákat sújtó „numerus clausus" és a kommunistákat üldöző 1921-es III. törvénycikk megvalósításában.

Bethlen 1926-ban visszahozta a felsőház intézményét, „mert ha bevezetnék az általános titkos választójogot, nem a polgárság, hanem a munkásság jutna uralomra", államosítani kívánta a szakszervezeteket, külpolitikájában az olasz fasiszta vezér, Mussolini kegyeit kereste.

Gyurcsányhoz hasonlóan a régi funkcionárius gár-

dának a gazdasági életre nyitottabb tagjai vállalkozásokba kezdtek: gyárakat vásároltak fel bagóért, Tadzsikisztánnal üzleteltek, tudunk olyanról, aki kocsmákat működtet Szegeden. Ők nem hogy Kádár János emlékét, de a saját múltjukat sem vállalják fel.

Bárhogy is döntött a politika, Magyarország nem felejtette el Kádár Jánost, halálának évfordulóin ezrek és ezrek indultak el a Kerepesi úti temető felé, jöttek metróval, külön autóbuszokkal az ország minden tájáról. A televízió, a rádió és az újságok nem közölték az esemény időpontját, az embereket legfeljebb egy-egy utcai fa törzsére kiragasztott cédula tájékoztatta.

A temető téglafalához érve az emlékezők megállnak virágot vásárolni. Talán nem kegyeletsértés azt állítani, Kádár Jánosnak „szerencséje volt", hogy júliusban halt meg, ilyenkor érik be a dömping rózsa és szegfű, szálját harminc-negyven forintért kínálják a cigány árusok. Ha az évforduló decemberre esne, ezeknek az embereknek nem telne virágra.

A vörösmárvány sírkő egy-két óra múlva már alig látszik ki a csokrokból, de még mindig hosszú sorban állnak az emberek, hogy ők is letehessék a megemlékezés jeleit. Különös jelenetek játszódnak le ilyenkor. Egy fejkendős munkásasszony lehajol, hogy helyet keressen a virágának, közben maga elé mormogja:

– Te vetted ki a kezünkből a koldusbotot, de most visszaadták duplán!

Egy sötét szemüveget viselő, sovány, eszelős férfi megáll a sírnál és kiabál:

– Kádár élt! Kádár él, Kádár élni fog! – olyan indulat árad belőle, mintha egész évben csak arra készült volna, hogy ezt kimondja.

Kádár Jánosné három évvel élte túl az urát – ezt a szót szerette használni kapcsolatukra –, földi maradványait vele közös sírba rakták le. Az évfordulón ő is megkapja a maga virágait, fel-felsóhajtanak az emberek:

– Szegény Mariska néni! Ha ő elmondta az urának, hogy mi történik itt az országban!

Én is be szoktam állni a lépésben araszoló sorba, utána körülnézek a tömegben, megszólítanak, elbeszélgetünk. Figyelem az arcokat: életem javát a világ sűrűjében gázolva töltöttem el, magas helyeken: minisztériumokban, igazgatóságokon, hivatalokban is megfordultam, de itt nem látok onnan ismerős arcokat. A politika és a kultúra egykori hatalmasai nem jönnek el ide. Merre járhatnak, mit csinálhatnak?

Talán a testi épségüket nem kívánják kockáztatni, bár én a másfél évtizedből csak egy provokációra emlékszem: egyszer egy Trabant gépkocsi, melyre egy nemzetiszínű zászlót drótoztak fel, állt meg a temető kapujában. Vezetője, egy fiatal szakállas férfi demonstratíve akadályozni próbálta a befelé tartó mozgást, de a rendőrök eltávolították, mielőtt még konfliktus keletkezhetett volna.

Csak a névtelen tagság maradéka gyűlik itt össze: ősz hajú férfiak és megviselt arcú nők a budapesti külvárosokból, a felszámolt nógrádi, borsodi, mecseki bányavidékről, Ózdról, a megszűnt kohóüzemek kolóniáiból, régen feloszlatott mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjai, a változások vesztesei és kényszerű elszenvedői.

A temetői megemlékezést mégsem a gyász hangulata jellemzi, sokkal inkább egy országos majálisra hasonlít. Régi ismerősök találkoznak, a napsütésben kigombolják a kabátjukat, egy-egy borosüveg is körbe-

jár, családi fotókat mutogatnak egymásnak. Nehezen hagyják abba a diskurzust, mikor a hangosanbeszélő a nagygyűlés szorosabb értelemben vett színhelyére, a Munkásmozgalmi Panteon elé szólítja őket. Itt a szabad térségben szinte perzsel a júliusi nap, a kövezet is visszaveri a forróságot, a bizony már hajlott korú emberek nem akarnak kimozdulni a fasor árnyékából, a rendezők agitálják őket:

– Menjünk oda, ahol látnak minket! Este a televíziós kiadások csak az emelvény előtti teret mutatják majd, a nézők azt fogják hinni, hogy alig voltunk! – erre a buzdításra néhányan elszánják magukat, és előbbre lépnek.

Zúg a tömeg, spontán jelszavak hangzanak fel, újak és már régről ismerősek:

– Munkát! Kenyeret!

– Az urak ne használják a csillagos diplomájukat!

Én távolabb húzódom az elnökségi pódiumtól, a sokaságban álldogálok, legfeljebb annyi kivételezésben részesülök, hogy a szomszédom fölém is kiterjeszti a napernyőjét.

El-el szoktam nézegetni a Panteon oldalába kirakott Kádár János-portrét. Az életrajzírója szerint: „öltönyeit Váci utcai szövetkezeti szabóságban vagy a Honvédelmi Minisztérium szabóságában csináltatta, és biztos, hogy volt tíz öltönye..." A képen viselt zakója mégis rosszul szabottnak tűnik, a bal válla fölött mintha „puklis" volna. Általában nem maradtak róla „blickfangos" fotók, nem állt be pózokba, arcát sohasem támasztotta hatásos mozdulattal a tenyerébe. Ha egy emlékezetes képet próbálok felidézni róla, az a felvétel jut eszembe, mikor az első titkárságból való leváltása után jön lefelé a lépcsőn, egyik kezével a botra támaszkodó feleségét segíti, a másikban az asszony retiküljét hozza.

A megemlékezések programja alkalomról alkalomra változott, a kezdeti évek merev és egyhangú „szocialista szertartásának" helyére látványosabb műsorok léptek. Egy Kossuth-díjas színész József Attilát szavalt, vagy egy félig amatőr költőnő a saját verseit énekelte, gitáron kísérve magát. A 2000-ben tartott ünnepségen már egy szabolcsi cigányzenekar is fellépett, „Mariska néni", a néhai Kádár Jánosné kedvenc magyar nótáit játszották.

Az évfordulós rendezvény nagy részét persze a beszédek tették ki, az idők folyamán ezek stílusa is módosult. Már nem olyan szónokok álltak a mikrofon elé, mint például a görög kommunista párt egyik vezetője, aki majd egyórás áttekintést nyújtott hazája gazdasági válságáról és annak lehetséges következményeiről, méla unalomba taszítva a hallgatóságot, helyette hajlékonyabb előadókészségű küldöttek érkeztek.

Az is változatosságot jelentett, hogy az emelvényen felsorakozó díszelnökség tagjainak csoportjában időnként kicserélődött egy-egy tag. Az ünnepséget szervező Munkáspárt belső hatalmi harcainak következményeként el-eltűnik néhány korábbról ismert arc, és újak jelennek meg – néhányuk tündöklése alig egy-két évfordulós szereplésre korlátozódik.

Elengedhetetlen színfoltnak számít továbbá egy-egy húsz év körüli lány vagy fiú hitvallása – ez feltételezésem szerint azt kívánja bizonyítani, hogy a Munkáspárt nem csak az öregek pártja, hanem a fiatalokat is magához vonzza.

Ami másfél évtized óta nem változott: Thürmer Gyula személye és szerepe, ő volt és maradt az ünnepségek meghatározó szónoka. Bizonyos engedményeket ő is tesz a forgó idő követelményeinek megfelelően. A korábban korpulens férfi erősen lefogyott, nem tudni en-

nek következményeként alakult-e ki az arcán időnként végigrángó tic, vagy a hosszú, eredménytelen évek idegfeszültsége váltotta ki nála. Érettségiző diákhoz illő sötétkék öltönyét is lecserélte modernebb szürkés árnyalatúra.

Thürmer jól és lendületesen beszél, szívesen használ erőteljes gesztusokat. Ha a politikai helyzet úgy kívánja, megfenyegeti a temetőtől légvonalban alig száz méterre fekvő MSZP-székházat, ha viszont történetesen egy lehetséges együttműködés körvonalai bontakoznának ki, akkor kisebb vehemenciával hangoztatja a fenntartásait. Thürmer reménykedését én kétkedve fogadom, számomra elképzelhetetlen, hogy a két „utódpárt" között valódi egyetértés alakulhasson ki.

– Mind a ketten ugyanabból a tóból halásznak – az MSZP luxus horgászkészségekkel, a Munkáspárt pedig ez út menti fáról levágott ággal – mondta valaki.

A hivatalos program szinte kiszámítottan egy óra hosszat tart, tizenegy óra felé elhangzik az utolsó méltató szó is, aztán a tömeg elénekli az Internacionálét. A Munkáspárt ezzel a dallal is magára maradt, a Magyar Szocialista Párt már kiiktatta rendezvényeinek programjából.

Elkezdődik a hivatalos koszorúzás, ezt már sokan nem várják meg. Az ismerősök elköszönnek egymástól, nem tudják, találkoznak-e „jövőre ugyanitt", a kézfogás szorosabb a szokásosnál.

Nem vehetjük biztosra, hogy a jövőben is lesznek hasonló megemlékezések. Nem csak Kádár János öreg tisztelői közül távoznak el mind többen az élők sorából, de megéreztetik hatásukat a Munkáspárt belső megosztottságának a jelei is. 2005-ben a „trónkövetelő" Vajnai Attila alelnök, Thürmer Gyula ellenfele, mellén vörös csillaggal jelent meg a temetőben, mely köztudomásúan „tiltott pártállami jelképnek" számít, a rendőrség már felkészülten várta, azonnal letartóztatták és elszállították. Az ünnepre érkezők közül százak hagyták el futva a temetőt, hogy tüntessenek a kapitányság előtt, ahová Vajnait beszállították. Néhányan ezzel a gesztussal Thürmer személye iránti fenntartásaikat is jelezni kívánták. Bizony nem sokan maradtunk a sírkertben.

Azóta a párt már ketté is szakadt, a Munkáspárt nevet változtatott, öt-hat megyei szervezete pedig levált róla.

A 2006-os országgyűlési választások teljes kudarcot hoztak: az újonnan szerveződött alakulat alig néhány ezer szavazatot kapott, Thürmer pártja is alig egy fél százalékot. Elveszítették az egy százalék fölötti pártoknak kijáró állami támogatást, megkezdődött az általános leépülés, ennek első jeleként megszűnt az egyetlen valóban baloldali hetilap, a „Szabadság".

A vereség sem hozta közelebb egymáshoz a Magyar Kommunista Munkáspártot és a Munkáspárt 2006-ot, még a Kádár Jánosra való emlékezést is külön időben és helyen tartják: egyikük a születésnapján a Vasas Székházban, a másikuk halála évfordulóján a temetőben. Az is előfordulhat, hogy jövőre már semmiféle rendezvényre nem kerül sor. Kádár öreg hívei már nehezen mozdulnak, kevés köztük a tehetős ember, akik meg tudják váltani a jegyüket azokra a bérelt buszokra, amelyek felszállítják az emlékezőket a Kerepesi úti sírkertbe, a menetrendszerű járatokkal pedig sokan nem érnek fel időre.

Én általában ki szoktam tartani az ünnepség befejeztéig, utána metróval indulok hazafelé. A Moszkva téren szállok le. Egy ilyen alkalommal a mélyből feljövet azt láttam, hogy a tér közepén az Üdvhadsereg aktivis-

tái épp tea- és kenyérosztáshoz készülődtek. Talán kétszáznál is többen sorakoztak a kondérok előtt, rongyosak és megviseltek. Arra gondoltam: anélkül, hogy tudnák, nekik van a legtöbb okuk, hogy megsirassák Kádár Jánost, ők Kádár igazi árvái.

Valaha elindult egy mozgalom, hogy állítsanak szobrot emlékének. Azt csak találgathatjuk, hogy a Hatalom engedélyezte volna-e, de az ügy nem jutott el a hivatalos döntés szintjére. Az összejött pénzből csak egy márványtáblára tellett, melyet a sírkő lábához illesztettek, rajta ezzel az idézettel:

„...Ott voltam, ahol lennem kellett és azt tettem, amit tennem kellett..."

Egyszer-egyszer kiderül, hogy az emberek másképp ítélik meg Kádár Jánost, mint az irányt szabó politikusok és médiamenedzserek. Egy felmérésen az ezeréves Magyarország történelmében a harmadik legkiemelkedőbb személyiségének választották – Szent Istvánnal és Széchenyi Istvánnal egy sorba állítva.

XXXIII.

Mint Szerb Antal mondja: vannak olyan patkányok is, melyek felmenekülnek a süllyedő hajóra, példájuk nyomán én sem kerültem el a megbukott régi hatalmasokat. Nem az a cél vezetett, hogy így bizonyítsam be – a leglátványosabban, egyben a legolcsóbban –, hogy függetlennek tekintem magam a napi politikai divattól. Azt tapasztaltam, hogy ezek a találkozók egyáltalán nem kellemetlenek, rendkívül tanulságos dolgokat hallottam tőlük, rég elfelejtett titkok megfejtését. Amilyen gőgösen viselkedtek hatalmuk csúcsán, olyan szerényekké és barátságosabbakká váltak a bukásuk után.

Így hatott rám a világból eltávozott Kádár János emléke is. Furcsa ilyent mondani, de a hiánya éreztette meg velem valódi értékét, mikor módomban állt összevetni személyiségét utódaival az ország élén. Ennél a mérlegelésnél gyakran eszembe jutott Jonathan Swiftnek, a Gulliver szerzőjének egyik képe. A törpék ünnepi felvonulást tartanak, és úgy oldják meg, hogy átmasíroznak Gulliver szétterpesztett lábai között, és csak alulról bámulják az óriás szakadt nadrágjából kibukó, fennen harangozó hatalmas nemi szervét.

Különféle fellépéseimen, szerepléseimen egyre gyakrabban álltam ki Kádár János védelmében. Ez csodálkozást, sőt értetlenséget váltott ki, én, aki végig ellenzékinek, lázadónak számítottam a „létező szocializmus" korában, miképp beszélhetek elismerő hangon

annak meghatározó alakjáról. Nem magyarázhattam el mindenkinek külön-külön, hogy én továbbra is ott maradtam, ahol addig álltam, a világ viszont elment jobbra, így váltam baloldalivá.

Azt gondolom, senki sem hitte, hogy anyagi érdekek vezéreltek. Meglepődnék, ha bárkiről is kiderülne, hogy financiális hasznot tudott kihozni ebből az alapállásból. Kádár János mindig a legszegényebbeké volt és maradt. Ha előadást tartottam róla, azért ritkán kaptam honoráriumot, inkább én adtam valamennyi pénzt emlékének ápolására.

Azt viszont feltételezték, hogy egy átmeneti jellegű, kellően át nem gondolt póznak dőltem be, és kétségtelen jóindulattal megpróbáltak a „helyes útra" téríteni. Emlékszem egy szentendrei nyilvános rendezvényre, ahol a rendkívül kedves műsorvezetőnő azzal kecsegtetett, hogy ha felhagyok a Kádár János személyével kapcsolatos „különcködésemmel", akkor élő klasszikussá válhatok. Erre csak annyit feleltem: nem hiszem, hogy egy politikai váltás, elhatározott döntés megemelheti egy író értékét. Ha ez így volna, akkor elég lehetne egy-egy tömeggyűlés dísztribünjén való megjelenés a Vezér környezetében, és az illetőt máris új Tolsztoj Leóvá lehetne kinevezni. Nem így mennek a dolgok.

A szakmai környezet – ahogy divatos mondani: a média – már keményebben fogadta ezt a „hóbortomat". Miután egyszer megjelentem a Kádár János Társaság összejövetelén, és az is köztudottá vált, hogy rendszeresen kijárok a Kerepesi temetőbe Kádár János halálának évfordulóin, Havas Henrik és Juszt László valósággal beidézett egy Össztűz-felvételre, és magatartásom okairól faggatott. Kifejtettem, hogy például a temető tekintetben én egyáltalán nem vagyok elfogult,

nagyon sok mai politikus sírjához is hajlandó volnék kimenni.

Emlékszem Kepes András egyik televíziós műsorára, melyben többek között én is részt vettem. Ő sem mulasztotta el, hogy kárhoztatólag elő ne hozza elfogultságomat Kádár János emléke iránt. Első reagálásként az tolult fel bennem, hogy nem szeretem a kényes örökösöket. A riporter apja, Kepes Imre a Kádár-korszakban több országban is szolgált magas rangú diplomataként, ennek előnyeit a fiú is élvezte, a „Ki kicsoda" kézikönyv tanúsága szerint több amerikai egyetemen is tanulhatott. Természetesen nem kívánok pálcát törni az általam egyébként is ismeretlen Kepes Imre fölött, mint ahogy azt is megértem, hogy Kepes András élt a családi helyzete által biztosított előnyökkel, ezek igénybevételével senkinek sem ártott. Még azt se várom el, hogy a rendszer bukása után a riporter kiálljon Kádár János emlékezete mellett, de egy bizonyos tartózkodást méltányosnak tartottam volna ebben a tekintetben.

Végül is mégsem mentem bele a „csinnbe" Kepessel, beértem azzal, hogy elismételtem a szokásos, Kádár János mellett szóló érveimet. Mikor kialudtak a lámpák, a műsor egy másik vendége, a közgazdaságtan professzora odajött hozzám, és félrevont egy sarokba. Elmondta, hogy annak idején hivatali megbízatásából következőleg ő nézte át Kádár János hagyatékát. A korrespondenciában többek között egy olyan iratot is talált, melyben Kádár a döntésre jogosult Elnöki Tanács elnökének azt javasolta, hogy több személyt is töröljön a halálra ítéltek listájáról.

– És miért nem mondtad el ezt bent az adásban? – kérdeztem tőle értetlenül. A professzor vállat vont:

– Azt hiszed, hülye vagyok?

Nem tudom felmérni, hogy hány embert ingerelt fel ellenem a Kádár János melletti nyilvános és megismétlődő kiállásom. Akadt olyan olvasó, aki látványos módon jelezte, hogy többé nem tekint kedvenc írójának, régi könyveimet levette a polcáról, és egyszerűen bedobálta a társasházunk kapuján.

Soha annyi névtelen levelet nem kaptam, mint az 1990-es évek elején, egy-egy hasonló nyilatkozatom után. Exempla trahunt, a példák vonzanak, mondja a latin, a hangvételük jellemzésére kiemelek egyet a kötegből.

Mikor feltéptem a borítékot, szappanforgácsok hullottak ki belőle, egy külön kis cédulát is mellékeltek hozzá: „ezzel mossa meg azt a piszkos száját!" – akkor már kezdtem sejteni, hogy nem lakodalomba invitálnak. Maga a levél pedig a következőképpen szólt:

„Általam igen kicsire becsült Moldova György!

Amit Ön a televízióban produkált, az szégyen a magyar írókra és a magyar kultúrára. A gyalázatos kulturálatlan hangneméről nem kívánok Önnel vitatkozni, az Önt minősíti.

Kádár az országot egyben tartotta? Ki akarta szétszedni? Így is csak több hadosztály szovjet tankkal, szögesdrótkerítéssel, százezer besúgóval, munkásőrséggel sikerült a rendszerét fenntartani. Igen nagy államférfiúi teljesítmény!

Haynau, a bresciai hiéna »csak« 140 magyar hőst végeztetett ki, Kádár 4-500-at, sok tízezret börtönbe vetett, 200 000 ember elmenekült Nyugatra, százezrek karrierjét törte félbe a gyilkos kádárizmus.

A magyar nép döntő többsége úgy tartja, hogy Haynau pitiáner gyilkos volt Kádár Jánoshoz képest, igaz,

hogy egyikük sem volt magyar, de Haynau élete alkonyán legalább megkövette a magyar népet.

Moldova úr kezdjen gyűjtést elvbarátai között annak érdekében, hogy mielőbb emléktábla álljon Triesztben, Csermanek János szülővárosában. [A kedves levélíró nyilván Fiuméra gondolt.]

A rendszerváltás után a kommunisták is hasonló nagyságrendben érdemeltek volna hasonló sorsokat. Ehelyett ők lettek a legnagyobb kapitalisták, bankárok stb. Ön kiment a temetőbe Kádár János sírjához. Ajánlom, ha legközelebb kimegy, ne is jöjjön vissza, ássa ki azt a tömeggyilkost, feküldjön mellé. Mivel már a seggét nem tudja kinyalni, tegye meg ezt még előtte Thürmer seggével..."

Ezután a levélíró édesanyámra tesz néhány megjegyzést, melyet nem kívánok idézni, majd az aláírás következik:

„...egy nem tisztelője, hanem utálója.

U.i.: gondolom, a százezer besúgó között Ön is szerepel. Lehet, hogy még ennél is nagyobb funkciót is betöltött a gyilkos hazaárulók gépezetében. Talán egyszer erre is fény derül!"

(Ez a jóslat be is teljesedett, bár ellentétes eredményt hozott, mint amilyenre a levélíró számított, 2003-ban kézhez kaptam azt a dossziét, melynek tanúsága szerint a III/III-as csoportfőnökség tizenöt évig tartott szoros megfigyelés alatt.)

Egy, a közéletben tevékenykedő okos asszony a hozzá érkező fontosabb leveleket elolvasva úgy osztályozta őket a polcain, mintha azok gyógyszerek volnának. Némelyiket idegcsillapítóként vagy altatóként használta, másokat pedig vérnyomásemelőnek vagy hánytatónak. Őszintén csodáltam célirányos bölcsességét.

Nem akarom azt állítani, hogy nekem jólesnek a hasonló üzenetek, de nem is rendítenek meg túlságosan, ez olyan volna, mintha az ember a villámcsapás helyett a mennydörgésbe halna bele. Csak annyi tanulságot vonok le, hogy engesztelhetetlen ellenfelekkel kell harcot vívnom és ebből semmiféle ürüggyel nem állhatok félre.

Tartozom annyival Kepes Andrásnak, hogy elismerjem: a Kádár-rendszert fölényesen-lenézően ítélkező stílusával nem állt egyedül. Az úgynevezett második nemzedék, a felsőbb vagy alsóbb szintű káderek gyerekei közül kerültek ki a „létezett szocializmus" legengesztelhetetlenebb ideológiai támadói, előbb illegálisan, majd nyíltan színre lépő ellenségei. Sokan előzőleg egy szektás kommunista korszakon is átmentek, és mintha az annak idején balra kilengő inga fokozott erővel jobbra vágódott volna vissza. Többségük a Szabad Demokraták Szövetségének soraiban találta meg a helyét.

Fellépésük nem maradt eredménytelen, az első lendület majdnem a többségi hatalom megszerzéséig vitte őket, de korán, már az 1990-es országgyűlési választásokon bekövetkezett a reakció...

A szavazás előtti napokban egy újságcikk másolatait dobálták be a postaládákba, mely ifjú Grezsa Ferencnek, a Magyar Demokrata Fórum egyik vezetőjének a tollából származott, és az „Apák és fiúk" címet viselte. A cikk hangvétele oly mértékben jellemző a rendszerváltó értelmiség erkölcsi színvonalára és az általa használt módszerekre, hogy ide kívánkozik egy rövidebb részlet:

„...Lármásan és kitartóan folytatja kardcsörtető politizálását a Szabad Demokraták Szövetsége... Az ügyvivő testület tagjai közül jó néhányan nemrég még az állampárt (igen, az MSZMP) soraiban vitézkedtek. Nem közkatonaként, hanem mint stratégák, a marxi és hasonló tanok elméleti kutatói-továbbépítői. Haraszti Miklós szülei az Izraeli Kommunista Párt alapítói, ő maga 1970 körül maoista összeesküvés vádjával állt a bíróság előtt. A többiek: Csákó Mihály, ma az SZDSZ által alapított Szolidaritás Szakszervezet vezetője, Hamburger Mihály, Hamburger Jenő 1919-es népbiztos utóda, ma a SZER [Szabad Európa Rádió – M. Gy.] munkatársa, Dalos György, Pór György, Kis János a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének párttitkára volt, 1973-ban kizárták az MSZMP-ből, »túl baloldali nézetei miatt«... Tamás Gáspár Miklós édesanyja a román kommunista párt alapítója, Kolozsvárról Budapestre költözésük után az egyik legnagyobb pártnyugdíjat kapja (a fia ebből ellenzéki), Bauer Tamás apja a Sztálin út 60.-ban [az Államvédelmi Hatóság egykori központjában – M. Gy.] specialitásáról a „körmös Bauer" néven volt ismert... A fenti tényeket bűnül nem róhatjuk fel,... de ha valaki ilyen háttérrel unosuntalan a kommunista diktatúra elleni küzdelem élharcosának pózában tetszeleg (ha vannak is részérdemei), az már több, mint visszatetsző..."

Nem az én feladatom, hogy ellenőrizzem a felsorolt adatokat, gyanúsan hitelesnek tűnik némelyik. Az is elgondolkodtató, hogy a rendszerváltó értelmiség népi és polgári szárnyának képviselői, például Csoóri Sándor és Csurka István, illetve Kis János, Haraszti Miklós és a többiek együtt ültek a zászlóbontó monori találkozókon, mások pedig a lakiteleki sátorban. A „polgárok" is ismerhették egyes „népiek" múltját, sejthették,

hogy Csurka a III/III-as csoportfőnökség beszervezett spiclije volt, Csoóri Rákosi Mátyást dicsőítő verseket írt, zsidóellenes pamfletjei pedig bekerültek az antiszemita cikkeket összegyűjtő antológiába, a „Kirekesztők"-be.

Az „Apák és fiúk" című röpirat csak kiegészítő szerepet játszott abban, hogy az 1990-es országgyűlési választásokon az SZDSZ elesett a főhatalom megszerzésétől. Ehhez hozzájárult még az unos-untalan hangoztatott „kommunistafalás", mely leginkább Kádár János személyének, majd emlékének folyamatos támadásában öltött testet. A Magyar Demokrata Fórum lényegileg azonos tartalmú, de „fékezett habzású" propagandája jobban hatott a szavazók tömegeire.

Történészek egész nemzedékei vizsgálhatnák ezeknek az „új márciusi ifjaknak" a további politikai színváltozásait. Jó néhányan, Csurka Istvántól Lezsák Sándorig, illetve a másik szárnyon Kis Jánostól Tamás Gáspár Miklósig „alapító atya" létükre már kiléptek abból a pártból, melyet létrehoztak, sorsukra bízva azokat a „szürke párttagokat", akiket személyes példájukkal és agitációjukkal maguk csábítottak oda. Sokan el is hagyták már az általuk oly sikeresen megváltott Magyarországot: Szájer József Brüsszelben dolgozik, Haraszti Miklós Bécsben tölt be valamilyen sajtófőnöki szinekúrát, Dalos György Németországban telepedett le, és még lehetne folytatni a sort.

A Magyar Szocialista Párt, ez a „szégyenlős" utódpárt is erőnek erejével elhárította magától Kádár János emlékének felvállalását. A „régi gárda" folyamatosan menekült, mindenki előtt ismeretesek egy Szűrös Mátyás vagy egy Pozsgay Imre politikai színváltozásai. Gyurcsány Ferenc náluk is tovább lépett, nyilvánosan, egy általa vezetett rádióadásban kért bocsánatot a nemzettől az 1956-os, majd a Kádár korszakban bekövetkezett eseményekért. Későn kapcsoltam be a készüléket, így nem hallottam, hogy pontosan miért és kinek a nevében tette ezt.

Az ember úgy képzelné: a különféle gyűlölségek lassanként lecsillapodnak és eloszlanak az időben, aztán rájöttem, hogy soha semmilyen ártó szándék nem számolódik fel, csak lappang és valamilyen formára-alkalomra vár, hogy újra felszínre törhessen.

A szocializmus és a Kádár János emléke ellen indított átok-gyilok hadjáratban még egy rövidebb átmeneti szünetet sem engedélyezett a politika, legalább egy pillanatot, amíg újratöltik a puskákat, hogy folytatódhasson a tüzelés.

Élt bennem egy titkos remény, hogy 2006, az októberi felkelés félévszázados évfordulója meghozza majd a békét. Talán nálunk is létrejön egy, a spanyol „Elesettek Völgyé"-hez hasonló emlékhely, mely tudvalevőleg közös temetőbe fogadta be az egykor egymás ellen küzdő falangista és köztársasági harcosok földi maradványait és valóban megnyitotta az utat a sokat hangoztatott „nemzeti egyetértés" felé.

Az előjelek kevés jót ígérnek. Az elmúlt majd két évtized alatt megszokhattuk, hogy a kerek évfordulók alkalmából minden korábbit felülmúló propagandahadjárat indul el. A különféle pályázatok, megrendelések felpezsdítik a kommunikációból, „művészeti jellegű" tevékenységből élők világát, az illetékesek ugyanis ilyenkor az átlagosnál jobban fizetnek.

Ez idő tájt nemcsak az emlékszobrokra kiírt pályázatok szaporodnak el, hanem egy újság híradása szerint: „seregnyi moziaktivista jelentkezik: ha elnyerné a Ma-

gyar Mozgókép Alapítvány, a Magyar Történelmi Filmalapítvány vagy más mecénások támogatását, megpróbálná a maga módján értelmezni, feltérképezni az 1956-ban történteket". Az emberben okvetlenül feltámad a kíváncsiság, hogy milyen rugók mozgatják ezeket a „moziaktivistákat", szerencsére egy másik újság erről is nyújt némi fogalmat:

„...Filmet készít Kádár Jánosról Beremányi Géza író, rendező, a Hídember, az Eldorádó és más nagy sikerű mozifilmek alkotója. Beremányi a népes hallgatóság előtt kifejtette: a fiatalabbaknak minél előbb meg kell ismerniük az igazságot az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő gyilkosságok és megtorlások levezénylőjéről [Kádár Jánosról – M. Gy.]. Szerinte ugyanis, ha négy éven belül nem készülne el egy ilyen film, kifutna egy olyan generáció, amely már minden érdeklődését elveszíti a történelmi igazság iránt. A megoldás tehát csakis az lehet, hogy olyan filmet mutassanak be, amely nem relativizálja a korszak máig ható bűneit és hazugságáradatát".

Az újságok arról is hírt adtak, hogy filmre viszik a kivégzett orvostanhallgató, Tóth Ilona sorsát, továbbá Mansfeld Péterét, akiről a közvélemény úgy tudja, hogy kivárták, amíg betölti a 18. évét, és akkor akasztották fel.

2005 novemberében, mikor ezek a bejelentések már megszülettek, egy televíziós műsorban szerepeltem. A szó a politikára terelődött, megpróbáltam könnyedebb hangnemet választani, olyanokkal élcelődtem, hogy az a bizonyos „aranytojást tojó tyúk", melyet Orbán Viktor lépten-nyomon emleget, eredetileg Rákosi Mátyás politikai szótárába tartozott, és ha a kopasz diktátor feltámadna, Orbán fele szőlőbirtokát elperelhetné jogdíj fejében. Azt is megemlítettem, hogy

Csurka MIÉP-jének választási lózungja, a „Föld, kenyér, szabadság" betű szerinti lekoppintása a Magyar Kommunista Párt 1945-ös jelszavának. Még néhány hasonló eset felsorolása után azt a következtetést vontam le, hogy Magyarországon gátlástalan történelemhamisítás folyik. Előhoztam Kádár János ügyét is, aki véleményem szerint a XX. század legnagyobb magyar államférfija volt, emlékét mégis naponta érik szidalmazások és gyalázkodások.

A műsorvezetőnek elakadt a lélegzete – úgy tudom, ő maga is pályázik egy nagyszabású jubileumi esemény megrendezésére, és attól tartott, hogy a hasonló kijelentéseknek még a meghallgatása is veszélyezteti az esélyeit. Míg kereste az önmagát mentegető szavakat, pillanatnyi csend állt be, és elmondhattam, hogy a kivégzett felkelők névsorában olyan személyek is akadnak, mint Francia Kiss Mihály, aki a Tanácsköztársaság bukása után fehérterrorista különítmények hóhérlegényeként tucatjával akasztott fel embereket. A háború után tíz évig bujkált, csak 1956 októberében merészkedett elő rejtekhelyéről.

Az interjú csendes botrányba fulladt, mikor kiléptem a stúdióból, biztosra vehettem, hogy itt aligha jutok szóhoz még egyszer. Kiegyenlítetlen cehhet viszont nem akartam hagyni magam után, ezért másnap felhívtam a televízió illetékesét, és bejelentettem neki, hogy én vállalom az ügy összes anyagi és erkölcsi következményét. Ez a tévészereplésem a nyomtatott sajtóban is vihart kavart, akadt olyan napilap, amelyik egy hét leforgása alatt ötször foglalkozott velem. Leginkább azt nehezményezték, hogy „Moldova György a kivégzettek között negatív példaként említette Tóth Ilonának, a 2001-ben rehabilitált forradalmárnak és Mansfeld Péternek a nevét". (Nem túl fontos, de azért megemlítem,

hogy Tóth Ilonát nem rehabilitálták, csak semmisségi határozattal zárták le az ügyét.) Később egy nem kisebb fontosságú intézmény, mint a XVI. kerületi önkormányzat is elhatárolta magát ettől a kijelentésemtől.

A tévéadás és az azt követő újságcikkek most is felbőszítették ellenem az „önszorgalmú kutyákat", megint jöttek a levelek – aláíratlanul!, legfeljebb „Kádár János, Akasztó" feladóval, „Moldova György IV. osztályú firkász" címzéssel, csak egy gyöngyszemet idéznék közülük:

A levelzőlap sarában egy, a „Magyar Nemzet"-ből kivágott nevetős fotómat ragasztották fel, a szöveg pedig a következőképp szól:

„– Röhögsz? Te emberszemét!

Röhögsz, mert Kádár és a hozzád hasonló bunkó pribékek 338 embert vertek agyon, gyilkoltak meg 56-ban?

Röhögsz, mert az emberbarát bolsevizmus nevében ezreket kínoztak éveken át börtönökben?

Röhögsz, mert a te gyereked helyett Mansfeld Péter nyakába tették a kötelet?

Röhögsz, mert 15 évvel ezelőtt életben hagytak?

Röhögsz, mert nőstényedet a bosszúállók nem üldözték?

Röhögsz, mert azt hiszed, hogy nem tartanak emberszemétnek?

Röhögsz,... pedig te éppen ezzel a röhögéssel bizonyítod, hogy emberszemét vagy!

Most pedig írj! Lássuk, hogy dicséred a véreskezűt!

Te szemét!"

Mindezt kifogástalan helyesírással, úriasszonyra valló, szépen rajzolt betűkkel vetették papírra.

Most, 2006 júliusában, mielőtt kitenném a pontot a kézirat után, megpróbálom még egyszer áttekinteni a helyzetet. Bevallom, majd egy évvel ezelőtt, munkám kezdetén rosszul ítéltem meg a dolgok várható alakulását. Úgy képzeltem, hogy ilyenkor, alig három hónappal az 1956-os felkelés ötvenedik évfordulója előtt a falakat emlékező képek, plakátok borítják majd, a házak homlokzatán már ott lebegnek a legendás lyukas zászlók. Minderről – egyelőre – szó sincs, ugyanolyan méla unalom érződik, mint valaha április 4-re készülőben. Újra bebizonyosodni látszik, hogy a magyar emberek csak két igazi nemzeti ünnepet hajlandók elfogadni: március 15-ét és augusztus 20-át.

Hallani ugyan készülődésekről: a Pofosz, a Rabparlament és az egykori felkelők többi szervezete nem hajlandó együtt ünnepelni a szocialistákkal, Gyurcsány Ferencet ki is tiltanák a megemlékezésekről. A szocialistákat pedig láthatólag egyetlen cél vezérli: minél kisebb botrányokkal és politikai presztízsveszteséggel megúszni az eseményt. Azt persze nem kerülhetik el, hogy felállítsák a „forradalom és szabadságharc" kuliszszáit: 900 millió forintba került egy nagy, szörnyszülött emlékmű, ráadásul „mérgezett földre" telepítették, Sztálin egykori szobrának a helyére. További milliárdokat szánnak a többi ünnepi rendezvényre.

És Kádár János, a „hóhér", a „forradalom vérbe fojtója" is mintha említés nélkül maradna. Megjelenik ugyan néhány könyv, ezek is kevés újat hoznak, többnyire már a maguk idejében is érdektelen művek második-harmadik kiadásai.

Mikor ezeket a záró sorokat írom, úgy tűnik, Kádár János emléke egyre élőbb és tiszteltebb, tanúi lehettünk, hogy az országgyűlési választásokon még a jobboldal is megpróbálta a zászlajára tűzni.

Úgy hiszem, hogy az idő múlásával ez a folyamat csak tovább erősödik. Nem a nosztalgia vagy más érzelmek teljesednek ki, hanem a legegyszerűbb megélhetési kényszer hat majd. Ahogy növekszenek a társadalmi különbségek, milliók és milliók süllyednek kilátástalan szegénységbe, végig kell gondolják a sorsukat, és nem találhatnak más megoldást, mint amelyet a kádári példa adott.

Nekem megtiszteltetést és örömöt jelentett az az időszak, melyet Kádár János emlékének felidézésére fordítottam. Ha tehetném, még éveket szánnék rá, minden nap új változásokat készít.

Tanulságokat nem kívánok levonni, lezárásul hadd idézzem inkább Kopátsy Sándor professzor néhány gondolatát:

„...A mai politikai hatalom nem merne megkockáztatni egy olyan szavazást, amiben a lakosság Kádár János történelmi szerepét a rendszerváltást követő miniszterelnökökével állítaná szembe. Pedig a hatalom mindent megtett annak érdekében, hogy Kádárt minél jobban lejárassa...

Kádár János úgy fog bevonulni a magyar történelembe, mint a huszadik század legjelentősebb magyar politikusa. Bármit is mond róla a napi politika, a magyar nép szeretettel és nosztalgiával fog visszagondolni rá...

Kádár Jánosnak azért lesz pozitív a történelem által kiállított bizonyítványa, mert az adott kor nagyon korlátozott körülményei között senki sem lehetett nála hasznosabb."

2006. július 1.

Moldova György

VÉGE

FONTOSABB FORRÁSOK

Munkámat befejezvén is csak azt mondhatom, amit a kezdetben: későn kezdtem bele ebbe a könyvbe, nem is a 24., hanem már a 25. órában. Nemcsak Kádár távozott el, hanem egykori munkatársai, ellenfelei is, a történések valóban hiteles ismerői.

Így e kötet alapanyagát saját feljegyzéseim, interjúk és beszélgetések alkotják, de igyekeztem felhasználni minden hozzáférhető anyagot: megjelentetettet és kéziratost egyaránt. Ahol csak tehettem, magának Kádár Jánosnak a szavait idéztem, vagy azok szövegeit, akiket hiteles tanúknak ítéltem. Álljon itt mutatóban néhány szerző és cím, mindenféle sorrend és értékelés nélkül.

Gyurkó László: Arcképvázlat történelmi háttérrel Kádár János bírái előtt. *Szerkesztette Varga László*
Huszár Tibor: Kádár – politikai életrajz I–II.
Kedves jó Kádár elvtárs! *Szerkesztette Huszár Tibor*
Huszár Tibor–Szabó János: Restauráció vagy kiigazítás A magyar forradalom eszméi.
Szerkesztette Király Béla és Lee W. Congdon
Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak?
Hollós Ervin–Lajtai Vera: Köztársaság tér 1956
Kopátsy Sándor: Kádár és kora
Kárpáti Sándor: Miért adtuk fel?

Kárpáti Sándor: Ezt akartuk?
Ságvári Ágnes: Mert nem hallgathatok...
Aczél György:
Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról
Sándor György:
Horthy-Kádár, hasonlóságok és különbségek
Sándor György: Miért lettem Kádár híve?
Andai György: Ki kísérje Kádárt?
Kanyó András: Kádár János – végakarat
Gál Jolán: A legvidámabb barakk
Aczél Tamás–Méray Tibor: Tisztító vihar
Tóbiás Áron: In memoriam Nagy Imre
Simon István–Szerencsés Károly:
Azok a kádári szép napok
Dr. Szántó Konrád:
Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház
Mr. Kádár *(Kádár János személye a külföldi sajtóban)*
Ki volt Kádár? *(Tanulmányok gyűjteménye*
Rubicon-Aquila könyvek)
György Péter: Kádár köpönyege
Solymár József: Kádár koszos inge
El nem égetett dokumentumok
Kádár János művei

És így tovább
Ezenkívül jegyzőkönyvek, feljegyzések, emlékezések

SZTE Egyetemi Könyvtár
SZEGED
5.

X 57396

t voltam, ahol lennem kellett,
zt tettem, amit tennem kellett."

Kádár János

URBIS

KÁDÁR JÁNOS

MOLDOVA GYÖRGY

1

X-14022
943.9-19
K10

MOLDOVA GYÖRGY

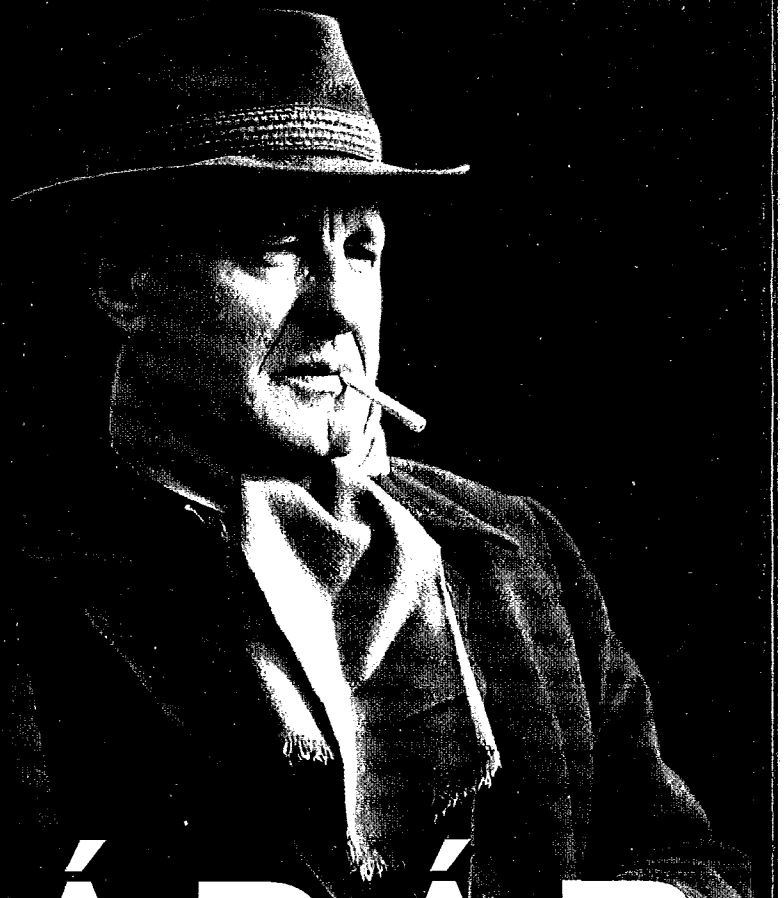

KÁDÁR JÁNOS